

Κεντρικοί οικισμοί τῆς Σίφνου

Μορφή καὶ ἐξέλιξη σὲ ἓνα παραδοσιακὸ σύστημα

Ἀναστασία Ε. Τζάκου

«Η Έγκρισις διδακτορικής διατριβής υπό της Ἀνωτάτης Σχολῆς Ἀρχιτεκτόνων τοῦ Ε.Μ. Πολυτεχνείου δὲν ὑποδηλοῖ ἀποδοχὴν τῶν γνωμῶν τοῦ συγγραφέως (Ν. 5343/1932 ἄρθρον 202)».

Κεντρικοί οικισμοί τῆς Σίφνου

Μορφή και εξέλιξη σὲ ἓνα παραδοσιακὸ σύστημα

Ἀναστασία Ε. Τζάκου

Δεύτερη ἔκδοση

Ἀθήνα 1979

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος.....	7
Εισαγωγή.....	9
Ύποσημειώσεις.....	11
ΜΕΡΟΣ Α΄: ΓΕΝΙΚΕΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΕΣ ΓΙΑ ΤΗ ΣΙΦΝΟ	
Τò περιβάλλον.....	13
Γεωγραφικά δεδομένα.....	16
Γεωλογικά στοιχεία.....	16
Τò κλίμα.....	16
Ύποσημειώσεις.....	18
ΜΕΡΟΣ Β΄ : Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΣΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ	
1. Άπό τήν προϊστορία ώς τόν 13ο αί.	19
2. Η Φραγκοκρατία.....	21
Ίστορία.....	21
Οί συνθήκες.....	21
Τò δομημένο περιβάλλον.....	22
3. Η Τουρκοκρατία.....	26
Ίστορία.....	26
Κοινωνική δομή.....	27
Θρησκεία, Παιδεία.....	27
Πολιτιστικές συνήθειες.....	28
Οίκονομία.....	29
Τò δομημένο περιβάλλον.....	29
Ύποσημειώσεις.....	45
ΜΕΡΟΣ Γ΄ : ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1821 ΚΑΙ ΎΣΤΕΡΑ	
1. Οί συνθήκες.....	51
Ίστορία.....	51
Κοινωνική δομή.....	52
Θρησκεία, Παιδεία.....	53
Πολιτιστικές συνήθειες.....	53
Οίκονομία.....	55
2. Τò δομημένο περιβάλλον.....	56
Χωροταξία.....	56
Πολεοδομία.....	59
Πολεοδομική δομή.....	61
Κυκλοφορία, δρόμοι.....	72
Έλεύθεροι χώροι.....	72
Περιοχές κατοικίας.....	74
Έμπορικά κέντρα.....	77
Διοικητικό κέντρο.....	79
Έκκλησίες.....	80
Συμπλέγματα κατοικιών.....	80
Πολεοδομικός εξοπλισμός.....	83
Δεσπόζουσες.....	84
Πόλοι έλξεως.....	84
Άρχιτεκτονική.....	84
Τά σπίτια.....	84
Βασικός τύπος κατοικίας.....	113

Λειτουργία.....	116
Κατασκευή.....	125
Μορφολογία.....	129
Οί εκκλησίες.....	140
Δημόσια κτίρια.....	154
Άγροτικά κτίσματα.....	158
Ύποσημειώσεις.....	158

**ΜΕΡΟΣ Δ΄ : ΣΧΕΣΗ ΒΑΣΙΚΩΝ ΣΥΝΘΗΚΩΝ ΚΑΙ ΔΟΜΗΜΕΝΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ,
ΔΙΕΡΓΑΣΙΕΣ ΚΑΙ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ**

Ή θέση τών οικισμών.....	163
Σχέση τών οικισμών με τή λειτουργία τής πρωτεύουσας.....	165
Ή πολεοδομική δομή και μορφή.....	166
Ή μορφή τής κατοικίας.....	168
Γενικά συμπεράσματα.....	169
Ύποσημειώσεις.....	170
Summary.....	171
Βραχυγραφίες.....	178
Βιβλιογραφία.....	179
Πρόελευση τών διαφόρων τεκμηρίων.....	184

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἡ δημοσίευση τῆς μελέτης αὐτῆς, πού ἔχει ὡς ἀντικείμενο τοὺς παραδοσιακοὺς οἰκισμοὺς τῆς Σίφνου, γίνεται συμπτωματικὰ σὲ μιὰ ἐποχὴ πού τὸ κρατικὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ διατήρηση τοῦ μνημειακοῦ καὶ πολιτιστικοῦ μας πλοῦτου διαρκῶς αὐξάνει καὶ ἐνῶ συνεχίζονται ἀκόμα οἱ ἐκδηλώσεις τοῦ ἔτους Εὐρωπαϊκῆς Ἀρχιτεκτονικῆς Κληρονομιάς. Αὐτὴ ἡ στροφὴ πρὸς τὰ ἀρχιτεκτονικὰ καί, γενικώτερα, πολιτιστικὰ ἐπιτεύγματα τοῦ παρελθόντος δηλώνει ὄχι μόνον μιὰ κοινωνικὴ ἀνάγκη γιὰ πιὸ ἀνθρώπινα συστήματα περιβάλλοντος, πού στὴν Ἑλλάδα μόλις τώρα ἄρχισε νὰ ἀναγνωρίζεται, ἀλλὰ καὶ μιὰ προσπάθεια ἐθνικῆς αὐτογνωσίας· φαινόμενα πού σχετίζονται ἄμεσα μὲ τὴ ραγδαία τεχνοκρατικὴ ἀνάπτυξη τῶν τελευταίων δεκαετιῶν.

Μέσα στὰ πλαίσια αὐτὰ διαφαίνεται ὅτι σύντομα τὸ αἶτημα προστασίας τῶν παραδοσιακῶν μας οἰκισμῶν θὰ ἀποτελέσει θέμα ἐνὸς εὐρύτερου κοινωνικοῦ προβληματισμοῦ, θὰ γίνῃ κοινωνικὴ συνείδηση καὶ ἀκόμα θὰ πάρῃ τὴ θέση του στοὺς στόχους τῆς ἐθνικῆς μας πολιτικῆς γιὰ νὰ μπορέσῃ νὰ βρῇ τίς πρόσφορες λύσεις του. Ἡ ἐργασία αὐτὴ γιὰ τὴ Σίφνὸ ἄρχισε συστηματικὰ τὸ 1973, ἀλλὰ μὲ εἶχε ἀπασχολήσει πολλὰ χρόνια πρὶν καὶ μοῦ δίνει τὴν ἐλπίδα ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ συμβάλῃ στὶς προσπάθειες γιὰ τὴ διατήρηση τῆς ἀρχιτεκτονικῆς μας κληρονομιάς, γεγονός πού θὰ ἀποτελοῦσε γιὰ μένα μιὰ πρόσθετη ἠθικὴ ἱκανοποίηση.

Μὲ τὴν εὐκαιρίαν τῆς ἐκδόσεως αὐτῆς τῆς μελέτης, πού ὑποβλήθηκε ὡς διδακτορικὴ διατριβὴ στὴν Ἀνωτάτη Σχολὴ Ἀρχιτεκτόνων τοῦ Ε.Μ. Πολυτεχνείου καὶ δημοσιεύεται μὲ τὴν ἐγκρισή της, θεωρῶ ὑποχρέωσή μου νὰ εὐχαριστήσω ἰδιαίτερα τὸν εἰσηγητὴ καθηγητὴ κ. Χ. Μπούρα πού μὲ βοήθησε ἀποτελεσματικὰ στὴν ἐργασία μου μὲ τίς πολύτιμες συμβουλές καὶ κριτικὲς παρατηρήσεις του. Θὰ ἠθελα ἐπίσης νὰ εὐχαριστήσω τὸν καθηγητὴ κ. Σ. Σίνο πού μὲ εἶχε ἐνθαρρύνει σὲ μιὰ πρώτη φάση νὰ ἀσχοληθῶ συστηματικὰ μὲ τὸ θέμα αὐτό. Εὐχαριστίες ἐπίσης ὀφείλω στὸν καθηγητὴ μου κ. Θ. Βαλεντῆ καὶ στοὺς σπουδαστὲς Δ' ἔτους τοῦ 1971-72 μὲ τὴ συνεργασία τῶν ὁποίων ὁργανώθηκε μιὰ φροντιστηριακὴ ἄσκηση στὴ Σίφνο καὶ στὴν καθηγήτρια κ. Ντούλα Μουρίκη γιὰ τὸ ἐνδιαφέρον της. Ἀκόμα εὐχαριστῶ ὅλους τοὺς καθηγητὰς τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς Σχολῆς πού ἐνέκριναν τὴ δημοσίευση τῆς μελέτης.

Θερμὲς εὐχαριστίες ἀπευθύνω: στὸν συνάδελφο κ. Δ. Φιλιππίδη πού ἡ ἐνημέρωση καὶ ἡ ἐμπειρία του πάνω στὰ ζητήματα τῶν παραδοσιακῶν οἰκισμῶν ἦταν γιὰ μένα ἕνας πολὺ χρήσιμος ὁδηγός· στοὺς Σιφνιοὺς κ. Μαρία Μωραΐτη καὶ κ.κ. Μ. Φιλιππάκη καὶ Ἄντ. Τρούλλο γιὰ τὴν παροχὴ χρήσιμων πληροφοριῶν, καθὼς καὶ στὴ συνάδελφο κ. Π. Ἐσκιτζοπούλου γιὰ τὴ συμμετοχὴ της στὸ ἔργο τῶν ἀποτυπώσεων. Τέλος, ἐκφράζω τίς εὐχαριστίες μου σὲ ὅλους ἐκείνους, συναδέλφους καὶ μὴ, πού μὲ ὅποιονδήποτε τρόπο συνέβαλαν στὴν πραγματοποίησιν αὐτοῦ τοῦ ἔργου, γιὰ τὴν ἠθικὴ τους συμπαράσταση καὶ γιὰ τὸν διάλογο πού εὐγενικὰ μοῦ παρεχώρησαν, τόσο πολῦτιμο σὲ κάθε δημιουργικὴ προσπάθεια.

Ἀθήνα, Φεβρουάριος 1976
Ἀναστασία Ε. Τζάκου

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στή χώρα μας που είναι πλούσια σε παραδοσιακούς οικισμούς, το ενδιαφέρον για την αρχιτεκτονική τους έχει ξεκινήσει πριν από χρόνια και αρκετές γενιές αρχιτεκτόνων γαλουχήθηκαν με αυτές τις αξίες, που είχαν ήδη επισημανθεί από παλαιότερα στο έξωτερο¹. Η παραδοσιακή αρχιτεκτονική και ο γηγενής χαρακτήρας της υπήρξαν αντικείμενο για παρατήρηση και για πολλές συζητήσεις και μελέτες, στην προσπάθεια να αποκαλυφθούν τα μυστικά της αναντίρρητης γοητείας των μορφών της.

Μεταξύ των αρχιτεκτόνων, ο πρώτος που εισήγαγε στην Ελλάδα αυτά τα ενδιαφέροντα ήταν ο αρχιτέκτων Α. Ζάχος (1879-1939), ενώ παράλληλα ο λαογράφος καθηγητής Γ.Α. Μέγας και η Α. Χατζημιχάλη ασχολήθηκαν επίσης με τα θέματα της λαϊκής κατοικίας. Πρωτεργάτης όμως για μία ευρύτερη κίνηση, διάδοση της ιδέας και διδασκαλία υπήρξε ο καθηγητής Δ. Πικιώνης. Λίγο πριν από το 1940 όργάνωσε ομάδες μελέτης από αρχιτέκτονες που αποτύπωσαν παλιά σπίτια στη Μακεδονία, Ήπειρο, Πήλιο, Αθήνα και σε πολλά νησιά. Από αυτό το υλικό δημοσιεύθηκαν μεταπολεμικά μόνο τα *Σπίτια της Ζαγοράς* και τα *Σπίτια της Καστοριάς*.

Έν τω μεταξύ ήδη από τα χρόνια της γερμανικής κατοχής και άμεσα μετά είχαν κυκλοφορήσει μερικές μελέτες γύρω από τη λαϊκή αρχιτεκτονική², από τις οποίες γενικώτερου ενδιαφέροντος είναι των Ί. Λυγίζου και Γ. Μαρκόπουλου. Αργότερα στην Αρχιτεκτονική Σχολή του Ε.Μ.Π. αρχίζει μία σειρά αποτυπώσεων και μελετών από τους σπουδαστές με την καθοδήγηση του καθηγητού Π. Μιχελή και συγκροτείται ένα σημαντικό αρχείο, μέρος του οποίου δημοσιεύεται το 1960. Συστηματικά με τη λαϊκή αρχιτεκτονική στις Κυκλάδες ασχολείται και ο Δ. Βασιλειάδης που από το 1955 δημοσιεύει σειρά σχετικών μελετών, ενώ το 1957 κυκλοφορεί και η εργασία του Κ. Παπα για την πολεοδομία και την αρχιτεκτονική στην ίδια περιοχή. Μια δεύτερη προσπάθεια συγκροτήσεως αρχείου αρχίζει από τον καθηγητή Ν. Μουτσόπουλο στην Αρχιτεκτονική Σχολή Θεσσαλονίκης, κυρίως για την αρχιτεκτονική της Μακεδονίας.

Μέχρι και τη δεκαετία του 1960, τα κριτήρια για την έρευνα ήταν διάφορα και ανάλογα με τις αντιλήψεις που επικράτησαν κατά καιρούς: Έτσι έχουμε μελέτες με λαογραφικό ή ιστορικό χαρακτήρα και άλλες περιγραφικές μορφολογικές. Όπωςδήποτε, στις σοβαρότερες προσπάθειες, κύριος στόχος υπήρξε η αναζήτηση των αισθητικών, κατασκευαστικών και μορφολογικών κανόνων που διέπουν την παραδοσιακή αρχιτεκτονική, ώστε να είναι δυνατόν να άντληθούν διδάγματα χρήσιμα στη σύγχρονη αρχιτεκτονική. Η θεωρία αυτή είχε μεταπολεμικά σοβαρή απήχηση στο συνθετικό έργο πολλών Έλλήνων αρχιτεκτόνων και ακόμα και διασήμων ξένων, όπως ο Le Corbusier³.

Με την πάροδο του χρόνου όμως το κύκλωμα, παρατήρηση - μελέτη - πόρισμα - εφαρμογή, έκλεισε. Ξεκαθάρισαν, ώριμασαν και αποκρυσταλλώθηκαν οι ιδέες. Τα όρια που προσέφερε ή μέχρι τώρα

άντιμετώπιση έξαντλήθηκαν και δέν έμεινε παρά τό έργο μιάς συστηματικής καταγραφής και άρχείου πού έξακολουθεί νά είναι άκόμα άνοικτό. Παράλληλα όμως παρουσιάσθηκαν νέοι προβληματισμοί στην άρχιτεκτονική. Οί άποτυχίες στη σύγχρονη πολεοδομία και ή έρευνα άνέδειξαν τις πολύπλοκες διαδικασίες πού συμβάλλουν στη διαμόρφωση του δομημένου περιβάλλοντος. Γίνεται φανερό ότι σημαντικό ένδιαφέρον παρουσιάζει πλέον ή σπουδή των παραγόντων πού συντείνουν στη δημιουργία των μορφών και ή διερεύνηση των διεργασιών πού έπιτελούνται στα διάφορα στάδια της εξέλιξής τους. Οί κοινωνικές έπιστήμες άνοιξαν νέους όρίζοντες στην έρευνα με διάφορες μεθοδολογίες. Σημαντική ύπήρξε ή προσφορά του άνθρωπολόγου C. Lévi-Strauss με τή μελέτη των πρωτογόνων κοινωνιών, όπου αναφέρεται και στό θέμα της οικιστικής δομής⁴, και γενικώτερα με τις θεωρίες του περί κοινωνικής δομής. Τό 1969 ή μελέτη του A. Harport, για τή μορφή της κατοικίας στην άνώνυμη άρχιτεκτονική, τεκμηριώνει τήν άποψη ότι τό κοινωνικο-πολιτιστικό πλαίσιο είναι ό καθοριστικός παράγων της μορφής ένώ οί άλλοι παράγοντες είναι έπιβοηθητικοί⁵. Παράλληλα έκδίδεται άπό τόν P. Oliver μιά συλλογή μελετών για τήν άνώνυμη άρχιτεκτονική διαφόρων περιοχών, όπου εξετάζεται ή σχέση της μορφής με τήν κοινωνική και οικονομική δομή⁶. Στόν έλληνικό χώρο επίσης έχουμε τά τελευταία χρόνια έργασίες πού βασίστηκαν σ' αύτήν τή νέα άντιμετώπιση. Τή διατριβή του Δ. Φιλιππίδη για τόν οικισμό "Έλυμπος της Καρπάθου"⁷ και τήν έκδοση *Οικισμοί στην Έλλάδα* πού άποτελείται άπό σειρά μελετών για έλληνικούς οικισμούς με μιά ένδιαφέρουσα εισαγωγή του P. Oliver, σχετική με τήν άνώνυμη άρχιτεκτονική στην Έλλάδα και τό ιστορικό των σχετικών έρευνών⁸.

"Ένα ιδιαίτερο ένδιαφέρον για τήν άνώνυμη άρχιτεκτονική, άπό τά σπουδαστικά μου ήδη χρόνια, με έκανε νά άκολουθήσω όλη τήν πορεία του προβληματισμού στην άντιμετώπισή της σέ συνδυασμό με τις δυνατότητες και τις έμπειρίες πού μου έδωσε τό συνθετικό έργο άργότερα. Τό νέο κίνημα στην έρευνα είχε μιά έποικοδομητική άνταπόκριση στόν θεωρητικό μου προσανατολισμό και με βοήθησε νά μεθοδεύσω τις μέχρι τώρα συσσωρευμένες έμπειρίες και σκέψεις.

Πιστεύω γενικώτερα ότι ή δουλειά του σημερινού άρχιτέκτονος δέν περιορίζεται μόνο στό νά φτιάχνη άρτια αισθητικά κτίρια και άψογους τεχνικά οικισμούς, όσο στό νά καθορίζη κάθε φορά ουσιαστικά τό πρόβλημα πού του τίθεται, σύμφωνα με τις βαθύτερες παραμέτρους και τις βασικές προϋποθέσεις πού τό άφορούν. Τότε μόνο θά ύπάρξη συνέπεια τρόπου ζωής και δομημένου περιβάλλοντος και ή άρχιτεκτονική και ή πολεοδομία θά έκφραστούν με συστήματα φιλικά και άρμονικά για τόν άνθρωπο πού νά καλύπτουν όλες τις άπαιτήσεις, ύλικές, πνευματικές και ψυχικές. Έάν τά δεδομένα τοποθετηθούν στις σωστές σχέσεις και κλιμακωθούν με άνθρωπιστικά κριτήρια και όχι μόνο τεχνικά, τότε λειτουργία, κατασκευή και μορφή άπορρέουν φυσικά σαν συνέπεια, σέ μιά λύση πού άποτελεί συνισταμένη πολλαπλών σχέσεων και άναγκών με κύριο στόχο τόν άνθρωπο. Η παρατήρηση και διερεύνηση αύτου του είδους των διαδικασιών σέ λύσεις του παρελθόντος άναδεικνύει τους μηχανισμούς πού έδρασαν στη διαμόρφωση του περιβάλλοντος και γίνεται κατανοητός ό τρόπος λειτουργίας αύτων των συστημάτων. Άποκαλύπτονται έτσι παράμετροι και σχέσεις άγνωστες ή ξεχασμένες στη σημερινή τεχνολογική έποχή με τά πολλαπλά και πολύπλοκα προβλήματα στό θέμα των οικισμών και του περιβάλλοντος. Ο P. Oliver λέει ότι «οι λύσεις σ' αύτά θά προέλθουν άπό τή μελέτη των βασικών προϋποθέσεων και όχι των βασικών μορφών και αυτές βρίσκονται στην ίδια τή δομή της κοινωνικής ζωής των οικισμών»⁹.

Είναι μιά μεθοδολογία άπαραίτητη σέ κάθε οικιστικό πρόβλημα άλλα άκόμα ζωτικώτερη στό θέμα της διατήρησης των παραδοσιακών οικισμών πού είναι πολύτιμη κληρονομιά ιδιαίτερα στη χώρα μας και άποτελούν ένθικό κεφάλαιο. Οικονομικοί και κοινωνικοί παράγοντες, όπως ό τουρισμός και ή άστυφιλία, έπηρεάζουν δραστικά τήν ίσορροπία του συστήματος των παραδοσιακών συνόλων με άποτέλεσμα τήν άλλοίωση ή τόν μαρασμό και τό πρόβλημα είναι όξυ και έπειγον.

Άπό τους νησιώτικους οικισμούς στην Έλλάδα, αύτοι των Κυκλάδων, συγκέντρωναν άπό πάντα τό ένδιαφέρον των άρχιτεκτόνων, γιατί καλύπτουν τις άπαιτήσεις της αισθητικής, προσφέροντας συγχρόνως βιώματα πολύτιμα μέσα σ' ένα ιδανικό περιβάλλον. Άναφέρονται σέ πολλές πραγματείες ξένων άρχιτεκτόνων¹⁰ για τήν άνώνυμη άρχιτεκτονική και ύπήρξαν τό προσφιλέστερο θέμα για τους Έλληνες μελετητές.

Έχοντας και προσωπικά μιά ταύτιση με τις βασικές άρχιτεκτονικές μορφές αύτης της περιοχής, ένδιαφερόμουν άπό καιρό νά άσχοληθώ με τή μελέτη ένός αϊγαιοπελαγίτικου οικισμού. Οί νέοι τρόποι προσεγγίσεως και τά σημερινά προβλήματα του περιβάλλοντος μου προσέφεραν τά κίνητρα και τή μέθοδο.

Άπό τά νησιά των Κυκλάδων γνωρίζω τά περισσότερα και διάλεξα τή Σίφνο, γιατί είναι άντιπροσω-

πευτικό δείγμα τοπίου, ζωής και αρχιτεκτονικής του νησιωτικού αυτού συμπλέγματος. 'Αποτελεί μιά μικρή και άσημη ένότητα για την εποχή που εξετάζεται και εκφράζει ένα είδος κοινωνίας εύρύτατα διαδεδομένο στην 'Ελλάδα, χωρίς έντονες άρνητικές ή θετικές συνιστώσες. 'Υπάρχει και ένας λόγος που προσθέτει ένα ιδιαίτερο επιστημονικό ενδιαφέρον, τὸ γεγονός ότι ἡ σημερινή πρωτεύουσα τοῦ νησιοῦ παρουσιάζει μιά ιδιόμορφη οἰκιστική δομή. 'Αποτελείται ἀπὸ ἑπτὰ οικισμούς που σχηματίζουν ένα ἐνιαῖο σύνολο, διατηρώντας συγχρόνως ὀρισμένες ἀνεξάρτητες λειτουργίες και μερικά ιδιαίτερα χαρακτηριστικά.

Θέμα τῆς διατριβῆς ἀποτελεῖ ἡ μελέτη τοῦ κεντρικοῦ αὐτοῦ οἰκιστικοῦ πλέγματος τῆς Σίφνου, καθαρὰ παραδοσιακῆς μορφῆς, που διαμορφώθηκε τὸς τρεῖς-τέσσερεις τελευταίους αἰῶνες. Τὸ κέντρο βάρους τῆς μελέτης πέφτει στὰ χρόνια μετὰ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1821 γιατί τότε ὀλοκληρώθηκαν οἱ μορφές που διατηροῦνται ὡς σήμερα. Τὸ ἀπώτερο παρελθὸν ἀναφέρεται γιατί μᾶς δίνει χρήσιμες πληροφορίες γιὰ τὴν οἰκιστικὴ ἐξέλιξη τοῦ νησιοῦ, ἐνῶ ἡ ἐποχὴ τῆς φραγκοκρατίας ἀποτελεῖ μιά σημαντικὴ προϋπόθεση γιὰ τὸ ἐπόμενο στάδιο, τῆς ἐποχῆς τῆς τουρκοκρατίας, ὅπου ἀρχίζουν οἱ διαδικασίες γιὰ τὴ δημιουργία τῶν παραδοσιακῶν μορφῶν.

Στόχος τῆς μελέτης εἶναι νὰ διερευνηθοῦν ὅλες οἱ βασικὲς συνθήκες και παράμετροι που σχετίζονται με τὴ διαμόρφωση τοῦ δομημένου περιβάλλοντος ὡς πρὸς τὴν κατοικία και τὸς οἰκισμούς και νὰ ἐξετασθῆ πῶς αὐτὲς ἔδρασαν¹¹.

Οἱ πηγές τῶν πληροφοριῶν εἶναι πενιχρές. 'Αν ὑπῆρχαν ἀναλυτικὲς ἐπὶ μέρους ἐρευνες παλιῶν ἐκκλησιαστικῶν και ιδιωτικῶν ἐγγράφων ἢ ἀρχεῖων, θὰ ἔφερναν στὸ φῶς πολύτιμα στοιχεία. Μιά σημαντικὴ πηγή, τὸ ἀρχεῖο τῆς Κοινότητος, κἀκε στὴ διάρκεια τῆς ἰταλικῆς κατοχῆς. 'Η προφορικὴ παράδοση εἶναι ἀόριστη ἢ συγκεχυμένη με μεγάλα κενὰ στὶς σημαντικώτερες χρονικὲς περιόδους. Τὸ ἔργο τῶν ἀποτυπώσεων, γιὰ νὰ εἶναι πλῆρες, δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ ἀπὸ ἄτομα, ἀλλὰ ἀπαιτεῖ ὀργανωμένη ὀμάδα ἀρχιτεκτόνων με τὸ κατάλληλο τεχνικὸ ἐξοπλισμὸ και ἀκόμα τὴ χρήση ἐδικῶν ἐπιστημονικῶν μεθόδων, ὅπως π.χ. τῆς φωτογραμμετρίας.

Με τὴν πεποίθηση ὅτι τὸν ἀποφασιστικώτερο ρόλο στὴν ἔκφραση τοῦ δομημένου περιβάλλοντος ἔπαιξε τὸ κοινωνικο-πολιτιστικὸ πλαίσιο, σὲ μιά ἰσχυρὴ σχέση ἀλληλοεπιδράσεων με τὸς ἄλλους παράγοντες και τὶς μορφές, θὰ γίνῃ προσπάθεια νὰ καλυφθοῦν τὰ κενὰ που παρουσιάζονται ἀπὸ πλευρᾶς τεκμηρίων.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1.— P. Oliver, *Shelter and Society*, London, 1969, σ.10-21.
- 2.— 'Ορισμὸς που ἐπικρατοῦσε μέχρι πρόσφατα.
- 3.— Εἶναι γνωστὲς οἱ ἐπιρροές τῶν παραδοσιακῶν μορφῶν ἀπὸ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ τῶν Κυκλάδων στὸ ἔργο του.
- 4.— C. Lévi-Strauss, *Tristes Tropiques*, Paris, 1955. — Τοῦ ἰδίου, *La Pensée Sauvage*, Paris, 1962.
- 5.— A. Rapoport, *House Form and Culture*, New Jersey, 1969.
- 6.— P. Oliver, *ἔνθ. ἀνωτ.*
- 7.— D. Philippides, *Vernacular Design Setting of Elympos: A Rural Spatial System in Greece*, Univ. of Michigan, 1973, Ph. D. Thesis. Στὴ μελέτη αὐτὴ ὁ συγγραφεὺς χρησιμοποίησε τὴν ἐθνολογία σὰν μέθοδο προσεγγίσεως τοῦ θέματος.
- 8.— *Οἰκισμοὶ στὴν 'Ελλάδα*, ἐπιμέλεια 'Ο. Δουμάνη και P. Oliver, 'Αθήναι, 1974.
- 9.— P. Oliver, «Βασικὲς μορφές και βασικὲς προϋποθέσεις. 'Η μελέτη τῶν ἀνωνύμων ἐλληνικῶν οἰκισμῶν», *Οἰκισμοὶ στὴν 'Ελλάδα*, *ἔνθ. ἀνωτ.*, σ.8.
- 10.— Rudofsky, *Architecture Without Architects*, New York, 1964, σ.31-32. — M. Goldfinger, *Villages in the Sun*, London, 1969. — Sibyl Moholy-Nagy, *Matrix of Man*, London, 1969, σ.19.
- 11.— L. Hilberseimer, *The Nature of Cities*, Chicago, 1955, σ.15.

Εικ. 1. Καμάρες. Τό λιμάνι τής Σίφνου.

Εικ. 2. 'Ελαιώνας στο δρόμο από τό λιμάνι πρός τό έσωτερικό του νησιού.

ΜΕΡΟΣ Α': ΓΕΝΙΚΕΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗ ΣΙΦΝΟ

Τò περιβάλλον

Φτάνοντας με τò πλοίο στο νησί από τή δυτική πλευρά, δέν βλέπει κανείς τίποτε άλλο παρά ξερά έρημα βουνά με λίγα άσπρα κτίσματα σκορπισμένα πάνω τους. 'Η όμορφιά τής Σίφνου είναι κρυμμένη. Μόνο πού τά ξερά αυτά βουνά, ανάλογα με τò φώς, είναι πολύ γενναιόδωρα σέ γήινα χρώματα, ξεχωρίζοντας με όξυ περίγραμμα στή φρέσκια διυλισμένη ατμόσφαιρα και μέσα στή σκούρα καταγάλανη θάλασσα. Είναι ακόμα και ή μυρωδιά, πού έρχεται νά προϋπαντήση τόν ταξιδιώτη, από κάθε είδους άρωματικά χόρτα, πολύ πιο έντονη τήν άνοιξη.

Τò λιμάνι, πού φαίνεται όταν τò πλοίο πλησιάζη πολύ, άπογοητεύει μάλλον. Μακρόστενο με δύο άπóτομα βουνά πού τò κλείνουν στά πλάγια, καταλήγει στο βάθος σέ μιá άμμουδιά με λίγο πράσινο πίσω τής, και ή θέα σταματάει εκεί πού συγκλίνουν τά δύο βουνά (εικ. 1). "Ένας μικρός οικισμός, από πρόσφατα κυρίως κτίσματα, κακές μιμήσεις τής σύγχρονης άθηναϊκής άρχιτεκτονικής, άρχίζει από χαμηλά και σκαρφαλώνει στο βουνό, στά δεξιά του όρμου.

Τò αυτοκίνητο ανεβαίνει πρòς τò έσωτερικό του νησιού ακολουθώντας τούς μαιάνδρους μιáς ρεματιάς και σιγά σιγά σέ κάθε στροφή ή Σίφνος φανερώνεται. Έληές φυτεμένες ανάμεσα στις ξερολιθιές και πλούσια άγρια βλάστηση από θάμνους και άρωματικά χόρτα. Τò πράσινο όλο και πυκνώνει στή ρεματιά, με καλαμιές, περιβόλια, άμπέλια, όπωροφόρα στις πλαγιές κι ένα πραγματικό ποτάμι ροδοδάφνες στο βάθος τής. Περιστερεώνες και ξωκλήσια προαναγγέλλουν τούς οικισμούς (εικ. 2,3). Τήν πρώτη φορά πού έφτασα στο νησί ήταν άργά τή νύχτα και τò πρωί, άνοίγοντας τò παράθυρο, παρουσιάστηκε έμπρòς στά μάτια μου ó κατάλευκος γαλαξίας τών οικισμών, άπλωμένος πάνω στους λόφους, σ' ένα τοπίο με ζωηρή χρωματιστή και γλυπτική έντύπωση από τò έντονο φώς. Ήταν μιá πραγματική άποκάλυψη. Τò οικιστικό πλέγμα πού άποτελεί και τò κυριώτερο συγκρότημα στή Σίφνο, πυκνά δομημένο, άναδεικνύεται από τις ύψομετρικές διαφορές του έδάφους και προσφέρει στον έπισκέπτη θεαματικές πανοραμικές άπόψεις και έντυπωσιακές προοπτικές (εικ. 4,5).

Τò τοπίο πού περιβάλλει τούς οικισμούς είναι πλούσιο σέ καλλιέργειες με εύφορες ρεματιές ανάμεσα στους λόφους και μικροκοιλιάδες. Στά ύψώματα, οι άνεμόμυλοι δείχνουν πώς έδω ό άέρας είναι στοιχείο άναπόσπαστο του τόπου. Ξωκλήσια, περιστερεώνες και άγροτικά κτίσματα, δημιουργούν μιá ένδιάμεση κλίμακα από τούς οικισμούς πρòς τò ύπαιθρο. Δυτικά τών οικισμών, τò βουνό του Προφήτη 'Ηλία, με τò όμώνυμο μοναστήρι, άποτελεί μιá φυσική δεσπόζουσα στο τοπίο. ένω άνατολικά οι χαμηλοί λόφοι αφήνουν έλεύθερη τή θέα πρòς τή θάλασσα, με τά νησιά Νάξο, Πάρο και 'Αντίπαρο στο βάθος.

Οι έληές άποτελούν τήν κύρια βλάστηση, πού ποικίλλεται από τ' άμπέλια, τά δημητριακά και τά

Είκ. 3. Τοπίο στο δρόμο από το λιμάνι προς το έσωτερικό του νησιού.

Είκ. 4. "Αποψη του οικισμού "Αη Λούκας από την 'Απολλωνία.

Εικ. 5. "Αποψη του οικισμού Πάνω Πετάλι από την 'Απολλωνία.

Εικ. 6. Τοπίο στα νότια του νησιού.

περιβόλια. Πού και πού μερικές φοινικιές προσθέτουν ένα ιδιαίτερο τόνο στο περιβάλλον. Γύρω και μέσα στους οικισμούς θά δούμε λίγα πεύκα και κυπαρίσσια ενώ πολλά λουλούδια και κατ' έξοχήν ήβισκοι χρωματίζουν τις κάτασπρες αυλές των σπιτιών.

Τό στοιχείο όμως εκείνο, πού χαρακτηρίζει έντονα τό Σιφναϊκό τοπίο, είναι οί ξερολιθιές. Καλύπτουν όλο τό νησί, χτισμένες με τέχνη από σκούρο σχιστόλιθο. Συγκρατούν τό χώμα σε πυκνούς άναβαθμούς στις πλαγιές και διαχωρίζουν τις ιδιοκτησίες, χαρίζοντας τελικά ένα πλούσιο ανάγλυφο στο τοπίο (είκ. 6).

Τό φώς είναι πολύ έντονο και τά χρώματα πού δημιουργεί, ιδίως τις πρωινές και άπογευματινές ώρες, είναι από τά αισθητικώτερα και πνευματικώτερα στοιχεία του τόπου. Οί κάτοικοι του νησιού με την ιδιοσυγκρασία τους και τον τρόπο ζωής τους συμβάλλουν άρμονικά στην έντύπωση της έρασμιότητας πού αναδίδει τό σύνολο του περιβάλλοντος στη Σίφνο.

Γεωγραφικά δεδομένα

Η Σίφνος ανήκει στο σύμπλεγμα των Δυτικών Κυκλάδων, αποτελούμενο από τη σειρά των νησιών Κέα-Κύθνος-Σέριφος-Σίφνος-Κίμωλος-Μήλος, πού είναι γενικά προέκταση της Λαυρεωτικής. Άπέχει 75 ναυτικά μίλια από τον Πειραιά. Έχει σχήμα τριγώνου με μήκος από Β. προς Ν. 17 χλμ. και πλάτος από Α. προς Δ. 8 χλμ. Τό γεωγραφικό πλάτος είναι 37° 01', τό μήκος 24° 42' και ή έκταση του νησιού 74 τετρ. χλμ.¹.

Τό νησί διασχίζεται από άλυσιδωτά βουνά, τοξοειδούς μορφής με κατεύθυνση από ΒΔ-Δ προς ΝΑ-Α, από τά όποια ψηλότερα είναι ό Προφήτης Ήλίας 678μ. στο κέντρο του άξονος και προς τη δυτική πλευρά του νησιού, τό Ψηλό Πετάλι στο νότιο τμήμα, ύψους 537μ. και ό "Άγιος Συμεών στο βόρειο τμήμα ύψους 476 μ.² Γενικά ή μορφή του νησιού είναι όρεινή, με λόφους, μικρές κοιλάδες και όροπέδια. Δύο κυρίως χείμαρροι τό διατρέχουν, ό Λειβαδάς, μήκους περίπου 5 1/2 χλμ., πού άρχίζει από τό κεντρικό όροπέδιο και έκβάλλει δυτικά στον όρμο των Καμαρών, και οί Έρκειές, στο άνατολικό τμήμα του νησιού μήκους περίπου 3 χλμ. Έκτός από τον όρμο των Καμαρών στα δυτικά, έχουμε τον όρμο της Χερονήσου στο βόρειο τμήμα και στο νότιο τους όρμους Βαθύ, Πλατύ Γαλό, Φάρο, ενώ άνατολικά βρίσκεται ό μικρός όρμος Σεράλια του Κάστρου (είκ. 7).

Γεωλογικά στοιχεία

Τό όρεινό νησί της Σίφνου συγκροτείται κυρίως από μεταμορφωμένα πετρώματα, πού ανήκουν στην κρυσταλλοσχιστώδη Άττικοκυκλαδική μάζα³. Υπάρχουν άφθονα σχιστολιθικά πετρώματα διαφόρων τύπων (άμφιβολιτών, κερροσιλιθικών - έπιδοιτιικών - μαρμαρυγιακών γνευσιοσχιστολιθικών, γλαυκοφανιτών, γλαυκοφανιτικών σχιστολιθικών και φυλλιτών), μάρμαρα και χαλαζίτες⁴. Αναφέρεται επίσης από τον Α. Phillips ή ύπαρξη άσβεστολιθών⁵ και ύποστηρίζεται και ή παρουσία μεταμορφωμένων άσβεστολιθών πλην των μαρμάρων⁶. Σε πολλές πεδινές περιοχές έχουμε νεογενείς προσχώσεις⁷ ενώ άφθονα κοιτάσματα άργίλων σε πολλές περιοχές του νησιού βρίσκουν εύρύτατη χρήση στην έγγώρια άγγειοπλαστική⁸. Τά κυριώτερα μεταλλεύματα είναι σιδηρομαγγανιούχα μεταλλεύματα⁹. Σε όρισμένες παράκτιες κατοικημένες περιοχές υπάρχουν πηγαία ύδατα ίκανοποιητικής παροχής και στους κεντρικούς οικισμούς έχουμε και πηγάδια μικρής παροχής, γι' αυτό από έτους και πλέον έχει άρχισι ή έκτέλεση έργων για την ύδρευση των οικισμών.

Τό κλίμα

Τό κλίμα της Σίφνου θεωρείται έξαιρέτο και αναφέρεται από πολλούς περιηγητές πού σε παλιά χρόνια έπισκέφθηκαν τό νησί¹⁰. Ο χειμώνας είναι ήπιος και ό παγετός σπανίζει σαν φαινόμενο, ενώ τό καλοκαίρι είναι ιδιαίτερα δροσερό, λόγω των έτησιών ανέμων. Η Σίφνος βρίσκεται στην έτήσια ίσόθερμο των 18,75°¹¹ με μέση θερμοκρασία Ίουλίου 26° και Ίανουαρίου 12°. Στο κοντινό νησί της Μήλου, πού λειτουργεί μετεωρολογικός σταθμός, επικρατεί τον Ίούλιο μεγίστη θερμοκρασία 28,7° και έλαχίστη 22,2° ενώ τον Ίανουάριο ή μεγίστη είναι 13,5° και ή έλαχίστη 8,8°¹². Η περιοχή των Δυτικών Κυκλάδων είναι από τις ξερότερες της Έλλάδος¹³, άλλα στη Σίφνο έχει ύγρασία τον χειμώνα. Βροχές σημειώνονται λίγες και καταρακτώδεις. Κατά την περίοδο 1901-1940

ή μέση έτησία βροχόπτωση ήταν 400-600 χλμ. και ή περιοχή αύτή αναφέρεται σάν προτελευταία στον πίνακα ποσότητας βροχοπτώσεων¹⁴. Γενικά ή Σίφνος παρουσιάζει μεγάλη ήλιοφάνεια και οι νεφοσκεπείς ήμέρες είναι λιγώτερες από τις αϊθριες¹⁵. Οι άνεμοι είναι συχνοί, δυνατοί και πολλές φορές θυελλώδεις. Έπικρατοϋν οι βόρειοι και με μικρότερη συχνότητα οι νοτιοδυτικοί. Τα περίφημα μελέμια (έτησια) ΒΑ-ΒΔ κατευθύνσεως αρχίζουν από τον Μάιο, άραιά και με μικρή ένταση, δυναμώνουν και πυκνώνουν από τον Ιούλιο ως τον Σεπτέμβρη και έξασθενούν τον Οκτώβριο, άποτελώντας ένα χαρακτηριστικό στοιχείο στο περιβάλλον του νησιού όπως και σε όλη την περιοχή των Κυκλάδων.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1.— Έγκυκλ., Δομή, λ. Κυκλάδες. Άθήνα, 1971. — A. Philippson, *Beiträge zur Kenntnis der Griechischen Inselwelt*, Justus Perthes, 1901, σ.58. Άπό τον ίδιο συγγραφέα αναφέρεται σε νεώτερο βιβλίο βλ. *Die Griechischen Landschaften*, τ.4ος, Frankfurt, 1959, σ.76 ότι ή έπιφάνεια του νησιού είναι 89 τετρ. χλμ. όπου μάλλον υπολογίζεται και ή άκατοίκητη νησίδα της Κιτριανής που βρίσκεται στα νότια του νησιού.
- 2.— Τα ύψόμετρα έλήφθησαν από τον χάρτη του J.B. Birkett-Smith, London, 1973. Παρουσιάζονται με μικρές διαφορές από τον A. Philippson, *ένθ. άνωτ.*, σ.77.
- 3.— Έλευθερία Ν. Δάβη, *Γεωλογική Κατασκευή της Νήσου Σίφνου*, Άθήνα, 1966, σ.163.
- 4.— Έλευθερία Ν. Δάβη, *ένθ. άνωτ.* — A. Philippson, *Beiträge zur Kenntnis der Griechischen Inselwelt*, Justus Perthes, 1901, σ.58-59.
- 5.— A. Philippson, *Die Griechischen Landschaften*, τ.4ος, Frankfurt, 1959, σ.78.
- 6.— Προφορικές πληροφορίες του κ. Κ. Θεοδωράτου, μεταλλειολόγου, που έκπονεί διατριβή σχετική με τις γάτες της Σίφνου.
- 7.— Έλευθερία Ν. Δάβη, *ένθ. άνωτ.*, σ.182.
- 8.— A. Philippson, *ένθ. άνωτ.*, σ.78.
- 9.— Έλευθερία Ν. Δάβη, *ένθ. άνωτ.*, σ.206.
- 10.— Ch. Gouffier, *Voyage Pittoresque en Grèce*, τ.1ος, Paris, 1782, σ.14. — G.S. Sonnini, *Voyage en Grèce et en Turquie*, τ.2ος, Paris, 1801, σ.264. — H. Hauttecoeur, *L'île de Siphnos*, Bruxelles, 1898, σ.12. — G.B. Depping, *La Crèce*, τ.3ος, Paris, 1823, σ.44,45.
- 11.— K. Thomson, *Οικονομικός και Κοινωνικός Άτλας της Έλλάδος*, Άθήνα, 1964, σ.104.
- 12.— Οι μετρήσεις αυτές δίνονται από την Έθνική Μετεωρολογική Έγηρεσία για ή χρονική περίοδο 1932-1940, 1947-1971.
- 13.— Έγκυκλ., Δομή, λ. Κυκλάδες. 1971.
- 14.— K. Thomson, *ένθ. άνωτ.*, πιν .1.03.
- 15.— Έγκυκλ., Δομή, λ. Κυκλάδες. 1971.

ΜΕΡΟΣ Β΄: Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΣΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ

1. ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑ ΩΣ ΤΟΝ 13ο ΑΙ.

Ἡ Σίφνος κατοικήθηκε ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ χαλκοῦ¹ ἀλλὰ σύμφωνα μὲ τοὺς ἑλληνικοὺς μύθους, τοὺς πρῶτους κατοίκους ἐξεδίωξε ὁ βασιλιάς τῆς Κρήτης Μίνως, ποὺ ἐγκατέστησε στὶς Κυκλάδες ἡγεμόνες τοὺς γιούς του. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἀναφέρεται καὶ ἡ ὑπαρξὴ τῆς πόλεως Μίνωα στὴ Σίφνο μὲ τὴν ὁμώνυμη κρήνη, ποὺ ἡ θέσῃ τῆς δὲν ἔχει ἐντοπισθῆ μέχρι σήμερα. Μετὰ τὸν Τρωικὸ πόλεμο ἡ Σίφνος ἀποικίζεται ἀπὸ Ἴωνες². Στὴν ἐποχὴ τῶν Φοινίκων ἤκμασαν τὸ ἐμπόριο καὶ ἡ ναυτιλία, ἀλλὰ δὲν ξέρουμε ἀν ἔγινε ἐκμετάλλευση τῶν εὐγενῶν μετάλλων στὸ νησί³.

Εὐρήματα προϊστορικῶν οἰκισμῶν μὲ ἀκροπόλεις ἔχουμε στὸν Ἅγιο Ἀνδρέα, ποὺ κατοικήθηκε ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Κυκλαδικοῦ πολιτισμοῦ ὡς τοὺς Ἑλληνιστικοὺς χρόνους καὶ ποὺ ἡ ἀκρόπολις του ἀνάγεται στὴ Μυκηναϊκὴ ἐποχὴ, ὅπως ἐπίσης καὶ στὸν Ἅγιο Νικήτα⁴. Διάφορα ἴχνη πάλι τῆς ἐποχῆς αὐτῆς ὑπάρχουν καὶ στὶς θέσεις Πλατὺς Γιαλός, Βαθὺ καὶ Καλαμίτσι⁵.

Ἡ ἀκρόπολις τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέα βρίσκεται σὲ ἀπόσταση μιᾶς ὥρας πεζῆ καὶ νότια ἀπὸ τὴ σημερινὴ πρωτεύουσα Ἀπολλωνία, ἡ δὲ τοῦ Ἁγίου Νικήτα σὲ ἀπόσταση μιᾶμισης ὥρας πεζῆ, βόρεια τοῦ Ἀρτεμώνα, κοντὰ στὰ ἀρχαῖα μεταλλεῖα. Καὶ οἱ δύο αὐτὲς ἀκροπόλεις εἶναι πάνω σὲ λόφους μακριὰ ἀπὸ τὴ θάλασσα. Ἄν καὶ δὲν ἔχει ἀκόμα ὀλοκληρωθῆ ἡ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα στὴν ἀκρόπολις τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέα, στὸν δὲ Ἅγιο Νικήτα δὲν ἔχουν γίνεῖ οὔτε ἀνασκαφὲς φαίνεται πῶς τοὺς οἰκισμοὺς αὐτοὺς χαρακτήριζαν ἡ πυκνὴ δόμησις καὶ οἱ στενοὶ δρόμοι⁶. Τὰ σπιτία ποὺ ἀπεκάλυψαν οἱ τελευταῖες ἀνασκαφὲς εἶναι γεωμετρικῆς καὶ κλασσικῆς ἐποχῆς.

Κατὰ τὴν ἀρχαιότητα οἱ Σιφνιοὶ ἀναφέρονται ἀπὸ τὸν Ἡρόδοτο⁷ ὡς οἱ πλουσιώτεροι ἀπ' ὅλους τοὺς νησιώτες, δεῖγμα δὲ τοῦ πλοῦτου τῆς ἐποχῆς αὐτῆς εἶναι ὁ «θησαυρὸς τῶν Σιφνίων» στοὺς Δελφοὺς. Ἦταν μιὰ ἐποχὴ οἰκονομικῆς ἀκμῆς καὶ γινόταν ἐκμετάλλευση χρυσοῦ καὶ ἀργύρου στὰ μεταλλεῖα, τὰ δὲ ἔσοδα μοιράζονταν ὅλοι οἱ Σιφνιοὶ πολῖτες⁸. Δὲν εἶναι ἐξακριβωμένο ἀν ὁ πλοῦτος αὐτῆς τῆς ἐποχῆς προερχόταν ἀπὸ τὴν ἐκμετάλλευση τῶν εὐγενῶν μετάλλων ἢ ἄλλων ὀρυκτῶν ἢ γενικὰ ἀπὸ τὸ ἐμπόριο, ὅπως ὁποῖοτε ὅμως ὑπῆρχε μιὰ σοβαρὴ δραστηριότης στὰ μεταλλεῖα τῆς Σίφνου⁹. Καὶ στὴν περίπτωσις ποὺ δὲν ὑπῆρχε χρυσὸς ἐπὶ τόπου ἴσως τὸν ἔφεραν ἀπὸ ἄλλα μέρη καὶ τὸν ἐπεξεργάζονταν. Ἄλλες ἀσχολίες τῶν κατοίκων τοῦ νησιοῦ τὰ χρόνια αὐτὰ ἦταν ἡ γεωργία καὶ ἡ κτηνοτροφία, καθὼς ἐπίσης καὶ ἡ κεραμεικὴ¹⁰. Σὰν ἰδιαίτερες θεότητες ἐλάτρευαν στὴ Σίφνο τὴν Ἀρτεμὴ Ἐκβατηρία, τὸν Ἀπόλλωνα τὸν Ἐναγρο, τὸν Δία τὸν Ἐπιβήμιον καὶ τὸν Πάνα¹¹. Στούς ἱστορικοὺς χρόνους ἡ Σίφνος εἶχε διοικητικοὺς κανονισμοὺς ἴδιους μὲ αὐτοὺς τῶν Ἀθηνῶν, μὲ Βουλὴν, Δῆμον καὶ Πρυτάνεις¹². Πρὸς τὸ τέλος τοῦ 8ου αἰ. π.Χ. Σάμιοι φυγάδες ἐπέδραμαν στὴ Σίφνο καὶ τὴν λεηλάτησαν. Ἀπὸ τότε ἀγνωστο γιὰ ποιὲς αἰτίες εἰδικὰ ἀρχίζει ἡ παρακμὴ¹³.

Στόν 4ο αί. π.Χ. ήδη παρατηρείται οικονομική και πολιτική κατάπτωση¹⁴. Η πρωτεύουσα στους αρχαίους χρόνους βρισκόταν στη θέση του σημερινού Κάστρου ΒΑ. της 'Απολλωνίας, σε απόσταση 3 1/2 χλμ. από αυτήν, σ' ένα βραχύδη λόφο πάνω στη θάλασσα και ονομαζόταν «Σίφνος» ή «'Αστου» κατά τόν 'Ηρόδοτο. Αναφέρονται επίσης οι πόλεις 'Απολλωνία και Μίνωα, χωρίς να έχη ακόμα εξακριβωθεί η θέση τους¹⁵. Οι ανασκαφές της 'Αγγλικής 'Αρχαιολογικής Σχολής τό 1935-1937 στό Κάστρο απέκάλυψαν τμήματα του τείχους του 8ου αί. π.Χ., αλλά και παλαιότερα σπίτια γεωμετρικής εποχής καθώς και νεώτερα του 4ου αί. π.Χ. και 'Ελληνιστικής εποχής¹⁶. Δεν βρέθηκαν τα λαμπρά κτίρια από πάριο μάρμαρο, που αναφέρει ο 'Ηρόδοτος, του Πρυτανείου και της 'Αγοράς. 'Εκτός από την πόλη αυτή που ήταν οχυρωμένη με ακρόπολη, υπήρχαν και χωριά¹⁷. Δεν πρέπει να είναι οι οικισμοί του 'Αγίου 'Ανδρέα και 'Αγίου Νικήτα, γιατί αυτοί είχαν ακροπόλεις από τους προϊστορικούς χρόνους, ενώ η περιγραφή του 'Ηροδότου μοιάζει να αναφέρεται σε ανοχύρωτους αγροτικούς οικισμούς.

Στη Σίφνο έχουν βρεθεί πολλοί πύργοι-φρουκτωρίες και φαίνεται πως στην αρχαία εποχή ήταν συνδυσασμένοι με τις τρεις κύριες ακροπόλεις, 'Αγίου 'Ανδρέα - 'Αγίου Νικήτα - Κάστρου, για την μετάδοση μηνυμάτων, τα οποία τελικά έστελναν στο ψηλότερο σημείο του νησιού, τόν Προφήτη 'Ηλία· χρησίμευαν όμως και για καταφύγιο τών κατοίκων σε περιπτώσεις επιδρομών. 'Εκεί υπήρχε πιθανώς ακρόπολη που δεν έχει ανασκαφή ακόμη¹⁸. Στόν χάρτη (είκ. 7) φαίνονται όλες οι θέσεις τών ιστορικών χώρων, καθώς και τών αρχαίων μεταλλείων¹⁹.

Κατά τη μακεδονική εποχή αλλά και μετά, η θαλάσσια περιοχή της Σίφνου έγινε θέατρο πολλών πολέμων ως τη ρωμαϊκή κατάκτηση τό 145 π.Χ.²⁰. Την εποχή αυτή τα νησιά υπέφεραν πολύ από την πειρατεία και χρησιμοποιούσαν τό σύστημα τών πύργων-παρατηρητηρίων για να προειδοποιούνται για τις επιδρομές²¹. Μεταξύ 2ου και 3ου αί. μ.Χ., στην άκμή της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, η Μεσόγειος ήσυχάζει από τους πειρατές, αλλά όχι για πολύ²². Στά τελευταία χρόνια της ρωμαϊκής περιόδου, μετά την κατάπτωση, φαίνεται πως η Σίφνος έρημώθηκε²³, όπως και άλλα νησιά που είχαν μεταβληθεί σε τόπους εξορίας τών Ρωμαίων²⁴. 'Από τό 324 μ.Χ. αναφέρεται μαζί με τις υπόλοιπες Κυκλάδες στην 'Επαρχία Νήσων του 'Ανατολικορρωμαϊκού Βυζαντινού Κράτους²⁵.

Κατά τους πρώτους αιώνες της βυζαντινής αυτοκρατορίας, στις Κυκλάδες υπήρχε ήρεμία από πολεμικές επιχειρήσεις και από πειρατεία και αυτό συνετέλεσε στην κάποια ανασυγκρότηση τών έρημων νησιών. 'Επί 'Ιουστινιανού η Σίφνος άνηκε στην 29η επαρχία τών Νήσων που είχε πρωτεύουσα τη Ρόδο, όπου ήταν έγκατεστημένος και ο πολιτικός και εκκλησιαστικός άρχων²⁶. Τόν 6ο αί. μ.Χ. υπάγεται εκκλησιαστικώς στην έπισκοπή Πάρου - Σίφνου - 'Αμοργού²⁷. 'Ακολουθούν οι σκοτεινοί χρόνοι, περίοδος καταπτώσεως και μαρasmus. Τόν 7ο αί. μ.Χ. έχουμε στό Αιγαίο πολλές καταστροφικές επιδρομές Σλαύων και 'Αράβων που συνεχίστηκαν και στους επόμενους αιώνες²⁸. Με τη νέα διοικητική διαίρεση σε θέματα η Σίφνος με τα άλλα νησιά του Αιγαίου αποτέλεσε ιδιαίτερο θέμα της βυζαντινής αυτοκρατορίας με πρωτεύουσα τη Σάμο²⁹. 'Από τόν 11ο αί. άρχισαν να έμφανίζονται και Λατίνοι πειρατές και τόν 12ο αί. επέδραμε στις Κυκλάδες ο δόγης της Βενετίας Δομένικος Μικέλης για να έπακολουθήσουν οι Σταυροφόροι³⁰ και να ένταθι πάλι η πειρατεία³¹.

Για όλη αυτή τη βυζαντινή περίοδο δεν έχουμε πληροφορίες για τις ειδικές συνθήκες που επικράτησαν στη Σίφνο. 'Οπωσδήποτε όμως υπάρχει γενικά μια αλλαγή από τις δημοκρατικές κοινωνίες τών κλασικών χρόνων και η διοίκηση είναι υπό συγκεντρωτική και διαχωρισμένη η πολιτική από τη στρατιωτική³². 'Από τη μέση βυζαντινή περίοδο και μέχρι τη φραγκοκρατία, οι γενικές πληροφορίες για τόν 'Ελλαδικό χώρο μαρτυρούν ότι επικρατεί η αγροτική οικονομία³³. Σ' όλη την 'Ελλάδα ο Χριστιανισμός επικράτησε στα τέλη του 4ου αί. μ.Χ.³⁴. Οι 'Ελληνες δέχθηκαν τη νέα θρησκεία ένσωματώνοντας μέσα σ' αυτήν πολλά στοιχεία της παγανιστικής λατρείας³⁵. Λέγεται, χωρίς να είναι εξακριβωμένο, ότι κατά την περίοδο τών εικονομαχιών πολλοί εξόριστοι ήρθαν από την Κωνσταντινούπολη στα έλληνικά νησιά και άρκετοί στη Σίφνο και έτσι έξηγεύεται η κάποια πολιτιστική και πνευματική παράδοση³⁶. Η Σίφνος δημιούργησε γρήγορα δική της εκκλησιαστική ιστορία. Η παράδοση αναφέρει ότι τό μοναστήρι του Προφήτη 'Ηλία είναι του 8ου αί. μ.Χ.³⁷, αλλά αυτό δεν έχει εξακριβωθεί. 'Οπωσδήποτε στό νησί της Σίφνου υπήρχε σημαντική θρησκευτική ζωή ως τη φραγκοκρατία³⁸.

Δεν έχουμε εύρήματα και τεκμήρια για τό δομημένο περιβάλλον όλης αυτής της εποχής στη Σίφνο, γιατί τό Κάστρο, που διατήρησε τη συνέχεια σαν οικισμός και μάλιστα πρωτεύων, ανοικοδομήθηκε πολλές φορές στους επόμενους αιώνες και η αρχαιολογική έρευνα είναι δύσκολη. 'Υποστηρίζεται ότι μεταξύ του 4ου αί. μ.Χ. και 8ου αί. καταστράφηκαν πολλές αρχαίες πόλεις τών Κυκλάδων,

πιθανόν από τον φανατισμό των πρώτων Χριστιανών³⁹, αλλά και από τους σεισμούς και ότι έρημώθηκαν ή ξαναχτίστηκαν καινούργιες⁴⁰. Πιθανώτατα λοιπόν όλη αυτή η πολυτάραχη περίοδος ανάμεσα στην αρχαιότητα και το τέλος της βυζαντινής εποχής, ιδίως με την αλλαγή της θρησκείας και την κατά καιρούς έρημωση του τόπου, λόγω των επιδρομών και άλλων αιτίων⁴¹, να επέδρασε και στους οικισμούς της Σίφνου, στη μορφή και αρχιτεκτονική τους και ίσως και στη θέση τους. "Αν όμως δεχθούμε σαν σωστή την ιστορική παραδοχή του Κ. Γκιών⁴² και σύμφωνα με τις γενικές πληροφορίες⁴³, μπορούμε να υποθέσουμε ότι όπωσδήποτε από τη μέση βυζαντινή εποχή ως τη φραγκοκρατία θα υπήρχαν οικήσεις παροίκων ή μισθωτών στο έσωτερικό του νησιού, ενώ οι πλούσιοι γαιοκτήμονες θα κατοικούσαν στο όχρωμένο Κάστρο.

2. Η ΦΡΑΓΚΟΚΡΑΤΙΑ

Ίστορία

Με την κατάκτηση και τη διανομή της Ελλάδος από τους Βενετούς και Σταυροφόρους το 1204, οι Κυκλάδες καταλαμβάνονται από τους Βενετούς⁴⁴, που αποφάσισαν να παραχωρήσουν τα νησιά σε ιδιώτες⁴⁵. "Ετσι ιδρύεται το Δουκάτο του Αιγαίου το 1207 με πρωτεύουσα τη Νάξο υπό την ηγεμονία του Μάρκου Σανούδου (άνιψιου του δόγη της Βενετίας), όπου περιελήφθη και η Σίφνος⁴⁶. Περι το τέλος του 13ου αι. αρκετά νησιά και η Σίφνος καταλαμβάνονται από τον Ίταλο τυχοδιώκτη Λικάριο, ναύαρχο του Βυζαντίου τότε⁴⁷. Για μερικά χρόνια οι Κυκλάδες παραμένουν στην κατοχή του Βυζαντίου, αλλά και στη διάθεση διαφόρων Λατίνων πειρατών⁴⁸.

Το έτος 1307 διαμορφώνεται μιá πιό σταθερή κατάσταση για τη Σίφνο που καταλαμβάνεται από την οικογένεια των Ντά Κορώνια, καταλανικής καταγωγής⁴⁹. Ο Γιαννούλης Ντά Κορώνια ανέκηρυξε τον έαυτό του ανεξάρτητο από το Δουκάτο της Νάξου και από τη Βενετία⁵⁰ και έλευθερο δυνάστη της Σίφνου, αφού προηγουμένως άποτίναξε την υποτέλεια προς το τάγμα του Άγιου Ίωάννη όπου άνηκε⁵¹. Άργότερα το 1464 τον διαδέχθηκε στη δυναστεία της Σίφνου ο Νικόλαος Γοζαδίνος, ίταλικής καταγωγής, γιός του άρχοντα της Κέας και της Κύθνου⁵², αφού παντρεύτηκε κόρη Ντά Κορώνια⁵³.

"Όλη αυτή την εποχή η πειρατεία μαστίζει το Αιγαίο με άποτέλεσμα την έρημωση κατά καιρούς, ιδιαίτερα των μικρών νησιών⁵⁴. Η Σίφνος γνώρισε πολλές επιδρομές Λατίνων και Όθωμανών τον 13ο και 14ο αι.⁵⁵ και στις άρχές του 15ου αι. παρουσιάζει λιγοστό πληθυσμό και λειψανδρία⁵⁶. Οι έχθροπραξίες Τούρκων και Βενετών ήταν συνήθης κατάσταση στο Αιγαίο⁵⁷, αλλά από τον 15ο αι. οι Τούρκοι προωθούνται όλοένα και περισσότερο στην περιοχή αυτή⁵⁸. Οι δυνάστες της Σίφνου άναγκάζονται να πληρώσουν λύτρα στον πειρατή Κούρτογλου το 1532⁵⁹. Άκολουθεί ο πόλεμος και οι δύο επιδρομές του Χαϊρεδδίν Βαρβαρόσσα το 1537, 1538, όποτε καταλαμβάνονται πολλά νησιά. Οι Γοζαδίνιοι της Σίφνου άρχίζουν να πληρώνουν φόρο στον Τούρκο ναύαρχο, αλλά διατηρούν την κατοχή του νησιού με την άνοχή του⁶⁰. Το 1566 το Δουκάτο του Αιγαίου και άλλα νησιά, μεταξύ των όποιων και η Σίφνος περιέρχονται στη δικαιοδοσία του Έβραίου τυχοδιώκτη από την Πορτογαλία Ίωσήφ Νάζη, έβνούμενου του τότε σουλτάνου, που αυτοτιτλοφορήθηκε βασιλιάς της Νάξου και των Κυκλάδων⁶¹. Ο Νάζης δέν πήγε ποτέ του ο ίδιος στις Κυκλάδες, αλλά διοικούσε τα νησιά με αντιπρόσωπο, ως τον θάνατό του το 1579⁶². Έν τώ μεταξύ ήδη από το 1571 οι Γοζαδίνιοι είχαν ξαναπάρει τη Σίφνο και διατηρούσαν τη θέση τους με διάφορες παραχωρήσεις στον σουλτάνο ως το 1617, όποτε σταματάει και για τη Σίφνο η φράγκικη κυριαρχία για ν' άρχιση η όθωμανική⁶³.

Οί συνθήκες

Η αλλαγή που έφερε η φραγκοκρατία στην Ελλάδα ήταν ότι έδραίωσε και διαμόρφωσε σε έπίσημο φεουδαρχικό σύστημα παλαιότερες τάσεις, που είχαν έκδηλωθη και στο Βυζάντιο από τον 12ο ήδη αι. Η ίσχυρη τάξη δημιουργήθηκε κυρίως από διάφορες εύρωπαϊκές οικογένειες, που μετανάστευσαν στο νησί και έγκαταστάθηκαν εκεί⁶⁴. Δέν είναι γνωστό από έπίσημες πηγές αν συγχρόνως υπήρχαν και Έλληνες γαιοκτήμονες. Έκτός από τους άρχοντες, που είναι Φράγκοι καθολικοί και κατέχουν τη γή, έχουμε και άλλες δύο κοινωνικές τάξεις: τους Βασιμούλους ή Γασμούλους που είναι μιγάδες από γάμους Έλληνίδων με Φράγκους και τους δουλοπάροικους ή Βιλλάνους κατά κανόνα

ὀρθόδοξους⁶⁵. Τὸ γεγονός πάντως ὅτι ἐτελοῦντο γάμοι Φράγκων μὲ Ἑλληνίδες δείχνει ὅτι μᾶλλον θὰ πρέπει νὰ ὑπῆρχε μιὰ τάξη Ἑλλήνων κατάλληλη νὰ συγγενέψη μὲ τοὺς Φράγκους, σύμφωνα μὲ τὰ κριτήρια ποὺ αὐτοὶ σὰν ἀρχουσα τάξη θὰ χρησιμοποιοῦσαν. Καὶ οἱ μὲν Γασμούλοι μποροῦσαν νὰ ἔχουν περιουσία, χωρὶς τὸ δικαίωμα νὰ τὴν κληροδοτήσουν γιατί μετὰ τὸν θάνατο τοὺς ἀνῆκε στοὺς ἀφέντες τοὺς, οἱ δὲ δουλοπάροικοι δούλευαν στὰ χωράφια ἢ στὰ κάτεργα καὶ οἱ γυναῖκες μεταβιβάζονταν σὰν κτήματα ἀπὸ δεσπότη σὲ δεσπότη⁶⁶.

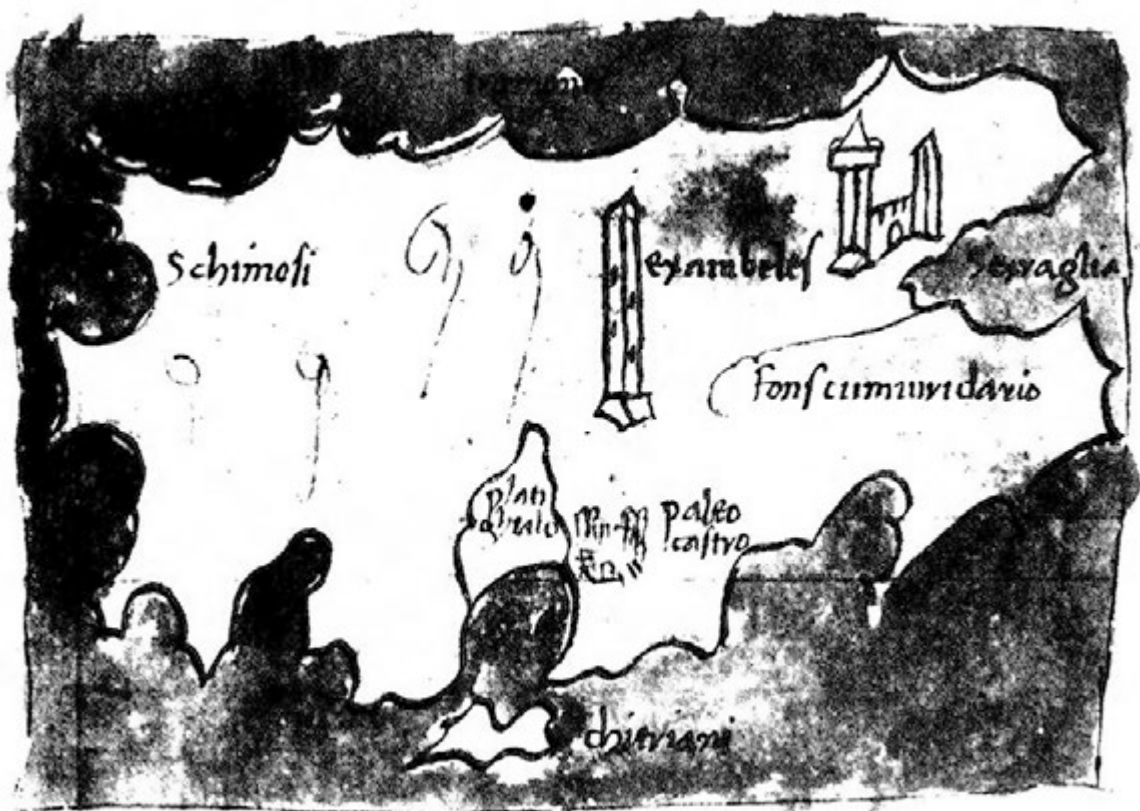
Φυσικὸ ἦταν οἱ Φράγκοι νὰ προσπαθήσουν νὰ μεταφέρουν καὶ τὴ θρησκεία τοὺς στὶς καινούργιες κτήσεις, χωρὶς βέβαια νὰ τὴν ἐπιβάλλουν ἐπίσημα, ἀλλὰ φαίνεται πῶς ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία καταπιέσθηκε ἄρκετά. Τὸ 1207 ἰδρύεται λατινικὴ ἐκκλησία στὴ Σίφνο, ποὺ ὑπάγεται ἀρχικὰ στὸν Λατῖνο ἐπίσκοπο Μήλου καὶ ποὺ ἀποκτᾶ ἀργότερα δικό της ἐπίσκοπο⁶⁷. Οἱ Φράγκοι ἐπέβαλαν τὴ συλλειτουργία τῶν δύο δογμάτων στὶς ἐκκλησίες, ἀπ' ὅπου πιθανῶς νὰ προέκυψε ὁ τύπος τῆς δικλιτοῦ βασιλικῆς ἢ τῆς βασιλικῆς μὲ δύο κόγχες ἱεροῦ, ποὺ συναντᾶμε στὶς Κυκλάδες καὶ πολὺ συχνὰ στὴ Σίφνο⁶⁸. Εἰδικὰ στὴ Σίφνο τὸ καθολικὸ δόγμα ἐξασθένησε γρήγορα⁶⁹. Μὲ τὴ χαλάρωση τῆς δυνάμεως τῶν Φράγκων κατακτητῶν, λόγω τῶν ἐχθροπραξιῶν μὲ τοὺς Τούρκους, ἀπὸ τὸ 1537 ἐπανιδρύεται ἡ ὀρθόδοξη Μητρόπολη Παροναξίας ἀπ' ὅπου ἀποσπάσθηκε ἡ Σίφνος σὰν ἐξαρχία⁷⁰. Ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία εἰδικώτερα ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 16ου αἰ. προσπάθησε ἄρκετά γιὰ τὴν ἐπικράτηση τοῦ λατινικοῦ δόγματος στὸ Αἰγαῖο καὶ ἔτσι δημιουργήθηκαν ἔντονος διαφορὲς μεταξὺ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν. Στὴ Σίφνο ὁμως οἱ Λατῖνοι καθολικοὶ ἀφομοιώθηκαν ἀπὸ τοὺς Ἑλληνες ὀρθοδόξους πολὺ γρήγορα⁷¹.

Καὶ στὴ φραγκοκρατία ἡ οἰκονομία καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν κατοίκων ἐξακολουθεῖ νὰ ἐπηρεάζεται σοβαρὰ ἀπὸ τὴν πειρατεία. Τὸν 14ο αἰ. πολλοὶ νησιῶτες τῶν Κυκλάδων φεύγουν στὴν Κρήτη⁷², γύρω δὲ στὰ 1470 ἡ Σίφνος ἀριθμεῖ μόνο χίλιους κατοίκους⁷³. Συνήθως τὶς ἐπιπτώσεις τῆς πειρατείας δοκίμαζαν οἱ δουλοπάροικοι, οἱ ὁποῖοι μᾶλλον θὰ ἔμεναν σὲ ἀγροτικούς οἰκισμοὺς ἔξω ἀπὸ τὴν ὀχυρωμένη πόλη καὶ ποὺ συνήθως χρησιμοποιοῦσαν τὰ μοναστήρια ἢ τοὺς πύργους-βίγλες σὰν καταφύγια σὲ περιπτώσεις ἐπιδρομῶν. Οἱ Φράγκοι δυνάστες ὑπῆρξαν σκληροὶ⁷⁴, ἀλλὰ στὴ Σίφνο σιγὰ σιγὰ ἀφομοιώθηκαν ἀπὸ τοὺς Ἑλληνες θρησκευτικά, οἰκονομικά καὶ κοινωνικά⁷⁵, πρᾶγμα ποὺ προϋποθέτει τὴν ὑπαρξὴ παράλληλα καὶ ὀρθοδόξων Ἑλλήνων γαιοκτημόνων. Ἰσως σ' αὐτὸ συνέτεινε καὶ τὸ γεγονός ὅτι οἱ δυνάστες τῆς Σίφνου ἦταν ἀνεξάρτητοι καὶ ἐπομένως μὲ περιορισμένη σχετικὰ ἰσχύ καὶ ὀργάνωση. Σημαντικὲς ἀλλαγὲς ἀρχίζουν νὰ γίνονται ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 16ου αἰ. μὲ τὴ διαρκῶς αὐξανόμενη ἐπιρροή τῶν Τούρκων στὸ Αἰγαῖο⁷⁶ καὶ τὴν ἐξασθένηση τῶν Φράγκων φεουδαρχῶν. Ἡ Βενετία σταματᾶ τὴν ὑποστήριξη τῶν διαφόρων ἡγεμόνων τῶν νησιῶν, προκειμένου νὰ συνάψῃ συνθήκη εἰρήνης μὲ τοὺς Τούρκους τὸ 1573⁷⁷.

Ἡ οἰκονομία ἦταν στὰ χέρια τῶν Φράγκων ἢ ἐξελληνισμένων φεουδαρχῶν, ποὺ εἶχαν τὰ κτήματα καὶ ἐξασκοῦσαν καὶ τὸ ἐμπόριο⁷⁸, ἐνῶ οἱ νησιῶτες πληρώνουν διάφορους φόρους καὶ τέλη⁷⁹. Μετὰ τὸ 1566 χάρη στὰ μέτρα τῶν Τούρκων γιὰ τὴν πάταξη τῆς πειρατείας ἀρχίζει ἡ οἰκονομικὴ ἀνόρθωση τῶν Ἑλλήνων καὶ ὁ βαθμιαίως ἀνασυνοικισμὸς τῶν νησιῶν καὶ ἐπόμενο ἦταν νὰ βελτιωθῇ καὶ ἡ ἐμπορικὴ κίνηση⁸⁰. Τὴν ἴδια ἐποχὴ ἀρχίζει νὰ ἐμφανίζεται σιγὰ σιγὰ τὸ φαινόμενο τῆς ἐλληνικῆς αὐτοδιοικήσεως στὶς Κυκλάδες⁸¹. Οἱ Ἑλληνες ἐπωφελοῦμενοι ἀπὸ τὸν προνομιακὸ Χάρτη (ἀχτνα-μὲ) ποὺ ἐξέδωσε ὁ σουλτάνος τὸ 1580⁸² ἀρχίζουν νὰ ἀνασυγκροτοῦνται ἀπὸ τὴ φράγκικη καταπίεση. Τὰ κυριώτερα προνόμια ἦταν: 1) πλήρης ἐξασφάλιση τῆς περιουσίας τῶν Κυκλαδιτῶν, 2) πλήρης ἐλευθερία στὴ λατρεία καὶ δικαίωμα ἐπισκευῆς τῶν ἐρειπωμένων ἐκκλησιῶν, 3) ἀπαλλαγὴ ἀπὸ ἐκτάκτους φόρους, 4) ἀναγνώριση τοῦ δικοῦ τους δικαίου καὶ ἐκλογή δικῶν τους κριτῶν γιὰ τὴν ἐπίλυση τῶν διαφορῶν, 5) τὸ δικαίωμα διατηρήσεως φρουκτωριῶν, 6) ἡ δυνατότης παραπόνων καὶ διαμαρτυριῶν στὴν Ὑψηλὴ Πύλη, 7) ὁ μὴ βίαιος ἐξισλαμισμὸς καὶ ἡ ἀπαγόρευση ἐγκαταστάσεως γενιτσάρων στὰ νησιά. Ἄλλωστε μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου τὸ σύστημα τοῦ φεουδαλισμοῦ ἀτонеῖ καὶ πολλοὶ ἀπὸ τοὺς δουλοπάροικους σχηματίζουν μιὰ νέα τάξη μὴ ἐξηρητημένων ὀρθοδόξων ποὺ ἀσχολοῦνται, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ γεωργία, μὲ τὸ ἐμπόριο καὶ μὲ τὰ κοινά.

Τὸ δομημένο περιβάλλον

Τὰ τεκμήρια γιὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ καὶ τὴν πολεοδομία τῆς ἐποχῆς τῆς φραγκοκρατίας στὴ Σίφνο εἶναι περιορισμένα. Οἱ κατακτητὲς ἤρθαν στὸ νησί σὲ μιὰ περίοδο ὅπου εἶχαν προηγηθῇ πολλὰς ἐπιδρομὲς, φτώχεια καὶ μερικὲς φορὲς ἐρήμωση τοῦ τόπου. Στὰ χρόνια τοῦ Βυζαντίου δὲν εἶχαν ἀνοικοδομηθῇ ὅλες οἱ πόλεις στὶς Κυκλάδες ὕστερα ἀπὸ τοὺς σεισμοὺς καὶ τὶς διάφορες ἄλλες

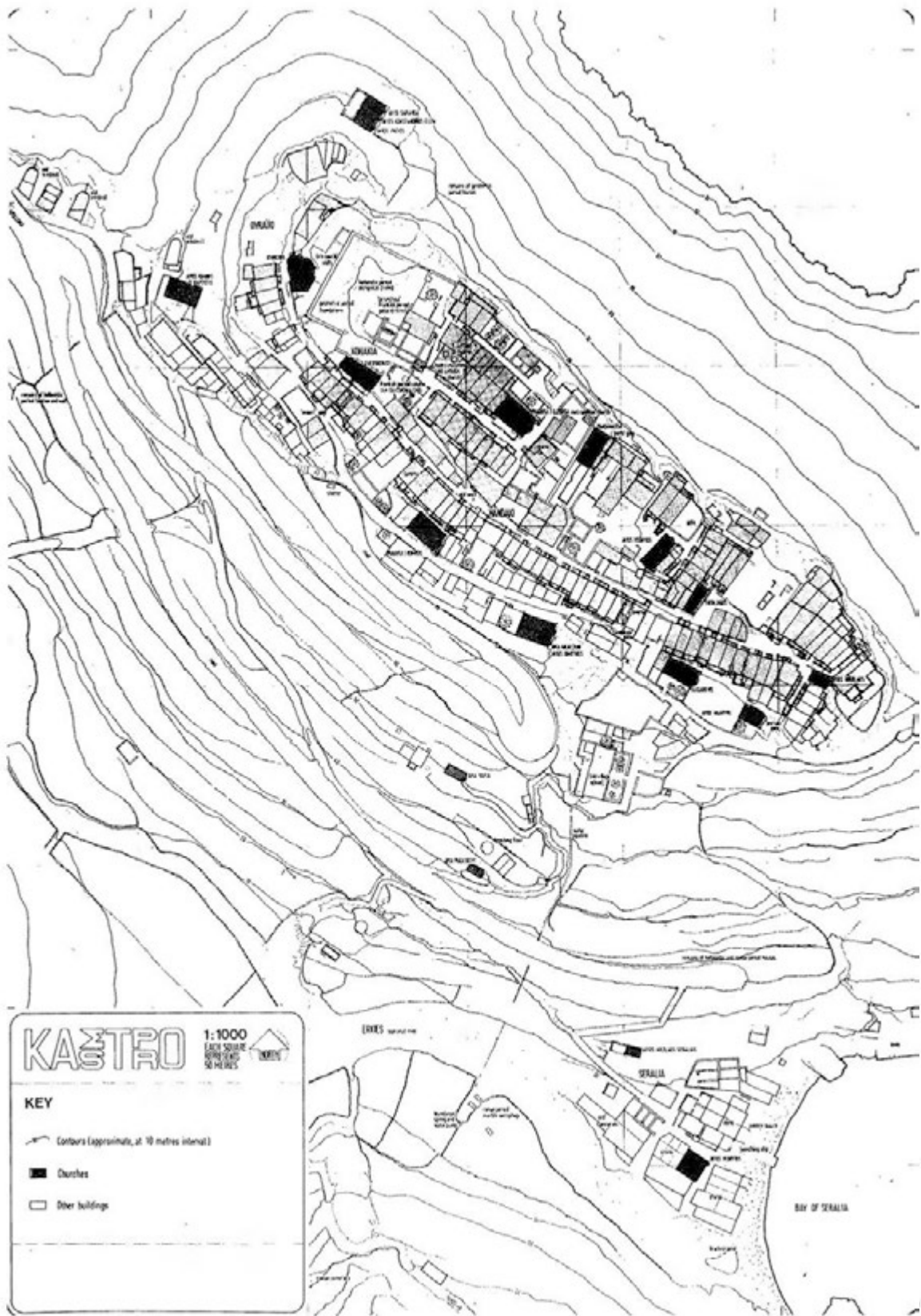
Εικ. 8. Χάρτης της Σίφνου του 15ου αί. (Buondelmonti).

καταστροφές. Οι Φράγκοι θέλοντας να ενισχύσουν τη θέση τους έκαναν και τις ανάλογες οικιστικές μεταβολές. Τόν 15ο αί. ανοικοδόμησαν και όχρωσαν πολλές πόλεις των Κυκλάδων⁸³, ώστε να έδραιώσουν την άμυνά τους.

Γιά τη Σίφνο έχουμε έναν ύποτυπώδη χάρτη, συντεταγμένο στις άρχες του 15ου αί. από τόν περιηγητή Buondelmonti (εικ. 8). Στο σκίτσο αυτό φαίνεται ένα φρούριο στη θέση της αρχαίας πόλεως Σίφνου, που άργότερα ονομάσθηκε Κάστρο, όπως έξακολουθεί και ονομάζεται ως σήμερα, και τó όνομα *Seraglia* (παραφθορά της τουρκικής λέξεως σεράια = παλάτια) στη θέση του μικρού λιμανιού που είναι εκεί κοντά, όνομα που διατηρείται ακόμα για τó λιμάνι μόνο. Διακρίνουμε επίσης έρείπια κυκλικού τείχους, πάνω από τόν Πλατύ Γιολό, με τήν ονομασία παλαιόκαστρο. Πρόκειται κατά πάσα πιθανότητα για τόν άσπρο πύργο (φрукτωρία) κυκλικού σχήματος που βρίσκεται στη θέση αυτή χτισμένος από παλαιότερες έποχές⁸⁴. σημειώνεται επίσης πύργος-βίγλα στη θέση τών Έξαμπέλων, όπου αναφέρεται και τó ίδιο τó όνομα του σημερινού χωριού⁸⁵.

Φαίνεται λοιπόν ότι ή πρωτεύουσα τότε της Σίφνου ήταν ήδη όχυρωμένη. Στόν χάρτη δέν σημειώνεται άλλος συγκροτημένος ή όχυρωμένος οικισμός, αλλά όπωσδήποτε πρόκειται για πρόχειρο σκίτσο. Σώζεται ακόμα σήμερα στόν έσωτερικό όχυρωματικό δακτύλιο της πόλεως του Κάστρου, στό Μέσα Κάστρο όπως ονομάζεται⁸⁶, στήλη με λατινική έπιγραφή του Γιαννούλη ντά Κορώνια και με τή χρονολογία 13... Οί περαιτέρω άριθμοί, δυσανάγνωστοι σήμερα, έρμηνεύονται κατά τόν Α.Τ.Β. Wace και W. Miller ως 1374⁸⁷ κατά δέ τόν Κ. Γκιών και τόν Tournefort ως 1365⁸⁸. Έχει δέ χαραχθή μεταγενέστερα με άραβικούς άριθμούς ή χρονολογία 1365.

Έυποστηρίζεται πάντως ότι ή πόλη της Σίφνου όχυρώθηκε τó 1374⁸⁹. Όπωσδήποτε οί ηγεμόνες της Σίφνου φρόντισαν για τή διαμονή τους γιατί έχουμε τή μαρτυρία ότι οί ντά Κορώνια έμεναν σ' έναν πύργο μέσα σ' έναν ώραίο κήπο⁹⁰. Από ένα γράμμα του Τουλιάνου ντά Κορώνια τó 1462 επίσης αναφέρεται ή ύπαρξη ύποστατικών κοντά στη θέση Λαγκάδι και γίνεται μνεία έκκλησιών του Άγίου Κωνσταντίνου, του Άγίου Δημητρίου και της καθολικής έκκλησίας της Άγίας Μαρίας της

Εικ. 9. Τοπογραφικό σχέδιο του Κάστρου (J.B. Birkett-Smith).

Εικ. 10. Οικόσημο 16ου αι. στο Κάστρο.

Ευαγγελιστριάς⁹¹. Αυτό δείχνει ότι ήδη την εποχή αυτή εκτός του Κάστρου υπήρχαν όπωσδήποτε στο έσωτερικό του νησιού κτίσματα αγροτικά και εκκλησίες. Συγκεκριμένα για τις εκκλησίες αυτές λέγεται ότι πρόκειται για τον "Άγιο Κωνσταντίνο του Άρτεμώνα, χωρίς να υπάρχουν σαφείς αποδείξεις⁹², και για την κατεστραμμένη σήμερα Παναγία του Κήπου⁹³. Γενικά το θέμα της υπάρξεως οικιστικών πυρήνων εκτός του Κάστρου, όχι μόνον των δουλοπαροίκων αλλά και για τις πρώτες εγκαταστάσεις των φεουδαρχών στη Σίφνο, είναι κάτι που απαιτεί μια διερεύνηση αναλυτικότερη και παραμένει σαν πρόβλημα. Ο περιηγητής Pasch di Krienen τον 18ο αι. αναφέρει τα ερείπια μίας πόλεως στη θέση Κήπος, όπου η άλλοτε καθολική εκκλησία της Άγιας Μαρίας της Ευαγγελιστριάς, και δύο πύργους των ντὰ Κορώνια και των Γοζαδίνων δυτικότερα⁹⁴, αλλά η πληροφορία αυτή δεν διασταυρώνεται, και αναφέρει μόνο κτίρια που ανήκαν στους δυνάστες της Σίφνου και όχι οργανωμένους οικισμούς. Θα πρόκειται μάλλον για έξοχικές κατοικίες. Οι παραδόσεις της Σίφνου αναφέρουν επίσης την ύπαρξη κατοικιών-πύργων, με παρεκκλήσια μάλιστα Φράγκων εύγενών κοντά στον σημερινό οικισμό της Άπολλωνίας⁹⁵, αλλά αυτά δεν έχουν εξακριβωθεί επιστημονικώς.

Στο δεύτερο ήμισυ του 16ου αι. αναφέρεται ένα φρούριο στη Σίφνο⁹⁶ για το οποίο επικρατεί και η άποψη ότι χτίστηκε από τους Γοζαδίνους που είναι μεταγενέστεροι των Ντὰ Κορώνια (1465-1617), αλλά δεν αποκλείεται να βελτίωσαν ή να επισκεύασαν προηγούμενες κατασκευές. Το άμυντικό οικοδομικό σύστημα που εφαρμόσθηκε τότε στη Σίφνο και σε άλλες πόλεις των Κυκλάδων είναι ιδιόρρυθμο και διαφορετικό από τα κλασσικά όχυρωματικά τείχη⁹⁷. Βασίζεται στην έν σειρά διάταξη των σπιτιών σε δακτυλίους ή ορθογώνια. Τα σπίτια βλέπουν προς το έσωτερικό με μικρά ανοίγματα προς τα έξω, σχηματίζοντας έτσι ένα άμυντικό τείχος. Στο Κάστρο της Σίφνου η βασική αυτή δομή με δύο άμυντικούς δακτυλίους διατηρείται ως σήμερα (εικ. 9) και σώζονται ακόμα και οι πύλες-είσοδοι χωρίς τις σιδερόφραχτες πόρτες.

Άπό τα μέσα της εποχής αυτής και μετά έχουμε την παράδοση των μεγάλων άρχοντικών σπιτιών με τις απλόχωρες σάλες και τα μαρμάρινα υπέρθυρα με τα οικόσημα (εικ. 10), που ανήκαν στους πλούσιους φεουδάρχες. Τα μεγάλα άρχοντικά ήταν μάλλον στον έσωτερικό δακτύλιο για περισσότερη ασφάλεια, άλλωστε εκεί σώζεται ακόμα και η λατινική εκκλησία, στον δε έξωτερικό άμυντικό δακτύλιο ήταν κατά πάσα πιθανότητα διατεταγμένα μικρότερα σπίτια, κυρίως μονόσπιτα, όπου θα έμεναν οι πιο φτωχές οικογένειες. Στο Κάστρο παρατηρείται ακόμα και σήμερα το σύστημα της όριζοντίου ιδιοκτησίας⁹⁸, ιδιαίτερα στα μονόσπιτα, και η άρχιτεκτονική δομή των σπιτιών, ιδίως του έξωτερικού δακτυλίου, δείχνει μια προμελετημένη ιδέα, την οποία επέβαλε ίσως η στενότης του χώρου, οι οικονομικές συνθήκες και ακόμα και οι κοινωνικές. Ο οικισμός του Κάστρου απαιτεί μια ιδιαίτερη διεξοδική μελέτη, αναφέρεται όμως εδώ σε γενικές γραμμές γιατί αποτέλεσε μια άφετηρία για την όλη οικιστική εξέλιξη της Σίφνου.

3. Η ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ

Ίστορία

Στην τουρκοκρατία, ή Σίφνος, όπως και τα άλλα νησιά των Κυκλάδων, υπάγεται στο έγγραφικό των Νήσων υπό τον καπουδάν πασά⁹⁹, που έρχεται κάθε χρόνο την άνοιξη στον Δρυό της Πάρου να εισπράξει τους φόρους¹⁰⁰. Ήδη, από το 1580, έχει καθιερωθεί με άχτναμέ του σουλτάνου το καθεστώς των Κυκλάδων¹⁰¹, που συνεχίζει κάπως την όργανωση του Παλαιού Δουκάτου του Αιγαίου και αποτελεί το σαντζάκι της Νάξου¹⁰². Οι διοικητές του σαντζακίου είναι άλλοτε Τούρκοι, άλλοτε, αργότερα κυρίως, Έλληνες χριστιανοί εκμισθωτάι φόρων, που διοικούν κατά το παλιό φεουδαλικό σύστημα¹⁰³. Άλλα ό θεσμός αυτός εκφυλίζεται σιγά σιγά και η διοίκηση περνάει στον μπέη του κάθε νησιού ή συγκροτήματος νησιών. Οι Τούρκοι όμως μπέηδες, από τον φόβο των πειρατών, αποφεύγουν να μένουν εκεί και έτσι από τις αρχές του 17ου αι. κυρίως αναπτύσσεται η τοπική αυτοδιοίκηση σε κάθε νησί¹⁰⁴. Τα προνόμια των νησιών, μεταξύ των οποίων και η Σίφνος, σταθεροποιούνται κυρίως με τον άχτναμέ του 1646¹⁰⁵. Η τοπική αυτοδιοίκηση διεξάγεται από τους επιτρόπους (δημογέροντες ή προεστούς), που εκλέγονται κάθε χρόνο από τους ίδιους τους κατοίκους και έχουν έδρα την πρωτεύουσα κάθε νησιού, και από έναν άρχοντα συνήθως σε κάθε χωριό. Υπάρχουν και οι καντζιλιέρηδες, ένα είδος γραμματέων των αρχόντων¹⁰⁶. Κάθε νησί είχε έναν καδή και έναν μπέη ή αγά, αντιπροσώπους της τουρκικής εξουσίας¹⁰⁷, αλλά αυτοί ή δεν υπήρχαν στα μικρά νησιά ή διοικούσαν πολλά μαζί περιοδεύοντας, έγκατεστημένοι όμως στα μεγάλα κέντρα από τον φόβο των πειρατών¹⁰⁸.

Τόν 17ο αι. γίνεται δύο φορές πόλεμος Βενετών και Τούρκων, όπου η θαλασσοκρατία στις Κυκλάδες περιέρχεται στους Βενετούς, οι οποίοι μάλιστα στην έκστρατεία του Μοροζίνη (1685-1715) ξαναπαίρνουν για λίγο καιρό τα νησιά αυτά¹⁰⁹. Σ' αυτές τις περιόδους, οι νησιώτες πλήρωναν διπλούς φόρους, έλεηλατούντο και από τους δύο αντιπάλους, οι δε Βενετοί επενέβαιναν σε όλα τα κοινά ζητήματα των νησιών¹¹⁰. Γενικά τόν 17ο αι. επικρατεί στο Αιγαίο μεγάλη άναρχία λόγω εντάσεως της πειρατείας και ιδιαίτερα λόγω της παρουσίας των Δυτικοευρωπαϊών πειρατών που βρίσκουν καταφύγιο στα πιό έρημα νησιά¹¹¹. Οι νησιώτες αναγκάζονται να προσαρμοστούν σ' αυτή την κατάσταση, συναλλάσσονται και συνεργάζονται με τους πειρατές, αποκτώντας έτσι μεγάλη πείρα στη ναυτιλία, ώστε να γίνονται πλοηγοί στα ξένα πλοία¹¹². Φιλικώτατες σχέσεις με τους Εύρωπαιους πειρατές διατηρούν οι καθολικοί ιερείς των νησιών¹¹³. Για τη Σίφνο δεν έχουμε πληροφορίες ότι έμεναν πειρατές, αλλά όπωσδήποτε βρισκόταν στο κέντρο όλης αυτής της δράσεως. Τα νησιά αναγκάστηκαν τότε να δίνουν πληρώματα στον τουρκικό στόλο¹¹⁴, ενώ ή παραμονή των Τούρκων γίνεται όλοένα και πιό άνασφαλής στην περιοχή αυτή, με αποτέλεσμα την άδυναμία της κεντρικής εξουσίας να άσκη ή διοίκηση σε όλη την έκτασή της και κατά συνέπεια την άνάπτυξη του κοινοτικού συστήματος διοικήσεως¹¹⁵.

Τόν 18ο αι. στις Κυκλάδες επικρατεί δυστυχία, φτώχεια και μείωση του πληθυσμού, λόγω των πειρατών, που πολλοί από αυτούς τώρα είναι και Έλληνες¹¹⁶. Κατά τη διάρκεια της παραμονής του ρωσικού στόλου στο Αιγαίο το 1770-1774 ή Σίφνος καταλαμβάνεται από τους Ρώσους. Στο διάστημα αυτό συνεχίζεται ή τοπική αυτοδιοίκηση και ή φορολογία όπως και πριν¹¹⁷. Για τις ιδιαίτερες συνθήκες της αυτοδιοικήσεως στη Σίφνο δεν είναι γνωστά πολλά πράγματα. Οι κάτοικοι των κοινοτήτων εξέλεγαν κάθε αρχή του χρόνου δι' άναφωνήσεως, από δύο δημογέροντες για κάθε κοινότητα, οι όποιοι τελικά διάλεγαν μεταξύ τους τόν έπίτροπο, που είχε την έκτελεστική εξουσία. Οι υπόλοιποι δημογέροντες είχαν περιορισμένη δικαιοδοσία στα όρια της κοινότητας που αντιπροσώπευαν, αλλά κυρίως αποτελούσαν ένα συμβουλευτικό σώμα στη διάθεση του έπίτροπου¹¹⁸.

Οι προεστοί, όπως σε όλα τα νησιά, εκτός των διοικητικών και οικονομικών άρμοδιοτήτων είχαν και δικαστική εξουσία και ένεργούσαν σύμφωνα με τα παραδοσιακά τοπικά έθιμα¹¹⁹. Για κάθε χωριό υπήρχε και ένας καντζιλιέρης, εκλεγόμενος από τους κατοίκους ή τους προεστούς, το σύνολο δε των όργάνων της αυτοδιοικήσεως συμπληρωνόταν από τόν άρχικλητήρα ή κοτζάμπαση¹²⁰ και τόν εισπράκτορα του κεφαλικού φόρου, τόν χαρατζάρη. Άγοραστής του έγγειου φόρου ήταν ό βοεβόδας¹²¹, που συνήθως ήταν Έλληνας¹²².

Σημαντικό ρόλο στα θέματα των νησιών έπαιζαν οι Έλληνες δραμουμάνοι του τουρκικού στόλου, που ήταν και ένα είδος τοποτηρητών του καπουδάν πασά. Οι είσηγήσεις τους είχαν άποφασιστικό ρόλο και ίδιως από τα τέλη του 18ου αι. και μετά αυτοί διοικούσαν στην ουσία τα νησιά¹²³. Δύο

σημαντικά γεγονότα στα τέλη του 18ου αϊ. βοηθούν τους νησιώτες να άνασυγκροτηθούν και γενικότερα τους "Ελληνες. Είναι ή συνθήκη ειρήνης του Κιουτσούκ-Καίναρτζη τὸ 1774 και ή Γαλλική Έπανάσταση τὸ 1789¹²⁴. Μὲ τὴ ρωσοτουρκική συνθήκη ειρήνης επανέρχεται τὸ προηγούμενο καθεστὼς¹²⁵, ἀλλὰ παρέχεται άμνηστία, έλευθερία λατρείας, άπαλλαγή φόρων γιά δύο χρόνια, δικαίωμα άποδημίας μετὰ τῆς κινητῆς περιουσίας και άργότερα παραχωροῦνται νέα έμπορικά προνόμια, χάρη στή ρωσική προστασία. Τότε άρχίζει ένα μεγάλο ρεύμα μεταναστεύσεως τῶν νησιωτῶν πρὸς τὰ παράλια τῆς Μικρῆς Άσίας, τὴν Κωνσταντινούπολη, Κεντρική Εὐρώπη και Ρωσία¹²⁶, ένῳ λόγω τῆς Γαλλικῆς Έπανάστασεως ένα μεγάλο μέρος του γαλλικοῦ έμπορίου περιέρχεται στους "Ελληνες. Έπειτα δὲ από τὴ Γαλλική Έπανάσταση, χάρη στίς καινούργιες ιδέες που μεταφέρθηκαν στήν Ελλάδα και στήν ἤδη διαμορφωμένη επαναστατική κίνηση τῶν Έλλήνων, ή χώρα προχώρησε άποφασιστικά πρὸς τὴν άποτίναξη του τουρκικοῦ ζυγοῦ. Στίς άρχές του 19ου αϊ. παρατηρεῖται νέα ένταση τῆς πειρατείας στο Αίγαίο, πράγμα που ένέτεινε τὴ μετανάστευση. Αὐτὴ διακόπηκε στήν περίοδο τῆς Έλληνικῆς Έπανάστασεως, συνεχίστηκε μετὰ τὸ 1825 και σταμάτησε όριστικά ἐπὶ Καποδίστρια¹²⁷.

Κοινωνική δομή

Μὲ τὴν κατάκτηση τῶν Κυκλάδων από τους Τούρκους, πολλοί κάτοικοι του ΒΔ. Αιγαίου, κυρίως οί πιὸ πλούσιοι, φεύγουν σὲ ασφαλέστερα μέρη¹²⁸, ἀλλὰ τὸ φεουδαρχικό καθεστὼς τῶν Φράγκων δὲν κατέρρευσε άμέσως. Οί εύγενεῖς χάνουν τὰ πολιτικά και νομικά προνόμια τους, ἀλλὰ διατηροῦν τὴν έγγειο ιδιοκτησία¹²⁹. Κατὰ τους 16ο και 17ο αϊ., που άρχίζει ή έμπορική ανάπτυξη, εξακολουθεῖ ή διάκριση τῶν κατοίκων σὲ κοινωνικὲς τάξεις¹³⁰. Παρ' ὅλο που οί Φράγκοι τῆς Σίφνου εξαλληνίζονται σιγά σιγά¹³¹ και οί φεουδάρχες μεταβάλλονται σὲ άστούς¹³², ή ίσχυρὴ τάξη, που ἦταν τὸ άρχοντολόι του Κάστρου στήν έποχή τῆς φραγκοκρατίας, διατήρησε όρισμένα προνόμια της σὲ μεγάλο βαθμό και ἐπὶ τουρκοκρατίας¹³³. Τὸ 1699 ή παλιὰ άρχουσα οίκογένεια τῶν Γοζαδίνων εξακολουθεῖ νὰ εἶναι σημαντική στή Σίφνο¹³⁴.

Στὴν κυρίως έποχή τῆς τουρκοκρατίας δὲν παρατηρεῖται τάξη εύγενῶν με τίτλους, ἀλλὰ έχουμε έλεύθερους χωρικούς και ναῦτες, πλούσιους και εύπόληπτους πολίτες και ίσχυρὸ κλῆρο¹³⁵. Σιγά σιγά πολλοί από τους χωρικούς και ναυτικούς άρχίζουν νὰ πλουτίζουν και συγχρόνως με τὴν εξασθένιση τῆς παλιῆς ίσχυρῆς τάξεως παρατηρεῖται μιὰ προοδευτική εξέλιξη τῶν χωρικῶν¹³⁶. Ἡ τοπική αὐτοδιοίκηση πάντως εἶναι και τώρα στα χέρια πλούσιων, αξιολόγων, πολιτῶν που συνήθως εκλέγονται ἐπίτροποι και άρχοντες λόγω κοινωνικοῦ κύρους¹³⁷.

Στὴ Σιφναϊκή κοινωνία ἐπὶ τουρκοκρατίας ίσχυαν όρισμένοι κανόνες δικαίου, σύμφωνα με τὰ παραδεδεγμένα έθιμα¹³⁸, ένα είδος παραδοσιακοῦ δικαίου και οὐσιαστικά άρκετὰ σωστοῦ, βγαλμένου μέσα από τὴν πείρα τῆς ανθρώπινης συμπεριφορᾶς. Ἡ θέση τῆς γυναίκας εἶναι ἤδη σ' αὐτὴ τὴν έποχή άρκετὰ σημαντική. Σύμφωνα με τους θεσμούς τῆς προίκας, ή πρώτη κόρη έπαιρνε τὸ πατρικό σπίτι και τὸ ένα τρίτο από τὰ άλλα κτήματα, καθὼς και ρουχισμό, ζῶα, κοσμήματα, έπιπλα κλπ.,¹³⁹ με ὅ,τι δὲ απέμεινε προικίζονταν οί άλλες κόρες. Συνήθως οί γονεῖς κρατοῦσαν ένα ιδιαίτερο χώρο γιά νὰ μείνουν, τὸ λεγόμενο γεροντομοῖρι. Μάλιστα λέγεται ὅτι πολλές φορές γιά νὰ εἶναι πλούσια ή προίκα τῆς πρώτης κόρης, τὰ υπόλοιπα κορίτσια έμεναν άνύπαντρα και πήγαιναν στο μοναστήρι¹⁴⁰. Έπαιρναν και τ' άγόρια ένα είδος προίκας, συνήθως ὄπλα, χρήματα, κοσμήματα, ζῶα, κτήματα και τιμαλφῆ¹⁴¹. Τὸ διαζύγιο έπιτρεπόταν ύστερα από άδεια του Πατριαρχείου¹⁴². Ἡ Σιφναϊκή κοινωνία τῆς έποχῆς αὐτῆς δὲν χαρακτηρίζεται από πουριτανισμό¹⁴³.

Θρησκεία, Παιδεία

Μὲ τὸν προνομιακό Χάρτη του 1580¹⁴⁴ και τὸν μεταγενέστερο του 1646¹⁴⁵ που εξέδωσαν οί Τούρκοι σουλτάνοι, τὰ νησιά έπωφελήθηκαν τῶν προνομίων γιά τὴν έλεύθερη άσκηση τῆς χριστιανικῆς θρησκείας και τὸ δικαίωμα έπισκευῆς τῶν εκκλησιῶν, με αποτέλεσμα νὰ άνασυγκροτηθῆ ή 'Ορθόδοξη Έλληνική Έκκλησία. Τὸ 1646 συνεστήθη ή 'Αρχιεπισκοπή Σίφνου με τὰ νησιά Σίφνο, 'Αμοργό, Φολέγανδρο, 'Αστυπάλαια, Σέριφο, Μύκονο, 'Ανάφη, 'Ιο, Σίκινο και 'Ηρακλείτσα¹⁴⁶. Στα τέλη δὲ του 17ου αϊ. ή Σίφνος ἦταν περιζήτητος άρχιερατικός θρόνος¹⁴⁷, λόγω του καλοῦ κλίματος, του ωραίου τοπίου, τῆς ἡσυχίας και άφοβῆς ζωῆς, τῆς άπουσίας τῶν Τούρκων στο νησί και τῆς Σχολῆς του Παναγίου Τάφου που, σὲ συνδυασμό με τὴν προθυμία και τὴν εύσέβεια τῶν χριστιανῶν,

απέφερε οικονομικά όφελη στους κληρικούς¹⁴⁸.

Στη Σίφνο, χάρη στην ανάπτυξη της Έκκλησίας, δημιουργήθηκε και πνευματικό κλίμα σημαντικό¹⁴⁹. Το 1687 η Έκκλησία Ίεροσολύμων διαθέτει το μετόχι του Παναγίου Τάφου στη Σίφνο, που οι δύο εκκλησίες του διατηρούνται ως σήμερα κοντά στο Κάστρο, για να ιδρυθεί η λεγομένη Σχολή του Άρχιπελάγου¹⁵⁰. Η Σχολή αυτή ήταν μοναδική στις Κυκλάδες και τη συντήρηση και οργάνωσή της είχε αναλάβει η Έκκλησία. Το 1700 στη Σίφνο το λατινικό δόγμα έχει πλέον έκφυλιστή και υπάρχουν μόνο είκοσι καθολικοί¹⁵¹, ο δὲ ὀρθόδοξος ἀρχιεπίσκοπος Σίφνου ἦταν πολὺ πλούσιος, ἀντιθέτως ἀπὸ τὸν Λατῖνο καθολικό¹⁵². Κατὰ τὸ 1770 ἔχουν μείνει μόνον τρεῖς-τέσσερες καθολικοὶ μ' ἓνα βικάριο¹⁵³.

Ἀργότερα τὸ 1797 ἡ Ἀρχιεπισκοπὴ Σίφνου ἐνώνεται μὲ τὴν Ἀρχιεπισκοπὴ Μήλου καὶ ἀποτελοῦν Μητρόπολη μὲ ἔδρα τὸ Κάστρο Σίφνου¹⁵⁴. Τὸν 17ο καὶ 18ο αἰ. ἡ περιουσία τοῦ κλήρου στὴ Σίφνο ἦταν μεγάλη καὶ ποικίλη, προερχόταν δὲ ἀπὸ εἰσφορὲς ἱερῶν καὶ λαϊκῶν¹⁵⁵. Ἡ Σχολὴ τῆς Σίφνου ἤκμαζε καὶ ἦταν σημαντικὴ τὸν 18ο αἰ.¹⁵⁶, ἀπόκτησε δὲ νέα φήμη ὅταν ἦταν σχολάρχης ὁ Ν. Χρυσόγελος (1808-1821). Στὴ Σχολὴ αὐτὴ φοίτησε καὶ ὁ δραγουμάνος τοῦ στόλου Ν. Μαυρογένης ἀπὸ τὴν Πάρο, ποὺ εἶχε μεγάλη ἰσχύ στὴν ἐποχὴ του¹⁵⁷, φοιτοῦσαν δὲ περισσότεροι ἀπὸ πεντακόσιους μαθητὲς ἐτησίως¹⁵⁸.

Ἡ παιδεία στὴν Ἑλλάδα γενικώτερα ὑπῆρξε ἓνας ἀπὸ τοὺς δυναμικότερους παράγοντες ποὺ ὀδήγησαν στὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821 καὶ εἶχε ὡς φορέα κυρίως τὸν κλῆρο. Ὅλοι οἱ Ἕλληνες ἐγγράμματοι φρόντιζαν, ἐπωφελοῦμενοι ἀπὸ τὰ προνόμια (capitulations) πρὸς τὶς ξένες εὐρωπαϊκὲς χώρες, νὰ γίνουν διερμηνεῖς ξένων πρεσβειῶν καὶ προξενείων ἢ τῶν Τούρκων καὶ εἶχαν ἀποκτήσει μεγάλη δύναμη καὶ ἐπιρροή. Στὰ τέλη τοῦ 18ου αἰ. ἀρχῆς 19ου, μιὰ ἀπὸ τὶς φροντίδες τῶν Ἑλλήνων δραγουμάνων τοῦ στόλου ἦταν καὶ ἡ ἴδρυση σχολείων στὸ Αἰγαῖο καὶ ἡ ἐνίσχυσή τους μὲ χρήματα ἢ δασκάλους¹⁵⁹. Ἡ βαθιὰ θρησκευτικὴ παράδοση τῆς Σίφνου στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας καὶ ἡ ἰσχύς καὶ ὁ πλοῦτος τοῦ κλήρου φαίνονται ἀπὸ τὴν ἀφοσίωση τῶν κατοίκων πρὸς τὴν Ἐκκλησία. Οἱ Σιφνιοὶ συνήθιζαν νὰ κληροδοτοῦν στὶς διάφορες ἐκκλησίες καὶ τὰ μοναστήρια περιουσιακὰ στοιχεῖα καὶ ἀκόμα νὰ συνδέουν τὸ δικαίωμα ἰδιοκτησίας μὲ διάφορες ὑποχρεώσεις πρὸς τὴν ἐκκλησία, συνήθως τέλεση λειτουργιῶν, πανηγυριῶν κλπ.¹⁶⁰

Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ λέγεται ὅτι γιὰ τὴν ἀνέγερση ἐκκλησιῶν ἐπαιρναν ἄδεια ἀπὸ τὸν καπουδάν πασά, ποὺ συνήθως ἔθετε χρονικὰ ὅρια γιὰ τὸ χτίσιμο ὥστε νὰ μὴ γίνονται μεγάλες οἱ ἐκκλησίες. Οἱ ἄρχοντες καὶ γενικά οἱ εὐποροὶ χριστιανοὶ συνήθιζαν τότε νὰ χτίζουν ἰδιωτικὲς ἐκκλησίες καὶ παρεκκλήσια¹⁶¹. Τὸ ἔντονο θρησκευτικὸ κλίμα καλλιεργοῦν τὰ μοναστήρια ποὺ παίζουν σημαντικό ρόλο στὴ ζωὴ τοῦ νησιοῦ καὶ ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀρκετὰ εἶναι σταυροπηγιακὰ¹⁶². Τὸ 1820 τὸ νησι διαθέτει διακόσιους κληρικούς, λέγεται δὲ, χωρὶς νὰ ἔχη ἀκόμα ἀποδειχθῆ, ὅτι ὑπῆρξε ἐποχὴ ποὺ ὅλοι οἱ συνοδικοὶ τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως ἦταν Σιφνιοὶ ἢ ἐν γένει ἀπὸ τὴ Σχολὴ τῆς Σίφνου¹⁶³, ποὺ ἦταν θρησκευτικὸ καὶ πνευματικὸ κέντρο.

Πολιτιστικὲς συνήθειες

Γενικά οἱ νησιῶτες ταξιδεύουν πολὺ ἰδίως ἀπὸ τὸν 16ο αἰ. καὶ ὕστερα¹⁶⁴, ἀργότερα τὸν 18ο αἰ. ἐντείνεται αὐτὴ ἡ κίνηση μὲ τὸ μεταναστευτικὸ ρεῦμα πρὸς τὰ παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, Κωνσταντινούπολη καὶ Κεντρικὴ Εὐρώπη¹⁶⁵. Δὲν αἰσθάνονται πουθενὰ ξένοι μέσα στὴ Μεσόγειο, πρᾶγμα ποὺ ὑποστηρίζει καὶ ὁ F. Braudel, ὅτι ἀνθρωπολογικῶς ἢ κλιματολογικῶς ἡ ἐνότης συνεπάγεται ταυτότητα πολιτιστικὴ¹⁶⁶. Μέσα σ' αὐτὸ τὸ κοινὸ φυσικὸ καὶ πολιτιστικὸ περιβάλλον ἀναπτύσσονται εὐκόλα διάφορες σχέσεις μὲ τὰ ἄλλα νησιά, κυρίως οικονομικὲς, κοινωνικὲς καὶ θρησκευτικὲς. Οἱ συναλλαγὲς αὐτὲς τοὺς κάνουν ἐξωστρεφεῖς καὶ τοὺς δίνουν τὴ δυνατότητα νὰ ἀφομοιώνουν εὐκόλα καὶ νὰ προσαρμολογῶνται στὴν ἀλλαγὴ χωρὶς νὰ χάνουν τὴν προσωπικότητά τους. Ἐτσι ὅλα τὰ νησιά στὶς Κυκλάδες ἔχουν κοινὰ πολιτιστικὰ χαρακτηριστικά, ἀλλὰ μὲ τὴν ξεχωριστὴ σφραγίδα τῶν τοπικῶν συνθηγιῶν ποὺ δίνουν μιὰ ποικιλία παραλλαγῆς γιὰ τὸ κάθε ἓνα.

Μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ συνηθισμένους ἐκδηλώσεις τῶν Σιφνίων ἦδη ἀπὸ τὰ χρόνια αὐτὰ εἶναι τὰ γλέντια καὶ οἱ χοροί, φαινόμενο γενικώτερο στὶς Κυκλάδες¹⁶⁷, στὶς διάφορες οἰκογενειακὲς γιορτὲς, ἀλλὰ κυρίως στὶς θρησκευτικὲς γιορτὲς, πρᾶγμα ποὺ ἐνισχύει τὴν ἀποψη τῆς ἐπιβιώσεως παγανιστικῶν ἐθίμων¹⁶⁸. Στὴν ἐποχὴ τῆς τουρκοκρατίας λόγω τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὀργανώσεως εἶχαν ἀναπτυχθῆ πολλὲς σχέσεις μὲ τὴ Μύκονο, τὴ Μήλο καὶ τὴν Κίμωλο¹⁶⁹. Στὴν Κίμωλο μάλιστα δημιουργήθηκε ἀποικία Σιφνιῶν τὸν 17ο αἰ.¹⁷⁰. Ἡ Σίφνος ἔχει νὰ ἐπιδείξη καὶ τοπικοὺς ζωγράφους στὸ τέλος τοῦ

18ου αί. "Ένας είναι ο Δευτερεύων Σίφνου (1750-1829)¹⁷¹, που έκαμε τις τοιχογραφίες της οικογενειακής του τότε εκκλησίας, Παναγιά τὰ Γουρνιά, και που εργάσθηκε και στην Κίμωλο¹⁷², και ένας άλλος ο Ίωάννης Μαρούλης (1736-1837), κυρίως άγιογράφος, του όποιου ο γιός Νικόλαος Μαρούλης ήταν επίσης ζωγράφος και πέθανε τó 1823 στη Ρωσία¹⁷³. Με την άγιογραφία ακόμα άσχολήθηκαν και πολλοί ιερείς¹⁷⁴.

Οικονομία

Παρ' όλο που επί τουρκοκρατίας καταργήθηκε επίσημα στις Κυκλάδες ή φεουδαρχία σαν πολιτικό σύστημα, οί φεουδαλικές οικονομικές σχέσεις επικράτησαν για άρκετό καιρό στις τάξεις των χωρικών, πιό χαλαρές βέβαια, ώσότου έκφυλισθούν με την πάροδο του χρόνου¹⁷⁵. Η οικονομική και πληθυσμιακή ανάπτυξη των νησιών στην εποχή αυτή επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό από την πειρατεία. Γενικά όμως μετά τὰ μέσα του 16ου αί. άρχίζει ή οικονομική ανόρθωση των νησιωτών¹⁷⁶. "Όταν άρχίζει ή μεγάλη κίνηση έμπορίου και ταξιδιωτών στην Έλλάδα, μεταξύ 16ου και 17ου αί., τó έμπόριο των Κυκλάδων με τις ξένες χώρες είναι άσήμαντο¹⁷⁷. Παρ' όλ' αυτά ή κίνηση αυτή κάνει τούς Κυκλαδίτες νά στραφούν πρòς τή θάλασσα, με άποτέλεσμα ν' άρχιση κάποια οικονομική άνοδος τόν 17ο αί.¹⁷⁸, και φαίνεται πώς ή Σίφνος ήταν τó έμπορικό κέντρο των Κυκλάδων στις άρχές του 17ου αί. Αυτοί που άσχολούνται με τó έμπόριο είναι οί Φράγκοι ή οί έξελληνισμένοι φεουδάρχες¹⁷⁹, αλλά όσο ζωηρεύει ή έμπορική κίνηση τόσο έξασθενεί ή παλιά φεουδαρχική όργάνωση¹⁸⁰.

Στὰ μέσα του 17ου αί. στα λιμάνια της Σίφνου συχνάζουν πλοία, κυρίως γαλλικά, άγγλικά αλλά και βενετσιάνικα¹⁸¹ σε μικρή βέβαια αναλογία λόγω της πειρατείας, γιατί στο νησί είχε αναπτυχθή βιοτεχνία βαμβακερών νημάτων και ύφασμάτων. Παράλληλα άνθίζει ή βιοτεχνία ψάθινων καπέλων¹⁸² και ή κεραμική¹⁸³. Η βιοτεχνία των ψάθινων καπέλων και των βαμβακερών ύφασμάτων είχε άρχισει από την εποχή της φραγκοκρατίας¹⁸⁴. Τότε αναφέρεται και ή παρουσία του πλούσιου έμπόρου Μισέρ Βασίλη που πολλοί θρύλοι της Σιφναϊκής παραδόσεως συνδέονται με τó όνομά του και αναφέρεται ως πρόξενος διαφόρων ευρωπαϊκών χωρών στη Σίφνο και ίδρυτής του μοναστηριού της Βρύσης¹⁸⁵. "Ένας άλλος πλουσιώτατος έμπορος της Σίφνου τόν 17ο αί. ήταν ο Πέτρος Ρόζας, που ή μεγάλη του περιουσία του επέτρεπε νά δανείζη σημαντικά χρηματικά ποσά στους Τούρκους. Είχε συναλλαγές με τή Σμύρνη, Βενετία, Κρήτη και τὰ κοντινά νησιά όπου είχε και κτήματα¹⁸⁶. Την οικονομική άνοδο γενικά των νησιών στα τέλη του 18ου αί. εύνοούν δύο γεγονότα, ή συνθήκη ειρήνης του Κιουτσούκ Καϊναρτζή και ή Γαλλική Έπανάσταση.

Στὰ τέλη του 18ου αί. τó τουρκικό ναυτικό χρησιμοποιούσε ύφάσματα που ύφαινονταν στη Σίφνο¹⁸⁷. Τó νησί κατά τις όμολογίες των περιηγητών παρήγαγε άφθονο λάδι και κρεμμύδια, μετάξι, κρασί, κερύ, μέλι και φρούτα¹⁸⁸. "Όλα αυτά, όχι τόσο σε μεγάλες ποσότητες, αλλά σε έξαιρετική ποιότητα, έδωσαν στον τόπο μιá κάποια οικονομική άνεση, που ένισχύθηκε με τή μετανάστευση, που άρχισε την ίδια εποχή¹⁸⁹. Η οικονομία ήταν κυρίως άγροτική χωρίς ανάπτυξη της ναυτιλίας, έκτός από τὰ λίγα πλοία που διέθετε τó Κάστρο. Δέν αναφέρονται πουθενά στα χρονικά της Έλληνικής Έμπορικής Ναυτιλίας της εποχής αυτής Σιφναϊκά καράβια¹⁹⁰.

Ό πληθυσμός της Σίφνου, κατά τις μαρτυρίες των περιηγητών, παρουσιάζει μιάν άνοδο στα χρόνια της τουρκοκρατίας παρ' όλη τή δράση των πειρατών. Στὰ μέσα του 17ου αί. αναφέρονται 3.000 κάτοικοι στο Κάστρο¹⁹¹ και τó 1866 έχουμε συνολικά σε όλη τή Σίφνο 3.500 κατοίκους¹⁹². Πρòς τó τέλος του 17ου αί. εξακολουθεϊ τó Κάστρο νά έχη 3.000 κατοίκους¹⁹³. Στις άρχές του 18ου αί. έχουμε συνολικά στο νησί πάνω από 5.000 ανθρώπους¹⁹⁴, ενώ πρòς τó τέλος του ίδιου αιώνα παρουσιάζεται μείωση σε 4.000 κατοίκους συνολικά¹⁹⁵. Πάντως φαίνεται πώς άρχισε νά αύξάνεται κυρίως ό έκτός του Κάστρου πληθυσμός που ζούσε στους άγροτικούς οικισμούς παρ' όλο που παρουσιάζεται και τώρα τó φαινόμενο της λειψανδρίας¹⁹⁶.

Τò δομημένο περιβάλλον

Οί διάφοροι περιηγητές που ταξίδεψαν στα χρόνια αυτά στη Σίφνο έλάχιστες πληροφορίες μάς δίνουν δυστυχώς για τούς οικισμούς και την αρχιτεκτονική τους. Αναφέρουν κυρίως τó ώραϊο κλίμα, τὰ προϊόντα και τις άρχαιότητες. Από τὰ τέλη του 17ου αί. σώζεται ένας χάρτης όχι πολύ

SIPHANO

Εικ. 11. Χάρτης της Σίφνου του 17ου αί. (Piacenza).

πλούσιος σε πληροφορίες, που δείχνει όμως ότι το νησί ήταν αρκετά κατοικημένο (εικ.11). Φαίνεται ο οικισμός του Κάστρου (*Sifano* ή *Sifanto* είναι η φράγκικη ονομασία της Σίφνου) με το φρούριο και ο αρχαίος ναός του Πανός που υπήρχε ακόμα τότε εκεί κοντά, όπως και ένα μοναστήρι, ή Σχολή του Παναγίου Τάφου πιθανώς, που βρίσκεται κοντά στο Κάστρο. Τα δύο μεγάλα φρούρια μεσαιωνικού τύπου είναι μάλλον τα μοναστήρια του Προφήτη 'Ηλία και της Βρύσης, στα όποια η ευρωπαϊκή αντίληψη του σκιτσογράφου έδωσε μορφή φράγκικου κάστρου. Από τα τέλη του 18ου αί. υπάρχει επίσης και απεικόνιση του οικισμού του Κάστρου με το λιμάνι του (εικ.12), όπου διακρίνεται προς την πλευρά της θάλασσας άμυντικό τείχος με πύργο στην άκρη, στο δε λιμάνι υπάρχει χωριστό οικιστικό συγκρότημα με μία μεγάλη εκκλησία. Συμπληρώνοντας τα τεκμήρια αυτά με τις αφηγήσεις των περιηγητών έχουμε τελικά και την εξής εικόνα: το Κάστρο εξακολουθεί να είναι πρωτεύουσα του νησιού και να συγκεντρώνει τον περισσότερο πληθυσμό με επίκεντρό του το λιμάνι της Σεράλιας. Τον 17ο αί. τα χωριά είναι ήδη σχηματισμένα, έννεα ως δέκα τον αριθμό, με σκόρπια αγροτικά σπίτια¹⁹⁷ και με θρησκευτικά και πνευματικά κέντρα τα μοναστήρια, που χρησίμευαν και για

VUE DE LA VILLE ET DE L'ILE DE SIPHANTO.

V. G. G.

Εικ. 12. 'Απεικόνιση του Κάστρου και της Σεράλιας.
(18ος αί. Choiseul Gouffier).

καταφύγιο των κατοίκων σε περιπτώσεις πειρατικών επιδρομών, ιδιαίτερα δε το μοναστήρι του Προφήτη 'Ηλία στο ψηλότερο βουνό της Σίφνου¹⁹⁸. Στις αρχές του 18ου αί. αναφέρονται τα ονόματα των χωριών 'Εξάμπελα, Καταβατή, Πετάλι και ον κυριώτερα τὸ Σταυρί (σημερινή επίσημη ονομασία: 'Απολλωνία) και ὁ 'Αρτεμώνας, στή θέση πού βρίσκονται και σήμερα. Τὰ μοναστήρια εἶναι τοῦ Προφήτη 'Ηλία, τοῦ Μονγκοῦ, τῆς Βρύσης, τοῦ Χρυσσοστόμου και ἡ Σχολή τοῦ Παναγίου Τάφου¹⁹⁹. Ὅπωςδήποτε ὑπήρχαν τότε και ἄλλα τρία μοναστήρια, τῆς Χρυσσοπηγῆς, τῶν Φυρογιῶν και τοῦ 'Αγίου 'Αρτέμη πού δὲν αναφέρονται ἀπὸ τοὺς περιηγητές²⁰⁰.

Οἱ ἴδιοι περιηγητές μᾶς δίνουν ἐπίσης τὰ ονόματα τῶν ἄλλων λιμανιῶν τοῦ νησιοῦ, στὸν Φάρο, Βαθὺ και Χερώνησο. Στὸ τέλος τοῦ 18ου αἰ. δὲν προστίθεται καμμιά νεώτερη πληροφορία γιὰ τοὺς οἰκισμοὺς²⁰¹. Ἡ οἰκιστικὴ κατανομὴ τοῦ νησιοῦ ἀπὸ τότε και μέχρι σήμερα θὰ μεταβληθῆ λίγο μὲ μερικὲς μόνο μικρὲς ἀλλαγές.

Ἡ πολεοδομικὴ δομὴ τῶν χωριῶν, ἂν κρίνουμε ἀπὸ τὴ σημερινὴ εἰκόνα, διαφέρει σαφῶς ἀπὸ αὐτὴν τοῦ Κάστρου σὲ γενικὲς γραμμές. Ὅσο γιὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ, ἀπὸ τὶς χρονολογημένες ἐκκλησί-ες²⁰² τῆς ἐποχῆς αὐτῆς μπορούμε νὰ συμπεράνουμε πὼς δὲν ἄλλαξε πολὺ μορφολογικά ὡς τὸν 19ο αἰ., ἐποχὴ πού θὰ ἀναλυθῆ διεξοδικά στὸ Γ' μέρος αὐτῆς τῆς μελέτης, περιλαμβάνοντας ἐκεῖ και στοιχεῖα πού ἀνήκουν στὴν τουρκοκρατία. Μιὰ εἰδικὴ ἔρευνα περὶ τῆς ἰδρύσεως τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ νησιοῦ θὰ βοηθοῦσε πολὺ σὲ συμπεράσματα γιὰ τὴν ἱστορία και τὴν ἀνάπτυξη τῶν οἰκισμῶν. Πιθανώτατα προϋπήρχαν ἐστῖες ἀγροτικῶν οἰκιῶν ἀπὸ τὰ παλαιότατα χρόνια, ἰδίως κοντὰ στοὺς πύργους-φρουκτωρίες γιὰ λόγους ἀσφαλείας, γιὰ τὸς χρησιμοποιοῦσαν γιὰ καταφύγια, ἀλλὰ και μέσα στὶς καλλιεργούμενες περιοχές (ὅπως στὸ χωριὸ 'Εξάμπελα) και μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου τὰ σκόρπια αὐτὰ σπιτία ἐξελίχθησαν σὲ χωριά.

Πρὶν κλείση αὐτὸ τὸ κεφάλαιο πού ἀποτελεῖ τὴν ὑποδομὴ γιὰ τοὺς νεώτερους χρόνους θὰ πρέπει νὰ ἐκτεθοῦν ὀρισμένα βασικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς πολεοδομίας και ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ Κάστρου. Ὁ οἰκισμὸς διατηρεῖ τὸ οἰκοδομικὸ ἀμυντικὸ σύστημα ἴσως μὲ τροποποιήσεις και ἀνοικοδομήσεις μετὰ τὴ φραγκοκρατία, γιὰ τὸς ἔχουμε πολλὰ οἰκόσημα σπιτιῶν και ἐκκλησιῶν ἰδίως ἀπὸ τὸν 17ο και 18ο αἰ.

Εικ. 13, 14, 15.
Οικόσημα στο Κάστρο.

Εικ. 16. "Αποψη του Κάστρου.

(εικ. 13-15), που δείχνουν μία οικοδομική δραστηριότητα την εποχή αυτή. Το εμπορικό κέντρο του οικισμού ήταν στο κοντινό λιμάνι της Σεράλιας²⁰³, απ' όπου γινόταν η διά πλοίων επικοινωνία με τα άλλα μέρη και είχε κυρίως μαγαζιά και αποθήκες, όπως φαίνεται και από ένα παλιό προικοσύμφωνο του 1808²⁰⁴ και από τη μαρτυρία ενός περιηγητή του 17ου αι.²⁰⁵. Δεν αποκλείεται να υπήρχαν και σκόρπια μαγαζιά μέσα στο Κάστρο, αλλά τίποτα δεν δείχνει εκεί μία οργανωμένη εμπορική εστία. Η σχέση του οικισμού με το εμπορικό κέντρο εδώ θυμίζει τα μεσαιωνικά *portus*²⁰⁶, χωρίς βέβαια το σύνολο να εξελιχθή σε μία μεγάλη πόλη, και φαίνεται ότι διατηρήθηκε έτσι από τα χρόνια της φραγκοκρατίας (εικ.16).

Μέσα στο Κάστρο, ενώ είναι σαφής ο κάποιος προσχεδιασμός των άμυντικών οικοδομικών δακτυλίων, δεν διαφαίνεται πουθενά μία οργανωμένη διαμορφωμένη πλατεία (εικ.9). Έχουμε μόνο άμορφες διαπλατύνσεις δρόμων πάντα όμως σε σχέση με κάποια εκκλησία. Η μεγαλύτερη από αυτές είναι κοντά στην εκκλησία του Θεολόγου. Ο διαχωρισμός των κοινωνικών τάξεων διακρίνεται πάντως στις θέσεις των κατοικιών. Στο βορινό άκρο του οικισμού, στη θέση «Κονάκια», υπήρχαν όλα τα άρχοντόσπιτα των προεστών και δημογερόντων, καθώς και η τότε Καγκελλαρία (άρχοντικό Καμπάνη, σήμερα έρειπωμένο), ενώ λίγο πιο πέρα, στα «Δεσποτικά», οι κατοικίες και τα γραφεία της Μητροπόλεως Σίφνου²⁰⁷. Φαίνεται πως η περιοχή αυτή ανέκαθεν υπήρξε το κέντρο του οικισμού γιατί εκεί βρίσκεται και η λατινική Καθεδρική εκκλησία της εποχής των Φράγκων ("Άγιος Άντώνιος ή Φραγκαντώνης) και πιο πέρα έγιναν και οι αρχαιολογικές ανασκαφές. Εκεί άλλωστε βρίσκεται και η στήλη με την επιγραφή του Γιαννούλη Ντά Κορώνια από τον 14ο αιώνα.

Η κυριώτερη ορθόδοξη εκκλησία, Παναγία ή Έλεοῦσα, βρίσκεται κοντά στην ίδια περιοχή, στην κορυφή του λόφου στο Μέσα Κάστρο. Φέρει υπέρθυρο με χρονολογία μάλλον επισκευής 1635 (εικ. 14). Πολλές είναι οι εκκλησίες του Κάστρου μέσα και έξω από τα τείχη και στις περισσότερες βρίσκονται χρονολογίες 16ου και 17ου αι.

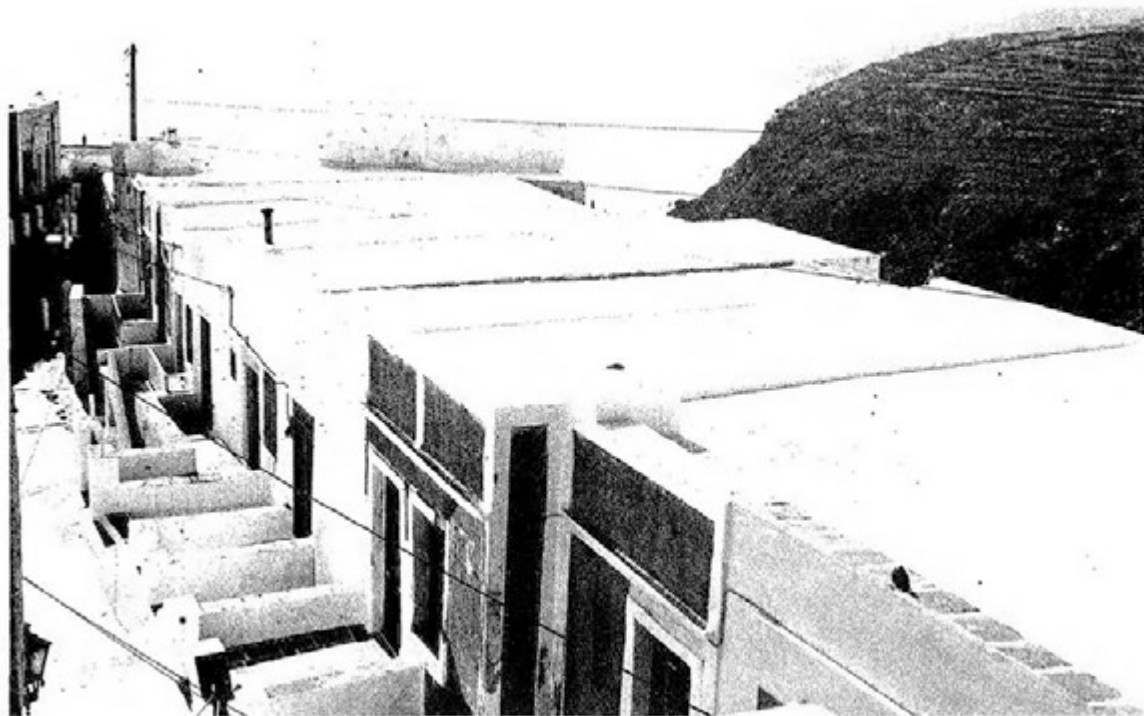
Άντιθέτως με τα άλλα διοικητικά κτίρια, το τελωνείο της εποχής (οικία Προβελεγγίου²⁰⁸) βρισκόταν στον έξωτερικό δακτύλιο των σπιτιών πάνω από μία από τις εισόδους του οικισμού στη νοτιοδυτική πλευρά που βλέπει προς το λιμάνι. Οι βασικοί δρόμοι του Κάστρου είναι στενοί (εικ.17,18) και δεν υπάρχουν αúλεις στα σπίτια ή στις λίγες περιπτώσεις που υπάρχουν είναι ύπουτοπώδεις. Βασικό χαρακτηριστικό του οικισμού είναι η στενότητα του χώρου που μαζί με την ανάγκη για άμυνα οδήγησε στην κατασκευή διορόφων και τριορόφων σπιτιών. Τα σπίτια στον έξωτερικό δακτύλιο τα παλιά χρόνια είχαν λίγα και μικρά ανοίγματα προς τα έξω για λόγους ασφαλείας. Τα μπαλκόνια και τα

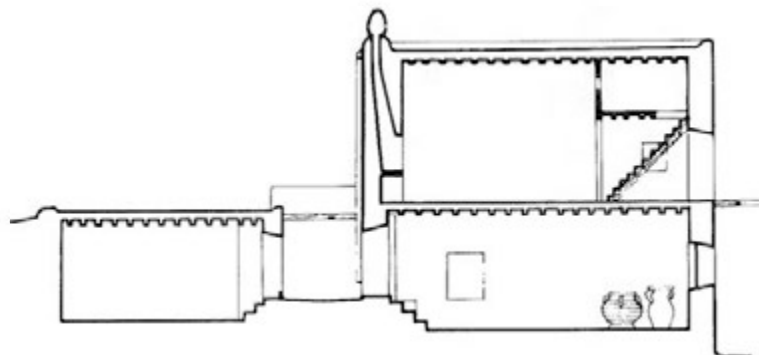
Εικ. 17, 18. Ο κεντρικός δρόμος στο Κάστρο.

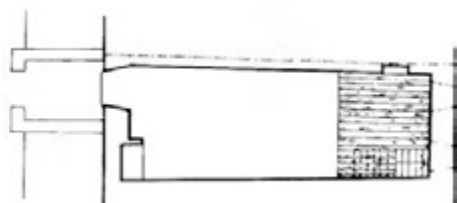
Εικ. 19. Σπίτια στον εξωτερικό δακτύλιο του Κάστρου (νοτιοδυτική όψη).

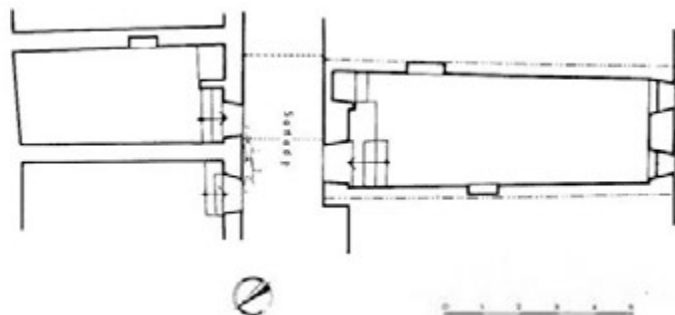
Είκ. 20, 21. Μονόσπιτα στον έξωτερικό δακτύλιο του Κάστρου (νοτιοδυτικά).

Εικ. 22γ. Οικία Συνοδινού.
Τομή κατά μήκος.

Εικ. 22β. Οικία Συνοδινού
Κάτοψη 2ης στάθμης.

Εικ. 22α. Οικία Συνοδινού.
Κάτοψη 1ης στάθμης.

Εικ. 23. Οικία Συνοδινού.
(1ο σπίτι δεξιά).

Εικ. 24. 'Η πλατεία του Θεολόγου και τὰ ἀπέναντι μονόσπιτα.

μεγάλα παράθυρα είναι μεταγενέστερα²⁰⁹ (εικ.19). Τὸ συγκρότημα τῶν σπιτιῶν τοῦ Μέσα Κάστρου εἶχε κάποια ὀργάνωση σὲ κοινόχρηστες λειτουργίες, ὅπως στέρνα, γοῦρνες καὶ ταγίστρες γιὰ τὰ ζῶα²¹⁰.

Στὰ σπίτια διακρίνουμε δύο κατηγορίες: α) τὰ στενομέτωπα μονόσπιτα ποὺ εἶναι κυρίως στὸν ἐξωτερικὸ δακτύλιο νοτιοδυτικά (εικ.20,21) καὶ β) τὰ μεγάλα ἀρχοντικά στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ Κάστρου, εἴτε μερικὰ ἀπὸ αὐτὰ συνδυασμένα μετὶ τῆς εἰσόδου-πύλης τοῦ οἰκισμού. Ἕνας κλασσικὸς τύπος μονόσπιτου εἶναι ἡ οἰκία Θ. Συνοδινού, ἀπέναντι ἀπὸ τὴν ἐκκλησία τοῦ Θεολόγου (εικ.22 α-γ,23). Ἡ διαμόρφωση τῶν ἐπιπέδων τῶν δρόμων καὶ τοῦ ἐλευθέρου χώρου γενικὰ εἶναι τέτοια ὥστε οἱ ὄροφοι ὅλης αὐτῆς τῆς σειρᾶς τῶν σπιτιῶν ἀπέναντι στὸν Θεολόγο ἔχουν προσπέλαση μετὰ μικρὰ γεφυράκια. Ὁ ὄροφος εἶναι μιά μονόχωρη κατοικία μετὰ ξύλινο πατάρι γιὰ τὸν ὕπνο, ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴ μονόχωρη κατοικία τοῦ ἰσογείου ποὺ ἔχει δική της εἴσοδο καὶ χωρὶς ἐσωτερικὴ ἐπικοινωνία. Τὸ γεφυράκι ἀπ' ὅπου γίνεται ἡ προσπέλαση τοῦ ἐπάνου σπιτιοῦ ἀπὸ τὴν πλατεία τοῦ Θεολόγου περνάει πάνω ἀπὸ τὸν δρόμο ποὺ χωρίζει τὴν κατοικία ἰσογείου ἀπὸ τὸν βοηθητικὸ τῆς χώρο. Αὐτὸς εἶναι ὑπόγειος κάτω ἀπὸ τὴν πλατεία (εικ.24).

Ὁ τύπος αὐτὸς κατοικίας προέκυψε ὅπωςδήποτε ἀπὸ οἰκονομικοὺς λόγους χώρου καὶ κόστους κατασκευῆς, σὲ συνδυασμὸ μετὰ τὴν πολεοδομικὴ δομὴ τοῦ οἰκισμού²¹¹ καὶ ἀνάλογα μετὰ τῆς κοινωνικῆς ἀντιλήψεως τῆς ἐποχῆς. Αὐτὲς ἀφοροῦν τόσο τὴ λιτότερη στέγαση τῶν φτωχότερων οἰκογενειῶν, ὅσο καὶ τῆς δυνατότητες εὐκόλης λύσεως στὸ θέμα τῆς προίκας²¹².

Αὐτὸς ὁ τύπος κατοικίας ὑπάρχει μετὰ δύο καὶ μετὰ τρεῖς ὀρόφους²¹³. Τὸ σπίτι τῆς Θ. Συνοδινού ἔχει σήμερα τὸν ἴδιο ἰδιοκτήτη στοὺς δύο ὀρόφους ἀλλὰ εἶναι σαφῶς κατασκευασμένο γιὰ νὰ ἐξυπηρετῇ χωριστὰ νοικοκυριά, γιὰτὶ οἱ προσπελάσεις ὀρόφου καὶ ἰσογείου εἶναι ἔτσι διατεταγμένες σὲ σχέση μετὰ τοὺς δρόμους, ὥστε νὰ ἀπαιτῆται μιά μεγάλη βόλτα γιὰ νὰ πάη κανεὶς ἀπὸ τὸ ἓνα στὸ ἄλλο. Ἀποτελεῖ ἓνα τυπικὸ παράδειγμα ὀριζοντίου ἰδιοκτησίας καὶ τὸν τύπο αὐτὸ συναντᾶμε καὶ σὲ ἄλλα νησιά μετὰ παραλλαγές²¹⁴.

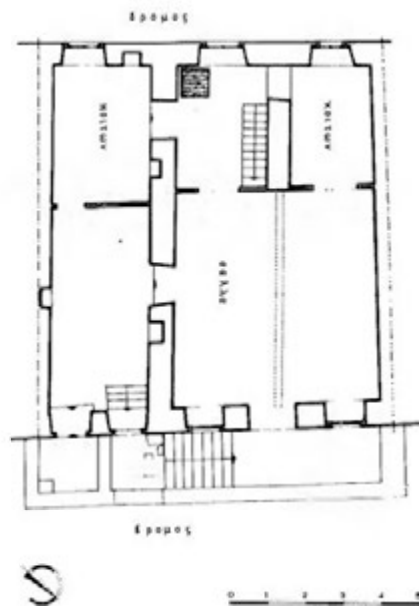
Ἀπὸ τὰ ἀρχοντικά σπίτια ἔχουμε μερικοὺς ἀντιπροσωπευτικοὺς τύπους, ὅπως τὴν οἰκία Ραγκούση στὸ Μέσα Κάστρο ἀπέναντι ἀπὸ τὴν Παναγία τὴν Ἐλεοῦσα, ἄλλοτε Μητρόπολη (εικ.25 α-δ,26), τὴν οἰκία, Καραμηλιωτάκη στὴν περιοχὴ Χανδάκι (εικ.27α-γ,28), τὴν οἰκία Προβελεγγίου στὸν ἐξωτερικὸ

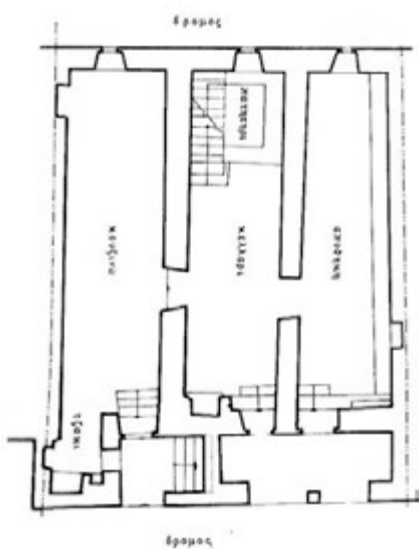
Εικ. 25γ. Οικία Ραγκούση.
Κύρια όψη (βορειοανατολική).

Εικ. 25δ. Οικία Ραγκούση.
Τομή εγκάρσια.

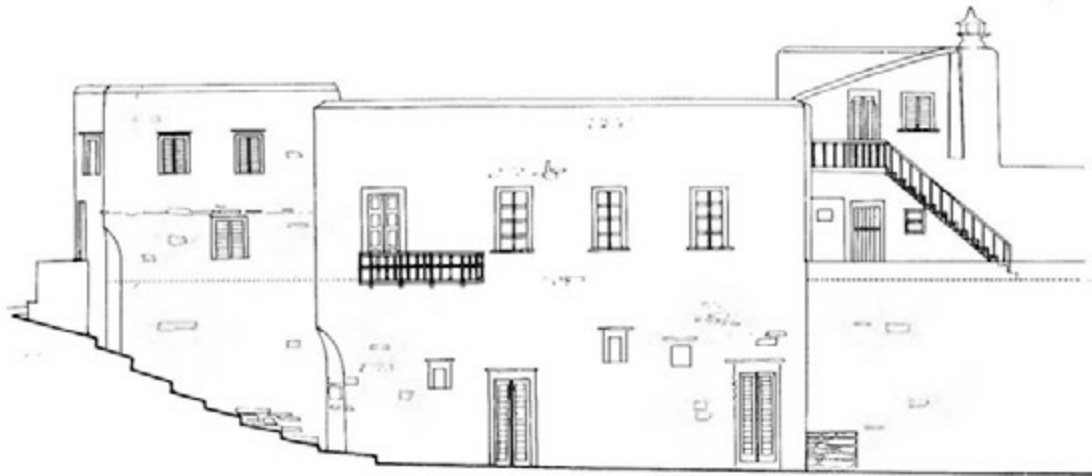

Εικ. 25β. Οικία Ραγκούση.
Κάτοψη 2ης στάθμης.

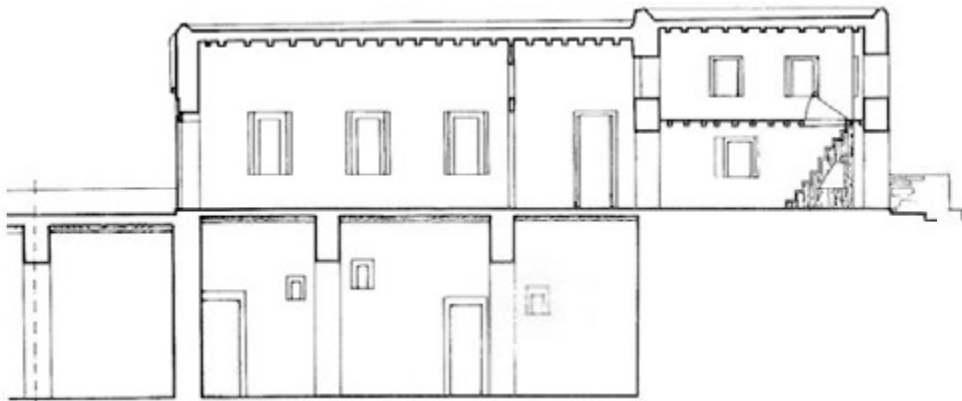

Εικ. 25α. Οικία Ραγκούση.
Κάτοψη 1ης στάθμης.

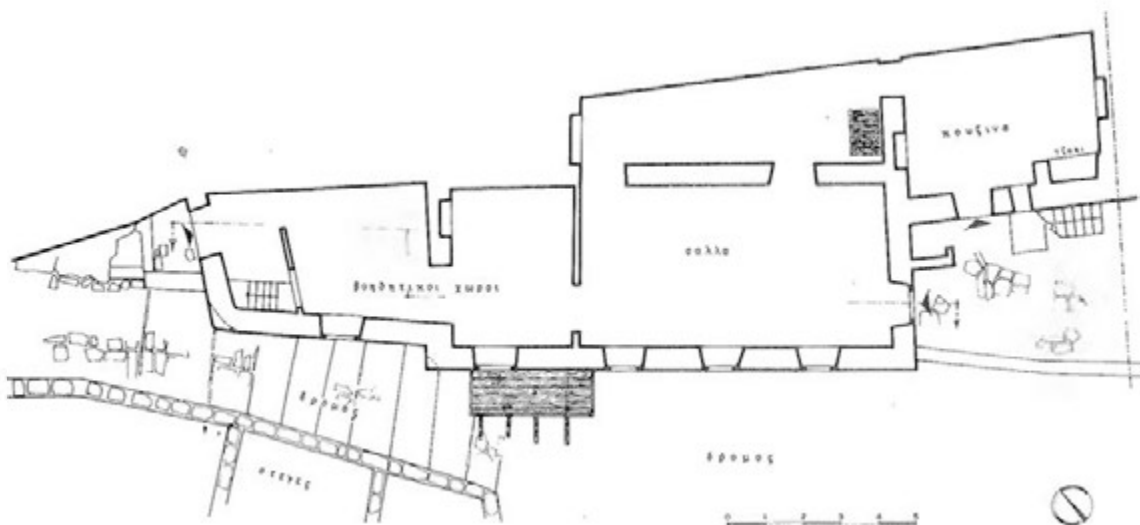
Εικ. 26. Οικία Ραγκούση.

Εικ. 27γ. Οικία Καραμηλιωτάκη. Κύρια όψη (νοτιοδυτική).

Εικ. 27β. Οικία Καραμηλιωτάκη. Τομή κατά μήκος.

Εικ. 27α. Οικία Καραμηλιωτάκη. Κάτοψη 2ης στάθμης.

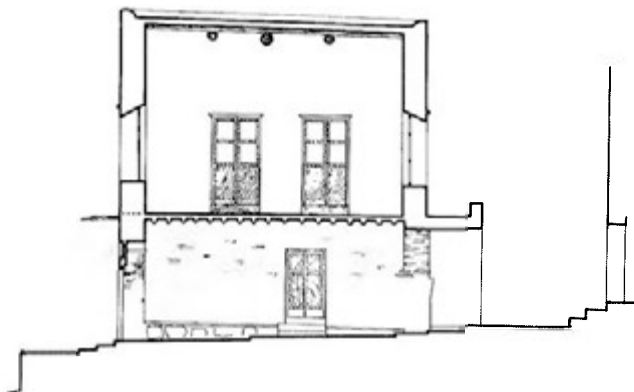

Εικ. 28. Οικία Καραμηλιωτάκη.

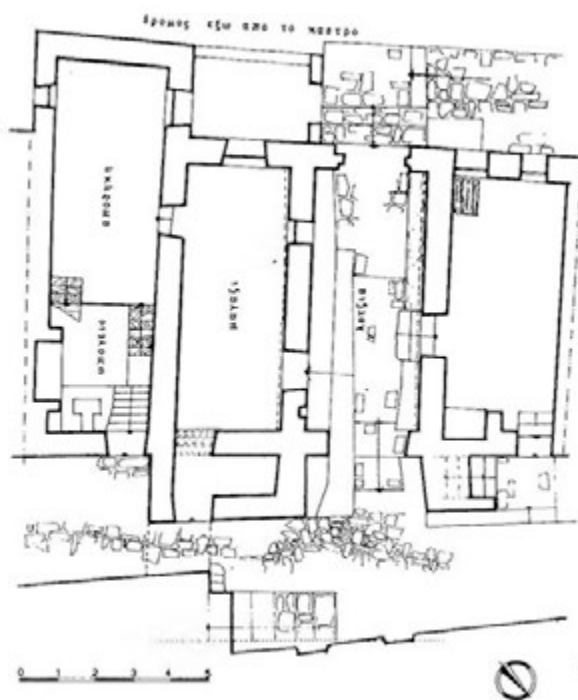
δακτύλιο πάνω από την κεντρική είσοδο του οικισμού (εικ.29 α-ζ,30) και την οικία Ζαμπέλη κοντά στον Θεολόγο (εικ.31α-γ). Τα άρχοντικά Ραγκούση και Προβελεγγίου διακρίνονται από την τυπική διάταξη που χαρακτηρίζει τα περισσότερα σπίτια του Κάστρου. Αποτελούνται από επανάληψη της οικοδομικής μονάδος που έδωσε τα μονόσπιτα. Βλέπουμε δηλαδή τη δυνατότητα επέκτασης του βασικού οικιστικού πυρήνος. Η οικία Ραγκούση αποτελείται από τρεις τέτοιες μονάδες και η οικία Προβελεγγίου από τέσσερεις. Το πλάτος της μονάδος αυτής υπαγορεύθηκε κατά πάσα πιθανότητα από το μήκος των διατιθεμένων τότε ξυλίνων δοκών για την κάλυψη των χώρων. Στα σπίτια αυτά η κυρίως κατοικία είναι στον όροφο, με χαρακτηριστικό στοιχείο τη μεγάλη σάλα υποδοχής, δείγμα του πλούτου της ανώτερης κοινωνικής τάξεως και κατάλοιπο προφανώς της φραγκοκρατίας. Υπερέχει σε επιφάνεια και σε ύψος από τους άλλους χώρους και για τη στέγασή της χρησιμοποιούσαν άξονικά δοκάρια σε αντικατάσταση του φέροντος τοίχου, ώστε εν συνεχεία να πατάνε εκεί οι δοκοί που είχαν περιορισμένο μήκος. Αντιθέτως στους ισογείους και υπογείους χώρους χρησιμοποιούνται τα λίθινα τόξα για τη μείωση των ανοιγμάτων (εικ. 32). Η στέγαση είναι το κλασσικό νησιώτικο δώμα με μικρό παραπέτο.

Η οικία Ραγκούση αποτελεί ένα πιο γνήσιο παράδειγμα τύπου κατοικίας που προέρχεται από την επανάληψη της μονάδος του στενομέτρωπου μονόσπιτου, ενώ στην οικία Προβελεγγίου διακρίνεται κάποιος υποτυπώδης σχεδιασμός συμμετρικής διατάξεως των χώρων του ορόφου. Η οικία Καραμηλιωτάκη έχει τελείως διάφορο τύπο και δεν είναι ενσωματωμένη στις βασικές σειρές των σπιτιών. Είναι ένα από τα άρχοντικά του Κάστρου που δεν ακολουθούν την τυπική διάταξη των επαναλαμβανόμενων στενομέτρωπων μονάδων και είναι το μόνο στο οποίο σήμερα μπορούμε να διακρίνουμε την ύπαρξη δύο συγκροτημάτων χώρων που μοιάζουν με πύργους στα δύο άκρα του σπιτιού. Φαίνεται πως είναι πολύ παλιό σπίτι παρά το οικόσημο της εισόδου που φέρει τη

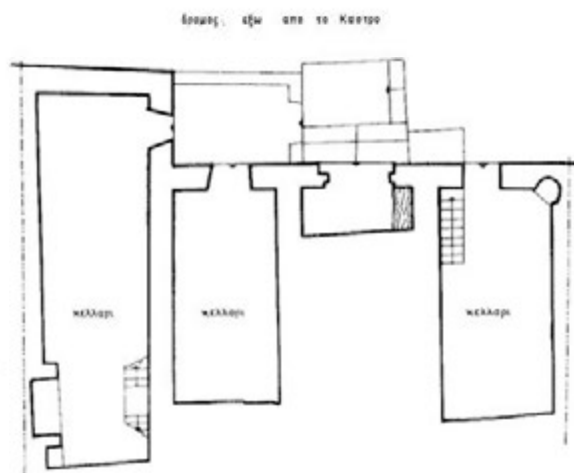
Εικ. 29ε. Οικία Προβελεγγίου.
Τομή κατά μήκος.

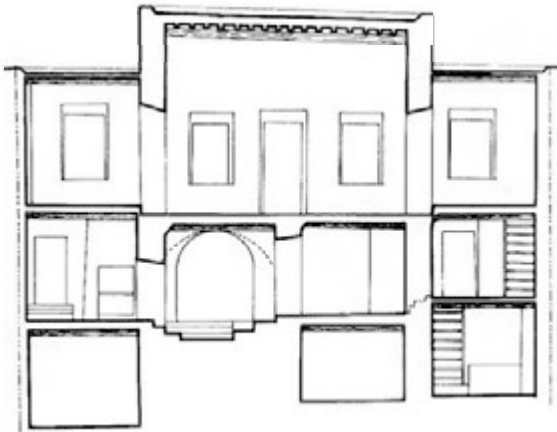

Εικ. 29β. Οικία Προβελεγγίου.
Κάτοψη 2ης στάθμης.

Εικ. 29α. Οικία Προβελεγγίου.
Κάτοψη 1ης στάθμης.

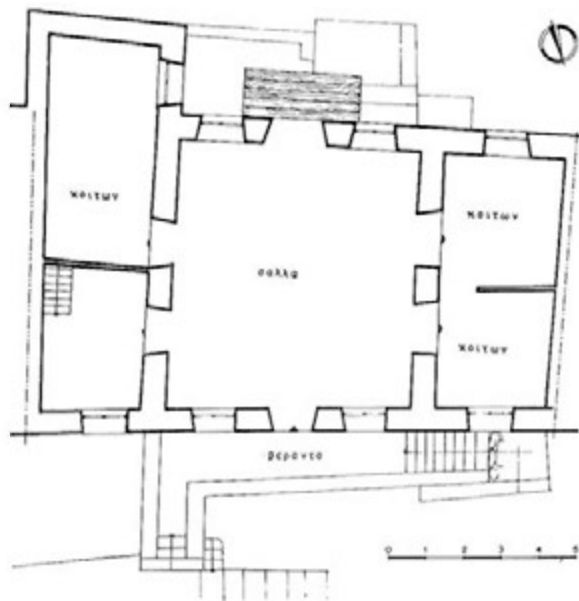

Εικ. 29ζ. Οικία Προβελεγγίου. Έγκάρσια τομή.

Εικ. 29δ. Οικία Προβελεγγίου. Κύρια όψη (βορειοανατολική).

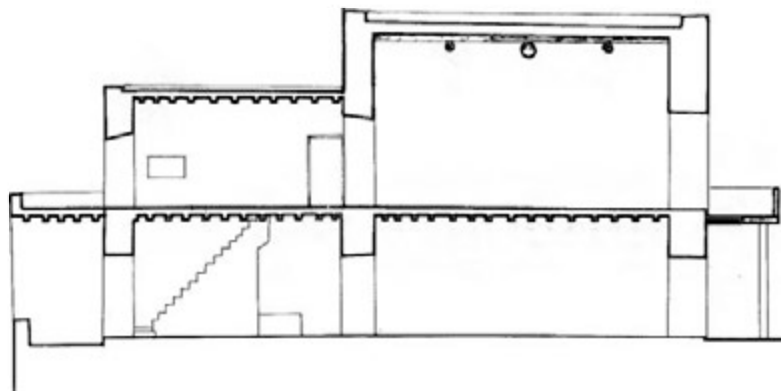

Εικ. 29γ. Οικία Προβελεγγίου. Κάτοψη 3ης στάθμης.

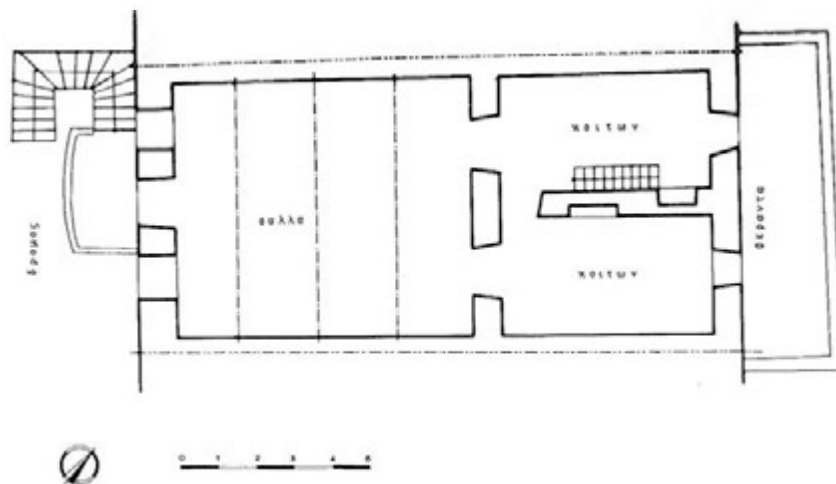

Εικ. 30. Οικία Προβελεγγίου.

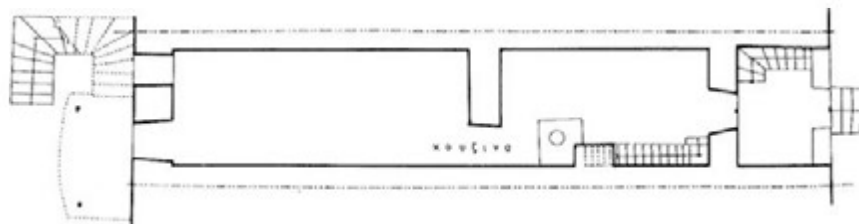

Εικ. 31γ. Οικία Ζαμπέλη. Τομή κατά μήκος.

Εικ. 31β. Οικία Ζαμπέλη. Κάτοψη 2ης στάθμης.

Εικ. 31α. Οικία Ζαμπέλη. Κάτοψη 1ης στάθμης.

Είκ. 32. Φέρουσα κατασκευή με «βόλτα».

χρονολογία 1819 και τὸ ὁποῖο μᾶλλον εἶναι μεταγενέστερη προσθήκη. Ὑπάρχει καὶ ἐδῶ ἡ μεγάλη σάλα καὶ ἡ ὄψη τοῦ σπιτιοῦ χαρακτηρίζεται ἀπὸ παλαιότερα μορφολογικά στοιχεῖα, ὅπως τὰ μαρμάρινα πλαίσια τῶν παραθύρων καὶ τὰ λίγα καὶ μικρὰ ἀνοίγματα τοῦ ἰσογείου. Τὸ ἀρχοντικό Ζαμπέλη παρουσιάζει μιὰ ἐνδιάμεση μεταβατική λύση μεταξὺ τοῦ στενομέτωπου μονόσπιτου καὶ τοῦ μεγάλου ἀρχοντικοῦ. Ἀποτελεῖται ἀπὸ μιὰ μονάδα στὸ ἰσόγειο καὶ δύο στὸν ὄροφο, ἡ δὲ διάταξη τῶν χώρων τοῦ ὀρόφου μᾶς δίνει μιὰ ὀρθολογιστική λύση τῆς χρησιμοποίησεως τῶν δύο μονάδων. Τὸ μπαλκόνι τῆς ὄψεως εἶναι μεταγενέστερο.

Ἡ διάταξη αὐτὴ τῶν κυρίων χώρων ποὺ ἐκφράζει τὸ οἰκοδομικὸ σύστημα σταθεροποιήθηκε ἀργότερα σὲ κύριο τυπολογικὸ γνῶρισμα τῆς Σιφναϊκῆς παραδοσιακῆς κατοικίας, ὅπως δείχνει ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἐπόμενου Γ' μέρους. Σὲ μερικὰ σπίτια τοῦ Κάστρου ἡ σάλα εἶναι διαμπερῆς ἐνῶ ἡ παράπλευρη οἰκοδομικὴ μονάδα διαιρεῖται σὲ δύο διαδοχικοὺς κοιτῶνες, διάταξη ποὺ ἀποτελεῖ παραλλαγή τῆς προηγουμένης λύσεως καὶ διακρίνεται ἐπίσης ἀπὸ ὀρθολογισμό.

Στὰ σπίτια τοῦ Κάστρου λείπουν τελειῶς οἱ βοηθητικοὶ χώροι ποὺ ἔχουν σχέση μὲ τὴν πρωτογενῆ παραγωγή, ὅπως πατητήρια καὶ λιωτρίβια. Φαίνεται πῶς ἦταν ἐκτὸς τοῦ οἰκισμοῦ καὶ αὐτὸ τὸ στοιχεῖο, ποὺ ὀφείλεται ἴσως στὴ στενότητα τοῦ χώρου, χαρακτηρίζει ὅπως ὀδηγεῖ τὴν κάπως ἀστική ὀργάνωση τοῦ οἰκισμοῦ τοῦ Κάστρου. Ἡ διαμόρφωση τῶν ὄψεων γενικὰ στὸ Κάστρο χαρακτηρίζεται ἀπὸ αὐστηρότητα καὶ λιτότητα καὶ ὁ μόνος διάκοσμος εἶναι συνήθως τὰ μαρμάρινα πλαίσια στὶς πόρτες τῶν εισόδων ἢ τὰ ὑπέρθυρα. Οὔτε στὸ ἐσωτερικὸ παρατηρεῖται διάκοσμος. Καὶ αὐτὲς ἀκόμα οἱ ὀροφές εἶναι πάντα ἀκάλυπτες μὲ ἐμφανῆ τὴ διαδοκίδωση καὶ τὴν ἐπόμενη καλυπτικὴ στρώση. Μὲ αὐτὰ τὰ βασικὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν ἐποχὴ τῆς τουρκοκρατίας μέχρι τὸ τέλος τοῦ 18ου αἰ. τελειώνει ἡ ἀναδρομὴ ποὺ ἐξετάζει τὶς προϋποθέσεις καὶ τὶς ὑποδομὲς γιὰ τὴν τελικὴ διαμόρφωση τοῦ κεντρικοῦ πλέγματος τῶν οἰκισμῶν τῆς Σίφνου.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1.— Βαρβάρα Φιλιππάκη, «Η προϊστορική εποχή στη Σίφνο», έφ. *Σίφνος*, 15 Ιουνίου 1944, άρ. φ. 149. — “Εφη Σαπουνά-Σακελλαράκη, *Κυκλαδικός Πολιτισμός*, σ.8.
- 2.— Ίακ. Ραγκαβής, *Τά Έλληνικά*, τ.Γ', Αθήνα, 1854, σ.241. — Κ. Γκιών, *Ίστορία τής Νήσου Σίφνου*, Σύρος, 1876, σ.71-73.
- 3.— Burchner, “Siphnos” εις Pauly-Wissovna, *Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft*, Stuttgart, 1927, Band III, A.1, σ.264. Ό Κ. Γκιών λέει ότι η εκμετάλλευση τών μεταλλείων προηγήθηκε τής εποχής τών Ίώνων. Βλ. Κ. Γκιών, *ένθ. άνωτ.*, σ.73.
- 4.— Χρ. Τσουντας, «Κυκλαδικά», *Α.Ε.*, 1899, σ.130-131. — Βαρβάρα Φιλιππάκη, «Η άκρόπολις του Άγίου Άνδρέου», *Α.Α.Α.*, VI, τεύχ. 1, 1973, σ.93. — Ίακ. Δραγάτης, «Έρευναί έν Σίφνω», *Π.Α.Ε.*, 1922-23, σ.45-47. — W. Bell Dinsmoor, *The Architecture of Ancient Greece*, London, 1950, σ.3.
- 5.— Βαρβάρα Φιλιππάκη, «Η προϊστορική εποχή στη Σίφνο», έφ. *Σίφνος*, 15 Ιουνίου 1944, άρ. φ. 149. — Χρ. Τσουντας, «Κυκλαδικά», *Α.Ε.*, 1899, σ.74-75. — Ίακ. Δραγάτης, *Π.Α.Ε.*, 1920, σ.147-172, 1922-1924, σ.44-47, σ.123-125.
- 6.— Βαρβάρα Φιλιππάκη, «Η άκρόπολις του Άγίου Άνδρέου», *Α.Α.Α.*, VI, 1973, τεύχ. 1, σ.100.
- 7.— Ηρόδοτος, *Ηροδότου Ίστορίαι*, βιβλ. Γ'57 (Πάπυρος τ.6ος). — Α. Μηλιαράκης, *Κυκλαδικά*, Αθήναι, 1874, σ. 42.
- 8.— Burchner, “Siphnos”, *ένθ. άνωτ.*, σ. 268. — Κ. Γκιών, *ένθ. άνωτ.*, σ. 75.
- 9.— A. Philippson, *Beiträge zur Kenntnis der Griechischen Inselwelt*, Justus Perthes, 1901, σ.59.
- 10.— Κ. Γκιών, *ένθ. άνωτ.*, σ.117. — Α. Μηλιαράκης, *Κυκλαδικά*, Αθήνα, 1874, σ.42.
- 11.— Κ. Γκιών, *ένθ. άνωτ.*, σ.112-113. — Μ. Φιλιππάκης, «Τοπωνύμια» (Η Παναγιά τὸ Στρασιτόδι), έφ. *Σιφναϊκή Φωνή*, Ιούλιος 1972, άρ. φ.91.
- 12.— Burchner, “Siphnos”, *ένθ. άνωτ.*, σ.267.
- 13.— Πausanias, *Έλλάδος Περιήγησις*, Φωκικά Χ., (έκδ. Παπύρου), Αθήναι, 1940. — Κ. Γκιών, *ένθ. άνωτ.*, σ.76-81, 60-63. — Α. Μηλιαράκης, *ένθ. άνωτ.*, σ.42.
- 14.— Κ. Γκιών, *ένθ. άνωτ.*, σ.98-100.
- 15.— Μ. Φιλιππάκης, «Τοπωνύμια» (Τὸ Κάστρο), έφ. *Σιφναϊκή Φωνή*, Αύγουστος 1969, άρ.φ.56 κ.έ. — Burchner, “Siphnos”, *ένθ. άνωτ.*, σ. 266. — Κ. Γκιών, *ένθ. άνωτ.*, σ.52-53.
- 16.— J.K. Brook-G.M. Young, “Excavations in Siphnos”, *B.S.A.*, XIV, 1949. — Βαρβάρα Φιλιππάκη, «Οί άνασκαφές του Κάστρου», έφ. *Σίφνος*, Μάιος 1944, άρ.φ.146.
- 17.— Ηρόδοτος, *ένθ. άνωτ.*, Γ'57, 58.
- 18.— Ίακ. Δραγάτης, *Π.Α.Ε.*, 1915, σ.39-40, 96-107, 1920, σ.147-172, 1922-23, σ.45-47, 1924, σ.123-125.
- 19.— Μ. Φιλιππάκης, «Τοπωνύμια» (“Αι-Σώστης στα Μεταλλεία), έφ. *Σιφναϊκή Φωνή*, Οκτώβριος 1965, άρ.φ.10, Νοέμβριος 1965, άρ.φ.11.
- 20.— Κ. Γκιών, *ένθ. άνωτ.*, σ.102-105.
- 21.— Άντ. Τρούλλος, *Σίφνος. Ίστορία-Λαογραφία-Ξενάγησις*, Αθήνα, 1974, σ.129. — Ό Κ. Γκιών υποθέτει ότι οι πύργοι τής Σίφνου είναι νεώτερης εποχής, *ένθ. άνωτ.*, σ.124, ένω ό Ίακ. Δραγάτης αναφέρει ότι ήδη υπάρχουν μερικοί από την αρχαιότητα και άρκετοί οικοδομήθηκαν σε διάφορες εποχές μη έξακριβωμένους, βλ. *Π.Α.Ε.*, 1915, σ.39-40, 96-107, 1920, σ.147-172, 1922-23, σ.44-47, 1924, σ.123-125. — Μ. Φιλιππάκης, «Τοπωνύμια» (“Αί Ν. Ηλιάς), έφ. *Σιφναϊκά Νέα*, Νοέμβριος 1964, άρ.φ.215.
- 22.— Κ. Σιμόπουλος, *Ξένοι ταξειδιώτες στην Έλλάδα*, τ.Α', Αθήνα, 1972, σ.94.
- 23.— Άντίπατρος Μακεδών, *Παλατινή Άνθολογία*, 9ο βιβλίο, 421.
- 24.— Α. Μηλιαράκης, *Κυκλαδικά*, Αθήνα, 1874, σ.306, 316.
- 25.— Burchner, “Siphnos”, *ένθ. άνωτ.*, σ.268.
- 26.— Κ. Γκιών, *ένθ. άνωτ.*, σ.127.
- 27.— Σ. Συμεωνίδης, «Θεόδωρος ό πρώτος Έπίσκοπος Σίφνου», έφ. *Σίφνος*, Ιούνιος, Ιούλιος 1958, άρ.φ. 292.
- 28.— Κ. Γκιών, *ένθ. άνωτ.*, σ.127-128. — Α.Α. Vasiliev, *Ίστορία τής Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*, τ.2, (έκδ. Παπύρου), Αθήναι, 1971, σ.87-90. — F. Braudel, *La Méditerranée*, τ.Α', Paris, 1966, σ.86.
- 29.— Κ. Γκιών, *ένθ. άνωτ.*, σ.127. — Constantino Porfyrogenito, *Die Thematicus*, Cita del Vaticano, 1952.
- 30.— Κ. Μηλιαράκης, *ένθ. άνωτ.*, σ.392, 393,396. — Κ. Γκιών, *ένθ. άνωτ.*, σ.129-130.
- 31.— Κ. Σιμόπουλος, *ένθ. άνωτ.*, τ.Α', σ.95.
- 32.— Α.Α. Vasiliev, *ένθ. άνωτ.*, σποραδικά.
- 33.— Χ. Μπούρας, «Κατοικίες και οικισμοί στην βυζαντινή Έλλάδα», εις *Οικισμοί στην Έλλάδα*, (έκδ. Ό. Δουμάνης και P. Oliver), Αθήνα, 1974.
- 34.— Α. Α. Vasiliev, *ένθ. άνωτ.*, τ.1, σ.129.
- 35.— Α. Α. Vasiliev, *ένθ. άνωτ.*, τ.1, σ.118, 148.

- 36.— Σ. Συμεωνίδης, *Τὰ Γράμματα στό νησί τῆς Σίφνου*, Πειραιεύς, 1962, σ.5. — Κ. Γκιών, *ἔνθ. ἀνωτ.*, σ.1. — Θ. Σπεράντζας, «Ἡ Μονή τοῦ Προφήτου Ἡλίας» ἐφ. *Σιφναϊκά Νέα*, Ἰαν. 1963, ἀρ.φ.193.
- 37.— Ἡ ἀρχαιότερη ἡμερομηνία πού βρέθηκε στό μοναστήρι (πιθανῶς ἀνακαινίσεως) εἶναι τὸ 1145, βλ. Μ. Γκιτάκος, *Ἀνέκδοτοι ἐπιγραφαὶ καὶ χαράγματα ἐκ βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος*, Ἀθῆναι, 1957, σ.133. — Θ. Σπεράντζας, *ἔνθ. ἀνωτ.* — Μ. Φιλιππάκης, «Τοπωνύμια» ("Αἶ Ν. Ἡλίας), ἐφ. *Σιφναϊκά Νέα*, Νοέμ. 1964, ἀρ.φ.215. — Ἀρχιμανδρ. Φ. Βιτάλης, «Προφήτης Ἡλίας Ὑψηλός καὶ Ἰωάννης Θεολόγος Μουγκοῦ», *Ε.Ε.Κ.Μ.*, τ.5, 1965-1966, σ.125-138.
- 38.— Π. Ζερλέντης, *Ἱστορικαὶ ἐρευναι περὶ τὰς ἐκκλησίας τῶν νήσων τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου θαλάσσης*, τ.Α', Ἐρμούπολις 1913, σ.124.
- 39.— C. Buondelmonti, *Description des Iles de l'Archipel*, Paris, 1897, σ.195.
- 40.— Α. Μηλιαράκης, *Κυκλαδικὰ*, Ἀθῆνα, 1874, σ.349. — C. Papas, *L'Urbanisme et l'Architecture Populaire dans les Cyclades*, Paris, 1957, σ.17.
- 41.— W. Miller, *Ἱστορία τῆς Φραγκοκρατίας*, Μετ. Σπ. Λάμπρου, τ.Α', Ἀθῆνα, 1972, σ.18,43. — Α. Μηλιαράκης, *ἔνθ. ἀνωτ.*, σποραδικὰ.
- 42.— Κ. Γκιών, *ἔνθ. ἀνωτ.*, σ.131. Ὁ συγγραφεὺς ὑποθέτει ὅτι ἡ ὀνομασία «Ὀβραϊκή», συνοικίας τοῦ Κάστρου, ἀνάγεται στὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ πού πολλοὶ Ἑβραῖοι ἐγκαταστάθηκαν στὰ νησιά τῶν Κυκλάδων.
- 43.— Χ. Μπούρας, *ἔνθ. ἀνωτ.*
- 44.— W. Miller, *ἔνθ. ἀνωτ.*, τ.Α', σ.47, 67.
- 45.— Ἄντ. Βάλληγδας, *Κυθνιακὰ Μελετήματα, Ἡμερολόγιον τοῦ ἔτους 1888, ὑπὲρ τοῦ ἐν Ἐρμούπολει Γυμνασίου*, τ.Α', Ἐρμούπολις, 1887, σ.144-145.
- 46.— W. Miller, *ἔνθ. ἀνωτ.*, τ.Α', σ.68.
- 47.— W. Miller, *ἔνθ. ἀνωτ.*, τ.Α', σ.204, τ.Β', σ.342.
- 48.— W. Miller, *ἔνθ. ἀνωτ.*, τ.Β', σ.347-348.
- 49.— W. Miller, *ἔνθ. ἀνωτ.*, τ.Β', σ.351. — Π. Ζερλέντης, *Ἱστορικαὶ ἐρευναι περὶ τὰς ἐκκλησίας τῶν νήσων τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου θαλάσσης*, τ.Α', Ἐρμούπολις, 1913, σ.12.
- 50.— W. Miller, *ἔνθ. ἀνωτ.*, τ.Β', σ.356-357.
- 51.— W. Miller, *ἔνθ. ἀνωτ.*, τ.Β', σ.351. — Παρ' ὅλα αὐτὰ οἱ δοῦκες τῆς Νάξου θεωροῦσαν ὅτι ἡ Σίφνος τοῦς ἀνῆκε καὶ τὴν εἶχαν παραχωρήσει σὰν τιμᾶριο στὸν Β. Γριμάνη τὸ 1341, ὁ ὁποῖος δὲν πῆγε ποτὲ ἐκεῖ, βλ. W. Miller, *ἔνθ. ἀνωτ.*, τ.Β', σ.382. — Κ. Γκιών, *ἔνθ. ἀνωτ.*, σ.134.
- 52.— Κ. Γκιών, *Ἱστορία τῆς Νήσου Σίφνου*, Σύρος, 1874, σ.135. — Π. Ζερλέντης, *ἔνθ. ἀνωτ.*, τ.Α', σ. 12 — Ch. Hopf, *Chroniques Gréco-Romanes inédites ou reu connues*, Berlin, 1873, σ.490.
- 53.— Τὸ γαμικὸν συμβόλαιον συνετάχθη τὸ 1456, βλ. Ἄντ. Βάλληγδας, *ἔνθ. ἀνωτ.*, σ.148.
- 54.— Ἰωαν. Μελάς, «Αἱ Κυκλάδες εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΕ' αἰ.», *Κυκλαδικὰ*, τ.Α', τεύχ. 1ο, Ἰαν., Φεβρ. 1956, σ.9-10. — W. Miller, *ἔνθ. ἀνωτ.*, τ.Β', σ.360, 371 καὶ σποραδικὰ.
- 55.— Κ. Γκιών, *ἔνθ. ἀνωτ.*, σ.137.
- 56.— C. Buondelmonti, *ἔνθ. ἀνωτ.*, σ.195.
- 57.— W. Miller, *ἔνθ. ἀνωτ.*, τ.Β', σποραδικὰ.
- 58.— W. Miller, *ἔνθ. ἀνωτ.*, τ.Β', σ.404 κ.έ.
- 59.— W. Miller, *ἔνθ. ἀνωτ.*, τ.Β', σ.405.
- 60.— W. Miller, *ἔνθ. ἀνωτ.*, τ.Β', σ.414.
- 61.— W. Miller, *ἔνθ. ἀνωτ.*, τ.Β', σ.422-423. — Κ. Σάθας, *Ἰωσήφ Νάζης ὁ Βασιλεὺς τῆς Νάξου καὶ τῶν Κυκλάδων*, τ.Γ', Ἀθῆναι, 1865, σ.677 κ.έ.
- 62.— Α. Δρακάκης, *Ἡ Σύρος ἐπὶ Τουρκοκρατίας*, τ.Α', Ἐρμούπολις, 1948, σ.13.
- 63.— W. Miller, *ἔνθ. ἀνωτ.*, τ.Β', σ.432-433.
- 64.— Κ. Γκιών, *ἔνθ. ἀνωτ.*, σ.135-136. — Ἄντ. Βάλληγδας, *ἔνθ. ἀνωτ.*, σ.144-145. — Μ. Φιλιππάκης, «Ἡ Σίφνος στὴν Φραγκοκρατία», ἐφ. *Σιφναϊκὴ Φωνή*, Ἰούλιος 1967, ἀρ.φ. 31.
- 65.— W. Miller, *ἔνθ. ἀνωτ.*, τ.Β', σ.438.
- 66.— W. Miller, *ἔνθ. ἀνωτ.*, τ.Β', σ.438.
- 67.— Π. Ζερλέντης, *ἔνθ. ἀνωτ.*, τ.Α', τεύχ. 1ον, σ.46. — Δ. Πασχάλης, «Ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία εἰς τὰς Κυκλάδας ἐπὶ Φραγκοκρατίας καὶ Τουρκοκρατίας», *Ἀνδριακὰ Χρονικά*, τ.2-3, Ἀθῆνα, 1948, σ.88. Ὁ περιηγητὴς Buondelmonti, πού ἐπισκέφθηκε τὴ Σίφνο στὶς ἀρχὰς τοῦ 15ου αἰ., λέει ὅτι ὁ ὑπερέχων σὲ ἀριθμὸ γυναικείου πληθυσμοῦ τοῦ νηιοῦ ἦταν καθολικοῦ δόγματος παρ' ὅλο πού ἀγνοοῦσε τὴ λατινικὴ γλῶσσα, βλ. C. Buondelmonti, *ἔνθ. ἀνωτ.*, σ.195.
- 68.— Δ. Βασιλειάδης, *Αἱ ἐπιπεδόστεγοι μεταβυζαντινὰ βασιλικὰ τῶν Κυκλάδων*, Ἀθῆναι, 1962, σ. 40, 200, 205.
- 69.— Κ. Γκιών, *ἔνθ. ἀνωτ.*, σ.136.
- 70.— Π. Ζερλέντης *ἔνθ. ἀνωτ.*, τ.Α', σ.124.
- 71.— Ἄπ. Βακαλόπουλος, *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*, τ.Γ', Θεσσαλονίκη, 1968, σ.3. — Κ. Σιμόπουλος, *Ξένοι ταξιδιωτὲς στὴν Ἑλλάδα*, τ.Α', Ἀθῆνα, 1972, σ.146. — Κ. Γκιών, *ἔνθ. ἀνωτ.*, σ.136. — Ἄπ. Βακαλόπουλος, *ἔνθ. ἀνωτ.*, τ.Γ', σ.419.

- 72.— W. Miller, *Ένθ. άνωτ.*, τ.Β', σ.360.
- 73.— Άπ. Βακαλόπουλος, *Ίστορία του Νέου Έλληνισμού*, τ.Β', Θεσσαλονίκη, 1964, σ.102.
- 74.— W. Miller, *Ένθ. άνωτ.*, τ.Β', σ.438-439. — Α. Δρακάκης, *Ένθ. άνωτ.*, τ.Α', σ.7.
- 75.— Κ. Γκιών, *Ένθ. άνωτ.*, σ.136.
- 76.— Άπ. Βακαλόπουλος, *Ένθ. άνωτ.*, τ.Γ', σ.211.
- 77.— Άπ. Βακαλόπουλος, *Ένθ. άνωτ.*, τ.Γ', σ.217, 236, 276.
- 78.— Άπ. Βακαλόπουλος, *Ένθ. άνωτ.*, τ.Β', σ.422.
- 79.— Κατά τον W. Miller ή φορολογία ήταν έλαφριά, βλ. W. Miller, *Ένθ. άνωτ.*, τ.Β', σ.439, ένώ ό Α. Δρακάκης ίσχυρίζεται τό αντίθετο, βλ. Α. Δρακάκης, *Ή Σύρος επί Τουρκοκρατίας*, τ.Α', Έρμούπολις, 1948, σ.245.
- 80.— Άπ. Βακαλόπουλος, *Ένθ. άνωτ.*, τ.Β', σ.104.
- 81.— Άπ. Βακαλόπουλος, *Ένθ. άνωτ.*, τ.Γ', σ.213.
- 82.— Α. Δρακάκης, *Ένθ. άνωτ.*, τ.Α' σ.16.
- 83.— C. Papas, *L'Urbanisme et l'Architecture Populaire dans les Cyclades*, Paris, 1957, σ.18. — W. Miller, *Ένθ. άνωτ.*, σ.397-398. — Β. Βαφειάδης, «Αί πόλεις των Κυκλάδων», *Δελτίον Κύκλου Τεχνικών*, 1942, σ.9.
- 84.— Ίακ. Δραγάσης, «Έρευναι έν Σίφνω», *Π.Α.Ε.*, 1920, σ.147-172, 1924, σ.124.
- 85.— Στά Ξάμπελα σώζονται σήμερα έρείπια κυκλικού όμωσ πύργου στην άκρη του χωριού, ό λεγόμενος «μαύρος πύργος» γιά τό παρελθόν βλ. Buondelmonti, *Ένθ. άνωτ.*, σ.195.
- 86.— Μ. Φιλιππάκης, «Τοπωνύμια» (Μέσα Κάστρο), έφ. *Σιφναϊκή Φωνή*, Ίούλιος 1970, άρ.φ. 67.
- 87.— W. Miller, *Ένθ. άνωτ.*, τ.Β', σ.351, 352.
- 88.— Κ. Γκιών, *Ένθ. άνωτ.*, σ.134. — Pitton de Tournefort, *Relation d'un voyage du Levant*, τ.1ος, Lyon, 1717, σ.213.
- 89.— Α. J. B. Wace and R. M. Dawkins, "The Towns and Houses of the Archipelago", *The Burlington Magazine for Connoisseurs*, No. CXL, vol. XXVI, Nov. 1914. — C. Papas, *Ένθ. άνωτ.*, σ.33.
- 90.— W. Miller, *Ένθ. άνωτ.*, τ.Β', σ.371.
- 91.— Π. Ζερλέντης, *Νησιωτική Έπετηρίς*, τ.Α', Έρμούπολις, 1918, σ.129.
- 92.— Άπό ύπόδειγμα άνυπόγραφης έπιστολής άρχών του 20ού αί., προγόνου τής κ. Μαρίας Φουστέρη, τό γένος Βάου, στην κατοχή τής όποίας βρίσκεται τό έν λόγω κείμενο. Ή έπιστολή άναφέρει ότι ή έκκλησία του Άγίου Κωνσταντίνου, οίκογενειακή των Βάων, χτίστηκε τό 1424. Ή οίκογένεια των Βάων ήταν βενετικής καταγωγής και έγκαταστάθηκε στη Σίφνω τό 1350, βλ. Μ. Φιλιππάκης, «Οίκοσημα Ξένων Οίκογενειών στην Σίφνω», έφ. *Σιφναϊκή Φωνή*, Ίούλιος 1967, άρ.φ. 31.
- 93.— Μ. Φιλιππάκης, «Τοπωνύμια» (Παναγιά του Κήπου), έφ. *Σιφναϊκή Φωνή*, Φεβρ. 1972, άρ.φ. 86.
- 94.— Pasch di Krienen, *Breve descrizione dell'Archipelago l'anno 1771*, Livorno, 1773, σ.114.
- 95.— Μ. Φιλιππάκης, «Τοπωνύμια» (Θεολόγος του Μονγκού), έφ. *Σιφναϊκή Φωνή*, Αύγουστος 1968, άρ.φ. 44. — Του ίδιου, «Τοπωνυμία» (Παναγιά του Μπαρού), έφ. *Σιφναϊκή Φωνή*, Ίούν. 1972, άρ.φ. 90.
- 96.— W. Miller, *Ένθ. άνωτ.*, τ.Β', σ.430. — Έμμ. Καρπάθιος, *Ή Λατινική προπαγάνδα και οι Κυκλάδες κατά τον ΙΗ' αιώνα*, Αθήναι, 1936, σ.19.
- 97.— C. Papas, *Ένθ. άνωτ.*, σ.21, 22, 29, 33. — Β. Βαφειάδης, *Ένθ. άνωτ.*, σ.10. — Ί. Κουμανούδης, «Περίγραμμα Δημώδους Θηραϊκής Αρχιτεκτονικής», *Ε.Ε.Κ.Μ.*, τ.Η', 1969, άνάτυπον σ.28.
- 98.— C. Papas, *Ένθ. άνωτ.*, σ.65.
- 99.— Ί. Γιαννόπουλος, *Ή διοικητική όργάνωση τής Στερεάς Έλλάδος κατά την Τουρκοκρατία*, Αθήνα, 1971, σ.37 κ.έ.
- 100.— Κ. Γκιών, *Ίστορία τής Νήσου Σίφνου*, Σύρος, 1876, σ.140.
- 101.— Άπ. Βακαλόπουλος, *Ένθ. άνωτ.*, τ.Γ', σ.285-286.
- 102.— Ί. Γιαννόπουλος, *Ένθ. άνωτ.*, σ.40. — Ν. Μοσχοβάκης, *Τό έν Έλλάδι Δημόσιον Δίκαιον επί Τουρκοκρατίας*, Αθήναι, 1882, σ.118.
- 103.— Άπ. Βακαλόπουλος, *Ένθ. άνωτ.* τ.Γ', σ.286.
- 104.— Άπ. Βακαλόπουλος, *Ένθ. άνωτ.*, τ.Β', σ.294, 295, 298, 305, 306, τ.Γ', σ.290-292. Άπό τον συγγραφέα ύποστηρίζεται ότι τό σύστημα τής τοπικής αυτοδιοικήσεως είχε σχέση με τό καθεστώς των Φράγκων, ότι προϋπήρχε δηλαδή ή όργανωμένη κοινωνική τάξη που διεκδίκησε τά προνόμια αυτά, τά όποία ήταν έπιβίωση βυζαντινών και άρχαίων θεομών.
- 105.— Άπ. Βακαλόπουλος, *Ένθ. άνωτ.*, τ.Β', σ.298-299. — Κ. Γκιών, *Ένθ. άνωτ.*, σ.144-148.
- 106.— Άπ. Βακαλόπουλος, *Ένθ. άνωτ.*, τ.Β', σ.296-301. — Ν. Μοσχοβάκης, *Ένθ. άνωτ.*, σ.120-124.
- 107.— Άπ. Βακαλόπουλος, *Ένθ. άνωτ.*, τ.Β', σ.303.
- 108.— Ν. Μοσχοβάκης, *Ένθ. άνωτ.*, σ.119.
- 109.— Άπ. Βακαλόπουλος, *Ένθ. άνωτ.*, τ.Β', σ.119, 121. — Δ. Πασχάλης, «Αί Κυκλάδες ύπό τους Ρώσους», *Ε.Ε.Κ.Μ.*, τ.Α', 1961, σ.234-235.
- 110.— Π. Ζερλέντης, «Διατακτικά γράμματα Φραγκίσκου Μοροσίνου κατά τής Έλληνικής Έκκλησίας», *Δ.Ι.Ε.Ε.*,

- τ.7ος, 1916, σ.434-439. — 'Απ. Βακαλόπουλος, *ένθ. άνωτ., τ.Γ'*, σ.502-503.
- 111.— 'Απ. Βακαλόπουλος, *ένθ. άνωτ., τ.Β'*, σ.116-119, 123. — Γ. Φίνλεϋ, *Ίστορία τής Τουρκοκρατίας και τής Ένετοκρατίας στην Έλλάδα*, Μετ. Μ. Γαρίδη, 'Αθήνα, 1958, σ.141-151.
- 112.— 'Απ. Βακαλόπουλος, *ένθ. άνωτ., τ.Β'*, σ.122.
- 113.— 'Απ. Βακαλόπουλος, *ένθ. άνωτ., τ.Β'*, σ.124-126.
- 114.— 'Απ. Βακαλόπουλος, *ένθ. άνωτ., τ.Γ'*, σ.291.
- 115.— 'Απ. Βακαλόπουλος, *ένθ. άνωτ., τ.Γ'*, σ.504. — Δ. Ζακυθηνός, *Ή Τουρκοκρατία*, 'Αθήνα, 1957, σ.31.
- 116.— 'Απ. Βακαλόπουλος, *ένθ. άνωτ., τ.Δ'*, σ.192, 415. — Δ. Πασχάλης, *ένθ. άνωτ.*, σ.241, 256.
- 117.— Δ. Πασχάλης, *ένθ. άνωτ.*, σ.234, 235, 248, 257, 261, 265.
- 118.— Κ. Γκιών, *ένθ. άνωτ.*, σ.140.
- 119.— Κ. Γκιών, *ένθ. άνωτ.*, σ.141. — Ν. Μοσχοβάκης, *ένθ. άνωτ.*, σ.124, 125. — Ίάκ. Βιοβίζης, *Ή Πολιτική Δικαιοσύνη κατά τήν Έλληνικήν Έπανάστασιν μέχρι του Καποδιστρίου*, 'Αθήναι, 1941, σ.167.
- 120.— Στή Σίφνο τόν κοτζάμπαση δέν τόν εξέλεξαν οι κάτοικοι, αλλά τόν διόριζε ό καπουδάν πασάς, βλ. Β. Σφυρόερας, *Έγγραφα τής νήσου Σίφνου (1785-1820), έκ τής συλλογής Γεωργίου Σ. Μαριδάκη*, Εκδ. 'Ακαδημίας 'Αθηνών, Ε.Μ.Α. 17 (1967), σ.42.
- 121.— Κ. Γκιών, *ένθ. άνωτ.*, σ. 143.
- 122.— 'Απ. Βακαλόπουλος, *ένθ. άνωτ., τ.Β'*, σ. 302. — G. Maurer, *Ό Έλληνικός Λαός*, Μετ. Χ. Πράτσικα, Ε. Καραστάθη, τ.Α', 'Αθήναι, 1943, σ.73,74.
- 123.— Β. Σφυρόερας, *Οί Δραγουμάνοι του Στόλου*, 'Αθήναι, 1965, σ.30, 61, 75. — Στεφ. Κλών, *Άνέκδοτα έγγραφα*, 'Αθήναι, 1878, σ.17.
- 124.— 'Απ. Βακαλόπουλος, *ένθ. άνωτ., τ.Δ'*, σ.467. — Γ. Φίνλεϋ, *ένθ. άνωτ.*, σ.14, 29. — Δ. Ζακυθηνός, *Ή Τουρκοκρατία*, 'Αθήνα, 1957, σ.73. — Κ. Μοσκόφ, *Ή Έθνική και Κοινωνική Συνείδηση στην Έλλάδα 1830-1909*, Θεσσαλονίκη, 1972, σ.84, 99,100.
- 125.— Δ. Πασχάλης, *ένθ. άνωτ.*, σ.278.
- 126.— 'Απ. Βακαλόπουλος, *ένθ. άνωτ., τ.Δ'*, σ.444, 448.
- 127.— Κ. Σιμόπουλος, *Ξένοι ταξειδιώτες στην Έλλάδα*, τ.Α', 'Αθήνα, 1972, σ.120, 121.
- 128.— 'Απ. Βακαλόπουλος, *ένθ. άνωτ., τ.Β'*, σ.99.
- 129.— 'Απ. Βακαλόπουλος, *ένθ. άνωτ., τ.Β'*, σ.33.
- 130.— 'Απ. Βακαλόπουλος, *ένθ. άνωτ., τ.Β'*, σ.296.
- 131.— 'Απ. Βακαλόπουλος, *ένθ. άνωτ., τ.Δ'*, σ.147.
- 132.— 'Απ. Βακαλόπουλος, *ένθ. άνωτ., τ.Β'*, σ.422.
- 133.— G. Maurer, *ένθ. άνωτ.*, σ.50. — 'Απ. Βακαλόπουλος, *ένθ. άνωτ., τ.Β'*, σ.423.
- 134.— 'Απ. Βακαλόπουλος, *ένθ. άνωτ., τ.Γ'*, σ.279.
- 135.— G. Maurer, *ένθ. άνωτ., τ.Α'*, σ.54, 55.
- 136.— 'Απ. Βακαλόπουλος, *ένθ. άνωτ., τ.Β'*, σ.422.
- 137.— Κ. Γκιών, *ένθ. άνωτ.*, σ.140. — Ν. Μοσχοβάκης, *Τό έν Έλλάδι Δημόσιον Δίκαιον επί Τουρκοκρατίας*, 'Αθήναι, 1882, σ.127. — 'Απ. Βακαλόπουλος, *ένθ. άνωτ., τ.Β'*, σ.300.
- 138.— Κ. Γκιών, *ένθ. άνωτ.*, σ.141, 142.
- 139.— Κ. Σιμόπουλος, *ένθ. άνωτ., τ.Β'*, σ.243. — Ό G. Tompson ύποστηρίζει ότι αυτή ή συνήθεια έχει επιβιώσει από παλιά μητριαρχικά συστήματα, βλ. G. Tompson, *Τό προϊστορικό Αίγαίο*, Μετ. Φ. Βιστάκη, 1954, σ.138.
- 140.— Μ. Φιλιππάκης, «Τοπωνύμια» (Ό Θεολόγος του Μονγκού), *έφ. Σιφναϊκή Φωνή*, 'Ιαν. 1969, άρ.φ. 49.
- 141.— Προικοσύμφωνο 26-4-1808 από τή συλλογή χειρογράφων μονής Βρύσης Σίφνου — «Ένα προικοσύμφωνο του 1821» από τό άρχείο μονής Βρύσης, *έφ. Σιφναϊκή Φωνή*, 'Απρ. 1971, άρ.φ. 76.
- 142.— P. Sauger, *Ή παρούσα κατάσταση των νήσων του Αιγαίου Πελάγους*, 'Ερμούπολις, 1878, σ.16.
- 143.— Μ. Φιλιππάκης, *ένθ. άνωτ.*, Νοέμ. 1968, άρ.φ. 47, 'Ιαν. 1969, άρ.φ. 49.
- 144.— Α. Δρακάκης, *Ή Σύρος επί Τουρκοκρατίας*, τ.Α', 'Ερμούπολις, 1948, σ.16.
- 145.— 'Απ. Βακαλόπουλος, *ένθ. άνωτ., τ.Γ'*, σ.285.
- 146.— Π. Ζερλέντης, *Ίστορικά έρευναί περί τας εκκλησίας των νήσων τής Ανατολικής Μεσογείου θαλάσσης*, τ.Α', τεύχ. 4, 'Ερμούπολις, 1913, σ.46, 124. — Κ. Γεδεών, *Χρονικά του Πατριαρχικού Οίκου και του Ναού*, Κων/πολις, 1884, σ.154. — Κ. Γεδεών, *Πατριαρχικοί Πίνακες*, Κων/πολις, 1885-1890, σ.573.
- 147.— 'Αρχιμ. Φ. Βιτάλης, «Ό 'Αρχιεπίσκοπος Σίφνου, Μικόνου, Σερίφου, 'Αστυπалаίας κλπ. Φιλάρετος», *Κυκλαδικά*, τ.Α', τεύχ. 6ο, Σύρος, 1956, σ.328.
- 148.— 'Αθ. Παπαδόπουλος Κεραμεύς, «Κατάλογος Κωδικών τής έν Μηλεαίς Βιβλιοθήκης», *Έπετηρίς Παρνασσού*, έτος Ε', 1901, σ.29.
- 149.— Σ. Συμεωνίδης, *Τά Γράμματα στο νησί τής Σίφνου*, Πειραιεύς, 1962, σ.7-15.
- 150.— Κ. Γ. Ναυπλιώτης, *Κυκλαδικά*, 'Αθήνα, 1930, σ.33-34. — Μ. Παρανάκας, *Σχεδιάσμα*, Κων/πολις, 1867, σ.172.

- Μ. Φιλιππάκης, «Τοπωνύμια» ('Αϊ-Τάφος), έφ. *Σιφναϊκή Φωνή*, Αύγουστος 1966, άρ.φ. 20.
- 151.— Άπ. Βακαλόπουλος, *ένθ. άνωτ.*, τ.Δ', σ.146, 147. — Δ. Πασχάλης, «'Η Δυτική 'Εκκλησία εις τās Κυκλάδας επί Φραγκοκρατίας και Τουρκοκρατίας», *Α.Χ.*, τ.2-3, 'Αθήνα, 1948, σ.87, 88.
- 152.— Άρχιμ. Φ. Βιτάλης, *ένθ. άνωτ.*, σ.328.
- 153.— Pasch di Krienen, *ένθ. άνωτ.*, σ.112.
- 154.— Π. Ζερλέντης, *ένθ. άνωτ.*, τ.Α', σ.125. — Άρχιμ. Φ. Βιτάλης, «'Ανέκδοτον Σιγίλλιον του Πατριάρχου της Κωνσταντινουπόλεως Γρηγορίου Ε' περί της Ιεράς Μονής Βρύσης της Σίφνου», *Κυκλαδικά*, τ.Α', τεύχ. 5ο, Σύρος, 1956, σ.229.
- 155.— Π. Ζερλέντης, *ένθ. άνωτ.*, σ.138, 146.
- 156.— Μ. Παρανίκας, *ένθ. άνωτ.*, σ.172. — Ι. Σακελίωv, «'Εγγραφα εις την 'Ελληνικήν Σχολήν της νήσου Σίφνου αναφερόμενα», *Δ.Ι.Ε.Ε.*, τ.Β', 1885, σ.317-325.
- 157.— Β. Σφυρόερας, *Οί Δραγουμάνοι του Στόλου*, 'Αθήναι, 1965, σ.124. — Για τή θητεία του Ν. Χρυσογέλου, βλ. Θ. Σπεράντζας, «'Ο Γρηγόριος Κωνσταντάς ώς 'Εφορος της Παιδείας ανά τās Κυκλάδας», *Ε.Ε.Κ.Μ.*, τ.Α', 1961, σ.100.
- 158.— Έμμ. 'Ανδρόνικος, *Κυκλαδικόν 'Ημερολόγιον*, έτος Β', 1908, σ.10.
- 159.— Β. Σφυρόερας, «'Εγγραφα της νήσου Σίφνου (1785-1820), έκ της συλλογής Γεωργίου Σ. Μαριδάκη, έκδ. 'Ακαδημίας 'Αθηνών, *Ε.Μ.Α.* 17 (1967), σ.9, 13. — Ι. Σακελίωv, *ένθ. άνωτ.*, τ.Β', 1885, σ.319-320.
- 160.— Γ. Πετρόπουλος, *Νομικά Έγγραφα Σίφνου, έκ της συλλογής Γ. Μαριδάκη (1684-1835)*, έκδ. 'Ακαδημίας 'Αθηνών, Μνημεία της 'Ελληνικής 'Ιστορίας, τ.Γ', τεύχ. Ι', 1956, σ.27, 124, 125, 187. — 'Ι. Ράμφου, «Σιγίλλιον του Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Παΐσιου Α' (1654) και άλλα έγγραφα αναφερόμενα εις την έν Σίφνω Ιεράν μονήν του Προφήτου 'Ηλίου», έφ. *Σίφνος*, Φεβρ. 1940, άρ.φ. 95. — «'Ο 'Ιωάννης Λεμβαΐος» έφ. *Σίφνος*, 1.7.1944, άρ.φ. 148, σ.30. — «'Εγγραφα του νηιοιού μας, 30.12.1803 (ιδιωτικό άρχείο 'Εξαμπέλων)», υπό 'Αμφιλοχίου Χρυσολωρά, έφ. *Σιφναϊκή Φωνή*, Φεβρ. 1972, άρ.φ. 86. — «Παλαιά έγγραφα της Σίφνου, 1720-1751 (ιδιωτικό άρχείο 'Εξαμπέλων)», του ίδιου, έφ. *Σιφναϊκή Φωνή*, Μάιος 1972, άρ.φ. 89.
- 161.— G. Mauger, *ένθ. άνωτ.*, τ.Α', σ.330-331, τ.Β', σ.157.
- 162.— Β. Σφυρόερας, *ένθ. άνωτ.*, σ.30. — Σ. Συμεωνίδης, *'Η Κυρά Βρυσιανή*, 'Αθήναι, 1966, σ.33, 34, 143, 144. — Ν. Προμπονάς, «Πατριαρχικόν Σιγίλλιον περί του μονυδριου του 'Αγίου 'Αρτεμίου», έφ. *Σιφναϊκή Φωνή*, 'Οκτ. 1971, άρ.φ. 82.
- 163.— Έμμ. 'Ανδρόνικος, *ένθ. άνωτ.*, σ.10. — Σ. Συμεωνίδης, «'Η Σίφνος στα χρόνια της 'Επανάστασεως», έφ. *Σιφναϊκά Νέα*, Φεβρ. 1962, άρ.φ. 182.
- 164.— F. Braudel, *La Méditerranée*, τ.Α', Paris, 1966, σ.106.
- 165.— Άπ. Βακαλόπουλος, *ένθ. άνωτ.*, τ.Δ', σ. 444-448.
- 166.— F. Braudel, *ένθ. άνωτ.*, τ.Α', σ. 215-217.
- 167.— Κ. Σιμόπουλος, *ένθ. άνωτ.*, τ.Α', σ.711.
- 168.— Κ. Σιμόπουλος, *ένθ. άνωτ.*, τ.Α', σ.715.
- 169.— Π. Ζερλέντης, *ένθ. άνωτ.*, τ.Α', σ.137-138, 232-234.
- 170.— Κ. Γκιών, *'Ιστορία της Νήσου Σίφνου*, Σύρος, 1876, σ.143. — Χ. Μουστακάς, «'Αποίκιαι Σιφνίων εις Κίμωλον κατά τον ΙΖ' αϊ. μ.Χ.», έφ. *Σιφναϊκά Νέα*, 'Ιαν. 1951, άρ.φ. 49.
- 171.— Πρεσβ. 'Ι. Ράμφος, «'Ο Δευτετερεύων Σίφνου, ένας λαϊκός μας ζωγράφος», έφ. *Σιφναϊκά Νέα*, 'Ιαν. Φεβρουάρι. 1947, άρ.φ. 1,2.
- 172.— Άντ. Τρούλλος, *Σίφνος. 'Ιστορία - Λαογραφία - Ξενάγησις*, 'Αθήνα, 1974, σ.80.
- 173.— Ν. Σταφυλοπάτης, «Δυο άγνωστοι Σιφνιοί Ζωγράφοι», έφ. *Σιφναϊκή Φωνή*, 'Ιαν. 1969, άρ.φ. 49.
- 174.— Άρχιμ. Φ. Βιτάλης, «Γαβριήλ ό Σίφνιος», *Ε.Ε.Κ.Μ.*, τ.Γ', 1963, σ.833.
- 175.— Άπ. Βακαλόπουλος, *ένθ. άνωτ.*, τ.Β', σ.33.
- 176.— Άπ. Βακαλόπουλος, *ένθ. άνωτ.*, τ.Β', σ.104.
- 177.— Άπ. Βακαλόπουλος, *ένθ. άνωτ.*, τ.Β', σ.409.
- 178.— Άπ. Βακαλόπουλος, *ένθ. άνωτ.*, τ.Β', σ.419. — Δ. Ζακυθνής, *'Η Τουρκοκρατία*, 'Αθήνα, 1957, σ.70. — *Κιμωλιακά*, έπιμ. πρωτοπρεσβ. 'Ι. Ράμφου, τ.Ε', 'Αθήναι, 1975, σ.66.
- 179.— Άπ. Βακαλόπουλος, *ένθ. άνωτ.*, τ.Β', σ.422.
- 180.— Άπ. Βακαλόπουλος, *ένθ. άνωτ.*, τ.Γ', σ.294.
- 181.— Κ. Γκιών, *ένθ. άνωτ.*, σ.153. — Άπ. Βακαλόπουλος, *ένθ. άνωτ.*, τ.Δ', σ.192. — Κ. Σιμόπουλος, *ένθ. άνωτ.*, τ.Α', σ.97, 110.
- 182.— Κ. Σιμόπουλος, *ένθ. άνωτ.*, τ.Β', σ.165.
- 183.— Π. Ζερλέντης, *Νησιωτική 'Επετηρίς*, τ.Α' 'Ερμούπολις, 1918, σ.97.
- 184.— Κ. Γκιών, *'Ιστορία της Νήσου Σίφνου*, Σύρος, 1876, σ.136.
- 185.— *Κιμωλιακά*, ένθ. άνωτ., σ.66. — Σ. Συμεωνίδης, *'Η Κυρά Βρυσιανή*, 'Αθήναι, 1966, σ.14-17, 24-27. — Μ. Φιλιππάκης, «Τοπωνύμια» ('Αφεντικού), έφ. *Σιφναϊκή Φωνή*, 'Απρίλιος 1967, άρ.φ. 28.
- 186.— «Μία διαθήκη έκ Σίφνου του 1662», έκδ. Κ. Μέρτζιου, *Ε.Α.Ι.Ε.Δ.*, 'Αθήνα, 1958, τεύχ. 8ο, σ.103.

- 187.—Κ. Σιμόπουλος, *Ένθ. άνωτ.*, τ.Β', σ.350.
- 188.—G. S. Sonnini, *Voyage en Grèce et en Turquie*, τ.2ος, Paris, 1801, σ.264-265. — Κ. Σιμόπουλος, *Ένθ. άνωτ.*, τ.Β', σ.488.
- 189.—'Απ. Βακαλόπουλος, *Ένθ. άνωτ.*, τ.Δ', σ.444-448.
- 190.—'Ελληνική 'Εμπορική Ναυτιλία 1453-1850, 'Εθνική Τράπεζα τής 'Ελλάδος, 1972, οποραδικά.
- 191.—J. Thevenot, *Relation d'un voyage fait en Levant*, τ.1ος, Paris, 1665, σ.207.
- 192.—Κ. Σιμόπουλος, *Ένθ. άνωτ.*, τ.Α', σ.580.
- 193.—F. Piacenza, *L'Egeo Redivivo*, Modena, 1688, σ.284.
- 194.—Pitton de Tournefort, *Relation d'un voyage du Levant*, τ.1ος, Lyon, 1717, σ.206.
- 195.—Pasch di Krienen, *Ένθ. άνωτ.*, σ.112. — Choiseul Gouffier, *Voyage pittoresque en Grèce*, τ.1ος, Paris, 1782, σ.14.
- 196.—Pasch di Krienen, *Ένθ. άνωτ.*, σ.113.
- 197.—J. Spon, *Voyage d'Italie de Dalmatie de Grèce et du Levant fait aux années 1675-1676*, τ.1ος, Amsterdam, 1679, σ.126. — F. Piacenza *Ένθ. άνωτ.*, σ.284.
- 198.—Θ. Σπεράντζας, «Οι κουροάροι του 1609 και ό Προφήτης 'Ηλίας», *Έφ. Σιφναϊκά Νέα*, Δεκέμβριος 1951, άρ.φ. 60.
- 199.—Pitton de Tournefort, *Ένθ. άνωτ.*, τ.1ος, σ.207. — Olfert Dapper, *Description exacte des isles de l'Archipel*, Amsterdam, 1703, σ.357-358. — Β. Σφυρόερας, *Ένθ. άνωτ.*, σ.30.
- 200.—Σ. Συμεωνίδης, *'Η Κυρά Βρυσιανή*, 'Αθήναι, 1966, σ.144. — Ν. 'Αλιμπράντης, «'Ιστορική χρονολογία στα Φυρόγια», *Έφ. Σιφναϊκά Νέα*, Φεβρ. 1962, άρ.φ. 182. — Ν. Προμπονάς, «Πατριαρχικόν Σιγίλλιον περι του μονουδρίου του 'Αγίου 'Αρτεμίου», *Έφ. Σιφναϊκή Φωνή*, 'Οκτ. 1971, άρ.φ. 82.
- 201.—Pasch di Krienen, *Ένθ. άνωτ.*, σ.112-117. — Choiseul Gouffier, *Ένθ. άνωτ.*, τ.1ος, σ.14.
- 202.—Πολλές από αυτές φέρουν χρονολογίες κυρίως ανακαινίσεως, όπως ή Παναγία ή Γερανοφόρα και ή Παναγία τής 'Αμμου ή Σάμου.
- 203.—J. Thevenot, *Ένθ. άνωτ.*, τ.1ος, σ.207.
- 204.—Γ. Πετρόπουλος, *Νομικά Έγγραφα Σίφνου, έκ τής συλλογής Γ. Μαριδάκη (1684-1835)*, έκδ. 'Ακαδημίας 'Αθηνών, Μνημεία τής 'Ελληνικής 'Ιστορίας τ.Γ', τεύχ. Ι', 1956, σ.124.
- 205.—J. Thevenot, *Ένθ. άνωτ.*, τ.1ος, σ.207.
- 206.—H. Pirene, *Les villes du Moyen Age*, Paris, 1971, σ.106, 107, 108.
- 207.—'Αντ. Τρούλλος, *Σίφνος. 'Ιστορία-Λαογραφία-Ξενάγησις*, 'Αθήνα, 1974, σ.147, 148.
- 208.—'Αντ. Τρούλλος, *Ένθ. άνωτ.*, σ.164.
- 209.—C. Papas, *L'Urbanisme et l'Architecture Populaire dans les Cyclades*, Paris, 1957, σ.29.
- 210.—Μ. Φιλιππάκης, «Τοπωνύμια» (Μέσα Κάστρο), *Έφ. Σιφναϊκή Φωνή*, 'Ιούλιος 1970, άρ.φ. 67.
- 211.—C. Papas, *Ένθ. άνωτ.*, σ.61.
- 212.—Γ. Μέγας, «Ζητήματα 'Ελληνικής Λαϊκής 'Αρχιτεκτονικής», *Λαογραφία Δ.Ε.Λ.Ε.*, τ.ΚΣ' (XXVI 1968-1969), 'Αθήναι, 1969, σ.416.
- 213.—C. Papas, *Ένθ. άνωτ.*, σ.70, 71, 72.
- 214.—Δ. Βασιλειάδης, *'Οδοιπορία στις μορφές και τό ύφος του 'Ελληνικού χώρου*, 'Αθήνα, 1973, σ.48, 49. — *Τό 'Ελληνικό λαϊκό σπίτι*, έκδ. Ε.Μ.Π., 'Αθήνα, 1960, σ.137. — Γ. Μέγας, «'Η λαϊκή κατοικία τής Δωδεκανήσου», *Ένθ. άνωτ.*, σ.217, 246, 251.

ΜΕΡΟΣ Γ': ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1821 ΚΑΙ ΥΣΤΕΡΑ

1. ΟΙ ΣΥΝΘΗΚΕΣ

Ίστορία

Στις παραμονές της Έλληνικής Έπανάστασης του 1821 τα νησιά του Αιγαίου βρίσκονται σε κάποια ευνοϊκή θέση χάρη στα διάφορα προνόμια που είχαν αποκτήσει. Οί θεσμοί της τοπικής αυτοδιοικήσεως έχουν αναπτυχθεί σημαντικά και ουσιαστικά τα μικρά νησιά, όπου δεν κατοικούσαν Τούρκοι, έχουν αρκετή ανεξαρτησία¹. Στόν άγώνα της Άνεξαρτησίας ή Σίφνος μπήκε ένεργά στις 15 Άπριλίου του 1822 με άντιπρόσωπό της τόν Ν. Χρυσόγελο², που είχε μυηθή στη Φιλική Έταιρεία. Στο γενικό νηολόγιο του 1821, ή Σίφνος δέν φαίνεται νά είχε διαθέσει πλοία, όπως και κανένα άλλο νησί τών Κυκλάδων³. Τα πρώτα χρόνια της Έπανάστασης, τό νησί της Σίφνου δέν ήταν πολύ ήσυχο, λόγω της συχνής παρουσίας του τουρκικού στόλου στην περιοχή⁴, αλλά και λόγω διαφόρων έσωτερικών φιλονικιών που είχαν προκύψει από τά πρό της Έπανάστασης χρόνια και συνεχίστηκαν και άργότερα⁵. Οί κάτοικοι του νησιού είχαν διαιρεθή σε δύο παρατάξεις, τούς φιλελεύθερους που ήταν ύπέρ της Έπανάστασης και τούς συντηρητικούς, στους όποιους άνήκαν κυρίως οί άρχοντες του τόπου⁶. Κατά τό διάστημα του Άγώνα, ή διοίκηση παρέμεινε τοπική με τόν θεσμό τών δημογερόντων⁷.

Έπί Καποδίστρια ή Σίφνος αποτέλεσε ιδιαίτερη έπαρχία στό τμήμα τών Κεντρικών Κυκλάδων⁸ και ήταν έδρα Διοικήσεως, περιλαμβάνοντας τά νησιά Μήλο και Κίμωλο. Κατά την άντιβασιλεία του Όθωνος όμως τό 1833, ή έδρα της Διοικήσεως μεταφέρεται στη Μήλο και ή Σίφνος διαιρείται σε δύο δήμους, του Άρτεμώνα-Κάστρου και της Άπολλωνίας με τά υπόλοιπα χωριά⁹. Τό 1836 λόγω δυσμενών οικονομικών συνθηκών οί δύο δήμοι συγχωνεύονται σ' έναν και ή πρωτεύουσα του νησιού μεταφέρεται από τό Κάστρο στην Άπολλωνία¹⁰. Έν τώ μεταξύ με την προοδευτική όργάνωση της κεντρικής έξουσίας έχουν άτονήσει πλέον οί θεσμοί της τοπικής αυτοδιοικήσεως και ή διοίκηση γίνεται πιό συγκεντρωτική, ώσπου νά άρχιση τελικά, από τό 1844, νά εφαρμόζεται τό κοινοβουλευτικό σύστημα¹¹.

Άπό την έποχή ήδη του Καποδίστρια, τό Αιγαίο είχε άπαλλαγη από τούς Έλληνες πειρατές και από τό 1830, που ή Γαλλία κατέλαβε τό Άλγέρι, σταματούν και οί έπιδρομές τών Άλγερινών, όποτε εξαφανίζεται πλέον όριστικά ή πειρατεία, που για πολλούς αιώνες έπληττε τά νησιά. Στα χρόνια που άκολούθησαν μέχρι τών ήμερών μας δέν σημειώνεται καμμιά σοβαρή Ιστορική μεταβολή στο νησί της Σίφνου, που σήμερα άνήκει διοικητικώς στην έπαρχία Μήλου του νομού Κυκλάδων. Έχει δύο κοινότητες α) Άρτεμώνα με τά χωριά Άνω Πετάλι, Άγιος Λουκάς, Άρτεμώνας και β) Άπολλωνίας με τά χωριά Καταβατή, Έξάμπελα, Κάτω Πετάλι, Κάστρο, Καμάρες και Άπολλωνία, γιατί ό δήμος έχει καταργηθή από τό 1912¹².

Κοινωνική δομή

Ἡ συνεχῆς οικονομικὴ ἐξασθένηση τῶν μεγάλων κτηματιῶν στὴν τουρκοκρατία, μὲ τὴν ταυτόχρονη ἀνοδο ἀγροτῶν καὶ ναυτικῶν, δημιούργησε ἕνα ρεῦμα κοινωνικῆς ἐξισορροπήσεως, ποῦ δυνάμωσε τὸν 19ο αἰ. καὶ συνεχίστηκε προοδευτικά¹³. Λίγο πρὶν καὶ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 νέες κοινωνικὲς δυνάμεις βγήκαν ἀπὸ τὴν ἀνερχόμενη ἀγροτικὴ τάξη καὶ ἀναδείχθηκαν μὲ τὸ ἐμπόριο καὶ τὴν παιδεία, ἐνῶ ἀντίθετα τὸ ἀρχοντολόι τοῦ Κάστρου ἄρχισε νὰ χάνη τὴν ὄντοτήτᾳ του¹⁴.

Στὴν ἐποχὴ τῆς Ἐπαναστάσεως διακρίνουμε τρεῖς κοινωνικὲς τάξεις: τοὺς εὐποροὺς ἄρχοντες, τοὺς ἐμπορευόμενους καὶ τοὺς γεωργούς, ἐργάτες, ναῦτες κλπ¹⁵. Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἐργάτες εἶναι Κρητικοί, γιατί τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ὑπάρχει σημαντικὴ παροικία Κρητῶν στὴ Σίφνο¹⁶. Ἀπὸ τὴν ἐπίσημη ἔκθεση γιὰ τὸ νησί τῆς Σίφνου, ποῦ ὑποβλήθηκε τὸ 1828 πρὸς τὴν Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση¹⁷, φαίνεται ὅτι οἱ περισσότεροὶ κτηματίες ἦταν Καστριανοὶ ἐνῶ οἱ περισσότεροὶ ἔμποροι ἀπὸ τὰ χωριά Ἄπολλωνία καὶ Ἀρτεμώνα, δείγμα ὅτι ἡ νέα αὐτὴ τάξη τῶν ἐμπόρων προήλθε ἀπὸ τοὺς ἀγρότες, γιατί στὸ Κάστρο κατοικοῦσαν ἀκόμα κυρίως οἱ ἀρχοντικὲς οἰκογένειες¹⁸. Ἡ ἔκθεση παρουσιάζει ἕνα ποσοστὸ 3.5% κτηματίες, 13.5% γεωργούς, 50% ἐργάτες, 12% ναῦτες, 8% ἐμπόρους καὶ ἐλάχιστους ποιμένες. Ἡ ἔκθεση αὐτὴ κατ' ἀρχὴν δὲν εἶναι ἀπολύτως κατατοπιστικὴ γιατί ἀπὸ τὴν ὅλη ἀνάλυση ἀπουσιάζει ἡ τάξη τῶν μικροϊδιοκτητῶν, ποῦ πρέπει νὰ ἀποτελοῦσαν σημαντικό ποσοστὸ, ὅπως καὶ στὰ ἄλλα νησιά. Ἐπίσης δὲν ἀναφέρει καθόλου τοὺς βιοτέχνες, ἀλλὰ κατὰ πᾶσα πιθανότητα τοὺς κατατάσσει στὴν κατηγορία τῶν ἐργατῶν.

Δὲν ὑπάρχουν ἀνάλογα τεκμήρια παλαιότερων ἐποχῶν, ἀλλὰ γενικὰ ἀπὸ τὴ μέχρι τώρα ἀνάλυση φαίνεται πῶς οἱ κτηματίες ἦταν πολλοὶ καὶ κυρίως ὄλοι οἱ ἄρχοντες τοῦ Κάστρου. Ἐδῶ, στὴν ἔκθεση αὐτὴ, βλέπουμε μιὰ μειωμένη σὲ ἀριθμὸ τάξη κτηματιῶν σὲ σχέση μὲ αὐτὴ τῶν ἐμπόρων. Ὅπως δὴποτε ὅμως τὸ κοινωνικὸ αὐτὸ σύνολο τῶν ἀρχοντικῶν οἰκογενειῶν διατηρήθηκε ὡς τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰ. καὶ ἀρχὲς τοῦ 20οῦ καὶ μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι σαφῶς τὸν 19ο αἰ. ὑπάρχει ἀκόμα μιὰ ἀρχοντικὴ τάξη στὴ Σιφναϊκὴ κοινωνία¹⁹. Αὐτοὶ ἀπὸ καιρὸ ἐγκαταλείπουν σιγὰ σιγὰ τὸ Κάστρο γιὰ νὰ ἐγκατασταθοῦν στὰ ἄλλα χωριά στὸ ἐσωτερικὸ²⁰, ὅπου τώρα μεταφέρεται καὶ ἡ πρωτεύουσα. Τὸ γεγονός αὐτὸ ὀφείλεται μᾶλλον καὶ κατὰ κύριο λόγο στὸν θεσμό τῆς προίκας. Οἱ Καστριανοὶ γενικὰ, πολὺ περήφανοι γιὰ τὴν καταγωγὴ τους ἀπὸ αὐτὴ τὴν πανάρχαια πρωτεύουσα, μὲ τὸ πλοῦσιο ἱστορικὸ παρελθὸν καὶ τὴν ἀριστοκρατικὴ παράδοση, δὲν ἐγκαταλείπουν εὐκόλα τὸ Κάστρο, προσηλωμένοι στὶς παραδόσεις. Ὅμως στὴν πάροδο τοῦ χρόνου μεγάλωναν σὲ ἀριθμὸ οἱ γάμοι μεταξὺ Καστριανῶν καὶ γυναικῶν ἀπὸ τοὺς κεντρικοὺς οἰκισμοὺς οἱ ὁποῖοι συγκεντρῶνουν τὸν μεγαλύτερο πληθυσμὸ τοῦ νησιοῦ ἀπὸ τὴν ὄψιμη τουρκοκρατία καὶ ἔπειτα. Σύμφωνα μὲ τὰ Σιφναϊκὰ ἔθιμα, τὸ ἀντρόγυνο ἐγκαθίσταται στὸ πατρικὸ σπιτί τῆς νύφης ποῦ τῆς δίνεται γιὰ προίκα. Ἔτσι σιγὰ σιγὰ μὲ τὰ χρόνια πολλοὶ Καστριανοὶ ἀναγκάζονται νὰ μεταφερθοῦν στοὺς κεντρικοὺς οἰκισμοὺς ὅταν παντρεύονται.

Στὸ δεῦτερο ἡμισιο τοῦ 19ου αἰ. καὶ στὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ πολλοὶ Σιφνιοὶ ξενητεύονται στὸ ἐξωτερικὸ, ἰδίως στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ Ἀλεξάνδρεια, ὅπου δημιουργοῦνται σημαντικὲς, ἀναλόγως μὲ τὸ μέγεθος τοῦ νησιοῦ²¹, παροικίες, ἀπ' ὅπου ἀναδείχθηκαν καὶ οἱ λίγες ἐφοπλιστικὲς οἰκογένειες τῆς Σίφνου. Σ' αὐτοὺς ὀφείλεται ἡ μεγάλη οἰκοδομικὴ δραστηριότης τῆς ἐποχῆς αὐτῆς στὸ νησί. Αὐτὸ τὸ μεταναστευτικὸ ρεῦμα ἔδωσε τὴν εὐκαιρία στὶς μεσαῖες καὶ κατώτερες τάξεις γιὰ μιὰ οικονομικὴ καὶ κοινωνικὴ ἀνοδο, ἀλλὰ συγχρόνως στέρησε τὸν τόπο ἀπὸ ἕνα σημαντικό ἀριθμὸ κατοίκων. Ἄλλωστε μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου οἱ εὐπορώτερες οἰκογένειες ἐγκαθίστανται στὴν Ἀθήνα καὶ τὸν Πειραιᾶ καὶ αὐτὸ συντελεῖ ἀκόμα περισσότερο στὴ μείωση τοῦ πληθυσμοῦ τοῦ νησιοῦ.

Τὸ φαινόμενο τῆς μεταναστεύσεως ἐπαναλαμβάνεται σὲ μεγάλη κλίμακα καὶ πρόσφατα μετὰ ἀπὸ τὸν δεῦτερο παγκόσμιο πόλεμο, μὲ ἰδιαίτερη προτίμηση τώρα στὴν Αὐστραλία καὶ Ἀμερικὴ. Ἀκόμα αὐτὴ τὴ φορὰ ἔφυγαν πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἄντρες γιὰ νὰ ἀσχοληθοῦν μὲ τὰ ναυτικὰ ἐπαγγέλματα. Σήμερα οἱ ἀπόγονοι τῶν παλιῶν ἀρχοντικῶν οἰκογενειῶν, μαζί μὲ τὶς οἰκογένειες ποῦ ἀναδείχθηκαν τὰ τελευταῖα ἑκατὸ χρόνια, ἀποτελοῦν τὴν καλὴ τάξη τῆς Σίφνου. Ἔχουν τὸν σεβασμὸ καὶ τὴν ἐκτίμηση, ἀλλὰ δὲν ἀποτελοῦν κλειστὸ κύκλο μὲ ἰδιαίτερα προνόμια. Ὅπως δὴποτε πολὺ λίγοι Σιφνιοὶ τῆς τάξεως αὐτῆς μένουν τώρα μόνιμα στὸ νησί. Οἱ περισσότεροι, ἐγκατεστημένοι στὴν Ἀθήνα ἢ Πειραιᾶ καὶ ἀκόμα καὶ στὸ ἐξωτερικὸ, διατηροῦν τὰ σπιτία τους στὸ νησί καὶ περνοῦν ἐκεῖ τὶς διακοπές τους. Ἡ σημερινὴ μόνιμη κοινωνία τῆς Σίφνου ἀποτελεῖται ἀπὸ μιὰ σχεδὸν ὁμοιόμορφη τάξη μὲ μικρὲς διαφορές, χωρὶς στεγανοὺς διαχωρισμοὺς καὶ μὲ μιὰ ἐνότητα κοινωνικῶν ἐκδηλώ-

σεων.

Ἡ θέση τῆς γυναίκας στὴ Σιφναϊκὴ κοινωνία εἶναι ἀρκετὰ φιλελεύθερη καὶ σεβαστὴ. Ἡ γυναίκα δὲν συμμετέχει στὶς ἀγροτικὲς δουλειές, ὅπως σὲ ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδος, καὶ ἔχει μιὰ ὄντοτητα σὰν μέλος τῆς οἰκογένειας καὶ τῆς κοινωνίας. Βέβαια τὸν περασμένο αἰῶνα ἐστερεῖτο ὀρισμένων προνομίων, ὅπως π.χ. δὲν καθόταν στὸ τραπέζι, ὅταν ἐφιλοξενεῖτο κάποιος ἐπίσημος ξένος, ἐκδήλωση ὅπου ἐλάμβαναν μέρος μόνον οἱ ἄντρες²². Σήμερα μπορεῖ νὰ συναντήσουμε αὐτὴ τὴ συνήθεια σὲ μερικὲς λαϊκὲς οἰκογένειες. Ἀκόμα τὸ καφενεῖο, σὰν τόπος συναντήσεως, ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι μιὰ ἐκδήλωση καθαρὰ ἀντρικὴ καὶ μόνο τὶς Κυριακὲς συχνάζουν ἐκεῖ γυναῖκες συνοδευόμενες. Ἡ σημερινὴ Σιφναϊκὴ κοινωνία μπορεῖ νὰ χαρακτηρισθῆ σὰν μιὰ ἐνότης νοικοκυραίων μὲ ἀπλοὺς στέρεους κανόνες ζωῆς, ὅπου ἐνυπάρχει ἀκόμα τὸ προνόμιο τῆς πλήρους ἐπικοινωνίας τῶν ἀνθρώπων. Ὁ θεσμὸς τῆς οἰκογένειας εἶναι ἰσχυρὸς καὶ οἱ συγγενικοὶ δεσμοὶ ἔντονοι. Οἱ Σιφνιοὶ δὲν διστάζουν νὰ κάνουν ἓνα ταξίδι σὲ ἄλλα νησιά ἢ στὸν Πειραιᾶ γιὰ νὰ παραβρεθοῦν σὲ γάμους καὶ βαπτίσια συγγενῶν. Πολλὰ ἀπὸ τὰ ἔθιμα ἐπιβιώνουν ἀκόμα καὶ σήμερα, ὅπως τὰ σχετικὰ μὲ τὴν προίκα, καὶ τὸ ἐθιμικὸ δίκαιο ἴσχυσε οὐσιαστικὰ ὡς τὸ 1946 ποὺ ἀρχισε νὰ ἐφαρμόζεται ὁ Ἀστικὸς Κώδικας.

Τὰ τελευταῖα χρόνια, λόγω τῆς τουριστικῆς ἀναπτύξεως, τὸ νησιὸ τὸ καλοκαίρι παρουσιάζει μιὰν ἄλλη εἰκόνα κοινωνικῆς ζωῆς, διαφορετικῆς ἀπὸ αὐτὴ τοῦ χειμῶνα. Ἀκόμα καὶ ἡ συμπεριφορὰ τῶν κατοίκων ἀλλάζει καὶ βέβαια ὑπάρχουν ἀρκετὲς μεταβολὲς στὴ νοοτροπία τῶν ἀνθρώπων. Εἶναι ἓνα φαινόμενο, ποὺ ἀποτελεῖ σοβαρὸ θέμα γιὰ μελέτη, γιὰτὶ ἀφορᾶ σημαντικὰ τὴν ἐξέλιξη τῆς ζωῆς τοῦ νησιοῦ στὸ μέλλον.

Θρησκεία, Παιδεία

Ἡ Μητρόπολη Σίφνου - Μήλου, ποὺ στὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰ. βρίσκεται σὲ οἰκονομικὴ κατάπτωση, διατηρήθηκε ὡς τὸ 1833, ὅποτε ἡ Σίφνος ἀποτελεῖ μέρος τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς τῶν Κυκλάδων, ἡ δὲ Μήλος ἰδιαίτερη ἐπίσκοπὴ²³. Μὲ τὴν ἀπόδο τοῦ χρόνου καὶ μετὰ τὴν Ἐπανάσταση ἡ Ἐκκλησία σιγὰ σιγὰ περιορίζεται μόνο στὶς ἀρμοδιότητές της, ὅπως π.χ. παύει νὰ εἶναι φορεὺς τῆς παιδείας.

Ἡ παιδεία ἐπίσης ἀντιμετωπίζει οἰκονομικὲς δυσχέρειες τὴν ἐποχὴ αὐτὴ καὶ ἡ περιφνημὴ Σχολὴ τῆς Σίφνου, παρ' ὅλο ποὺ ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι σημαντικὴ καὶ ὅπου φοίτησαν ἀρκετοὶ διακεκριμένοι ἄντρες²⁴, βρίσκεται σὲ οἰκονομικὴ παρακμὴ. Ἀλλὰ οἱ ἀνάγκες ὑπάρχουν καὶ ἔτσι ἰδρύεται καὶ ἄλλο κατώτερο σχολεῖο στὸν Ἅγιο Ἀντύπα, ὅπου φοιτοῦσαν τὰ παιδιὰ Ἀπολλωνίας, Ἀρτεμῶνα καὶ τῶν ἄλλων χωριῶν²⁵. Ἐν συνεχείᾳ τὸ 1829 ἰδρύεται τὸ ἀλληλοδιδακτικὸ σχολεῖο στὸ μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Ἀρτέμη στὴν Ἀπολλωνία, γιὰ τὸ ὁποῖο χτίστηκε καὶ καινούργιο κτίριο τὸ 1832²⁶. Ἡ Σχολὴ τοῦ Ἀρχιεπελάγου μεταφέρεται στὸ μοναστήρι τοῦ Χρυσοστόμου τὸ 1834, γιὰτὶ τὰ κτίρια καταρρέουν καὶ κλείνει ὀριστικὰ τὸ 1862²⁷. Ἐν τῷ μεταξύ ἔχει χτιστῆ καὶ δεῦτερο σχολεῖο στὸν Ἅγιο Ἀρτέμη τὸ 1844, τὸ λεγόμενο Ἑλληνικὸ²⁸. Τὸ ἐκπαιδευτικὸ κέντρο τῆς Σίφνου ἔχει πιά δημιουργηθῆ μέσα στὸν ὅμοιο τῆς νέας πρωτεύουσας, ὅπου ἔχει συγκεντρωθῆ καὶ ὁ περισσότερος πληθυσμὸς.

Ἡ παιδεία στὰ ἐπόμενα χρόνια ὀργανώνεται ἀπὸ τὸ Ἑλληνικὸ κράτος σύμφωνα μὲ τὸ σύστημα ποὺ ἐπικράτησε σὲ ὅλη τὴν Ἑλλάδα. Ἡ προϊστορία ὁμως τῆς Σχολῆς τοῦ Παναγίου Τάφου στὴ Σίφνο δημιούργησε μιὰ πνευματικὴ παράδοση στὸ νησιὸ καὶ μιὰ θρησκευτικότητα, ποὺ βρῆκε βαθύτερη ἀπήχηση στοὺς κατοίκους, τόσο λόγω τῶν κινδύνων ἀπὸ τοὺς κατακτητὲς καὶ ἐπιδρομείς, ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν ἀπομόνωση τῶν νησιωτῶν σ' ἓνα περιβάλλον εὐπρόσβλητο ἀπὸ τὸ ἀνεμοδαρμένο Αἰγαῖο.

Πολιτιστικὲς συνήθειες

Δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ ξεχωρίσουμε χρονολογικὰ τὶς πολιτιστικὲς συνήθειες τοῦ 19ου αἰ. Οἱ περισσότερες ἔλκουν τὴν καταγωγή ἀπὸ πολὺ παλιὰ χρόνια καὶ πολλὲς διατηρήθηκαν ὡς σήμερα. Ὅπως ὅποτε μετὰ τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821 ἀναπτύχθηκε ἓνας πλούτος πολιτιστικῶν ἐκδηλώσεων²⁹. Τὸ λαογραφικὸ ὕλικὸ ποὺ ὑπάρχει σήμερα γιὰ τὴ Σίφνο εἶναι ἄφθονο καὶ σ' αὐτὸ ἀντιπροσωπεύεται ὁ χαρακτήρας τῶν κατοίκων τοῦ νησιοῦ, ποὺ εἶναι εὐθυμοὶ καὶ ἀνοιχτόκαρδοι, περιποιητικοί, κοινωνικοί, ρεαλιστικὰ θρησκοί, γλεντζέδες καὶ φυσιολάτρες.

Ἄπειροι εἶναι οἱ θρύλοι, οἱ παροιμίαι, τὰ γινώμικα, ξόρκια κλπ.³⁰, ποὺ δείχνουν μιὰν ἀπέραντη ἀγάπη γιὰ τὴ ζωὴ. Ἰδιαίτερα ἀξιόλογα εἶναι στὴ Σίφνο τὰ κάλαντα, εὐκαιρία γιὰ τοὺς τοπικοὺς ποιητὲς (λίγο

πολύ είναι όλοι οι Σιφνιοί), αυτοσχέδιους και μή, να σχολιάσουν και να σατυρίσουν γεγονότα ή και να ζητήσουν εισφορές για τη συντήρηση και επίσκεψη των εκκλησιών. Ψάλλονται την παραμονή της Πρωτοχρονιάς μόνο και κάθε χρόνο συντάσσονται νέα³¹. "Άλλη μία ευκαιρία για τους ντόπιους λαϊκούς ποιητές είναι οι 'Απόκρηνες με τα διάφορα γλέντια, οι γάμοι, όπου αυτοσχεδιάζονται στίχοι και οι «ρίμες». Οι Σιφνιοί τραγουδούν πολύ σε κάθε περίπτωση και αρκετοί από τους λαϊκούς ποιητές έχουν διακριθεί και αναγνωρισθεί³². Διάφορα άλλα έθιμα της Σίφνου είναι ή «κουνίστρια», που γίνεται το Πάσχα, τα «τσούνια» και ή γιορτή του Σταυρού³³.

Πιστοί στις παραδόσεις οι Σιφνοί, διατηρούν παλαιότερες συνήθειες³⁴ και μερικά έθιμα, όπως «οί άνθρωποι» που είναι όμοιώματα ανθρώπινα, φτιαγμένα από τους βοσκούς στην έξοχή, έλκουν την καταγωγή τους από την αρχαιότητα³⁵. 'Ωραιότατο έθιμο, παλαιότερα μόνο θρησκευτική γιορτή και στους νεότερους χρόνους και κοσμική, είναι ο χορός του κυρ-Βοριά, που γίνεται στον αυλόγυρο της εκκλησίας τις 'Απόκρηνες και σε κάποια άλλη εποχή γινόταν το Πάσχα. Αυτό, όπως και το Λωλοπανήγυρο, υποστηρίζεται πως έχουν την καταγωγή τους από την εποχή της παγανιστικής λατρείας³⁶. Μια έκδηλωση που συναντιέται γενικά στις Κυκλάδες, αλλά που στη Σίφνο έχει ιδιαίτερη έκφραση, διάδοση και απήχηση, είναι τα πανηγύρια στις διάφορες θρησκευτικές γιορτές, συνδυασμένα με χορό και φαγοπότη. Χρηματοδοτούνται από τον έκαστοτε ιδιώτη πανηγυρά, που αναλαμβάνει κάθε χρόνο αυτή την υποχρέωση με αντάλλαγμα το προνόμιο να φυλάξει την εικόνα της εκκλησίας στο σπίτι του για ένα χρόνο. 'Επικρατεί μάλιστα ή άποψη, ότι αυτό το έθιμο είναι έπιβίωση αρχαίων αγροτικών εορτών³⁷. Τα πανηγύρια είναι από τις σημαντικότερες εκδηλώσεις της ζωής των κατοίκων του νησιού, όπου γλεντούν και διασκεδάζουν όλοι μαζί, χωρίς κοινωνικές διακρίσεις. Παλαιότερα πολλά πανηγύρια ήταν συνδεδεμένα με την ιδιοκτησία των ακινήτων σαν υποχρέωση του ιδιοκτήτη σε όρισμένες εκκλησίες ή σε όρισμένες γιορτές³⁸. Σε αγοραπωλησίες ή μεταβιβάσεις ακινήτων ο νέος ιδιοκτήτης ανέλαμβανε επίσης και την υποχρέωση της θρησκευτικής γιορτής.

Δεν υπάρχει καμιά γλωσσολογική μελέτη για τη Σιφναϊκή γλώσσα δυστυχώς, γιατί αυτή είναι πολύ ιδιόμορφη³⁹. Λέγεται πως έχει έπιδράσεις από τους Φράγκους και τους Κρητικούς παροίκους, αλλά και σε άλλα νησιά γειτονικά υπήρξαν οι έπιδράσεις αυτές, όπως στη Μήλο, χωρίς να έχουμε το ίδιο αποτέλεσμα. Περισσότερες ομοιότητες γλωσσικές διαφαίνονται κάπως με το τοπικό ιδίωμα της Κιμώλου.

Τόν 19ο αί. πρέπει να είχαν αναπτυχθεί πολλές σχέσεις με τη Σύρο, που ήταν το κοντινότερο μεγάλο έμπορικό κέντρο. Σήμερα υπάρχουν κυρίως διοικητικής φύσεως συναλλαγές, λόγω του ότι είναι εκεί ή Νομαρχία. Με τη Μήλο επίσης υπάρχει μια ανταλλαγή σχέσεων, επειδή έδρευουν εκεί πολλές υπηρεσίες και υπάρχει και άμεση άτμοσφαιρική συγκοινωνία. 'Η ζωή του νησιού κοινωνικά και πολιτιστικά δεν έχει αλλάξει πάρα πολύ στην ουσία από τον περασμένο αιώνα. Οι παραδόσεις και οι συνήθειες διατηρήθηκαν, αλλά μετά τον τελευταίο πόλεμο πιο ύποτονικές.

Οι κοινωνικές έπαφές γενικά, εκτός από τις γιορτές, γίνονται κυρίως στην εκκλησία και στα καφενεία, προορισμένα κατ' έξοχην για τους άντρες παλαιότερα και σήμερα σχεδόν. 'Εκεί συζητούνται όλα τα κοινά, σχετικά με τη γεωργία και τη ναυτιλία και γενικότερα σχολιάζονται οι άσχολιες των κατοίκων και όλα τα γεγονότα, πράγμα που αποτελεί ένα σπουδαίο μέσον έπικοινωνίας. Τα καφενεία χρησιμεύουν και για τις συναντήσεις και συζητήσεις τις σχετικές με τις πάσης φύσεως δουλειές των κατοίκων, έπαγγελματικές ή ιδιωτικές. 'Η άφιξη και ή αναχώρηση του πλοίου είναι επίσης μια ευκαιρία για συνάντηση και ανταλλαγή νέων. 'Εξακολουθεί και σήμερα ή συνήθεια της «βεγγέρας» στα Σιφναϊκά σπίτια, κυρίως τα χειμωνιάτικα βράδια όπου μαζεύονται παρέες. Στον καλλιτεχνικό τομέα, εκτός από τους λαϊκούς ποιητές που στιχουργούν για τις «ρίμες», τα κάλαντα και τις γιορτές, το νησί έχει να έπιδείξει και σοβαρή ποίηση, γιατί υπήρξε πατρίδα και πηγή έμπνευσεως των ποιητών 'Ι. Γρυπάρη και 'Α. Προβελεγγίου. 'Αλλά το ταμπεραμέντο των Σιφνιων έκδηλώνεται κυρίως με την κεραμεική τέχνη, που πολλές φορές είναι κάτι περισσότερο από βιοτεχνία και που εξασκείται από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα⁴⁰. Κατά τον 19ο αί. οι κεραμοποιοί συνήθιζαν να ξενητεύονται από την άνοιξη ως το φθινόπωρο και να δουλεύουν σε άλλα νησιά και ύπόλοιπα μέρη της 'Ελλάδος και στα παράλια της Μ. 'Ασίας⁴¹.

Οι πηγές αναφέρουν αυτό το γεγονός μόνο για τους κεραμοποιούς στη Σίφνο, γιατί ήταν μια σημαντική βιοτεχνία την εποχή αυτή. Είναι ένα γενικότερο φαινόμενο, που χαρακτηρίζει και άλλα άγωνα μέρη της 'Ελλάδος και περισσότερο τα νησιά, που ήταν κοντά στα παράλια της Μικράς 'Ασίας. 'Η συνήθεια αυτή, που κράτησε ως τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, εύνόησε την καλλιέργεια και την ανάπτυξη των κατοίκων του νησιού.

Οί Σιφνιοί γενικά αγαπούν πολύ την ιδιαίτερη πατρίδα τους και οι ξενητεμένοι και σήμερα κρατούν μια διαρκή επαφή με το νησί. Κάτι άλλο που τους χαρακτηρίζει είναι η καθαριότητα, που κάνει τα σπίτια τους και όλους τους οικισμούς να λάμπουν και που παρατηρείται τουλάχιστον από τον περασμένο αιώνα⁴², καθώς και η φιλοξενία.

Το γεγονός ότι η Σίφνος είναι ένα μικρό νησί είχε και έχει μεγάλη σημασία για το πολιτιστικό επίπεδο των κατοίκων της. Ή μὲν απομόνωση οδήγησε στη διαφύλαξη τῶν παραδόσεων και τὴν έντονη προσήλωση σ' αὐτές⁴³, ὁ δὲ ξενητεμός και τὰ ταξίδια σὲ μακρινὰ μέρη ἔφεραν μιὰ πνευματικὴ ἀνάπτυξη, συνδυασμένη με εὐρύτητα ἀντιλήψεων και κοινωνικότητα. Γενικά ἡ πολιτιστικὴ κατάσταση τῆς Σίφνου εἶναι λίγο πολὺ ἴδια σὲ γενικὲς γραμμὲς με αὐτὴ τῶν ἄλλων νησιῶν στὶς Κυκλάδες, πλὴν ὀρισμένων ἐξαιρέσεων. Τὴν τελευταία πενταετία παρατηρεῖται ὀπωσδήποτε μιὰ βαθιὰ ἀλλαγὴ στὴ νοοτροπία, συμπεριφορὰ και ζωὴ τῶν κατοίκων τοῦ νησιοῦ, ἰδίως κατὰ τοὺς θερινοὺς μῆνες, που ὀφείλεται στὴν έντονη και διαρκῶς αὐξανόμενη τουριστικὴ κίνηση, γενικώτερο φαινόμενο στὰ ἑλληνικὰ νησιά⁴⁴. Ἐπίσης ἡ ἀνάπτυξη τῆς οἰκονομίας, ἡ στενὴ ἐπικοινωνία με τὴν Ἀθήνα και τὸν Πειραιὰ και τὰ μέσα ἐνημερώσεως ὀδηγοῦν στὸν ἐκφυλισμὸ τῶν παραδόσεων και τῶν τοπικῶν συνηθειῶν, πράγμα που θὰ ἔχη τὶς ἐπιπτώσεις του και στὸ περιβάλλον γενικώτερα.

Οἰκονομία

Στὰ χρόνια τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 ἡ οἰκονομικὴ κατάσταση στὴ Σίφνο εἶναι μέτρια και μᾶλλον κακὴ ἀπ' ὅ,τι φαίνεται ἀπὸ τὴν ἐπίσημη ἔκθεση πρὸς τὸν ἑκτατο ἐπίτροπο τῶν Κεντρικῶν Κυκλάδων⁴⁵. Οἱ κτηματίες και οἱ ἔμποροι εἶναι μικροῦ δυναμικοῦ, οἱ ποιμένες λίγοι. Ἡ οἰκονομία εἶναι πάντοτε ἀγροτικὴ. Τὰ ἐξαγόμενα προϊόντα εἶναι κάρφη, κρεμμύδια, κεραμεικὰ, ψάθινα καπέλλα και βαμβακερὰ εἶδη. Τὰ μεγαλύτερα ἔσοδα εἶναι ἀπὸ τὰ βαμβακερὰ εἶδη. Ἀκολουθοῦν τὰ κέρδη ἀπὸ τοὺς κεραμοποιοὺς, που ἐργάζονται μακριὰ ἀπὸ τὸ νησί ἐποχιακὰ και στὴ συνέχεια τὰ κέρδη ἀπὸ τὰ ψάθινα καπέλλα, ἐξαγόμενα κεραμεικὰ, κρεμμύδια και κάρφη. Ἄλλο ἓνα ἔσοδο εἶναι οἱ τόκοι ἀπὸ τὰ δανειζόμενα κεφάλαια. Πρὶν ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση τὰ ἔσοδα ἦταν μεγαλύτερα τόσο ἀπὸ τὰ βαμβακερὰ εἶδη, ὅσο και ἀπὸ τοὺς ξενητεμένους, ἱερεῖς, ἀγγειοπλάστες, μαγεῖρους, ὑπηρετές, και γενικά ἐμπορευόμενους, καθώς και ἀπὸ τοὺς τόκους. Τὸ γεγονός ὅτι κατανάλωναν ἐπὶ τόπου ὅλα τὰ προϊόντα τῆς πρωτογενοῦς παραγωγῆς και ἔκαναν ἐξαγωγή προϊόντων κυρίως δευτερογενοῦς παραγωγῆς ἀποδεικνύει τὴν πενιχρὴ οἰκονομία τοῦ νησιοῦ.

Στὴν περίοδο τοῦ Ἀγῶνα οἱ Σιφνιοὶ περιορίσθηκαν στὸ νησί και αὐτὸ μείωσε τὰ ἔσοδά τους, ἰδίως ἀπὸ τὴ βιοτεχνία και τὸ ἐμπόριο. Τότε ἀναγκάσθηκαν νὰ πουλήσουν ὅλα τὰ τιμαλφῆ, κοσμήματα και εἶδη ἀξίας γιὰ νὰ ἐπιβιώσουν. Ἐξακολουθεῖ ὁμως νὰ παρατηρητῆι τὸ φαινόμενο τὰ μεγαλύτερα ἔσοδα νὰ εἶναι ἀπὸ τὴ βιοτεχνία και τοὺς μετανάστες. Βέβαια ὑπῆρχε και ἡ ἐπὶ τόπου κατανάλωση τῶν γεωργικῶν προϊόντων ἀπὸ τὴν οἰκιακὴ οἰκονομία, που ἡ σχετικὴ ἔκθεση δὲν ἀναφέρει ποιᾶς οἰκονομικῆς τάξεως ἦταν, ἀλλὰ που ὀπωσδήποτε δὲν ἐπαρκοῦσε.

Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ τὸ «κοινόν» τῆς Σίφνου ἔχει χρέος και παρατηρεῖται μείωση τοῦ πληθυσμοῦ ἀπὸ τὸ 1810. Τότε εἶχε 1.000 οἰκογένειες, ἐνῶ στὰ 1828, που γράφτηκε ἡ ἔκθεση μόνον 902. Τὸ σύνολο τῶν κατοίκων εἶναι 4.375. Ἀπὸ αὐτοὺς 451 εἶναι ἐργάτες, 121 γεωργοί, 110 ναῦτες, 72 ἔμποροι, 44 ἱερεῖς και 14 ποιμένες⁴⁶. Πλοῖα εἶχαν λίγα και μικρὰ και γενικά ἡ ναυτιλία τῆς Σίφνου σὲ σχέση με ἄλλα νησιά εἶναι ἀσήμαντῆ⁴⁷.

Τὸ 1836 τὸ νησί ἀριθμεῖ 8.000 δημότες περίπου, ἀπὸ τοὺς ὀποίους 4.500-4.800 ζοῦν μόνιμα ἐκεῖ, οἱ δὲ ὑπόλοιποι ἀποδημοῦν (300 περίπου ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος και 2.500 περίπου στὸ ἐξωτερικό, κυρίως Κωνσταντινούπολη και Ἀλεξάνδρεια)⁴⁸. Ὀπωσδήποτε μετὰ τὴν Ἐπανάσταση τὰ νησιά ἀνασυγκροτήθηκαν ταχύτερα ἀπὸ τὴν ἡπειρωτικὴ Ἑλλάδα και γιὰ τὴ Σίφνο ἡ γειτονία με τὴ Σύρο, που στὰ χρόνια αὐτὰ (1828-1912) ἀποτελεῖ ἓνα ζωτικὸ ἐμπορικὸ κέντρο, πρέπει νὰ ἦταν εὐνοϊκὴ. Σὲ ὅλο τὸν 19ο αἰ. ἡ οἰκονομία ἐξακολουθεῖ νὰ στηρίζεται στὶς ἴδιες βάσεις. Γενικά ὑπάρχει μιὰ ἀδυναμία στὸ νὰ ὀργανωθῆ ἡ παραγωγή σὲ μεγαλύτερη κλίμακα. Παρ' ὄλη τὴν κάποιια βελτίωση τῆς οἰκονομίας, ἡ ἀνεπάρκεια τοῦ νησιοῦ νὰ καλύψῃ τὶς ἀνάγκες τῶν κατοίκων ὀδηγεῖ στὸν ξενητεμό⁴⁹.

Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς μετανάστες πλουτίζουν και βοηθοῦν τὸν τόπο τους γιὰ τὴν ἴδρυση και ἐπισκευὴ σχολείων και ἐκκλησιῶν⁵⁰. Μερικοὶ ἀπὸ αὐτοὺς ἐπιδίδονται στὴν ἐμπορικὴ ναυτιλία και σιγὰ σιγὰ ἀναδεικνύονται ὀρισμένοι ἐφοπλιστὲς στὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰ. Μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1853-1923 ἐγινε και ἐκμετάλλευση μεταλλείων στὸ νησί γιὰ ἀνθρακοῦχο μόλυβδο, ἀλλὰ ὄχι ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς κατοίκους.

Όπωςδήποτε η Σίφνος μπαίνει στην κατηγορία των μικρών φτωχών νησιών των Κυκλάδων, όπου δεν έχουμε ιδιαίτερη έξαρση της οικονομίας, έστω και για μικρά χρονικά διαστήματα, όπως στην περίπτωση της Σύρου, "Υδρας ή της Χίου ή ακόμα και σε άλλες περιοχές της ηπειρωτικής Ελλάδος, σαν τα Άμπελάκια.

Σήμερα το νησί εξακολουθεί και παράγει τα ίδια προϊόντα και εξαγεί κεραμικά, λάδι και μέλι, αλλά έχει σταματήσει η βιοτεχνία των βαμβακερών ύφαντων λόγω του βιομηχανικού συναγωνισμού. Έπιβιώνει ακόμα η κατασκευή ψάθινων ειδών σαν καλλιτεχνική βιοτεχνία με ένα μοναδικό εργαστήριο στην Άπολλωνία που ανήκει στις αδελφές Βαλαριστού. Τελευταία όμως αναπτύχθηκε η κτηνοτροφία σε σημείο που να γίνεται και εξαγωγή. Έξακολουθεί και υπάρχει το είδος της οικιακής οικονομίας και σχεδόν όλες οι οικογένειες έχουν άμπελια, περιβόλια και χωράφια απ' όπου άντλουν πολλά από τα αναλώσιμα γεωργικά και κηπευτικά προϊόντα. Χαρακτηριστικό είναι ότι υπάρχουν π.χ. ακόμα νοικοκυρές που φτιάχνουν μόνες τους τα κεριά που τους χρειάζονται σε όρισμένες θρησκευτικές γιορτές με δική τους πρώτη ύλη. Ένας κύριος πόρος του νησιού τα τελευταία χρόνια είναι τα έμβιασμα των ξενητεμένων ναυτικών, που είναι κατ' έσοχην Καστριανοί και Άρτεμωνιάτες και γενικά των μεταναστών της Άμερικής και Αυστραλίας. Πρέπει βέβαια να προστεθεί και ο πορισμός εσόδων από τον τουρισμό στις ημέρες μας. Ο πληθυσμός όμως σημειώνει συνεχή μείωση λόγω της αστυφιλίας. Έχουμε 3.348 κατοίκους το 1928⁵¹, 2.773 κατοίκους το 1951⁵², 2.258 το 1961 και 2.043 το 1971⁵³.

Γενικά μετά το πρώτο τέταρτο του 20ού αϊ. αρχίζει να αλλάζονται ο χαρακτήρας της οικονομίας του νησιού που μέχρι τότε ήταν κυρίως πρωτογενής και να γίνεται άσαφής χωρίς όμως ακόμα και σήμερα να πάψουν οι κάτοικοι να στηρίζονται στη γεωργική τους παραγωγή. Όπωςδήποτε δεν δημιουργήθηκε ως τώρα μια νέα οικονομική ισχυρή παράμετρος εκτός του τουρισμού, που εμφανίζεται μόνο κατά τη θερινή περίοδο αλλά που δεν είναι ύψηλου οικονομικού επιπέδου. Άλλωστε δεν υπάρχουν οι κατάλληλες υποδομές για τον σκοπό αυτό. Για τους κατοίκους που εξακολουθούν και ζούν στη Σίφνο, η γεωργία εξακολουθεί να είναι απαραίτητη και για μιάν ακόμα φορά οι άλλες δραστηριότητες αναπτύσσονται μακριά από το νησί.

2. ΤΟ ΔΟΜΗΜΕΝΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Σύμφωνα με τη μέθοδο ανάλυσης, που ακολουθήθηκε μέχρι τώρα για αυτή τη μελέτη, θα έπρεπε και τα στοιχεία που αφορούν το δομημένο περιβάλλον της εποχής του 19ου και 20ού αϊ. να έξετασθούν με χρονολογική σειρά. Αυτό όμως δεν είναι απόλυτα έφικτό, λόγω έλλείψεως έπαρκών στοιχείων, όπως τεκμήρια για τη λεπτομερέστερη πολεοδομική εξέλιξη μέσα στα χρονικά όρια της εποχής αυτής, έξακριβωμένες χρονολογίες ανέγερσης κτιρίων, τοπογραφικά σχεδιαγράμματα, άπεικονίσεις κλπ. Συγχρόνως η σημερινή κατάσταση τόσο από άποψως χωροταξίας και πολεοδομίας, όσο και άρχιτεκτονικής δεν έχει άλλοιωθή σε γενικές γραμμές. Οι μεταβολές δεν είναι ριζικές και έν πάση περιπτώσει έγιναν σε ποσοστό που δεν έπηρεάζει ακόμα την εικόνα του συνόλου. Παίρνοντας, λοιπόν, σαν δεδομένο τους οικισμούς, όπως παρουσιάζονται σήμερα, και με άναφορές στο παρελθόν, όπου υπάρχουν στοιχεία, γίνεται πιο προσιτή η παρατήρηση και έποπτεία του παραδοσιακού δομημένου περιβάλλοντος, που, όπως φαίνεται, πήρε την τελική του μορφή στα τέλη του 19ου αϊ.

Χωροταξία

Οι κύριοι οικισμοί της Σίφνου είναι συγκεντρωμένοι σ' ένα πλέγμα από έπτά χωριά: Έάμπελα ή Έξάμπελα, Καταβατή, Άπολλωνία (σημερινή πρωτεύουσα), Πάνω Πετάλι, Κάτω Πετάλι, Άρτεμώνας και Άη-Λούκας, που βρίσκονται άνατολικά του νησιού, στο έσωτερικό, μακριά από τη θάλασσα. Η τοποθεσία αυτή, από τα εύφορύτερα μέρη του νησιού, βρίσκεται πάνω σ' ένα όροπέδιο ύψους 250 μ. άνατολικά του βουνού Προφήτης Ηλίας⁵⁴. Σε άπόσταση 3½ χιλιομ. άνατολικά των οικισμών βρίσκεται το Κάστρο, πρωτεύουσα του νησιού από την άρχαιότητα ως το 1836, σήμερα άραιοκατοικημένο και δυτικά, σε άπόσταση 5 χιλιομ., είναι το σημερινό λιμάνι με τον οικισμό των Καμαρών. Έπί της άκτής, από νότο προς βορράν διακρίνουμε: τον Φάρο, Πλατύ Γιαλό, Βαθύ και Χερώνησο,

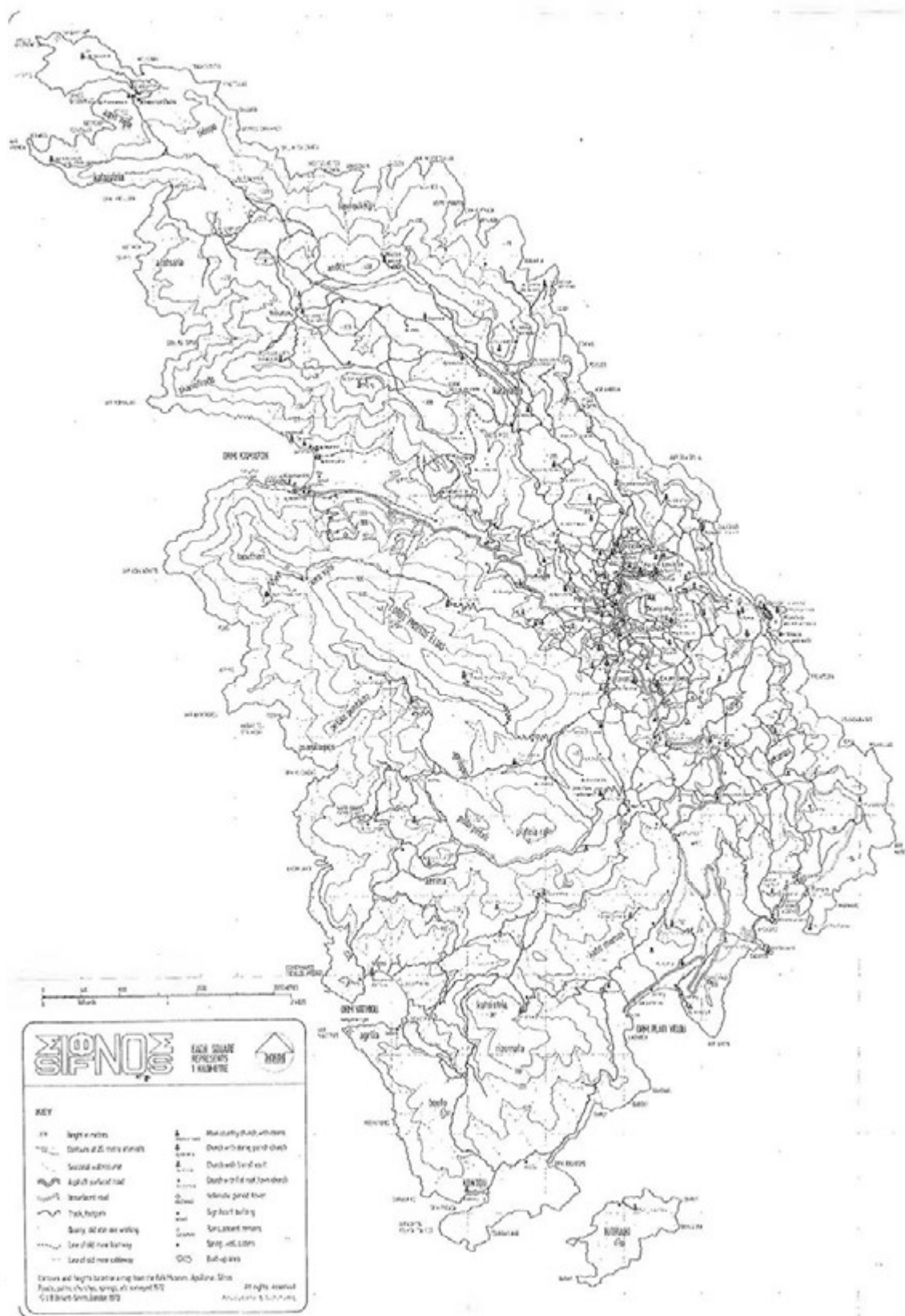
μικρούς οικισμούς που κατοικούνται μόνιμως από λίγους άγγειοπλάστες και ψαράδες και που χρησιμεύουν επίσης σαν τόπος παραθερισμού. Ή βορινή ακτή του νησιού είναι άκατοίκητη. Έκτός από τους συγκροτημένους οικισμούς, υπάρχουν και τὰ άγροτικά κτίσματα, διεσπαρμένα σε όλες τις καλλιεργημένες περιοχές του νησιού. Κοντά στο κεντρικό οικιστικό συγκρότημα βρίσκονται τὰ μοναστήρια: τής Βρύσης νότια, σήμερα κατοικημένο, τών Φυρογιών νοτιοδυτικά, εγκαταλελειμμένο, του Μονγκού δυτικά, τώρα ιδιωτικό, και του Χρυσσοτόμου ανατολικά, εγκαταλελειμμένο. Κοντά στον οικισμό του Κάστρου έχουμε τή Σχολή του Παναγίου Τάφου, όπου έχουν έρειπωθή όλα τὰ κτίρια και διατηρούνται μόνον οι δύο εκκλησίες και λίγο πιό μακριά προς βορράν τὸ μοναστήρι τής Πουλάτης με όλα τὰ κελλιά, αλλά άκατοίκητο. Νότια από τους οικισμούς και πάνω από τὸν Πλατὺ Γιαλό βρίσκεται τὸ μοναστήρι τής Παναγίας του Βουνού και ἐπὶ τής ακτῆς κοντά στον Φάρο τὸ μοναστήρι τής Χρυσσοπηγῆς. Καί τὰ δύο αὐτὰ μοναστήρια διατηροῦν κελλιά, αλλά δὲν έχουν μοναχούς. Στὴν κορυφή του ψηλότερου βουνού του Προφήτη Ἡλία έχουμε τὸ ὁμώνυμο μοναστήρι με κελλιά, άκατοίκητο όμως. Στὴ Σίφνο υπάρχουν πλῆθος εκκλησίες και ξεκλήσια με κελλιά ἢ χωρίς, σκορπισμένα σε ὅλο τὸ νησί. Κατὰ τὴν άπογραφή του Ἄγγλου J. B. Birkett-Smith τὸ 1972 βρέθηκαν 208 τὸν άριθμό⁵⁵ (εἰκ. 33). Ὁ πληθυσμός του νησιού είναι συγκεντρωμένος κυρίως στους κεντρικούς οικισμούς και με τὴν τελευταία άπογραφή του 1971 ἡ κατανομή έχει ως ἑξῆς (άπό άνεπίσημα άκόμα στοιχεία τής άπογραφῆς ὑπολογίζεται ἐπίσης ὁ άριθμός τών κατοικιών κατὰ προσέγγιση).

Οικισμός	Ἄριθ. Κατοίκων	Ἄριθ. Κατοικιών (κατὰ προσέγγιση)
Καμάρες και Ἄγ. Μαρίνα	83	126
Ἄπολλωνία, Ξάμπελα και Καταβατή	882	537
Κάτω Πετάλι	106	80
Ἄρτεμώνας, Πάνω Πετάλι και Ἄη Λούκας	815	557
Κάστρο	100	92
Φάρος	5	52
Πλατὺς Γιαλός	34	28
Βαθὺ	13	43
Χερώνησος	5	12
Σύνολο	2043	Σύνολο περίπου 1527

Τὸ σημερινὸ λιμάνι Καμάρες είναι ἕνας πρόσφατος οικισμός, που δημιουργήθηκε οὐσιαστικά από τὴν ἔποχή ἐκμεταλλεύσεως τών μεταλλείων (1853-1923) και κυρίως από τὴν καθιέρωση του ὄρμου τών Καμαρῶν σαν κύριου συγκοινωνιακοῦ λιμανιοῦ τὸ 1907, όπου ἔγινε και ὁ πρῶτος μῶλος. Μέχρι τότε και από πολὺ παλιὰ χρόνια, τὰ καράβια ξεφόρτωναν στο μικρὸ λιμάνι του Κάστρου Σεράλια και για περισσότερη ασφάλεια λιμενίζονταν στον Φάρο. Τὰ καΐκια χρησιμοποιούσαν ἐπίσης και τὸ ρηχὸ λιμάνι στο Βαθὺ, καθώς και τὴ Χερώνησο. Ὁδικὴ συγκοινωνία δι' ασφαλτοδρόμου συνδέει τὸ λιμάνι με τὴν πρωτεύουσα Ἄπολλωνία και προεκτείνεται ως τὸν Ἄρτεμώνα. Ὁ δρόμος αὐτὸς ἀνοίχτηκε τὸ 1909⁵⁶ μέχρι τὴν Ἄπολλωνία, προεκτάθηκε ως τὸν Ἄρτεμώνα στον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο και ασφαλτοστρώθηκε λίγο μετά τὸ 1960. Ἀπό τὴν Ἄπολλωνία ἄλλος νεώτερος ασφαλτοδρόμος (1972) ὁδηγεῖ πρὸς τὸν Πλατὺ Γιαλό, τὸ κυριώτερο κέντρο παραθερισμοῦ του νησιού, ἐνῶ άμαξιτοὶ χωματόδρομοι συνδέουν τις τοποθεσίες Κάστρο, Φάρο και Χρυσσοπηγή⁵⁷.

Οἱ καλλιέργειες βρίσκονται κυρίως γύρω στο ὄροπέδιο τών κεντρικῶν οικισμῶν, σε ὅλη τὴ χαράδρα πρὸς τις Καμάρες και στις ανατολικές και νότιες βασικὰ περιοχές του νησιού. Τὰ άγγειοπλαστεία είναι ἐγκατεστημένα, σήμερα κυρίως, στις παραλιακές θέσεις: Χερώνησος, Καμάρες, Βαθὺ, Πλατὺς Γιαλός, αλλά υπάρχουν και πολλὰ εγκαταλελειμμένα στον Φάρο και σε διάφορες άλλες περιοχές⁵⁸. Ἡ βιοτεχνία ψάθινων ειδῶν, μία και μοναδική, βρίσκεται στην Ἄπολλωνία. Ἐξω από τους οικισμούς, στα πλησιέστερα άγροτικά κτίσματα φυλάσσονται τὰ ζῶα και σε δύο περιπτώσεις, μιὰ κοντά στην Ἄπολλωνία πέρα από τὴν Παναγία τὴν Μπαρού και μιὰ ἄλλη κοντά στο μοναστήρι τής Βρύσης, οι ἐγκαταστάσεις αὐτές μαζί με διάφορα άλλα άγροτικά οικήματα ἀποτελοῦν σημαντικά συγκροτήματα.

Εικ. 33. Χάρτης της Σίφνου με τις εκκλησίες, τις αρχαιότητες και άλλα στοιχεία (J.B. Birkett-Smith).

Πολεοδομία

Από πολεοδομικής πλευράς θα εξετασθή εδώ το κεντρικό συγκρότημα οικισμών της Σίφνου που αποτελεί και το θέμα της μελέτης, με συγκριτικές αναφορές μόνο στους οικισμούς του Κάστρου και των Καμαρών. Οι συγκρίσεις βοηθούν στην κατανόηση της διαδικασίας της πολεοδομικής εξέλιξης, γιατί το Κάστρο ειδικά διατηρεί σε γενικές γραμμές τον τύπο του παλιού οχυρωμένου οικισμού των νησιών του Αιγαίου, σε αντίθεση προς τους νεώτερους οικισμούς, που έχουν διαφορετική δομή και ακόμα τους πιο πρόσφατους, όπως οι Καμάρες, που δεν είναι καν παραδοσιακοί. Τα τρία αυτά είδη οικισμών, που ανήκουν σε διαφορετικές εποχές, αποτελούν μια ζωντανή απεικόνιση της εξέλιξης των πολεοδομικών συστημάτων, από τη φραγκοκρατία μέχρι σήμερα στην περιοχή των Κυκλάδων. Στο Κάστρο έχουμε μεσαιωνικό οικισμό, οργανωμένο γύρω από ένα παλαιότερο πυρήνα, που περιλαμβάνει την αρχαία ακρόπολη. Αυτό το πολεοδομικό σύστημα, που διαμορφώθηκε επί φραγκοκρατίας, εξακολούθησε να λειτουργεί, πιθανότατα με διάφορες επισκευές και τροποποιήσεις, ως τον 19ο αί. (εικ. 9,16). "Υστερα σιγά σιγά ο οικισμός άρχισε να παρακμάζει, να εγκαταλείπεται από τους κατοίκους και να φθείρεται ραγδαία. Είναι μια διαδικασία, που άρχισε ήδη από το 1836 με τη μεταφορά της πρωτεύουσας στους κεντρικούς οικισμούς. Μια κάποια προσπάθεια επέκτασης έξω από τον οχυρωματικό δακτύλιο στο Κάστρο με πιο ελεύθερη διάταξη δεν ευδοκίμησε και σταμάτησε εδώ και αρκετά χρόνια.

Στους κεντρικούς οικισμούς υπάρχει μια οργάνωση που οφείλεται στα τελευταία χρόνια της τουρκοκρατίας και που ολοκληρώθηκε τον 19ο αί. Η οργάνωση αυτή δημιουργήθηκε πάνω σε παλαιότερους οικιστικούς πυρήνες, που είχαν γίνει με άμυντικό σύστημα ως προς τη διάταξη των κτιρίων και των δρόμων και που αποτελούσαν μια έκφυλισμένη μορφή του συστήματος που

Εικ. 34. Αεροφωτογραφία του οικισμού Κάτω Πετάλι.

Εικ. 35. 'Αεροφωτογραφία του οικισμού 'Απολλωνία.

Εικ. 36, 37. Ἀπόψεις
τοῦ οἰκισμοῦ Καμάρες.

ἐπικράτησε στὸ Κάστρο ἐπὶ φραγκοκρατίας (εἰκ. 34,35). Ἡ σημερινὴ μορφή τοῦ κεντρικοῦ πλέγματος τοῦ οἰκισμῶν, ποῦ ἀνήκει στὸν 19ο αἰ., ἀρχίζει μόλις σήμερα νὰ ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὴν χρησιμοποίηση τῶν δρόμων ἀπὸ αὐτοκίνητα, τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ ἰσχύοντος Γενικοῦ Οἰκοδομικοῦ Κανονισμοῦ, ποῦ ἄρχισε τὴν τελευταία δεκαετία περίπου, καὶ τὴ μίμηση γενικά τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν συγχρόνων ἐλληνικῶν ἀστικῶν κέντρων.

Στὶς Καμάρες ἔχουμε σαφῶς ἕναν οἰκισμό 20οῦ αἰ., γύρω ἀπὸ παλαιότερα σχετικὰ παραδοσιακὰ κτίρια, ποῦ διαμορφώθηκε κυρίως μετὰ τὸν τελευταῖο παγκόσμιο πόλεμο. Ἐδῶ ἡ πολεοδομικὴ δομὴ εἶναι ἄμορφη καὶ μάλιστα ἀνύπαρκτη. Ἄν ἐξαιρέσουμε ἕνα μικρὸ κάπως συμπαγῆ καὶ σχετικὰ παραδοσιακὸ πυρήνα στὴν παραλία, ὁ ὑπόλοιπος οἰκισμὸς ἀπλώνεται σκόρπιος καὶ μοιάζει μὲ τίς συνοικίες ποῦ εἶναι στὶς ἄκρες τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν (εἰκ. 36,37).

Πολεοδομικὴ δομὴ

Ἡ μορφή τοῦ κεντρικοῦ συγκροτήματος τῶν οἰκισμῶν εἶναι ἐπιμήκης μὲ τὴ μεγάλη διάσταση, μήκους περίπου 4 χιλιομ. καὶ διεύθυνση ἀπὸ Β. πρὸς Ν., πάνω σὲ μιά περιοχή μὲ ὕψομετρικὲς

Είκ. 38. Γενική άποψη τής Άπολλωνίας και τής Καταβατής από τὸ Πάνω Πετάλι.
Δεξιὰ οἱ συνοικίες Φυρός και Ἐλεήμονας.

διαφορές. Ἀπὸ τὸ διάσελο τής Ἀπολλωνίας, ὁ οἰκισμὸς ἀνηφορίζει δεξιὰ πρὸς Ν. (εἰκ. 38) γιὰ νὰ φτάση ὡς τὸ ὄροπέδιο πού βρίσκονται ἡ Καταβατή και τὰ Ξάμπελα, ἐνῶ ἀπὸ τὸ ἀριστερὸ μέρος πάλι ἀνηφορίζει πρὸς Β. ἀλλὰ σὲ μικρότερο μῆκος και συναντᾶει τὸ Πάνω Πετάλι σ' ἓνα λόφο. Πρὸς Δ. τής Ἀπολλωνίας ἡ συνοικία Παναγιὰ ἢ Μπαροῦ ἀπλώνεται στὶς παρυφές ἐνὸς μικροῦ λόφου. Τὸ Πάνω Πετάλι καλύπτει ὅλο τὸν λόφο και κατεβαίνει βόρεια πρὸς τὸ ποτάμι τής Πατσάνας. Ἀπὸ τὴν ἀπέναντι ὄχθη ἀρχίζουν τὰ χωριά ἘΛουκάς και Ἄρτεμώνας ἀνηφορικά (εἰκ. 39), ὁ δὲ Ἄρτεμῶνας προχωρεῖ μέχρι τὴν κορυφή τοῦ λόφου, πού εἶναι τὸ ψηλότερο σημεῖο τοῦ ὄλου συγκροτήματος (εἰκ. 40) και ἀπὸ ὅπου ἡ θεὰ φτάνει ὡς τὰ ὑψώματα τής Καταβατής (εἰκ. 41). Στὰ νότια τής Ἀπολλωνίας και σὲ εἴκοσι λεπτά ἀπόσταση μὲ τὰ πόδια βρίσκεται τὸ Κάτω Πετάλι στὸ χαμηλότερο σημεῖο τοῦ οἰκισμοῦ. Τὰ πυκνότερα μέρη τοῦ οἰκιστικοῦ συνόλου εἶναι στὴν Ἀπολλωνία και στὸν Ἄρτεμῶνα (εἰκ. 42).

Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ὀνομασίες τῶν χωριῶν ὑπάρχουν και διαιρέσεις σὲ συνοικίες, πού οἱ κυριώτερες εἶναι οἱ ἐξῆς: στὰ Ξάμπελα ἢ Ἁγία Βαρβάρα, στὴν Καταβατή ἢ Πίσω Καταβατή και ὁ Ἐλεήμονας, στὴν Ἀπολλωνία ἀπὸ Ν. πρὸς Β. οἱ Πλάκες, ὁ Φυρός, ἢ Ἄμμος, ἢ Σωτήρα, ἢ Παναγιὰ ἢ Μπαροῦ, τὸ Σταυρὶ και ἡ Πέρα Γειτονιά, στὸ Πάνω Πετάλι ὁ Ἄγιος Ἀντύπας και ἡ Πατσάνα και στὸν Ἄρτεμῶνα ἢ Παναγιὰ τὰ Γουρνιά ἢ Κάτω Ἄρτεμῶνας, ἢ Παναγιὰ ἢ Κόγχη, ὁ Πάνω Ἄρτεμῶνας και τὸ Λιαροκόπι. Οἱ οἰκισμοὶ ἀποτελοῦν ἓνα ἐνιαῖο σύνολο και ἂν ἐξαιρέσουμε τὸ Κάτω Πετάλι και τὰ Ξάμπελα, πού κάπως ξεχωρίζουν, ὅλα τὰ ἄλλα χωριά εἶναι σχεδὸν ἐνωμένα. Ἐκεῖ πού ἐκφυλίζεται τὸ ἓνα ἀρχίζει τὸ ἄλλο και αὐτὸ ἤδη συνέβαινε ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ περασμένου αἰῶνα⁵⁹ (εἰκ. 43). Κάτι παρόμοιο βρίσκουμε στὴ Θήρα, ἀλλὰ ὄχι στὴν ἔκταση μὲ τὴν ὁποία παρουσιάζεται τὸ φαινόμενο στὴ Σίφνο, οὔτε μὲ τὴν ἴδια πυκνότητα στὶς ἀποστάσεις. Σύμφωνα μὲ τὶς Σιφναϊκὲς παραδόσεις παλαιότερα χωριά εἶναι ἡ Καταβατή, τὸ Σταυρὶ και ὁ Ἄρτεμῶνας⁶⁰.

Ἡ πολεοδομικὴ δομὴ τῶν κεντρικῶν οἰκισμῶν διαφέρει σαφῶς ἀπὸ αὐτὴν τοῦ Κάστρου. Διακρίνονται κατ' ἀρχὴν ὀρισμένοι πυρῆνες, ὅπου διαφαίνεται ἓνας παλαιότερος πολεοδομικὸς ἰστός, ὅπως στὴ συνοικία Σταυρὶ τής Ἀπολλωνίας και στὸ Κάτω Πετάλι (εἰκ. 34,35). Ὁ ἰστός αὐτὸς δείχνει δακτυλιοειδῆ ἐσωστρεφῆ διάταξη, πού θυμίζει κάπως τὴ διάρθρωση τοῦ οἰκισμοῦ τοῦ Κάστρου και

Εικ. 39. Γενική άποψη του Άρτεμώνα από τὸ Πάνω Πετάλι.

γενικώτερα τὴν ἐπικρατοῦσα στὰ χρόνια τῆς φραγκοκρατίας καὶ πρώιμης τουρκοκρατίας ἀμυντικὴ διάταξη στοὺς οἰκισμοὺς τῶν Κυκλάδων⁶¹. Ἄλλωστε γιὰ τὸ Κάτω Πετάλι ἔχουμε τὴ μαρτυρία τοῦ περιηγητῆ Ph. Zourdain ἀπὸ τὰ χρόνια τῆς Ἐπαναστάσεως (1822 κ.έ.) ποὺ τὸ περιγράφει ὡς «fort-hameau»⁶². Ἡ διάταξη αὐτὴ ὀδηγεῖ σ' ἓνα συμπαγὲς σφικτὸ σύνολο, ἐσωστρεφές (εἰκ. 44). Ὅπως ἄλλοτε δὲν πρόκειται γιὰ τὴν ὀλοκληρωμένη καὶ συστηματικὴ ὀχυρωματικὴ μορφή ποὺ παρουσιάζει τὸ Κάστρο, ἀλλὰ γιὰ μιὰ μεταβατικὴ ἀπλούστερη διάταξη, μὲ λιγώτερη ὀργάνωση, ποὺ ὑπαγορεύθηκε ὅμως ἀπὸ λόγους ἀσφαλείας.

Σὲ ὅλες τὶς ὑπόλοιπες περιοχὲς τῶν οἰκισμῶν ἡ πολεοδομικὴ δομὴ εἶναι πιὸ ἐλεύθερη. Ἐκεῖνο ποὺ τὴν χαρακτηρίζει εἶναι μιὰ κεντρικὴ γραμμικὴ διάρθρωση συνηθισμένη στοὺς νεώτερους παραδοσιακοὺς οἰκισμοὺς τῶν Κυκλάδων⁶³. Εἶναι μιὰ ἀνάπτυξη τῶν οἰκισμῶν κατὰ μῆκος ἐνὸς κεντρικοῦ δρόμου, χωρὶς μεγάλες προεκτάσεις στὰ πλάγια καὶ ἀσχετὴ μὲ τὴ μορφολογία τοῦ ἐδάφους, γιὰτις πολλὲς φορὲς γίνεται κάθετα πρὸς τὶς ὑψομετρικὲς καμπύλες, ὅπως στὶς Πλάκες τῆς Ἀπολλωνίας (εἰκ. 45) καὶ στὸν Πάνω Ἄρτεμώνα. Στὴν περίπτωση τοῦ κεντρικοῦ οἰκιστικοῦ συγκροτήματος τῆς Σίφνου αὐτὴ εἶναι πολὺ ἔντονη καὶ διαφαίνεται σὲ ὅλο τὸ μῆκος τοῦ οἰκιστικοῦ συνόλου ἀπὸ τὴν Καταβατὴ ὡς τὸν Ἄρτεμώνα. Ὀφείλεται στὸν κεντρικὸ πεζόδρομο ποὺ ἀποτελεῖ καὶ τὴ ραχοκοκκαλιὰ τοῦ οἰκιστικοῦ συγκροτήματος. Διασχίζει καὶ συνδέει ὄλους τοὺς οἰκισμοὺς, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Κάτω Πετάλι ποὺ εἶναι ἀπομακρυσμένο καὶ ξεχωρίζει, στὸ δὲ μεγαλύτερο μῆκος του ἀκολουθεῖ σὲ γενικὲς γραμμὲς τὸν προσανατολισμὸ Βορρᾶς-Νότος (εἰκ. 43). Ἀπὸ τὶς δύο πλευρὲς του ξεκινοῦν ἄλλοι δευτερεύοντες δρόμοι, ποὺ ἡ ὀδηγοῦν ἔξω ἀπὸ τὸν οἰκισμὸ ἢ καταλήγουν σὲ ἀδιέξοδο. Τὸ δίκτυο τοῦ κεντρικοῦ πεζοδρόμου μὲ τοὺς δευτερεύοντες διαγραμματικῶς μοιάζει μὲ σχῆμα ψαροκόκκαλου. Τὸ σύστημα αὐτὸ εἶναι ἓνα γενικὸ γνῶρισμα τοῦ πολεοδομικοῦ ἴσου, ποὺ ἐπαναλαμβάνεται σὲ μικρότερη κλίμακα στὶς περιπτώσεις ὅπου ὁ κύριος πεζόδρομος διακλαδώνεται.

Μέσα σ' αὐτὸ τὸ δίκτυο τῶν πεζοδρόμων ἡ διάταξη τῶν κτιρίων εἶναι ἐλεύθερη ἀλλὰ πάντοτε σφικτὴ καὶ σχετικὰ συμπαγὴς, ἰδίως στὶς λαϊκώτερες συνοικίες καὶ στοὺς παλαιότερους πυρῆνες τῶν οἰκισμῶν. Στοὺς κεντρικοὺς οἰκισμοὺς τῆς Σίφνου δὲν παρατηρεῖται ἓνα ἰδιαίτερο οἰκοδομικὸ σύστημα, ὅπως στὴν περίπτωση τοῦ Κάστρου, ἀλλὰ γενικὰ ἐπικρατεῖ μιὰ ποικιλία. Γίνεται ὅμως

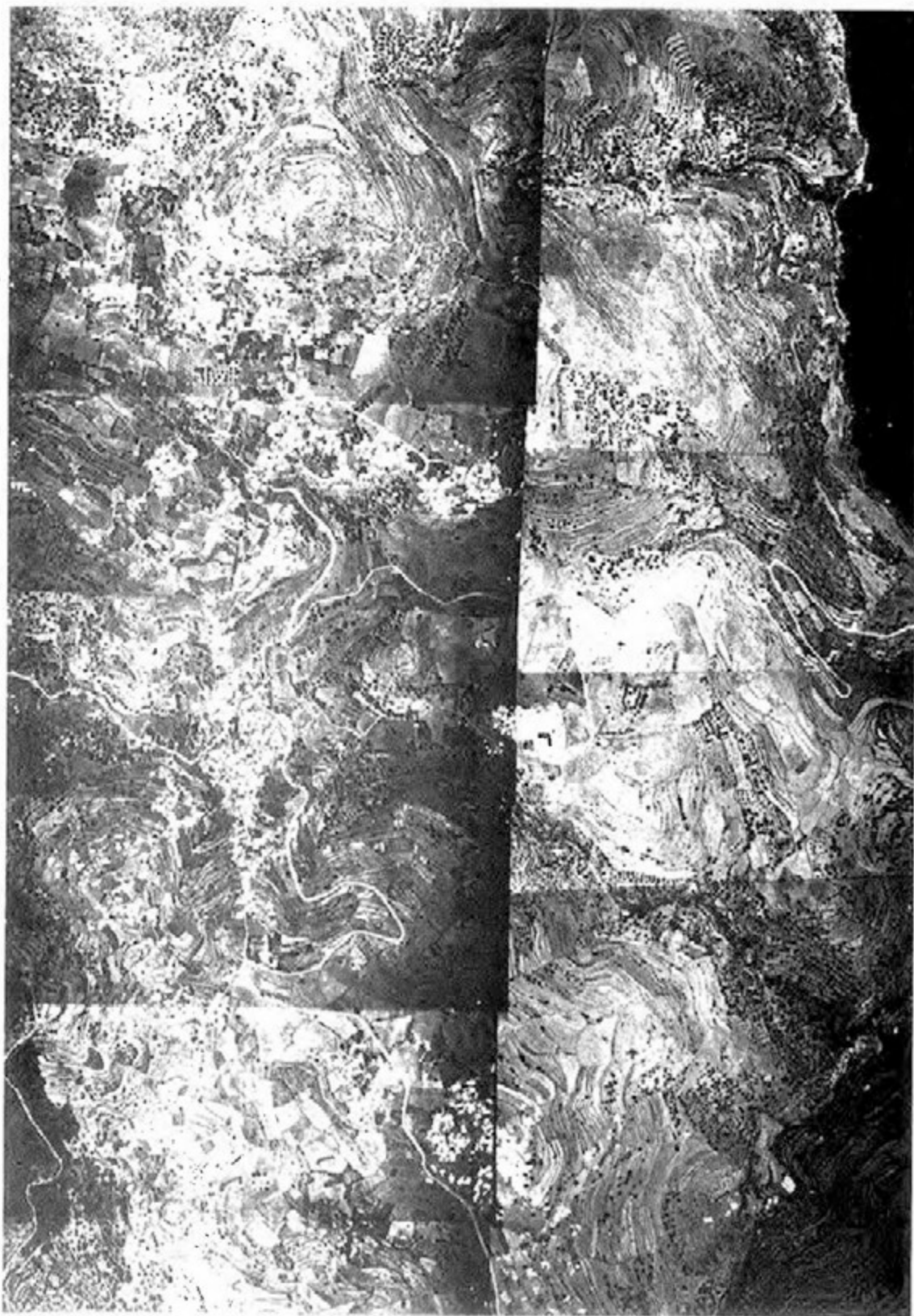

Εικ. 40. "Αποψη τών οικισμών ως τὸ ὕψωμα τοῦ Ἄρτεμόνα ἀπὸ τῆ θέσῃ «Ἀράδες».

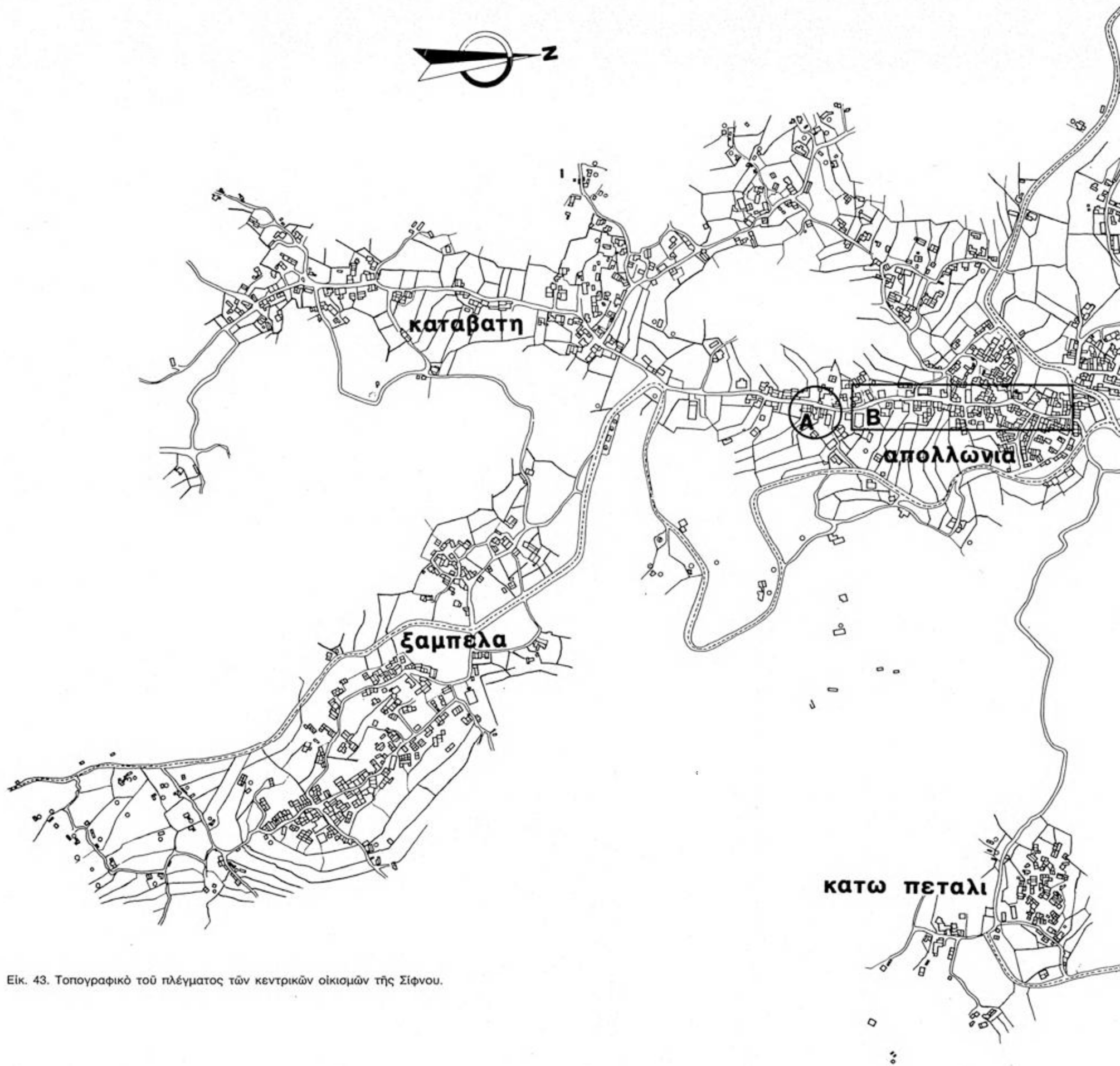

Εικ. 41. "Αποψη τών οικισμών ἀπὸ τὸ ὕψωμα τοῦ Ἄρτεμόνα.

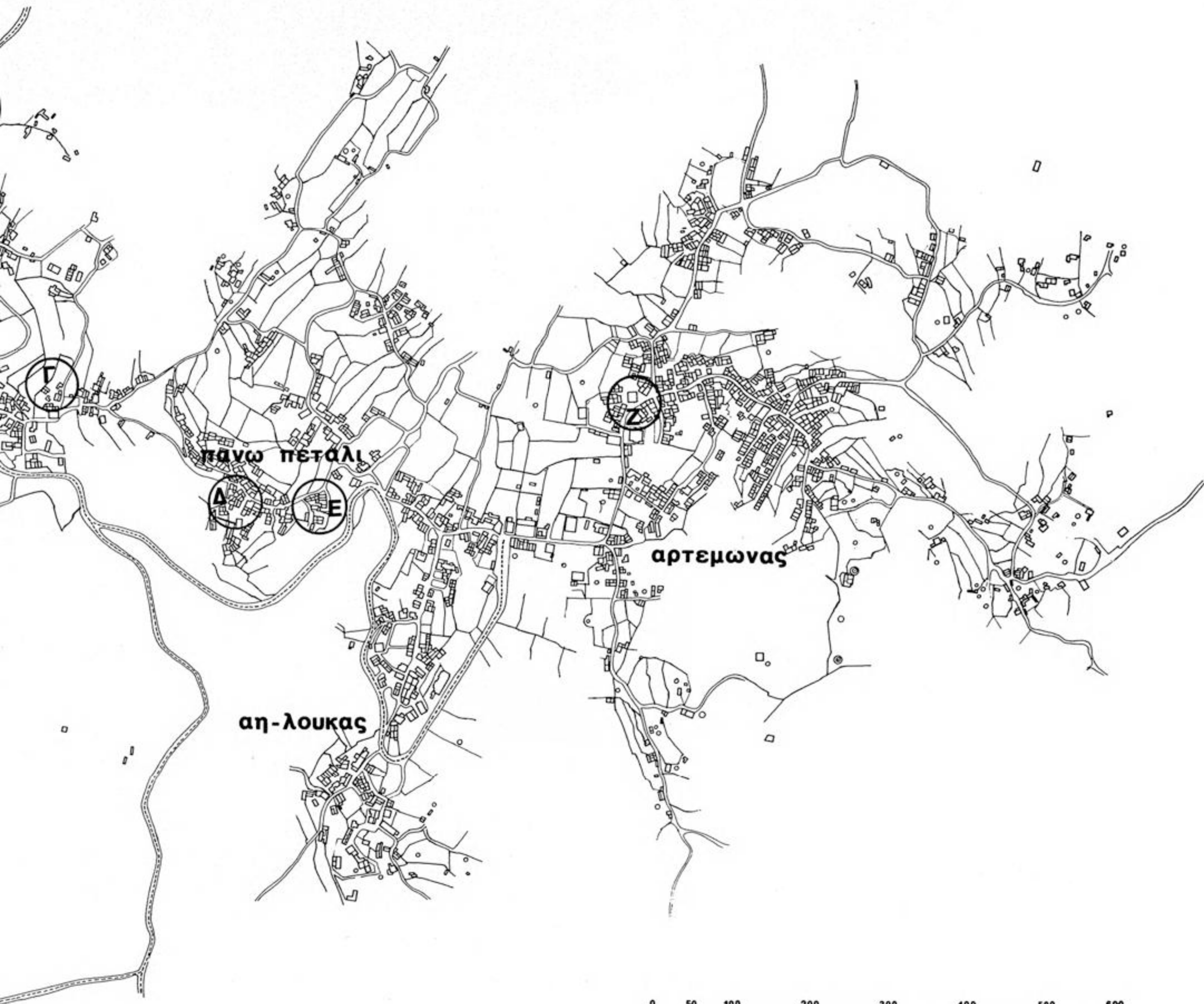

Είκ. 42. Ήεροφωτογραφία τοϋ πλέγματος τών κεντρικών οίκισμών τής Σίφνου.

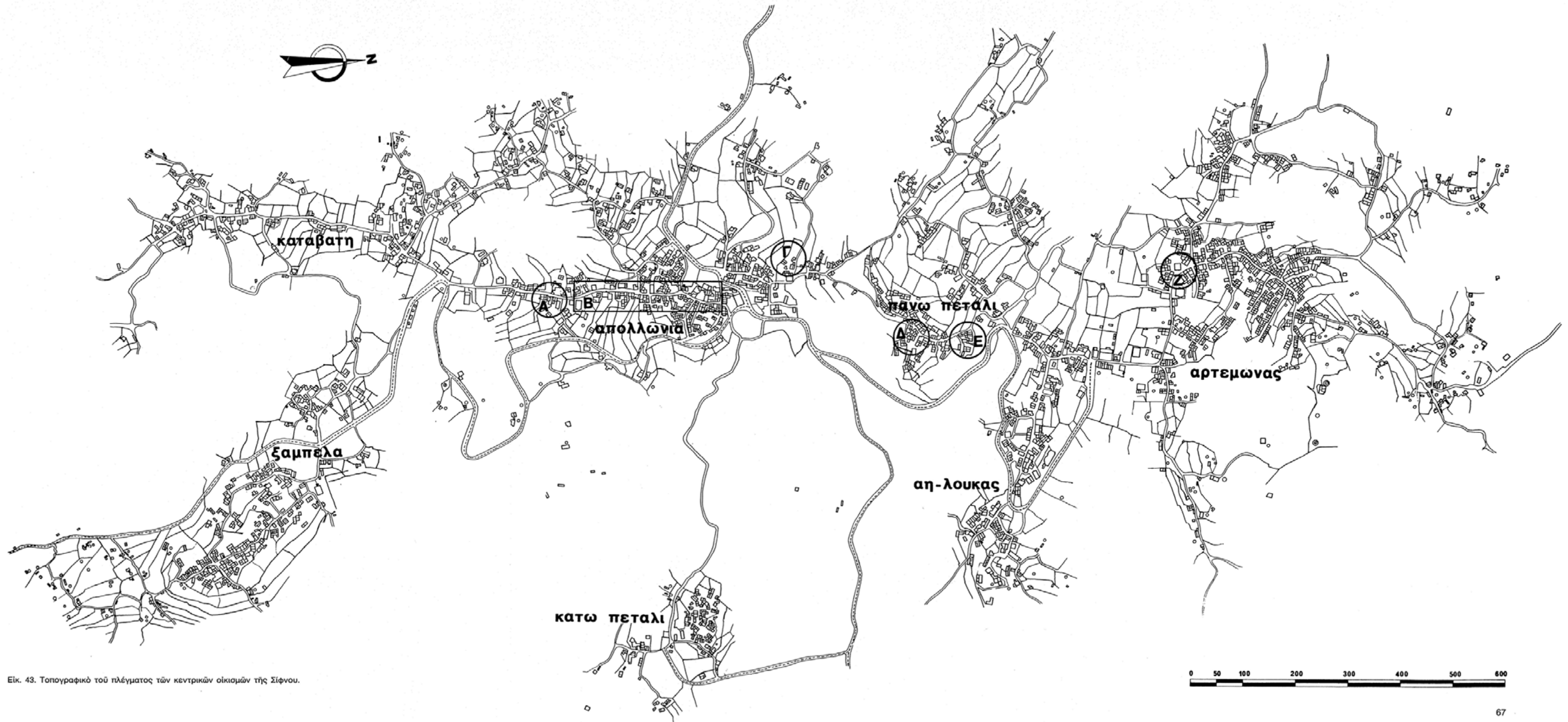

Είκ. 43. Τοπογραφικό του πλέγματος τών κεντρικών οικισμών τής Σίφνου.

0 50 100 200 300 400 500 600

Εικ. 43. Τοπογραφικό του πλέγματος των κεντρικών οικισμών της Σίφνου.

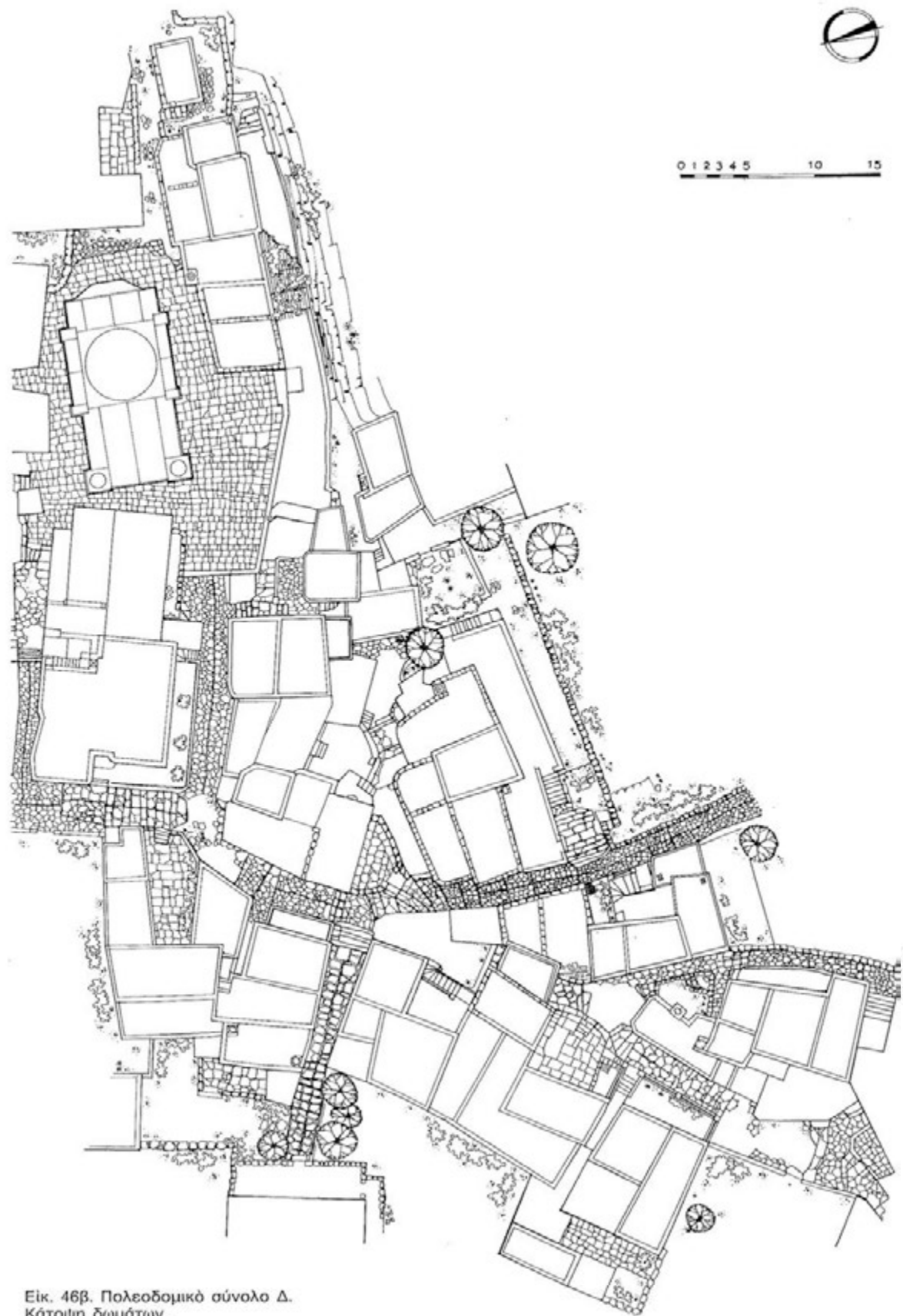
Εικ. 44. Άποψη του οικισμού Κάτω Πετάλι.

Εικ. 45. Άνάπτυξη του οικισμού Άπολλωνία με τη συνοικία Πλάκες προς τὸ ὕψωμα τῆς Καταβατῆς.

Εικ. 46α. Πολεοδομικό σύνολο Δ στο πάνω Πετάλι με την ένοριακή εκκλησία του 'Αγίου 'Ιωάννη.

Εικ. 46β. Πολεοδομικό σύνολο Δ.
Κάτοψη δωματίων.

χρήση της μεσοτοιχίας με δλους τούς δυνατούς συνδυασμούς (είκ. 46 α,β). 'Η ανέγερση τών οικοδομῶν θά πρέπει νά ἀκολουθοῦσε παλαιότερα τούς ἰσχύοντες κανόνες τοῦ ἐθνικοῦ δικαίου, ὅπως συνέβαινε γενικώτερα καί σέ ἄλλα νησιά τῶν Κυκλάδων⁶⁴. Τά τελευταῖα δέκα - δεκαπέντε χρόνια ἀπαιτοῦνται ἄδειες καί ἐφαρμόζονται ὀρισμένοι ὄροι δομῆσεως βάσει τοῦ Γενικοῦ Οἰκοδομικοῦ Κανονισμοῦ γιά κτίρια ἀπό ὀπλισμένο σκυρόδεμα. 'Αλλά ὅπωςδήποτε δέν συντάχθηκε νέο ρυμοτομικό σχέδιο καί δέν τηροῦνται συγκεκριμένες οἰκοδομικές γραμμές, πρασιές κλπ., πρᾶγμα πού συντελεῖ στήν κάποια διατήρηση τοῦ ὑπάρχοντος συστήματος. Στούς οἰκισμούς αὐτούς δέν ἐφαρμόζεται τὸ σύστημα τῆς ὀριζοντίου ἰδιοκτησίας, ὅπως στό Κάστρο, ἢ εἶναι πολὺ σπάνιο.

Κυκλοφορία, Δρόμοι

Ὁ αὐτοκινητόδρομος πού ὀδηγεῖ ἀπό τὸ λιμάνι στήν πρωτεύουσα τὴν διαπερνᾶ σ' ἓνα σημεῖο μικροῦ μήκους στό Σταυρὶ καί συνεχίζοντας ἔξω ἀπὸ τὸν οἰκισμό φτάνει στὸν 'Αρτεμώνα, χωρὶς νά κόβη πουθενά ἄλλο τὸ οἰκιστικὸ σύνολο, ἀλλὰ ἀπλῶς διασχίζοντας τίς δύο χωριστὲς συνοικίες τοῦ "Ἀη Λούκα. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καί μὲ τὸν ἀμαξιτὸ δρόμο τοῦ Πλατῦ Γιαλοῦ, πού ξεκινώντας ἀπὸ τὴν 'Απολλωνία παρακάμπτει τὸν οἰκισμό καί περνᾶ ἀνάμεσα ἀπὸ τίς δύο συνοικίες τῶν 'Εξαμπέλων. Οἱ ἄλλοι αὐτοκινητόδρομοι πού ὀδηγοῦν στὸν Φάρο, Κάστρο καί Χρυσοπηγή, διακλαδώνονται ἀπὸ αὐτοὺς τούς δύο κύριους δρόμους. Στὸν 'Αρτεμώνα καί Κάτω Πετάλι οἱ αὐτοκινητόδρομοι τερματίζουν στήν εἴσοδο τῶν οἰκισμῶν. "Εἶσι ἂν ἐξαιρέσουμε τὸ σταυροδρόμι τῆς 'Απολλωνίας, σὲ κανένα ἄλλο σημεῖο τοῦ οἰκιστικοῦ συνόλου οἱ ἀμαξιτοὶ δρόμοι δέν ἀποτελοῦν κυκλοφοριακὴ ἐξυπηρέτηση πεζῶν μέσα στοὺς οἰκισμούς. 'Η κυκλοφορία ἐκεῖ γίνεται μόνο ἀπὸ πεζοδρόμους. Τὸ πλάτος τοῦ κεντρικοῦ πεζοδρόμου κυμαίνεται ἀπὸ 1,5-3,5 μ., φαρδύτερο στὰ κεντρικὰ σημεῖα ἐνῶ στοὺς δευτερεύοντες εἶναι μικρότερο φτάνοντας καμμιὰ φορὰ κάτω τοῦ μέτρου (είκ. 47-50). Λόγω τῶν ὑψομετρικῶν διαφορῶν σὲ πολλὰ σημεῖα ὑπάρχουν σκαλοπάτια. Στὴν 'Απολλωνία, στὸ κυριώτερο τμῆμα τοῦ κεντρικοῦ πεζοδρόμου, τὰ ἀφαίρεσαν πρὶν δεκαπέντε περίπου χρόνια, γιά νά μπορῆ νά κυκλοφορῆ μικρὸ αὐτοκίνητο, σὲ ἐξαιρετικὲς περιστάσεις. Αὐτὸ συμβαίνει σπάνια λόγω τοῦ περιορισμένου πλάτους τοῦ δρόμου, ἀλλὰ κυκλοφοροῦν συχνὰ δίκυκλα καί τρίκυκλα τελευταῖα, ὅπως καί ὅπου ἄλλοῦ εἶναι αὐτὸ δυνατό. "Ενα γενικὸ χαρακτηριστικὸ ὄλου τοῦ δικτύου τῶν πεζοδρόμων εἶναι ὁ πλοῦτος ἀπὸ ὀπτικές φυγές πού προσφέρει καί ἡ ποικιλία τῆς προοπτικῆς. Αὐτὸ ὀφείλεται στήν ἔλλειψη κανονικῆς γεωμετρικῆς χαράξεως, στίς ἀποκλίσεις τῶν ἀξόνων τῶν δρόμων, καθὼς ἐπίσης καί στὴ μορφολογία τοῦ ἐδάφους μὲ τίς ὑψομετρικὲς διαφορές.

'Ελεύθεροι χώροι

Οἱ ἐλεύθεροι χώροι στήν προκειμένη περίπτωση χαρακτηρίζουν χρονολογικὰ τὴν ἐξέλιξη τῆς πολεοδομικῆς δομῆς τῶν οἰκισμῶν. Εἶδαμε ὅτι εἶναι στοιχειώδους μορφῆς καί ὄντότητος στό Κάστρο. Στούς κεντρικοὺς οἰκισμούς οἱ διαφαινόμενοι κοινόχρηστοι πολεοδομικοὶ χώροι, πού ἀνήκουν στό παραδοσιακὸ σύστημα, εἶναι μικροί, ἐνῶ οἱ σημερινοὶ ἐλεύθεροι χώροι, πού ἀποτελοῦν σημαντικὰ πολεοδομικὰ στοιχεῖα ἀπὸ ἀπόψεως μεγέθους, δημιουργήθηκαν τὸν 20ῦ αἰ. Σὲ τέσσερα σημεῖα τοῦ οἰκιστικοῦ συνόλου ὑπάρχουν πλατεῖες συνδεδεμένες μὲ τούς αὐτοκινητοδρόμους, διαμορφωμένες πρόσφατα. 'Η κυριώτερη, πού ἔχει καί τὸ 'Ηρώο, εἶναι στήν 'Απολλωνία καί ἐγίνε τὸ 1927 (είκ. 51). "Ἄλλη μία εἶναι στό σταυροδρόμι 'Απολλωνίας-Καταβατῆς-'Εξαμπέλων, ὅπου ὑπάρχει ἡ προτομή τοῦ 'Α. Μακράκη καί ἐγίνε τὸ 1958 σὲ μιὰ θέση τελειῶς ἔξω ἀπὸ τούς οἰκισμούς, μὲ σχῆμα στρογγυλὸ. 'Η πλατεῖα τοῦ 'Αρτεμώνα εἶναι μιὰ διαπλάτυνση τοῦ αὐτοκινητοδρόμου στό σημεῖο πού αὐτὸς τερματίζει (είκ. 52), ὅπως ἐπίσης καί ἡ πλατεῖα στό Κάτω Πετάλι (είκ. 53). Καί τὰ τέσσερα αὐτὰ πολεοδομικὰ στοιχεῖα εἶναι κάπως ξένα ἀπὸ τὸ ὄλο πνεῦμα πού χαρακτηρίζει τούς οἰκισμούς καί πού εἶναι καθαρὰ παραδοσιακό. Αὐτὸ φαίνεται περισσότερο στίς δύο πρῶτες πλατεῖες ὅπου ἐγίνε κάποιος σχεδιασμὸς μὲ μιὰ πρόθεση γεωμετρικότητος στὴ μορφή καί ἀποτελοῦν ἀντιπροσωπευτικὰ δείγματα τῆς μιμήσεως ἀστικῶν προτύπων πού ἐπικρατεῖ σὲ ὄλη τὴν ἑλληνικὴ ἐπαρχία. 'Απὸ ἀπόψεως λειτουργίας καί ἰδιαίτερα στήν περίπτωση 'Απολλωνίας καί 'Αρτεμώνα οἱ πλατεῖες αὐτὲς ἔχουν ἀποκτήσει μιὰ ὀργανικὴ χρῆση γιὰ τὰ σημεῖα αὐτὰ διεξάγεται ἡ ἐξυπηρέτηση τῆς δι' αὐτοκινήτων καί λεωφορείων συγκοινωνίας, πρᾶγμα πού ἀρχίζει νά συμβαίνει σιγὰ σιγὰ καί στό Κάτω Πετάλι.

Παλαιότερα καί πρὶν ἀπὸ τὴ χρῆση αὐτοκινήτων, κύρια πλατεῖα στήν 'Απολλωνία ἦταν ἡ λεγόμενη σήμερα πλατεῖα 'Απόλλωνος μὲ τὴν προτομή τοῦ Ραμπαγᾶ, πού βρίσκεται πάνω στὸν κεντρικὸ πεζόδρομο στό ἐσωτερικὸ τοῦ οἰκισμοῦ. Διαμορφώθηκε σιγὰ σιγὰ στίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα μας. Τὸ παρακείμενο συγκρότημα τεσσάρων καταστημάτων φέρει τὴ χρονολογία 1900⁶⁵, ἀλλὰ ἡ τελικὴ

Εικ. 47. Κεντρικός πεζόδρομος.

Εικ. 48. Κεντρικός πεζόδρομος.

Εικ. 49. Κεντρικός πεζόδρομος.

Εικ. 50. Δευτερεύων δρόμος.

Εικ. 51. 'Η πλατεία 'Ηρώου στην 'Απολλωνία.'

διαρρύθμιση τής πλατείας έγινε αργότερα. 'Αποτελούσε πριν από τον τελευταίο πόλεμο τὸ κέντρο τοῦ οικισμού, ὀργανικά συνδεδεμένη με τὰ καταστήματα καὶ τὰ καφενεῖα τής γειτονιάς. Τὰ τελευταία χρόνια ἡ πλατεία αὐτὴ ἔχει ἀτονήσει λειτουργικά ὡς κοινόχρηστος χώρος γιατί ὁ κόσμος μαζεύεται στὸ σταυροδρόμι τοῦ 'Ηρώου. Σήμερα ἔχει μεταβληθῆ σὲ χώρο ἀποθηκείσεως οἰκοδομικῶν ὑλικῶν τοῦ παρακειμένου ἔργοταξίου. Δεδομένου ὅμως ὅτι ἡ οἰκοδομὴ αὐτὴ θὰ λειτουργήσῃ ὡς ἐστιατόριο τουριστικό, μελλοντικά θὰ δώσῃ πάλι κάποια ζωὴ στὴν πλατεία Ραμπαγά. "Ἄλλωστε ἄρχισε καὶ ὁ κόσμος νὰ κουράζεται ἀπὸ τὴν κίνηση τῶν τροχοφόρων στὴ σημερινὴ κεντρικὴ πλατεία ποὺ δὲν θὰ πάψῃ ὅμως νὰ συγκεντρώνει τὸ ἐνδιαφέρον τῶν κατοίκων. "Ἄλλῃ μιὰ πλατεία μικρότερη, συνδεδεμένη με τὸν κεντρικὸ πεζόδρομο, εἶναι ἡ πλατεία Χρυσογέλου στὰ σύνορα 'Αρτεμώνας καὶ "Αη Λούκα, ποὺ φτιάχθηκε μετὰ τὸν τελευταίον πόλεμον με μνημειακὸ προορισμὸ (εἰκ. 54). Σὲ ὅλες αὐτὲς τὶς πλατείες, ποὺ δημιουργήθηκαν στὸν αἰῶνα μας, διαφαίνεται ἕνας διαφορετικὸς σχεδιασμὸς. "Ἐχουν σχέση με τοὺς αὐτοκινητόδρομους, προτομὲς-μνημεία ἢ με καφενεῖα καὶ καταστήματα.

'Υπάρχουν καὶ πλῆθος ἄλλοι μικρότεροι ἐλεύθεροι χώροι, ποὺ ἀποτελοῦν διαπλατύνσεις τῶν δρόμων συνήθως σὲ συνδυασμὸ με τοὺς αὐλόγυρους τῶν ἐκκλησιῶν, ποὺ φαίνεται πῶς στὰ παλιὰ χρόνια ἀποτελοῦσαν τοὺς κυριώτερους ὑπαίθριους χώρους οἰκισμῶν. 'Ακόμα πρέπει νὰ σημειωθῆ πῶς ἡ ἔλλειψη σαφούς διαχωρισμοῦ τῶν ἰδιωτικῶν ἐλευθέρων χώρων ἀπὸ τοὺς δημόσιους δημιουργεῖ μιὰ πλοῦσια ἐντύπωση πολεοδομικοῦ χώρου μέσα στοὺς οἰκισμοὺς. Τὰ σπίτια δὲν ἔχουν ἐδῶ ψηλὲς μάντρες, ἀλλὰ χαμηλὰ πεζούλια ποὺ χωρίζουν τὶς αὐλὲς ἀπὸ τοὺς δρόμους καὶ αὐτὸ εἶναι ἕνα ἐντονο χαρακτηριστικὸ στὸ κεντρικὸ οἰκιστικὸ συγκρότημα τής Σίφνου. 'Ἐξαίρεση ἀποτελοῦν λίγα νεώτερα σπίτια εὐπόρων Σιφνιῶν. Γενικά στοὺς μικροὺς ἐλεύθερους χώρους μέσα στοὺς οἰκισμοὺς ἡ μορφή εἶναι ἐλεύθερη προσαρμοσμένη με τὰ κτίρια καὶ τὴν κίνηση τῶν πεζῶν.

Περιοχὲς κατοικίας

Στὸ κεντρικὸ οἰκιστικὸ πλέγμα ἔχουμε μερικές λεπτὲς διακρίσεις ὡς πρὸς τὴν κοινωνικὴ στάθμη τῶν κατοίκων καὶ τὸ ἐπίπεδο τῶν κατοικιῶν τόσο ἀνάμεσα στοὺς οἰκισμοὺς ὡς καὶ μετὰ τῶν συνοικιῶν. "Ἔτσι ὁ 'Αρτεμῶνας γενικά ξεχωρίζει με τὸν ἀριστοκρατικὸ του χαρακτήρα, γιατί ἐκεῖ βρίσκονται κατ' ἐξοχὴν πολλὰ σπίτια εὐπόρων Σιφνιῶν. Μερικά ἀπὸ αὐτὰ μάλιστα ξεχωρίζουν ἀπὸ τὴ νεοκλασικίζουσα μορφή τους καὶ ἐγιναν στὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰ. (εἰκ. 55). Τὰ περισσότερα χτίστηκαν πάνω σὲ παλαιότερα σπίτια καὶ τὸ γεγονός ὅτι εἶναι συγκεντρωμένα σὲ γειτονιὲς ὀφείλεται ἴσως σὲ φιλικούς καὶ συγγενικούς δεσμούς ποὺ ὤθησαν παλαιότερα στὴ μετανάστευση ἄτομα ποὺ ἀνήκαν στὴν ἴδια γειτονιά. 'Η οἰκονομικὴ εὐχέρεια ποὺ ἀπόκτησαν ἔδωσε τὴ δυνατότητα τής ἀνοικοδομήσεως. 'Ο Πάνω 'Αρτεμῶνας εἶναι λαϊκὴ συνοικία με νεώτερα σχετικά σπίτια, ἐνῶ γύρω ἀπὸ τὴν Παναγιὰ τὴν Κόγχη ἔχουμε παλαιότερα σπίτια μεσαίου καὶ μικροῦ μεγέθους (εἰκ. 56). Στὴν Παναγιὰ τὰ Γουρνιά στὸν Κάτω 'Αρτεμῶνα ὑπάρχουν ἀρκετὰ παλιὰ μεγάλα σπίτια (εἰκ. 57) καὶ

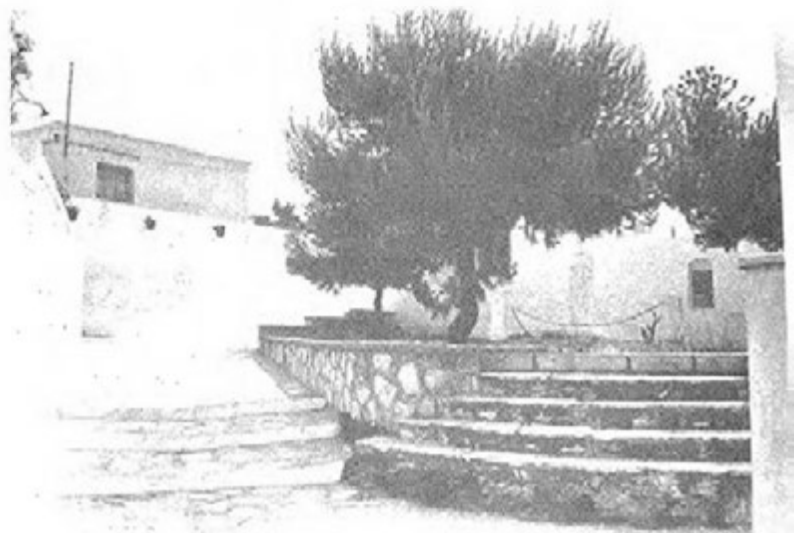
Εικ. 52. 'Η νέα πλατεία
στόν 'Αρτεμόνα.

Εικ. 53. 'Η πλατεία
στό Κάτω Πετάλι.

Εικ. 54. 'Η πλατεία
Χρυσογέλου.

Είκ. 55. Νεοκλασσικό σπίτι στον Άρτεμώνα.

Είκ. 56. Μικρό σπίτι στον Άρτεμώνα.

Είκ. 57. Παλιό σπίτι στον Άρτεμώνα.

Είκ. 58. Παλιό σπίτι στα Ξάμπελα.

άρκετά του τέλους 19ου αι. Στα Ξάμπελα πάλι έχουμε μερικά παλιά άρχοντικά και μεγάλα σπίτια (είκ. 58), ενώ στην Καταβατή και Κάτω Πετάλι κυριαρχεί περισσότερο ένας αγροτικός χαρακτήρας και τα σπίτια είναι συνήθως μικρά (είκ. 59, 60). Έπικρατεί μάλιστα η άποψη ότι στην Καταβατή, Ξάμπελα και στις Πλάκες της Άπολλωνίας ζούσαν Κρήτες πάροικοι που άφησαν διάφορες επιρροές⁶⁶, άφανείς όμως σήμερα. Στην Άπολλωνία έμφανίζεται μια ποικιλία με λαϊκότερες γειτονίες, όπως τα Πινάκια, και άριστοκρατικότερες, όπως ο Φυρός, αλλά γενικά το επίπεδο των κατοικιών είναι μέσης στάθμης (είκ. 61).

Παρ' όλες αυτές τις διακρίσεις δέν δημιουργούνται στεγανοί διαχωρισμοί στις συνοικίες ούτε διασπάται ή ένότης του οικιστικού συνόλου. Αυτό όφείλεται κυρίως στα μικρά μεγέθη των περιοχών που ξεχωρίζουν και που δέν είναι τέτοιας κλίμακος ώστε να άποτελέσουν αυτόνομα και άνεξάρτητα οικιστικά σύνολα. Άλλωστε η άνάμιξη της στάθμης των κατοικιών που χαρακτηρίζει γενικά τους οικισμούς έμποδίζει τη δημιουργία εύρυτέρων ξεχωριστών ζωνών και ούτε στην πολεοδομική δομή διαφαίνεται μια τέτοια πρόθεση. Στην πιό χτυπητή περίπτωση του Άρτεμώνα που παρουσιάζεται μια συγκέντρωση κατοικιών ύψηλης στάθμης, τα πολεοδομικά μεγέθη, όπου έμφανίζονται οι διαφορές, περιορίζονται σε μερικές δεκάδες μέτρων, λόγω της έναλλαγής του επιπέδου των κατοικιών. Οι μικρές αυτές γειτονίες με τα μεγάλα σπίτια είναι έντεταγμένες μέσα στον γενικό λειτουργικό ιστό των οικισμών και έξυπηρετούνται με τα ίδια δίκτυα κοινοχρήστων.

Άπό τις έντοιχισμένες χρονολογίες των σπιτιών βλέπουμε ότι ύπήρξε ένας οίκοδομικός όργανος γύρω στο δεύτερο ήμισυ του 19ου αι. (είκ. 62, 63) σε όλόκληρο το κεντρικό οικιστικό πλέγμα του νησιού.

Έμπορικά κέντρα

Σε κάθε ένα από τα χωριά του οικιστικού συγκροτήματος ύπάρχει και ένα έμπορικό κέντρο, άνάλογο με το μέγεθος του οικισμού. Έτσι στο Κάτω Πετάλι έχουμε δύο μόνο καταστήματα, στα Ξάμπελα άλλα δύο, στην Καταβατή, Πάνω Πετάλι και Άη Λούκα από τέσσερα, στον Άρτεμώνα καμμία είκοσαριά και στην Άπολλωνία περισσότερα.

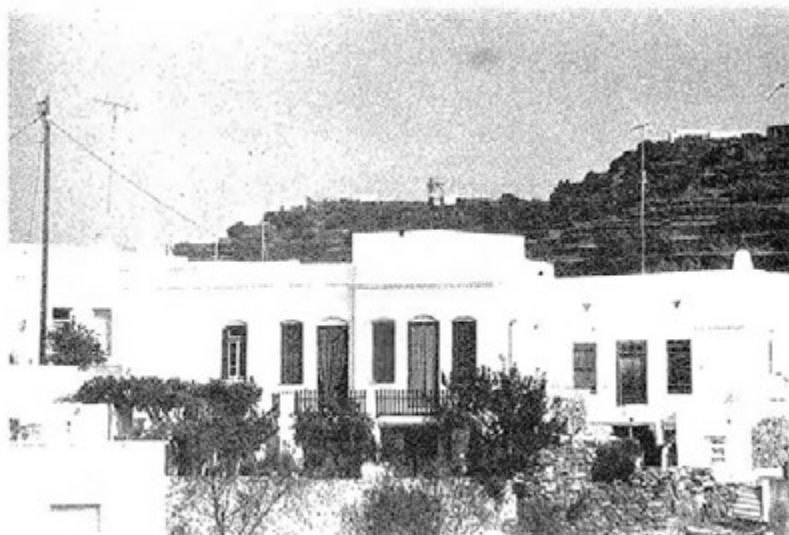
Η στοιχειωδέστερη μορφή που συναντάμε στο Κάτω Πετάλι και στα Ξάμπελα είναι το μικρό

Εικ. 59. Σπίτι
στην Καταβατή.

Εικ. 60. Σπίτια στο
Κάτω Πετάλι.

Εικ. 61. Σπίτια
στην 'Απολλωνία.

Εικ. 62. Οικόσημο στην 'Απολλωνία.

Εικ. 63. Οικόσημο στον 'Αρτεμόνα.

μπακάλικο συνδυασμένο με καφενείο. 'Η άμέσως έπομένη, όπως στο Πάνω Πετάλι, Καταβατή και "Αη Λούκα, είναι καταστήματα γενικού έμπορίου και καφενεία χωριστά, αλλά χωρίς άλλο είδος μαγαζιού. Στον 'Αρτεμόνα έχουμε όλων των ειδών τα καταστήματα και ακόμα ξενοδοχείο, ταβέρνες και ζαχαροπλαστεία. 'Οπωσδήποτε το πληρέστερο και μεγαλύτερο έμπορικό κέντρο είναι στην 'Απολλωνία. Τα καταστήματα είναι γενικά λιανικού έμπορίου. Λόγω του ότι η τροφοδοσία σε αρκετά είδη γίνεται απ' ευθείας με τον Πειραιά και 'Αθήνα, το έμπορικό κέντρο καλύπτει στοιχειώδεις ανάγκες. Δύο-τρία καταστήματα τροφίμων χειρίζονται και τη χονδρική πώληση διαφόρων ειδών σε άλλα μικρότερα. Μάλιστα το ένα στο Πάνω Πετάλι πουλάει πάσης φύσεως τρόφιμα, οικιακά σκεύη, οικοδομικά υλικά, είδη κιγκαλερίας κλπ.

Σε παλαιότερα χρόνια οι φούρνοι ήταν έγκατεστημένοι στις αούλες των μεγαλύτερων σπιτιών, έξυπηρετώντας μιá όλόκληρη γειτονιά. 'Ο φούρναρης που ανέλάμβανε το ψήσιμο κρατούσε ένα μέρος από τα ψωμιά της κάθε οικογένειας για άμοιβη και αυτό γινόταν μιá φορά την εβδομάδα κάθε Σάββατο. Κάτι παρόμοιο συνέβαινε και με τα λιοτρίβια, τα όποια διέθεταν όρισμένες οικογένειες. Αούτά είναι χαρακτηριστικά της πρωτογενούς παραγωγής που διέκρινε την οικονομία του νησιού άλλοτε.

Σε όλους τους οικισμούς τα έμπορικά αούτα κέντρα είναι πάνω στον κεντρικό πεζόδρομο, έγκατεστημένα τις περισσότερες φορές σε κτίρια ειδικά χτισμένα για μαγαζιά και ανακατεμένα με τα σπύτια και τις έκκλησιες. Παρατηρείται δηλαδή ένας συνδυασμός έμπορικών, διοικητικών, πνευματικών και ψυχαγωγικών έξυπηρετήσεων που μαζί με τις κατοικίες άποτελεί ένα άνοικτό σύστημα. 'Η άνάμιξη αούτη των λειτουργιών, που καλύπτουν ένα εύρύ φάσμα κοινωνικών έκδηλώσεων, μάς θυμίζει τα κριτήρια της σύγχρονης πολεοδομίας για τα κέντρα των οικισμών. Στο σχέδιο (εικ. 64) είναι σημειωμένα τα κτίρια που άποτελούν τα έμπορικά κέντρα και τα διοικητικά, δηλ. μαγαζιά, ταβέρνες, ξενοδοχεία, καφενεία, ζαχαροπλαστεία (τα περισσότερα είναι πριν το 1940 χτισμένα) και τα δημόσια γραφεία.

Διοικητικό κέντρο

Το κυρίως διοικητικό κέντρο είναι στο Σταυρί της 'Απολλωνίας όπου ήταν ήδη και τον περασμένο αιώνα⁶⁷, ενώ στον 'Αρτεμόνα υπάρχει μόνο το γραφείο της εκεί κοινότητας και στις Καμάρες το τελωνείο. Τα γραφεία κοινότητας της 'Απολλωνίας στεγάζονται στο κτίριο που φτιάχτηκε τον περασμένο αιώνα ειδικά για να στεγάσει το τότε Δημαρχείο και βρίσκεται στον κεντρικό πεζόδρομο που είναι και το έμπορικό κέντρο της 'Απολλωνίας και όλου του οικιστικού συγκροτήματος. Στην Πέρα Γειτονιά ήταν παλιά και το κτίριο της άλλοτε Καγκελλαρίας, που σωζόταν έρειπωμένο μέχρι πριν λίγα χρόνια και κατεδαφίσθηκε πρόσφατα. Τα γραφεία Ο.Τ.Ε., Δ.Ε.Η. και του Ταχυδρομείου

στεγάζονται σε καινούργια κτίρια καταστημάτων πάνω στον αυτοκινητόδρομο στο Σταυρί της 'Απολλωνίας.

Ἐκκλησίες

Οἱ οἰκισμοὶ τῆς Σίφνου εἶναι διάστικτοι ἀπὸ ἓνα πλῆθος ἐκκλησιῶν ποὺ εἶναι ἓνα σοβαρὸ πολυοδομικὸ στοιχεῖο. Χαρακτηριστικὸς εἶναι ὁ μεγάλος ἀριθμὸς τους⁶⁸ καὶ ἡ ἔνταξή τους στὸ οἰκιστικὸ περιβάλλον. Ἀνακατεμένες πυκνά μὲ τὰ σπίτια καὶ στὴν ἴδια κλίμακα οἱ περισσότερες ἀποτελοῦν μιὰ συνέχεια τοῦ ὅλου οἰκιστικοῦ συστήματος. Οἱ αὐλές τους συνδέονται ἀπλὰ καὶ ὀργανικά μὲ τοὺς πεζοδρόμους ἢ καὶ τὶς αὐλές τῶν σπιτιῶν πολλές φορές, χωρὶς μνημειακὴ χάραξη, προσαρμοσμένες στὴν πολυοδομικὴ δομὴ τῶν κατοικιῶν (εἰκ. 65, 66). Στὸ σχέδιο (εἰκ. 67) φαίνεται ἡ θέση τῶν ἐκκλησιῶν μέσα στοὺς οἰκισμοὺς. Οἱ περισσότερες συνδέονται μὲ τὸν κεντρικὸ πεζόδρομο ἢ γενικὰ τὸν κύριον πεζόδρομον τῆς συνοικίας ἢ τῆς περιοχῆς. Εἶναι δύσκολο νὰ διευκρινισθῇ ἂν προϋπῆρξε ὁ δρόμος πάνω στὸν ὁποῖο ἔγιναν οἱ ἐκκλησίες ἢ ἀντιστρόφως ἂν ὁ δρόμος χάραχθηκε γιὰ νὰ τὶς ἐξυπηρετῇ. Μπορεῖ ὅμως νὰ συμβαίνουν καὶ τὰ δύο, πρᾶγμα ποὺ εἶναι καὶ τὸ πιθανώτερο. Ὁ μεγαλύτερος ἀριθμὸς ἐκκλησιῶν εἶναι στὴν Ἀπολλωνία καὶ στὴν Καταβατὴ καὶ αὐτὸ ἴσως ἀποτελεῖ μιὰ βάση γιὰ συμπεράσματα πάνω στὴν ἱστορία τῶν οἰκισμῶν καὶ στὴν ἐξέλιξή τους.

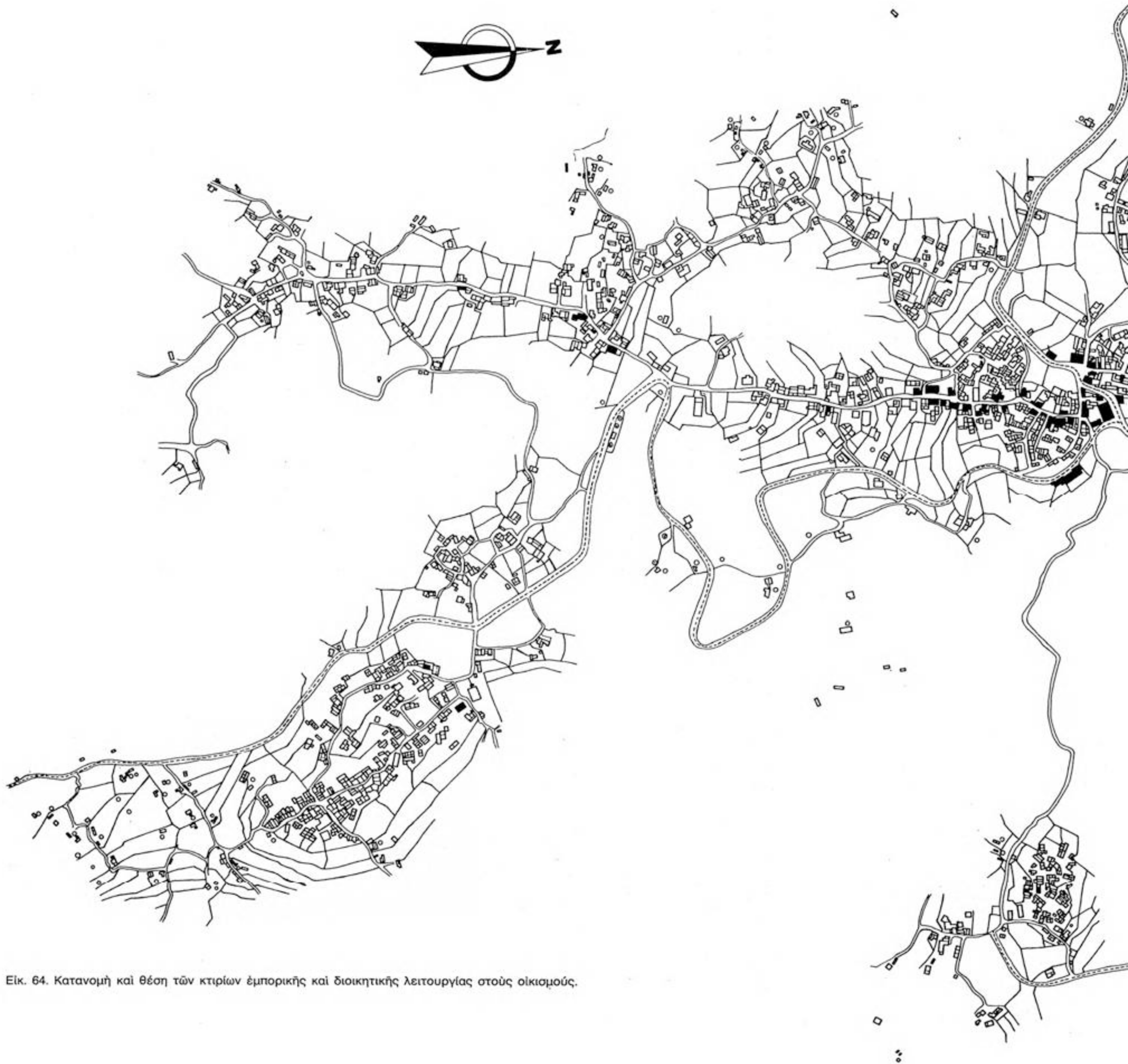
Ὁ Μητροπολιτικὸς ναὸς τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνα καὶ ἐν γένει οἱ ἐνοριακὲς ἐκκλησίες ἐντάσσονται σὰν κοινόχρηστοι χώροι στοὺς οἰκισμοὺς (εἰκ. 68-71). Σὲ ἀρκετές, ποὺ παλαιότερα χτίστηκαν σὰν ἰδιωτικὲς καὶ παραχωρήθηκαν μετὰ στὶς ἐνορίες ἢ στὴν κοινότητα, σιγὰ σιγὰ μὲ τὶς διαφορὲς ἀνακαινίσεις ἢ διαμόρφωση τῆς αὐλῆς πήρε πάλι χαρακτῆρα κοινοχρήστου χώρου, ὅπως στὸν Ἅγιον Κωνσταντῖνον τοῦ Ἀρτεμῶνα. Αὐτὲς οἱ ἐκκλησίες οἱ περισσότερες εἶναι συνήθως καὶ μεγαλύτερες λόγω τῶν ἀνακαινίσεων ποὺ ἔγιναν τὸν 19ο αἰ. καὶ στὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰ., ὅπως στὴν Παναγιά τῆς Κόγχης (εἰκ. 72), Παναγιά τοῦ Μπαλῆ στὸν Ἅγιον Σπυρίδωνα κ.ά. Πολλὲς ὅμως παραμένουν μὲ τὸ ὕψος τῆς ἰδιωτικῆς ἐκκλησίας καὶ σ' αὐτὸ συντείνει βέβαια καὶ ἡ θέση τους ποὺ συχνὰ εἶναι ἔξω ἀπὸ τοὺς κεντρικοὺς πεζοδρόμους, ἀλλὰ κυρίως ὁ τρόπος ποὺ συνδέεται τὸ κτίριο καὶ ἡ αὐλή του μὲ τὰ γύρω σπίτια (εἰκ. 73-75). Στὶς περιπτώσεις αὐτὲς ἡ αὐλὴ περιορίζεται συνήθως σὲ μιὰ πλευρὰ καὶ δὲν περιβάλλει τὸ κτίριο, ὅπως συμβαίνει κατ' ἐξοχὴν μὲ τὶς μεγάλες ἐκκλησίες. Ὑπάρχουν καὶ περιπτώσεις, ὅπου οἱ ἰδιωτικὲς ἐκκλησίες ἦταν μέσα στὶς αὐλές τῶν σπιτιῶν, ὅπως ὁ Σταυρὸς καὶ ὁ Ταξιάρχης στὴν Ἀπολλωνία, ποὺ διατηροῦνται ἔτσι μέχρι σήμερα. Σὲ ὅλες τὶς ἐκκλησίες καὶ ἰδιαιτέρως στὶς μεγαλύτερες ὑπάρχει πάντα ἓνας σχετικὰ μεγάλος αὐλόγυρος μὲ πεζούλια γιὰ τὶς συγκεντρώσεις ἀνάλογος μὲ τὸ μέγεθος καὶ τὴ σημασία τῆς ἐκκλησίας. Οἱ χώροι αὐτοὶ εἶναι ἀπὸ τοὺς σημαντικώτερους ἐλευθέρους χώρους μέσα στοὺς οἰκισμοὺς (εἰκ. 76, 77).

Συμπλέγματα κατοικιῶν

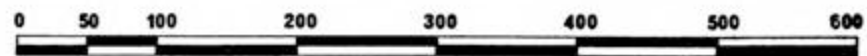
Στοὺς κεντρικοὺς οἰκισμοὺς δὲν παρατηρεῖται ἰδιαίτερος κανόνας στὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο συνδέονται τὰ σπίτια τὸ ἓνα μὲ τὸ ἄλλο. Κάθε φορὰ ἀνάλογα μὲ τὴν περίπτωσιν προκύπτει καὶ ἡ μορφή, ἀλλὰ συνήθως ἀκουμπάει τὸ ἓνα σπίτι πάνω στὸ ἄλλο. Στὸ σχέδιο (εἰκ. 46 α,β) φαίνεται ἡ διάταξη τῶν σπιτιῶν στὸ σημεῖο ποὺ ὁ κεντρικὸς πεζόδρομος φθάνει στὴν κορυφὴ τοῦ λόφου στὸ Πάνω Πετάλι, ὅπου καὶ ἡ ἐνοριακὴ ἐκκλησία. Διακρίνεται μιὰ στροφὴ τῶν ὑπαιθρίων χώρων (αὐλὲς καὶ βεράντες) πρὸς τὴν κατεύθυνση ΝΑ. ἢ Ν., στὸ δεξιὸ τμήμα τοῦ σχεδίου. Αὐτὴ ἡ διαφορὰ προκύπτει ἀπὸ τὴ μορφή τοῦ ἐδάφους ποὺ στὸ σημεῖο ἐκεῖνο κάνει μιὰ στροφὴ. Σχεδὸν ὅλα τὰ σπίτια ἔχουν ἓναν ὑπαιθριον ὡς, ἀλλὰ μᾶλλον μικρὸ, γιὰ τὸ σημεῖο ἐκεῖνο οἱ ὕψομετρικὲς διαφορὲς εἶναι μεγάλες.

Στὸ σχέδιο (εἰκ. 78) ποὺ δείχνει τὸ κυρίως ἐμπορικὸ κέντρο καὶ ἐν μέρει τὸ διοικητικὸ βλέπουμε ἐπίσης ὅτι ἡ σύνδεση τῶν σπιτιῶν μεταξύ τους καὶ μὲ τὰ καταστήματα καὶ τὶς ἐκκλησίες δὲν ἀκολουθεῖ κανόνες. Οἱ ἰδιοκτησίαι δὲν ἔχουν κανονικὸ σχῆμα καὶ ἔτσι τὰ κτίρια μπλέκονται τὸ ἓνα μὲ τὸ ἄλλο, μὲ μιὰ πρόθεση προσαρμογῆς στὶς δυνατότητες ποὺ προσέφερε κάθε φορὰ ὁ οἰκοδομησῖμος ὡς, ἀνάλογα μὲ τὰ ὑφιστάμενα κτίρια, τὶς διαδοχικὲς προσθήκες καὶ τὶς τροποποιήσεις (εἰκ. 79-84).

Πολλὲς φορές μέσα στοὺς οἰκισμοὺς ξεχωρίζουν ὁμάδες σπιτιῶν ποὺ μοιάζουν σὰν νὰ ἀποτελοῦν ἓνα ἰδιαίτερο σύνολο. Αὐτὸ ὀφείλεται στὸν τρόπο ποὺ προσαρμόσθηκε τὸ ἓνα κτίριο μὲ τὸ ἄλλο καὶ πολλὲς φορές στὸν συνδυασμὸ τῶν αὐλῶν, ὅπου ἡ προσπέλαση ἐνὸς σπιτιοῦ γίνεται μέσα ἀπὸ τὴν αὐλὴ τοῦ ἄλλου (εἰκ. 85 α, β, 86). Αὐτὸ συμβαίνει ἐπίσης καὶ στὴν περίπτωσιν τοῦ συγκροτήματος Ε (εἰκ. 73). Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ διευκρινισθῇ ἂν ἀρχικὰ τὰ σπίτια αὐτὰ ἀνήκαν σὲ μέλη τῆς ἴδιας

Είκ. 64. Κατανομή και θέση τών κτιρίων έμπορικής και διοικητικής λειτουργίας στους οικισμούς.

Εικ. 65. 'Η εκκλησία Παναγιά της 'Αμμου στον κεντρικό πεζόδρομο του 'Αρτεμώνα.

Εικ. 66. 'Η εκκλησία Ταξιάρχης στον κεντρικό πεζόδρομο της 'Απολλωνίας.

οικογένειας μέσα σ' ένα οικογενειακό οικόπεδο, όπου χτίστηκαν σιγά σιγά. Είναι ένα θέμα που απαιτεί ιδιαίτερη και διεξοδική έρευνα. Πάντως οι πληροφορίες των κατοίκων οδηγούν στο συμπέρασμα πως άλλοτε συμβαίνει αυτό⁶⁹ και άλλοτε όχι, όποτε ο συνδυασμός αυτός των σπιτιών σ' ένα ιδιαίτερο σύνολο οφείλεται σε άλλους παράγοντες. Σε όλα αυτά τα σχέδια ο μόνος κανόνας που διαφαίνεται είναι ότι γενικά τα σπίτια είναι χτισμένα στή μια ή δύο άκρες του οικοπέδου, καμιά φορά και στις τρεις, αφήνοντας τον υπαίθριο χώρο της αύλης ή της βεράντας από μια πλευρά κατά προτίμηση προς Α. ή Ν. (εικ. 87). Μόνο στα νεώτερα νεοκλασικίζοντα σπίτια εύπόρων οικογενειών παρατηρείται ή τοποθέτηση του σπιτιού σε τρόπο ώστε το οικόπεδο να περιβάλλει το κτίσμα. Το ίδιο συμβαίνει και με τα σύγχρονα σπίτια που χτίζονται στις Καμάρες. Σε όλα τα παραδοσιακά σπίτια κατά κανόνα, έστω και αν υπάρχουν ελεύθεροι χώροι στις διάφορες πλευρές, υπάρχει μια ιεράρχηση, ένας είναι ο κύριος ελεύθερος χώρος και το σπίτι το διακρίνει μια ράχη. Το κτίριο ανοίγεται προς μία κατεύθυνση, όπου και η κυρίως αύλη.

Πολεοδομικός εξοπλισμός

'Ο κατ' έσοχην πολεοδομικός εξοπλισμός στους οικισμούς της Σίφνου είναι τα πλακόστρωτα και τα πεζούλια, στους δρόμους και λοιπούς κοινόχρηστους χώρους. Σε πολλά σημεία υπάρχουν ακόμα πεζούλια που αρχικά έγιναν για την άνοδο και κάθοδο από τα ζώα. Στην 'Απολλωνία αυτά αφαιρέθηκαν από τον κεντρικό πεζόδρομο τα τελευταία χρόνια για να μπορούν να περνούν τροχοφόρα. Αυτά τα πεζούλια συνήθως είναι χτισμένα μπρός από τους τοίχους των σπιτιών και, σε συνδυασμό με τις χαμηλές μάντρες των αύλων, αποτελούν ένα πολύτιμο εξοπλισμό των δρόμων, χρήσιμο για την ξεκούραση των πεζών, ενώ παράλληλα είναι και ένα είδος πολεοδομικού διακόσμου (εικ. 79). 'Ιδιαίτερη αισθητική αξία αποκτούν τα πλακόστρωτα με το άσπρισμα των άρμών, που γίνεται από τις νοικοκυρές στο κομμάτι του δρόμου μπρός από κάθε σπίτι (εικ. 88).

Στά κεντρικότερα σημεία τών πεζοδρομίων και υπαιθρίων δημοσίων χώρων εν γένει υπάρχει κάποια πρόβλεψη για την απορροή τών όμβρίων υδάτων. Προς τό παρόν δέν υπάρχει δίκτυο ύδρευσεως και μόλις τώρα γίνονται οί σχετικές έργασίες γι' αυτό τόν σκοπό. Στην 'Απολλωνία όμως στη συνοικία του Φυρού βρίσκονται κοινόχρηστα πηγάδια από παλιά χρόνια άκόμα. 'Η παράδοση αναφέρει επίσης για παλαιότερα χρόνια και κοινόχρηστες γουρνες για τό πλύσιμο τών ρούχων στο ποτάμι της Πατσάνας⁷⁰. 'Από σύγχρονα δίκτυα έξυπηρετήσεως υπάρχουν τό τηλεφωνικό και τό ηλεκτρικό. Δυστυχώς όμως τά υπαίθρια καλώδια και οί κολώνες ύπήρξαν μοιραία για την αισθητική ένότητα του οικιστικού περιβάλλοντος.

Δεσπόζουσες

Οί κύριες δεσπόζουσες στους οικισμούς είναι κατ' άρχήν οί φυσικές, όπως οί λόφοι που είναι μέσα στους οικισμούς του Πάνω Πεταλιού, του 'Αρτεμώνα, του 'Ελεήμονα, και στη συνέχεια οί εκκλησίες (εικ. 89, 90). 'Από αυτές οί παλαιότερες μόν άποτελούν διακριτικές εξάρσεις, αλλά πολλές ένοριακές και ή Μητροπολιτική, ανακαινισμένες στον 20ό αι. και δύο από αυτές τόν 19ο αι., έχουν ένα σημαντικό μέγεθος και μία κλίμακα διαφορετική. Μάλιστα χάρη στην πρόσφατη συνήθεια τών κατοίκων νά βάφουν τους τρούλλους γαλάζιους σ' αυτές τις μεγάλες εκκλησίες τονίζεται άκόμα περισσότερο τό μέγεθός τους (εικ. 72). 'Ακόμα σάν δεσπόζουσες πρέπει νά προστεθούν οί λίγοι συγκεντρωμένοι άνεμόμυλοι στα ύψώματα του 'Αρτεμώνα και τών 'Εξαμπέλων και οί περισσότερες γύρω από τους οικισμούς. "Όλα αυτά άποτελούν σημεία αναφοράς για προσανατολισμό και άντίληψη εν γένει του περιβάλλοντος.

Πόλοι έλξεως *

Στόν τρόπο διαβίωσης τών κατοίκων πάλι οί εκκλησίες είναι ένας από τους σημαντικότερους πόλους έλξεως άκόμα και σήμερα. 'Εν συνεχεία ακολουθούν οί πλατείες με τά καφενεία, ιδίως στο Σταυρί της 'Απολλωνίας και του 'Αρτεμώνα, όπου σταθεύουν και τά λεωφορεία και διάφορα αυτοκίνητα και άκόμα τό συγκεντρωμένο έμπορικό και διοικητικό κέντρο στην 'Απολλωνία. Στους θερινούς μήνες την τελευταία δεκαετία, οί παραλίες για τά θαλάσσια μπάνια συγκεντρώνουν επίσης την προτίμηση τών κατοίκων και βέβαια δέν πρέπει νά παραλειφθή και ή κίνηση στο λιμάνι.

'Αρχιτεκτονική

'Η άρχιτεκτονική στη Σίφνο παρουσιάζει βέβαια όλα τά κοινά γνωρίσματα που επικρατούν γενικά στα νησιά τών Κυκλάδων, έχει όμως και τοπικές ιδιομορφίες που συντελούν στο νά άποκτά ένα δικό της χαρακτήρα. Για τό διεξοδική μελέτη της, θά ξεχωρίσουμε τά κτίρια σέ κατηγορίες, όπως τά σπίτια, τις εκκλησίες και τά μοναστήρια, τά δημόσια κτίρια και τέλος τά άγροτικά και ειδικά κτίσματα. Κυρίως έδώ μās ενδιαφέρει ή κατοικία και μάλιστα ή παραδοσιακή και αυτή παρουσιάζεται πιο άναλυτικά.

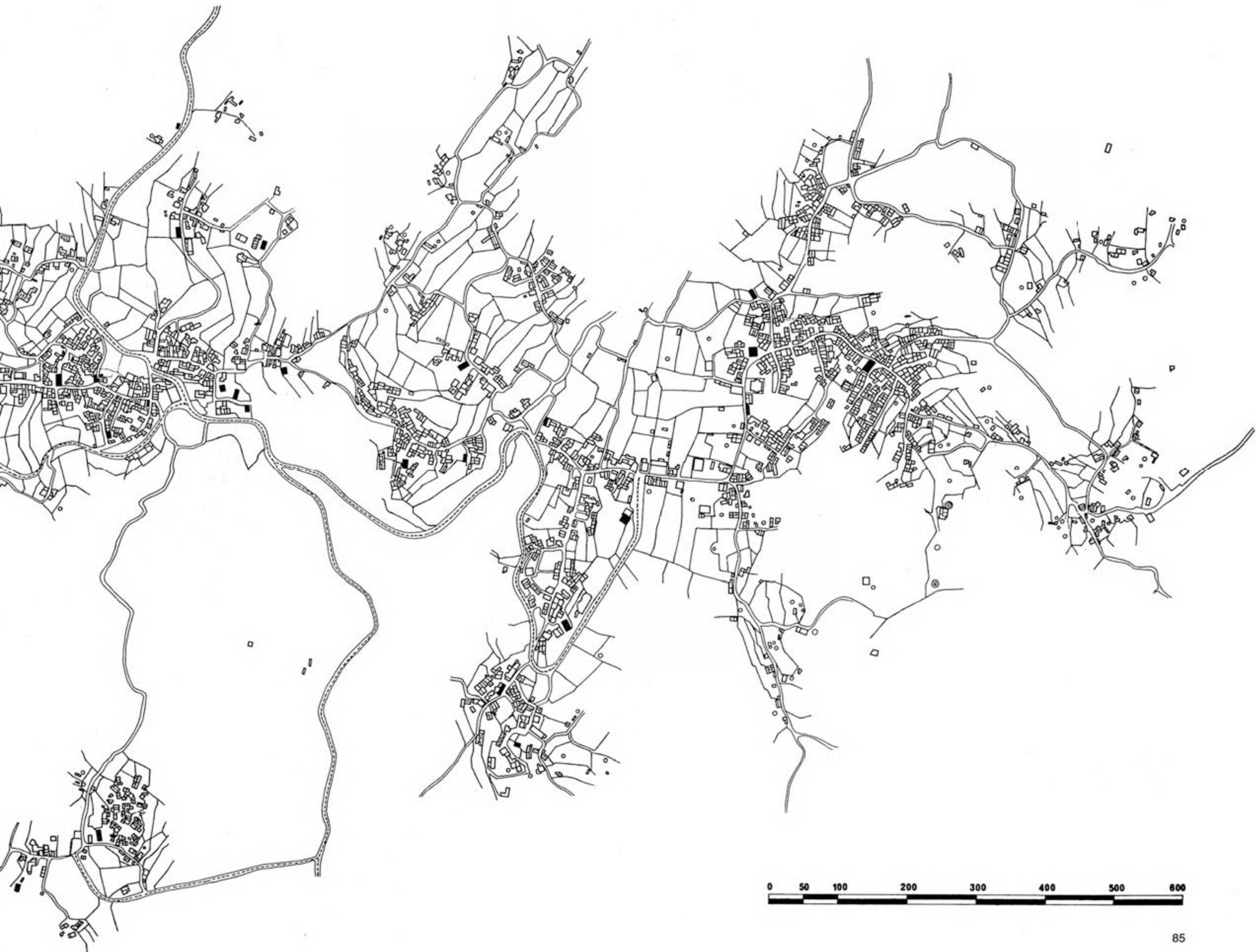
Τά σπίτια

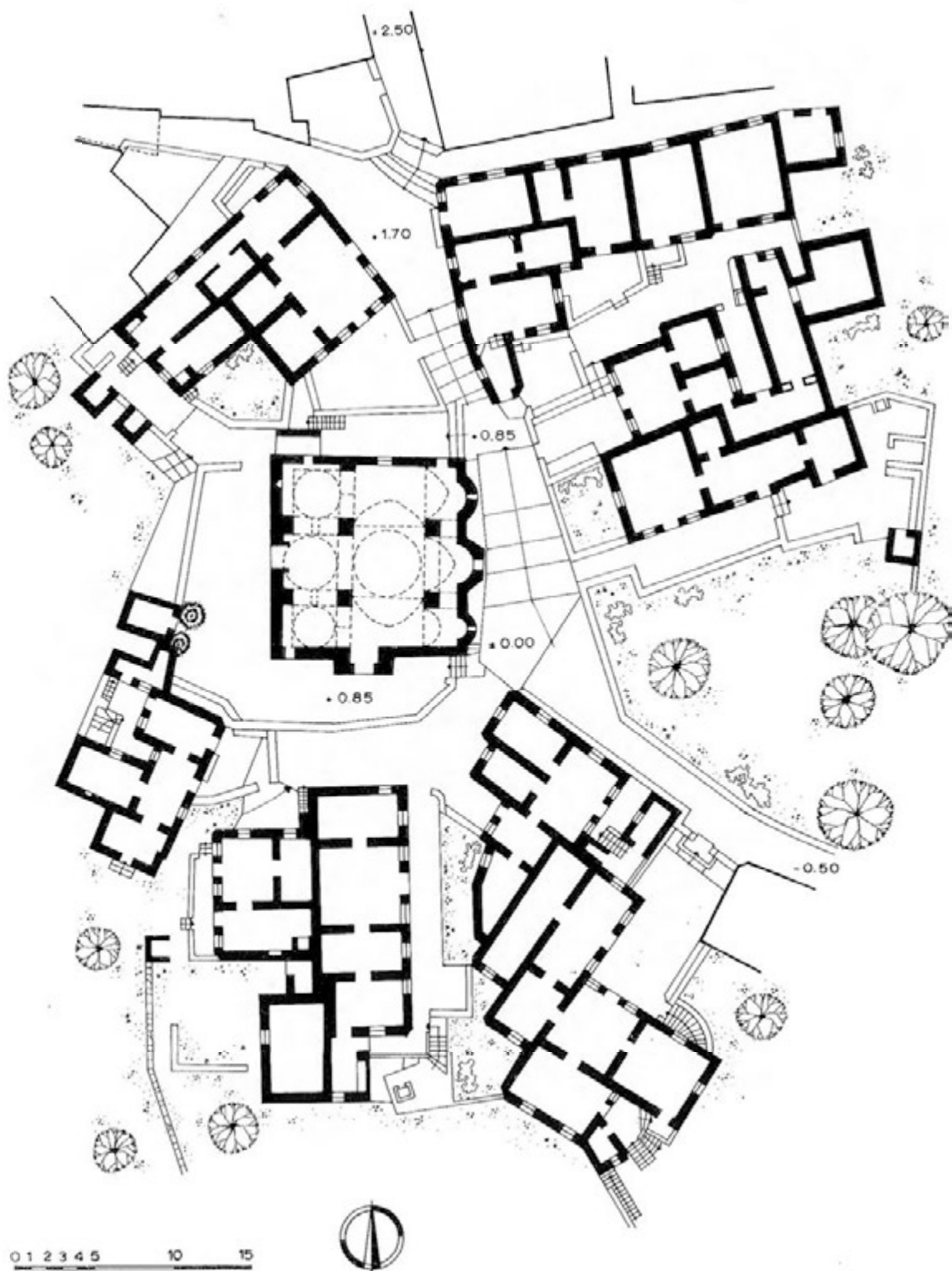
Στους κεντρικούς οικισμούς επικρατεί ό παραδοσιακός τύπος κατοικίας, χωρίς σοβαρές διαφορές βαθμού πολυτελείας και κατασκευής και ελάχιστες μορφολογικές. Χαρακτηρίζεται από ένα ένιαίο πνεύμα στην όλη σύλληψη της συνθέσεως, στην κατασκευή και στη μορφολογία και καλύπτει όλες τις κοινωνικές τάξεις. Μέσα σ' αυτό τό σύνολο έντάσσεται και μία σειρά σπιτιών διαφορετικών, που δύσκολα διακρίνονται ότι διαφέρουν. 'Εξωτερικά φέρουν όλα τά μορφολογικά γνωρίσματα τών παραδοσιακών σπιτιών με άμυδρες τροποποιήσεις, αλλά διαφέρουν τελείως από αυτά στην έσωτερική διάρθρωση τών χώρων, έτσι ώστε νά άποτελούν ένδιάμεσους μεταβατικούς τύπους. Μετρήθηκαν περίπου δεκαπέντε σέ όλο τό κεντρικό οικιστικό συγκρότημα, που άριθμεί κατά προσέγγιση χίλιες πεντακόσιες κατοικίες, αλλά ίσως υπάρχουν και μερικά άκόμη. Ξεχωρίζουν εν συνεχεία τά νεοκλασσικά νεώτερα σπίτια που είναι μόν λίγα, σέ όλο τό σύνολο τών οικισμών, αλλά άποτελούν ένα χαρακτηριστικό στοιχείο λόγω μεγέθους και ιδιαίτερης άρχιτεκτονικής. Αυτά είναι έξη τά σημαντικότερα, τέσσερα-πέντε έκφυλισμένης μορφής και μερικά άκόμα που μοιάζουν μόνον στην έσωτερική διάταξη τών χώρων αλλά έχουν ούδέτερη έξωτερική μορφή. Τόσο οί ένδιάμεσοι μεταβατικοί τύποι, όσο και τά νεοκλασσικά άνήκουν μόνον στην εύπορη τάξη.

Με βάση όλα αυτά τά κριτήρια έγινε ή έπιλογή και κατάταξη τών δειγμάτων κατοικίας που

Εικ. 67. Κατανομή και θέση των εκκλησιών στους οικισμούς.

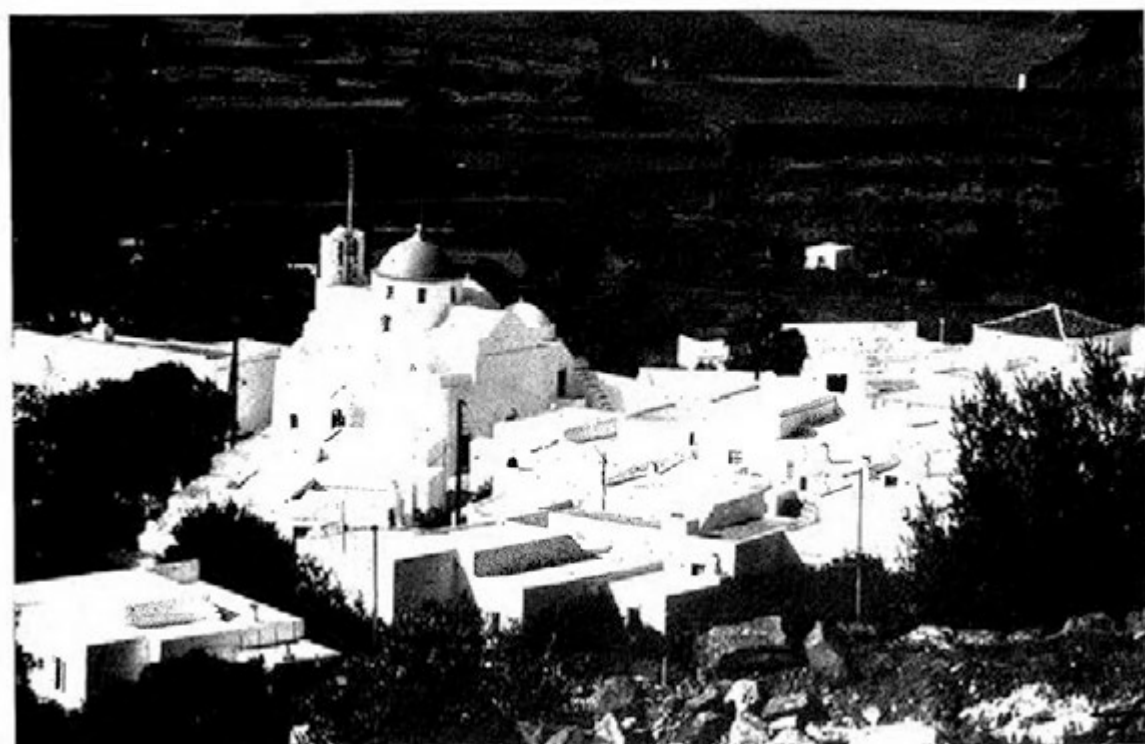

Είκ. 68. Πολεοδομικό σύνολο Z γύρω από την Παναγιά την Κόγχη στον Άρτεμιώνα.

Εικ. 69, 70, 71. 'Απόψεις
ἀπὸ τὸ σύμπλεγμα Ζ.

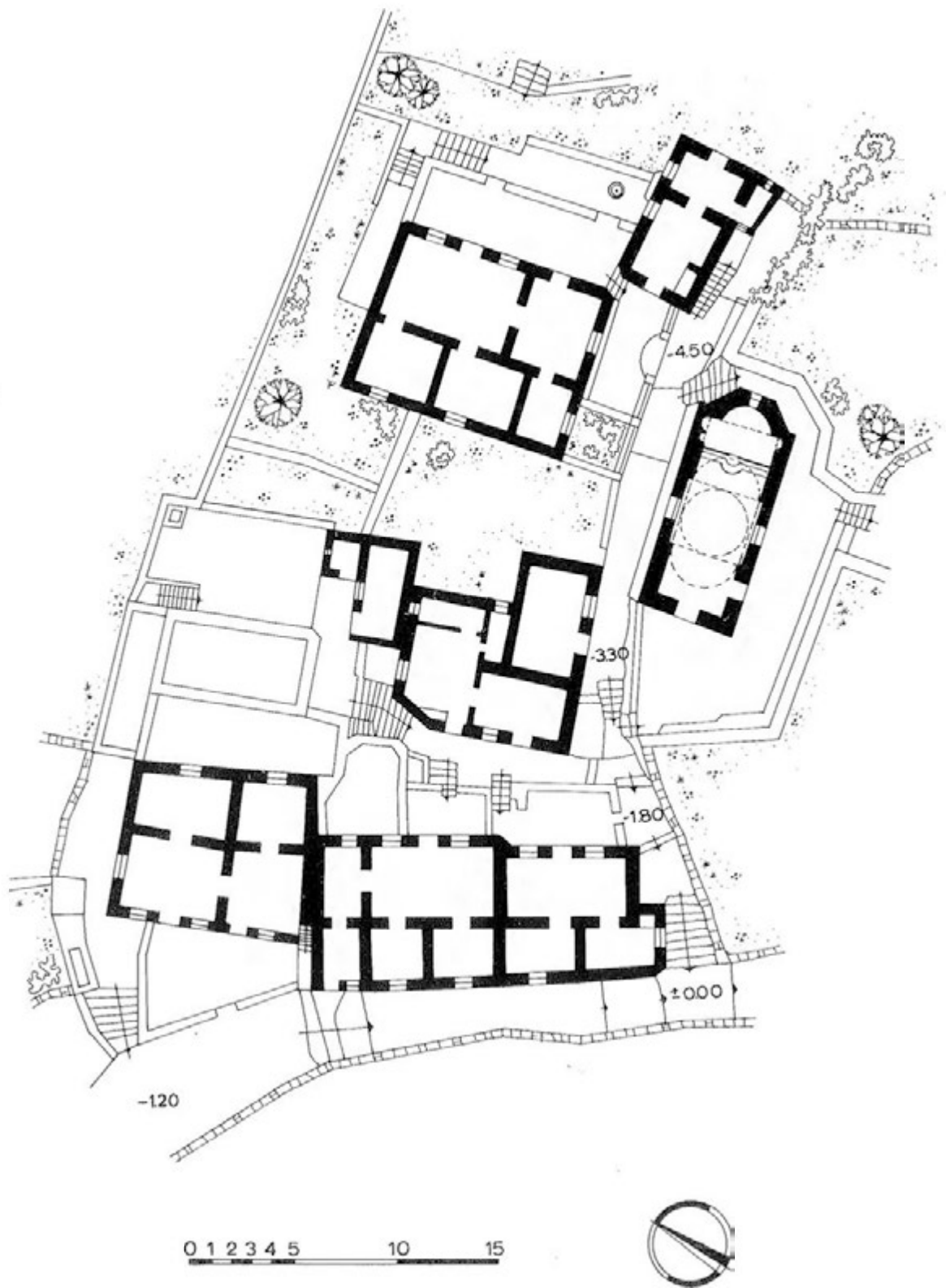

Εικ. 72. 'Η Παναγιά της Κόγχης στον 'Αρτεμώνα.

παρουσιάζονται σε τρεις κατηγορίες: α) τα μεγάλα σπίτια της εύπορου τάξεως, ως τα πούμε άρχοντικά, που είναι σχετικώς λίγα και όπου περιλαμβάνονται και οι ενδιάμεσοι μεταβατικοί τύποι και τα νεοκλασσικά, β) τον μεσαίο τύπο κατοικίας που υπερέχει σε αριθμό και τέλος γ) τα μικρά στοιχειώδη σπίτια. Όσο για τις σύγχρονες κατοικίες είναι πολύ λίγες πρὸς τὸ παρὸν στὸ κεντρικὸ οἰκιστικὸ πλέγμα. Ὑπάρχουν σὲ ἀφθονία στὸν οἰκισμό τῶν Καμαρῶν, που τὸν χαρακτηρίζουν, και μερικὲς ἀπὸ αὐτὲς ἔχουν ἐπιδράσεις τῆς παραδοσιακῆς ἀρχιτεκτονικῆς.

Στὴν κατηγορία τῶν μεγάλων σπιτιῶν ἀνήκουν τὰ ἀκόλουθα πέντε δείγματα παραδοσιακοῦ τύπου: οἰκία Φ. Κοντοροπουλάκη στὴν Καταβατὴ (εἰκ. 91 α-γ, 92), οἰκία Μ. Βάου (τώρα Φουστέρη) στὸν 'Αρτεμώνα (εἰκ. 93 α-δ, 94), οἰκία Π. Δεπάστα στὴν 'Απολλωνία (εἰκ. 95 α-γ, 96), οἰκία Μ. Γοζαδίνου στὴν 'Απολλωνία (εἰκ. 97 α-δ, 98) και οἰκία Π. Γκιῶν στὸν 'Αρτεμώνα (εἰκ. 99 α,β, 100). Σύμφωνα με προφορικὲς πληροφορίες τῶν ἰδιοκτητῶν, παλαιότερη ὄλων εἶναι ἡ οἰκία Κοντοροπουλάκη, τοῦ 18ου αἰ., που ἀνήκε στὸν γιατρὸ Βάο. Ἀκολουθεῖ ἡ οἰκία Βάου - Φουστέρη ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰ. τῆς παλιᾶς οἰκογένειας τῶν Βάων ἀπὸ τὸ Κάστρο, φράγκικης προελεύσεως. Ἡ οἰκία Δεπάστα που κατοικήθηκε ἀπὸ τὸν μητροπολίτη Βελιγραδίου Ἄνθιμο, ἀλλὰ δὲν εἶναι γνωστὸ ἂν χτίστηκε ἀπὸ αὐτόν, ὑπῆρχε ἤδη τὸ 1841⁷¹. Ἡ οἰκία Γοζαδίνου χτίστηκε γύρω στὸ 1868-1869 και ὁ τότε ἰδιοκτήτης εἶχε ζήσει στὴ Ρουμανία. Ἡ οἰκία Γκιῶν εἶναι χτισμένη ἀπὸ τὸν ἱερέα Σακελλάριο Βερνίκο και φέρει ἐντεχισμένη χρονολογία 1876. Πιθανῶς ἡ χρονολογία αὐτὴ ἀφορᾶ ἀνακαίνιση γιατί ὁ ὅλος χαρακτήρας τοῦ σπιτιοῦ δείχνει ὅτι πρόκειται γιὰ παλαιότερη κατασκευή. Χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ μαρμαρίνο πλαίσιο τῆς κεντρικῆς εἰσόδου, σπάνιο στοιχεῖο στὰ σπίτια τῶν κεντρικῶν οἰκισμῶν, που ὀφείλεται μᾶλλον στὸ γεγονός ὅτι ὁ ἰδιοκτήτης και ἰδρυτὴς ἀνήκε σὲ παλιὰ οἰκογένεια κληρικῶν⁷². Ὅλα αὐτὰ τὰ σπίτια παρουσιάζουν ὀρισμένα κοινὰ χαρακτηριστικά, ἀντιπροσωπευτικὰ τῆς κατηγορίας που ἀνήκουν: σαφὴς διαχωρισμὸς και ἱεράρχηση τῶν λειτουργιῶν κατὰ πτέρυγες στὰ ἰσόγεια και κατὰ ὄροφο στὰ διόροφα. Στὴν κατηγορία αὐτὴ τὰ διόροφα ἀποτελοῦν και τὴν πλειονότητα. Στὸ ἰσόγειο βρίσκονται πάντα οἱ βοηθητικοὶ χώροι και μόνον, ἐνῶ στὸν ὄροφο ἡ σάλα και οἱ κοιτῶνες⁷³. Ἡ κύρια προσπέλαση που γίνεται στὴ σάλα εἶναι πάντοτε ἀπὸ ἐξωτερικὴ λίθινη σκάλα⁷⁴, ἐνῶ ἡ

Είκ. 73. Οίκιστικό σύνολο Ε με την εκκλησία "Άγιος Γιάννης ο Θεολόγος της οικογένειας Λαμπρινού (τό τελευταίο επάνω σπίτι).

Εικ. 74. "Αποψη του οικιστικού συνόλου Ε.

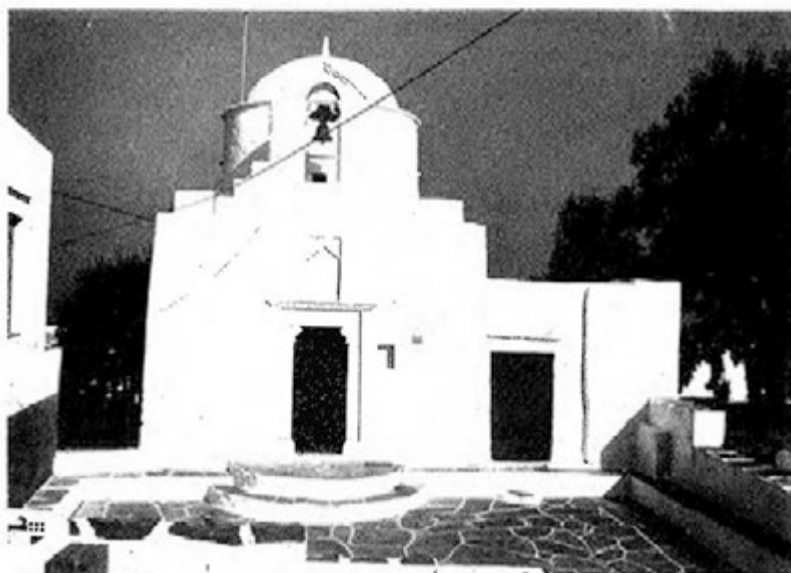

Εικ. 75. Δρόμος μέσα στο σύνολο Ε.

έσωτερική επικοινωνία ισογείου και όρόφου, στοιχειώδης, διεξάγεται από ξύλινες, πέτρινες ή μικτές σκάλες, στενές και άποτομες που κλείνονται με καταπακτές (εικ. 101). Η πενιχρή αυτή μορφή των έσωτερικών κλιμακοστασίων και η απομόνωση των βοηθητικών του ισογείου από τους κυρίους χώρους του όρόφου οφείλεται πιθανότατα στον τρόπο ζωής και σε λόγους κοινωνικής αντίληψης γύρω από τις επίσημες και ανεπίσημες λειτουργίες του σπιτιού.

Οι κύριοι χώροι αποτελούνται από τη σάλα και τους κοιτώνες, που είναι δύο συνήθως σε μία όμοιότητα διατάξη με μέτρια μεγέθη, αλλά με σημαντική διαφορά πάντοτε μεταξύ σάλας και κοιτώνων. Στα βοηθητικά, εκτός από την κουζίνα και τα κελλάρια, προστίθεται πολλές φορές το πατητήρι. Τόσο τα κελλάρια όσο και τα πατητήρια αποτελούν δείγματα των άγροτικών ασχολιών των κατοίκων και της πρωτογενούς οικονομίας⁷⁵. Χαρακτηριστικός είναι ο υπαίθριος χώρος είτε ως αύλη στα ισόγεια, είτε ως αύλη και ακόμα ταρατσα-εξώστης στα διόροφα. Πολλές φορές έχουμε και ήμιυπαίθριο χώρο, πάντα στο ισόγειο, όπως στις οίκες Βάου και Γοζαδίνου⁷⁶.

Ανατρέχοντας στα παραδείγματα των άρχοντικών του Κάστρου (εικ. 25 α,β, 29 α-γ, 31α,β) που είναι προγενέστερα, θα διαπιστώσουμε μία συγγένεια στην όλη δομή των χώρων της κατοικίας.

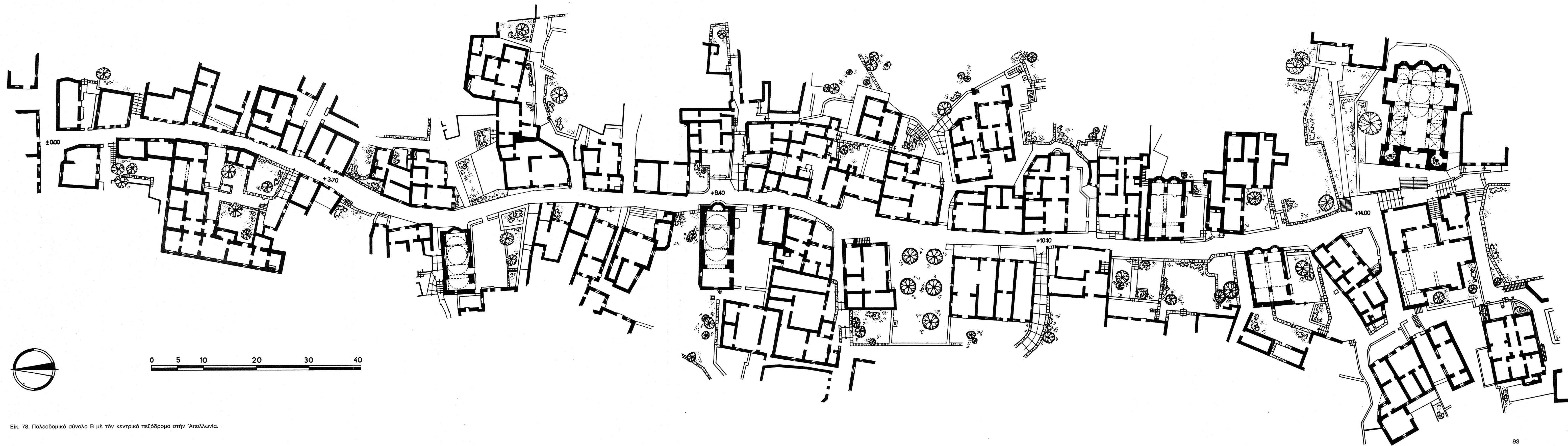
Είκ. 76. Τὸ προαύλιο τῆς ἐκκλησίας τοῦ "Ἀη Λούκα.

Είκ. 77. Τὸ προαύλιο τῆς ἐκκλησίας Παναγιά ἢ Γερανοφόρα.

Ἄνεξάρτητα ἀπὸ τὶς συγκεκριμένες ὁμοιότητες πὺ μπορεῖ νὰ ὑπάρχουν, ἔχουμε τὸν ἴδιο διαχωρισμὸ τῶν λειτουργιῶν κατὰ ὄροφο· τὸ ἴδιο πνεῦμα χαρακτηρίζει τὰ ἐσωτερικὰ κλιμακοστάσια, οἱ δὲ κύριοι χώροι μοιάζουν στὸ εἶδος καὶ στὴ διάταξή τους. Ἡ διαφορὰ εἶναι ὅτι στοὺς κεντρικοὺς οἰκισμοὺς τὰ μεγέθη εἶναι μικρότερα καὶ παρατηρεῖται καὶ περισσότερη ἐλευθερία στὴ σύνθεση τῶν χώρων, δεδομένου ὅτι δὲν ὑπάρχει ἡ δέσμευση τοῦ ἐν σειρά οἰκοδομικοῦ συστήματος καὶ ἡ ἐπανάληψη τῆς οἰκοδομικῆς μονάδος, πὺ ἐπικράτησε στὸ Κάστρο. Ἄκόμα ἔχουμε τὸ στοιχεῖο τοῦ ὑπαιθρίου χώρου, ἐξώστου κυρίως ἢ αὐλῆς, πὺ στὰ σπίτια τοῦ κάστρου εἶναι ὑποτυπώδης ἢ λείπει τελείως. Εἶναι σαφές ὅτι γιὰ τὰ παραδοσιακὰ μεγάλα σπίτια τῶν κεντρικῶν οἰκισμῶν πρότυπα ὑπῆρξαν τὰ ἀρχοντικά τοῦ Κάστρου. Ἄλλωστε πολλὲς ἀπὸ τὶς εὐπορες οἰκογένειες τῶν οἰκισμῶν αὐτῶν ἔχουν τὶς ρίζες τους στὸ ἀρχοντολόι τοῦ Κάστρου καὶ πολλοὶ Καστριανοὶ μετακινήθηκαν ἀπὸ τὸ Κάστρο πρὸς τὰ χωριά, στὴν ὀψιμη τουρκοκρατία.

Ἄν ὅμως τὰ ἀρχοντικά τοῦ κεντρικοῦ οἰκιστικοῦ πλέγματος δανείσθηκαν τὴν ὅλη ἀντίληψη τῆς συνθέσεως καὶ πολλὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὰ ἀρχοντικά τοῦ Κάστρου, δὲν τὰ ἀντέγραψαν καὶ πιστὰ, ἀλλὰ διαμόρφωσαν ἓνα τύπο προσαρμοσμένο στὰ νέα δεδομένα. Αὐτὰ ἦταν ἡ πολεοδομικὴ δομὴ καὶ ὁ

Εικ. 78. Πολεοδομικό σύνολο Β με τόν κεντρικό πεζόδρομο στην 'Απολλωνία.

Είκ. 79. Πολεοδομικό σύνολο Β.
Κεντρικός πεζόδρομος. Φορά από Β. προς Ν.

Είκ. 80. Πολεοδομικό σύνολο Β.
Κεντρικός πεζόδρομος. Φορά από Β. προς Ν.

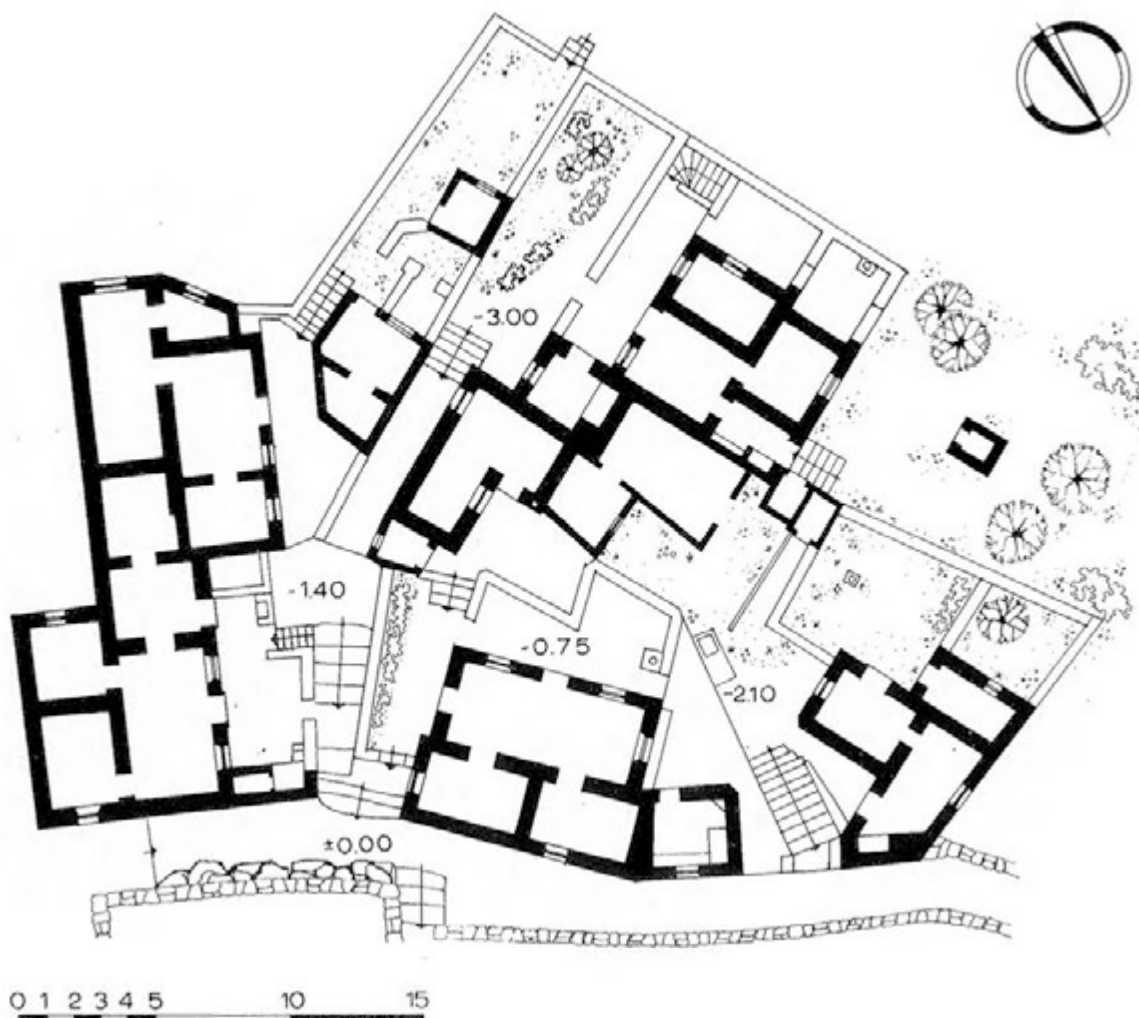
Είκ. 81. Πολεοδομικό σύνολο Β.
Κεντρικός πεζόδρομος. Φορά από Β. προς Ν.

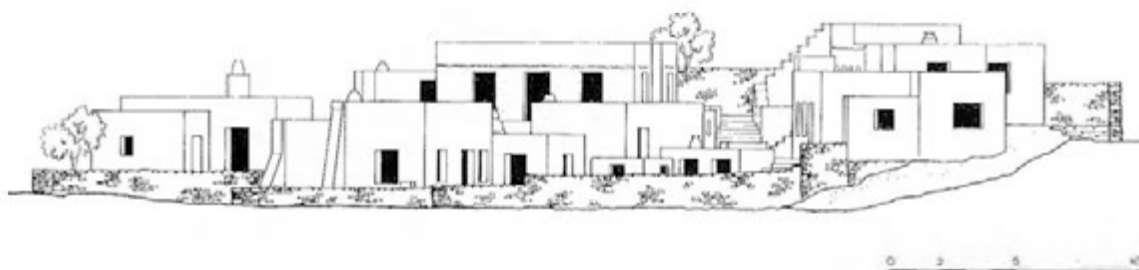
Είκ. 82. Πολεοδομικό σύνολο Β.
Κεντρικός πεζόδρομος. Φορά από Ν. προς Β.

Είκ. 83, 84. Πολεοδομικό σύνολο Β. Κεντρικός πεζόδρομος. Φορά από Ν. προς Β.

Είκ. 85α. Οικιστικό σύνολο Γ στην Πέρα Γειτονιά 'Απολλωνίας.

Εικ. 85β. Οικιστικό σύνολο Γ. Νότια όψη.

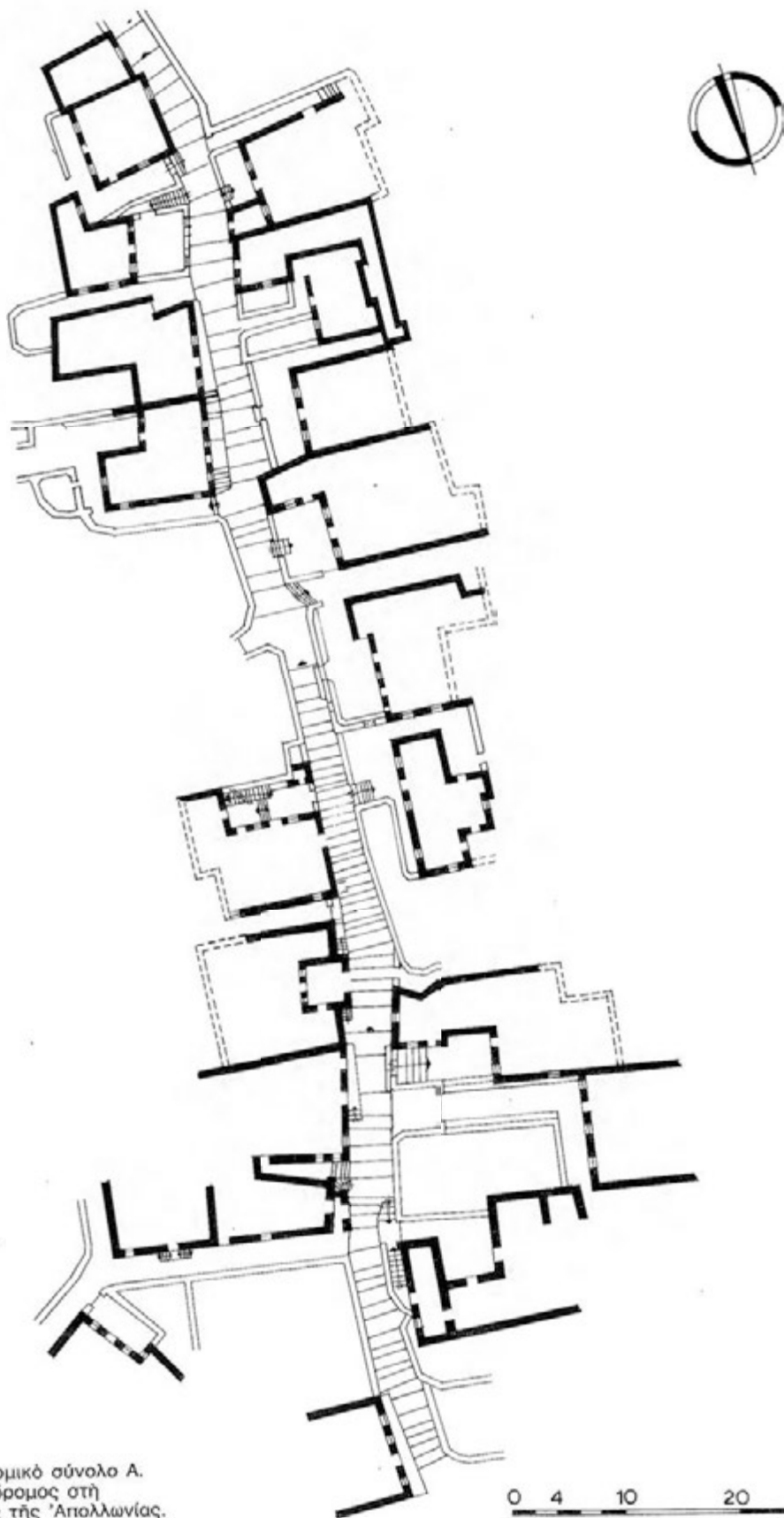

Εικ. 86. Αύλεις του συνόλου Γ από τη βόρεια πλευρά.

τρόπος ζωής. Αντίθετα με τον αύστηρό τύπο των σπιτιών του Κάστρου και το έσωστρεφές πνεύμα που τα χαρακτηρίζει, στα χωριά τα αρχοντικά εξελίχθηκαν σε τύπους πιο ανοιχτούς προς τα έξω, με περισσότερη φαντασία στη σύνθεση. Μπορούμε να πούμε επίσης ότι τα σπίτια αυτά των κεντρικών οικισμών έχουν ως προς τα ανάλογα σπίτια του Κάστρου, σε μικρό βέβαια βαθμό, τη διαφορά των σπιτιών αγροτικών οικισμών από τα σπίτια αστικού οικισμού και μάλιστα της πρωτεύουσας. "Άλλωστε αυτή ήταν και η σχέση των οικισμών ως το 1836 και η μεταφορά της πρωτεύουσας τότε στην 'Απολλωνία δεν σήμαινε και συνέχεια της παλιάς ζωής του οικισμού του Κάστρου.

Πρός το τελευταίο τέταρτο του 19ου αι., τα μεγάλα σπίτια της καλής Σιφναϊκής κοινωνίας διαμορφώνουν ενδιάμεσους μεταβατικούς τύπους, επηρεασμένους στην έσωτερική διάταξη των χώρων από ξένα αστικά πρότυπα της εποχής αυτής. Χτισμένα όλα μετά το 1870 ανήκουν σε μετανάστες που πλούτισαν στο εξωτερικό, κυρίως στην Κωνσταντινούπολη και τα νέα στοιχεία που τα χαρακτηρίζουν είναι κοινά σε όλα. Για το χτίσιμό τους δούλεψαν Σιφνιοί τεχνίτες και φαίνεται πως οι όδηγίες που έλαβαν από τους ιδιοκτήτες για το σχέδιο του σπιτιού δεν μπορούσαν να καλύψουν παρά μόνον τη διάταξη των χώρων.

Τα νέα κατασκευαστικά και μορφολογικά στοιχεία δεν ήταν δυνατόν να μεταφερθούν έτσι εύκολα χωρίς ειδικευμένους τεχνίτες. Είναι η εποχή που ο νεοκλασικισμός έχει επικρατήσει στα ελληνικά αστικά κέντρα⁷⁷, και ακόμα έχει διαδοθή και στις μεγάλες πόλεις της 'Ανατολικής Μεσογείου, όπου

Εικ. 87. Πολεοδομικό σύνολο Α.
Κεντρικός πεζόδρομος στη
συνοικία Πλάκες της Ἀπολλωνίας.

Είκ. 88. Πλακόστρωτο.

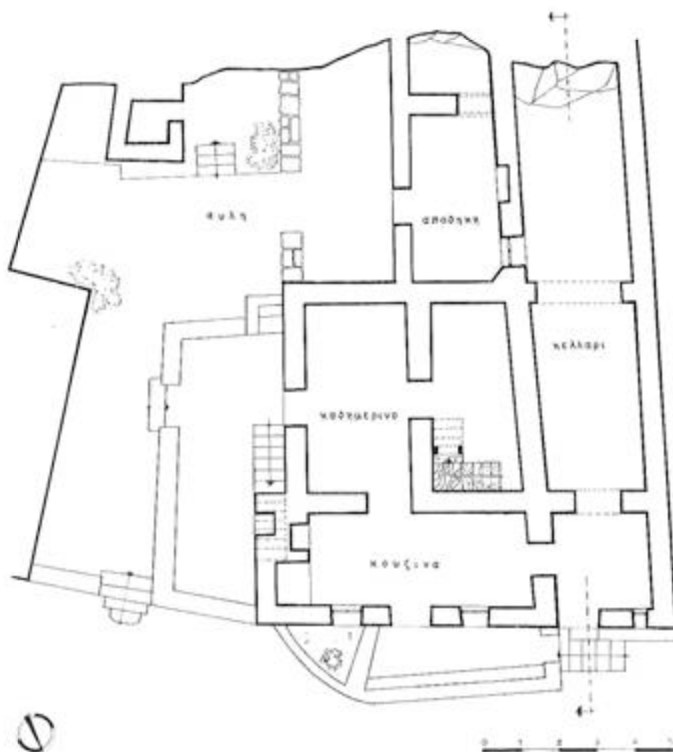

Είκ. 89. 'Η συνοικία του 'Ελεήμονα.

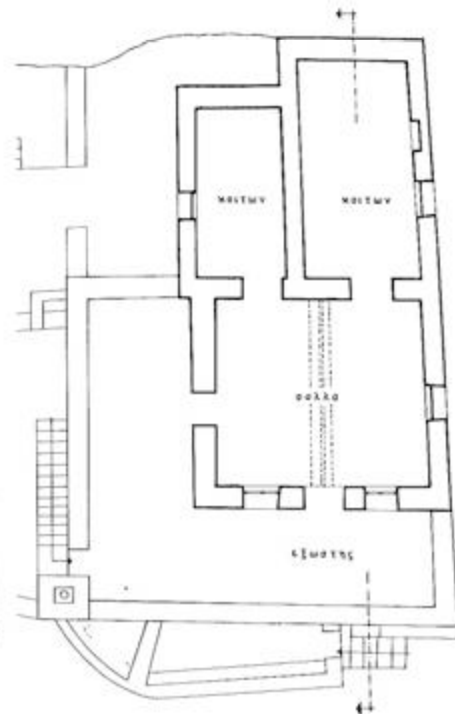

Είκ. 90. 'Η συνοικία Φυρός. Στο βάθος ό 'Ελεήμονας.

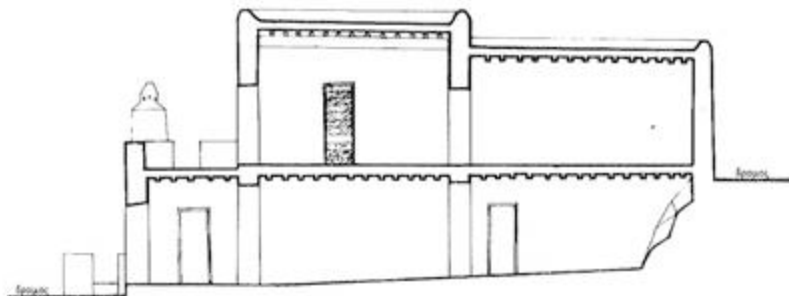

Εικ. 91α. Οικία Κοντοροπουλάκη. Κάτοψη 1ης στάθμης.

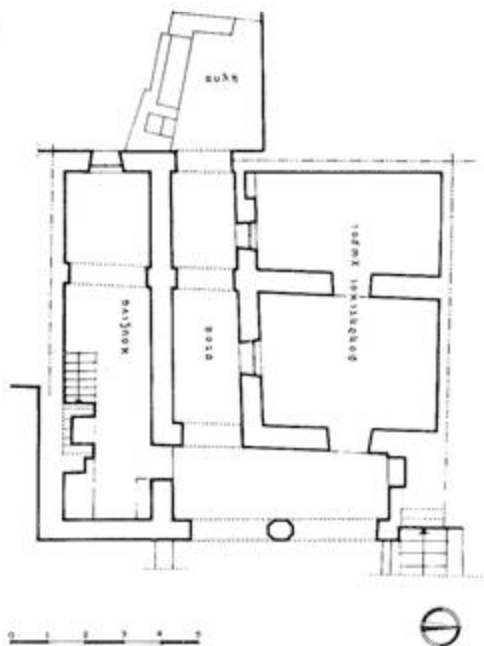
Εικ. 91β. Οικία Κοντοροπουλάκη. Κάτοψη 2ης στάθμης.

Εικ. 91γ. Οικία Κοντοροπουλάκη. Τομή κατά μήκος.

Εικ. 92. Οικία Κοντοροπουλάκη.

Είκ. 93α. Οικία Βάου. Κάτοψη 1ης στάθμης.

Είκ. 93β. Οικία Βάου. Κάτοψη 2ης στάθμης.

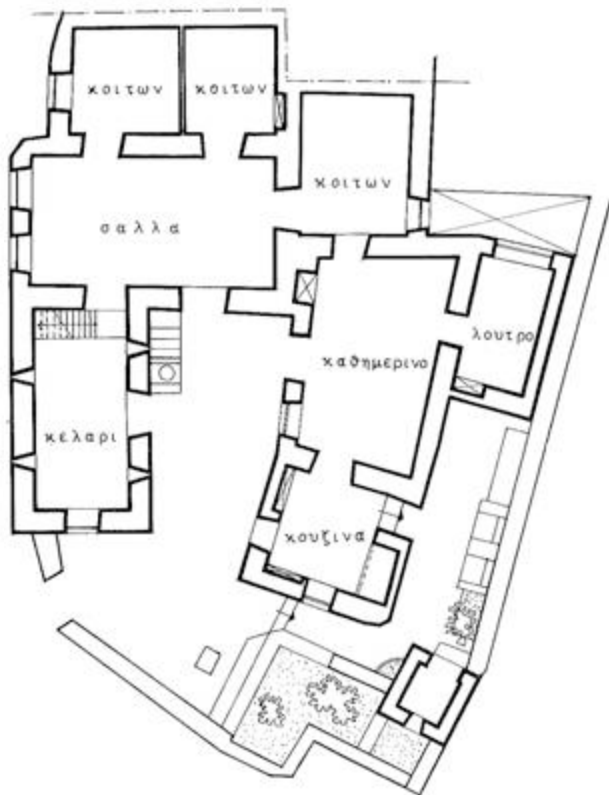
Είκ. 93γ. Οικία Βάου. Τομή κατά μήκος.

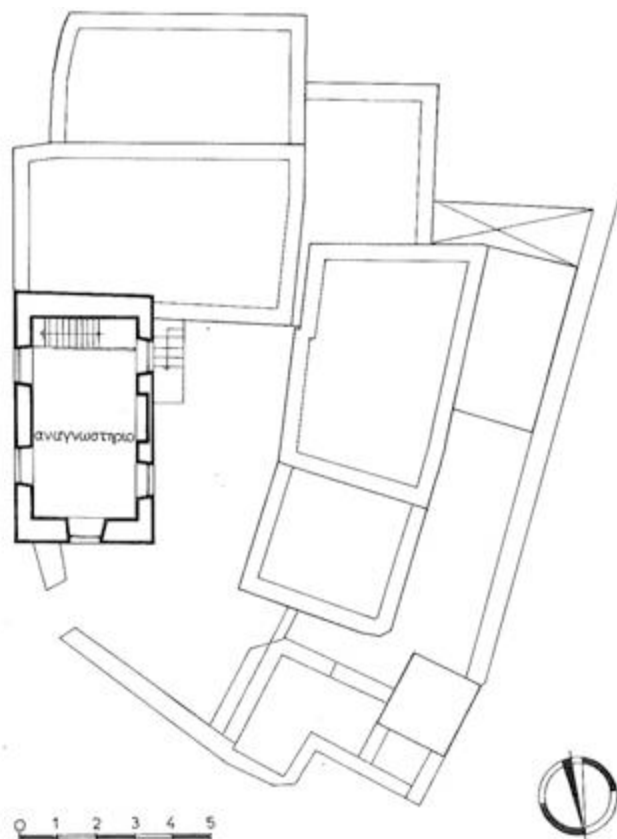
Είκ. 93δ. Οικία Βάου. Κύρια όψη (βόρεια).

Είκ. 94. Οικία Βάου.

Εικ. 95α. Οικία Δελφάστα.
Κάτοψη 1ης στάθμης.

Εικ. 95β. Οικία Δελφάστα.
Κάτοψη 2ης στάθμης.

Είκ. 95γ. Οικία Δεπάστα.
Κύρια όψη (βόρεια).

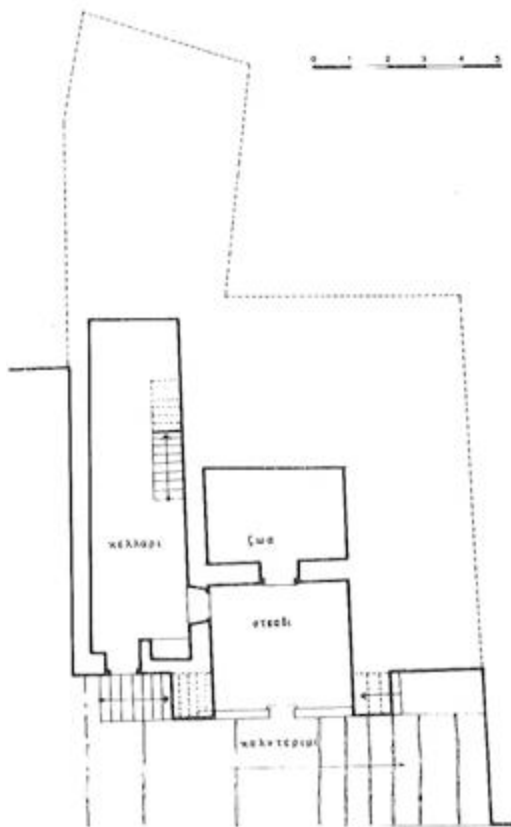

Είκ. 96. Οικία Δεπάστα.

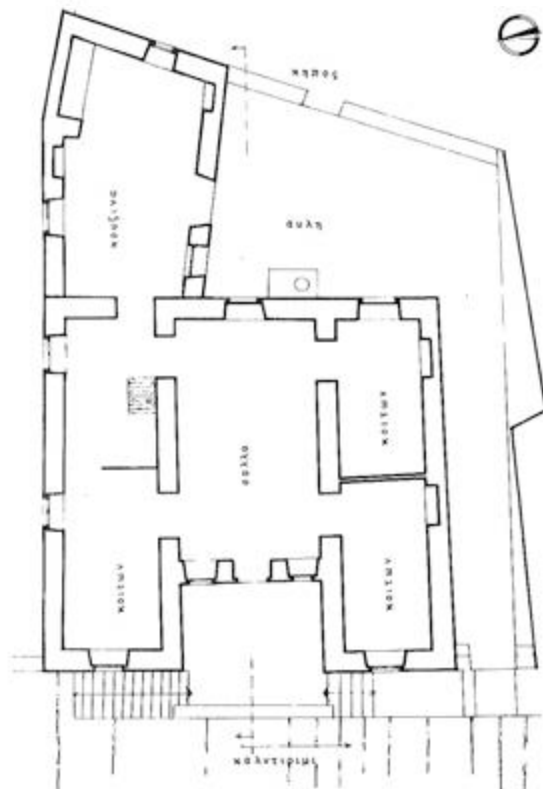
είναι έγκατεστημένες σημαντικές έλληνικές παρoικίες, όπως ή 'Αλεξάνδρεια⁷⁸. Σ' αυτά όμως τὰ σπίτια πού έγιναν χωρίς ξένους ειδικούς, ελάχιστα στοιχεία δείχνουν τή γνώση για μιὰ νέα μορφολογία, αλλά διαφαίνεται ή πρόθεση, ενώ συνεχίζονται οί παραδοσιακοί τρόποι κατασκευής. Πάντως εξακολουθεί ακόμα τήν εποχή αυτή νά εφαρμόζεται ή παραδοσιακή αρχιτεκτονική άμιγής, όπως στήν περίπτωση τής οικίας Μ. Βερνίκου στήν 'Απολλωνία, αλλά σέ μικρότερη κλίμακα για τὰ σπίτια τής εύπόρου τάξεως, πού συνήθως ακολουθούν τò ρεύμα τής εποχής.

Κλασσικό δείγμα ενδιάμεσου μεταβατικού τύπου είναι ή οικία Μ. Πρόκου στο Πάνω Πετάλι (είκ. 102 α,β, 103). Χτίστηκε τò 1879 από τεχνίτες Σιφνιούς και ό ιδιοκτήτης είχε ζήσει στήν Κωνσταντινούπολη. 'Από εκεί έφερε τὰ περισσότερα έπιπλα και σκεύη και ακόμα τήν ξυλεία τής οίκοδομής κατεργασμένη για τὰ κουφώματα και τὰ έντειχισμένα έρμάρια. 'Η σύγκριση με τὰ παραδοσιακά μεγάλα σπίτια (είκ. 91-100) δείχνει σαφώς τις διαφορές και τò νέο άστικό πνεύμα πού χαρακτηρίζει τις κατοικίες τής νέας Σιφναϊκής εύπόρου τάξεως. Οί κύριοι χώροι επέκτείνονται και στο ίσόγειο και δημιουργείται έτσι μιὰ ένότης λειτουργίας μεταξύ ίσογείου και όρόφου. Αυτό έχει σαν συνέπεια τò νά γίνεται τò κλιμακοστάσιο άνετώτερο και άνοιχτό, ώστε νά δίνη τή δυνατότητα μιās πληρέστερης έπικοινωνίας. Σε άλλα παρόμοια σπίτια μάλιστα έχουμε σκάλες μεγαλύτερες και έλισσομένες, όπως στήν οικία Καμπάνη στον 'Αρτεμώνα και Ράδοβιτς στα Ξάμπελα.

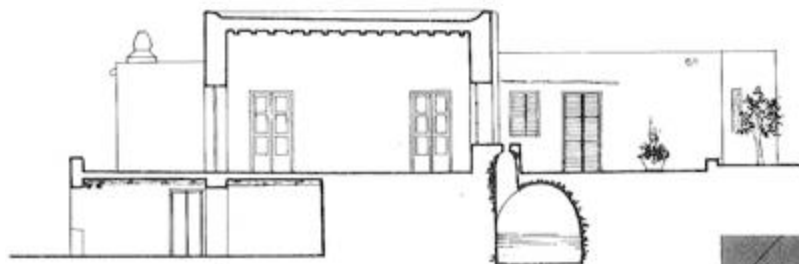
'Η βασικότερη όμως άλλαγή παρατηρείται στον όροφο πού εξακολουθεί πάντα νά είναι τò έπισημότερο τμήμα τής κατοικίας. 'Ο τυπικός πυρήνας, σάλα-κοιτώνες, στήν άπλή δομή πού χαρακτηρίζει τήν παραδοσιακή Σιφναϊκή κατοικία, παραχώρησε τή θέση του σε μιὰ πολυπλοκότερη διάταξη, όπου ή σάλα μεταβάλλεται σ' ένα κυκλοφοριακό κόμβο και χάνει κάπως τήν όντότητά της. Οί κοιτώνες αύξάνονται σε αριθμό και τώρα περιβάλλουν τή σάλα χωρίς τις μεγάλες διαφορές μεγέθους πού είχαμε άλλοτε. Στήν οικία Δημητριάδη στο Λιαροκόπι έχουμε και βοηθητικά στον όροφο με κουζίνα και χώρους ύγιεινής και διάδρομο πού τὰ διαχωρίζει από τους κυρίως χώρους, σάλα και κοιτώνες. 'Εκεί παρατηρείται επίσης και ένα άλλο στοιχείο μη παραδοσιακό, ό ύψηλός

Εικ. 97α. Οικία Γοζαδίνου. Κάτοψη 1ης στάθμης.

Εικ. 97β. Οικία Γοζαδίνου. Κάτοψη 2ης στάθμης.

Εικ. 97γ. Οικία Γοζαδίνου. Τομή κατά μήκος.

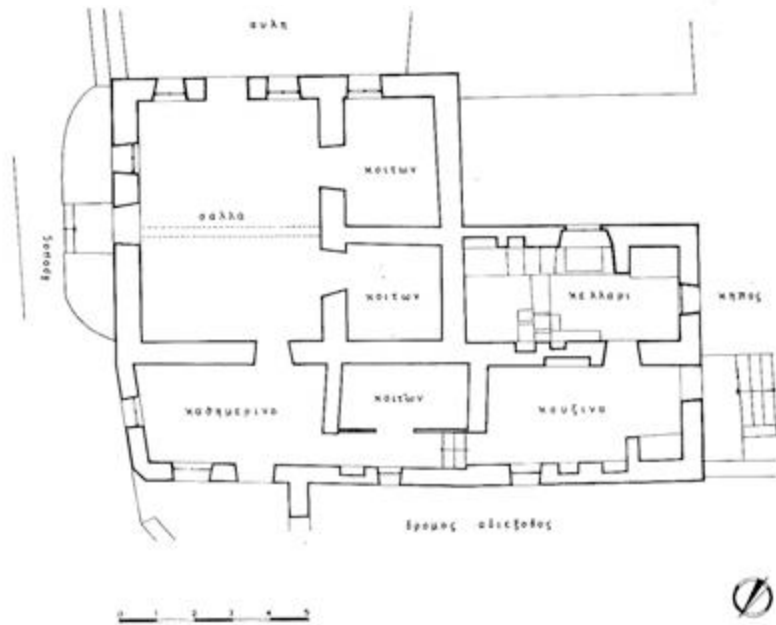

Εικ. 97δ. Οικία Γοζαδίνου. Κύρια όψη (δυτική).

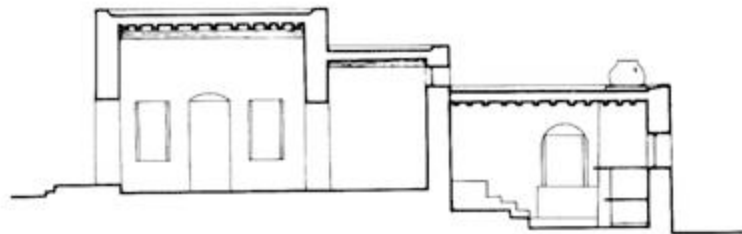

Εικ. 98. Οικία Γοζαδίνου.

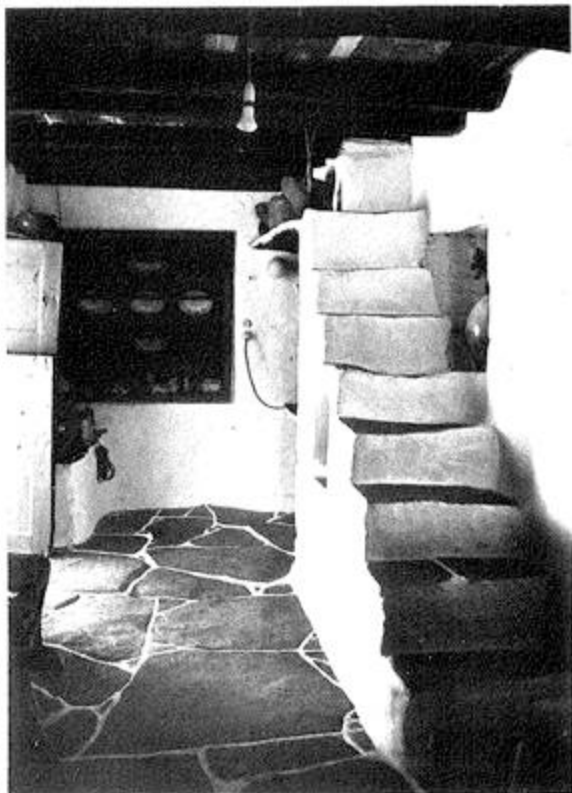
Εικ. 99α. Οικία Γκιών. Κάτοψη.

Εικ. 99β. Οικία Γκιών. Τομή κατά μήκος.

Εικ. 100. Οικία Γκιών.

Εικ. 101. Έσωτερική σκάλα με καταπακτή.

μαντρότοιχος που απομονώνει το σπίτι από τον δρόμο (εικ. 104), σημάδι μιας νέας αντίληψης που στην προκειμένη περίπτωση είχε άστική προέλευση.

Έξωτερικά αυτά όλα τα σπίτια διαφέρουν λίγο σχετικά από τα παραδοσιακά. Έχουν μὲν ἑνιαῖο ὕψος συνήθως, χωρίς διαφοροποίηση τῶν ὀγκῶν, καὶ πολλές φορές φέρουν ὑποτυπώδη νεοκλασικίζοντα στοιχεία (εἰκ. 105). Οἱ τοπικοὶ τεχνίτες ὁμως, προσπαθώντας νὰ μιμηθοῦν τὶς νέες μορφές τῶν μεγάλων πόλεων ἀλλὰ χωρίς τὶς ἰδιαίτερες γνώσεις καὶ τὶς δυνατότητες, ἐρμηνεύουν μὲ ἀπλοϊκοὺς τρόπους τὶς πληροφορίες πὺ ἔχουν καὶ τὶς ἐκφράζουν μέσα ἀπὸ τὸ φίλτρο τῆς μακρᾶς παραδοσιακῆς ἐμπειρίας τους. Ἔτσι οἱ τύποι αὐτοὶ τῶν σπιτιῶν εἶναι προσαρμοσμένοι στὰ τοπικὰ δεδομένα καὶ ἐντάσσονται ἀπόλυτα στὸ παραδοσιακὸ σύνολο.

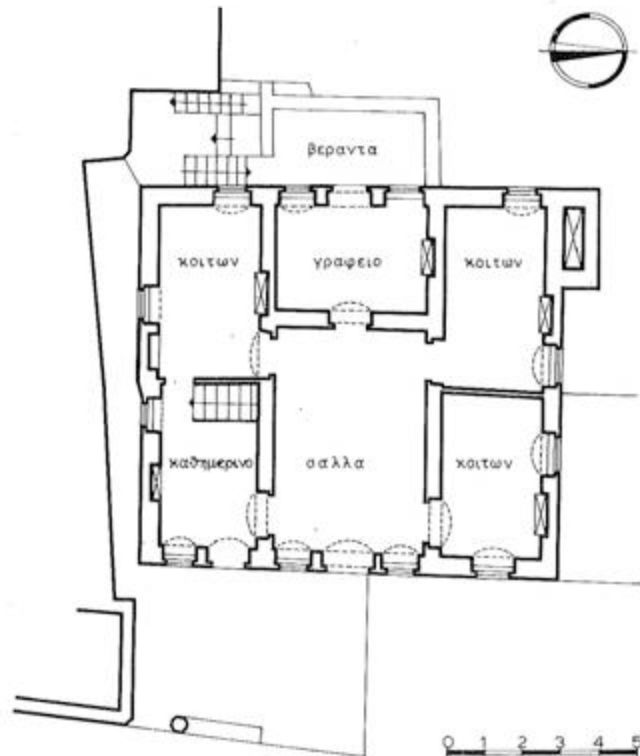
Ἡ ἐπομένη βαθμίδα ἐξελιξέως τῆς κατοικίας τῆς εὐπόρου τάξεως στὸ κεντρικὸ οἰκιστικὸ συγκρότημα εἶναι τὰ νεοκλασσικὰ σπίτια. Ἀνήκουν ὅλα σὲ πολὺ πλούσιους Σιφνιοὺς, πὺ οἱ περισσότεροι ἀπόκτησαν τὶς περιουσίες τους στὸ ἐξωτερικὸ καὶ βρίσκονται στὸν Ἀρτεμώνα, Ἄη Λούκα καὶ Ξάμπελα, ὅπου κατ' ἐξοχὴν εἶναι συγκεντρωμένη ἡ ἀνώτερη τάξη τῆς Σίφνου. Ἡ κατηγορία αὐτῆ τῶν σπιτιῶν διαφέρει ἐξ ὀλοκλήρου ἀπὸ τοὺς παραδοσιακοὺς τύπους, τόσο στὴ διάταξη τῶν χώρων καὶ στὴ λειτουργία, ὅσο καὶ στὴν κατασκευὴ καὶ μορφολογία.

Ἱστορικά τὴν πρώτη ἐμφάνιση γνήσιων νεοκλασσικῶν στοιχείων ἔχουμε στὴν οἰκία Προβελεγγίου στὰ Ξάμπελα, χωρίς ὁμως νὰ πρόκειται γιὰ ἓνα ὀλοκληρωμένο δείγμα τῆς νεοκλασσικῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Ἡ οἰκογένεια Προβελεγγίου, παλιὰ ἀρχοντικὴ, ζοῦσε ἄλλοτε στὸ Κάστρο ὅπου καὶ ἡ ὁμώνυμη κατοικία στὴν εἴσοδο τοῦ οἰκισμοῦ (εἰκ. 30), καὶ οἱ Προβελέγγιοι εἶχαν ἀπὸ παλιὰ χρόνια εὐρωπαϊκὴ πανεπιστημιακὴ μόρφωση.

Τὸ σπίτι στὰ Ξάμπελα χτίστηκε σταδιακὰ ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸν 18ο αἰ. καὶ μιὰ πρώτη προσθήκη ἐγίνε στις ἀρχές τοῦ 19οῦ αἰ., παραδοσιακοῦ πάντοτε τύπου. Στὴ δεύτερη ὁμως προσθήκη γύρω στὸ 1875 ὁ τότε γιὸς τοῦ ἰδιοκτήτη, εὐρωπαϊκῆς παιδείας, ἔφερε Συριανοὺς μαστόρους στοὺς ὁποίους ὀφείλονται οἱ γύψινες νεοκλασσικὲς διακοσμῆσεις τῆς σάλας καὶ ὀρισμένα στοιχεία τῆς τότε προσόψεως, πὺ σήμερα εἶναι δευτερεύουσα ὄψη. Ἡ διάταξη τῆς πτέρυγας αὐτῆς χαρακτηρίζεται ἀπὸ διάδρομο πὺ χρησιμεύει γιὰ τὴν ἐπικοινωνία τῶν κυρίων χώρων. Τὸ κτίριο ὑπέστη καὶ ἄλλες

Εικ. 102α. Οικία Πρόκου.
Κάτοψη 1ης στάθμης.

Εικ. 102β. Οικία Πρόκου. Κάτοψη 2ης στάθμης.

Εικ. 103. Οικία Πρόκου.

Είκ. 104. Οικία Δημητριάδη
στο Λιαροκόπι.

Είκ. 105. Οικία Καμπάνη. (Τό
μπαλκόνι είναι πρόσφατο).

τροποποιήσεις αργότερα με μιὰ τελευταία προσθήκη από τόν ποιητή 'Αριστομένη Προβελέγγιο στις αρχές του 20ου αί. 'Ο ξένος εργολάβος ἐκάλυψε τότε τή νέα αὐτή πτέρυγα με κεραμίδια, ἡ ὁποία δὲν φέρει κανένα ἰδιαίτερο μορφολογικὸ στοιχεῖο παρά μόνον τὰ μεγάλα παράθυρα. Τὸ κτιριακὸ αὐτὸ σύνολο ἀποτελεῖ σήμερα μιὰ ζωντανή ἱστορία ἐποχῶν καὶ ἀρχιτεκτονικῶν τάσεων στὸ νησί καὶ ἀναφέρεται γιατί παρουσιάζει σπέρματα τῆς νεοκλασσικῆς ἰδέας.

'Αλλὰ τὸ παλαιότερο ὀλοκληρωμένο καὶ καθαρὸ νεοκλασσικὸ δείγμα εἶναι ἡ οἰκία Ψαχαροπούλου στὸν "Αἱ Λούκα, πού χτιζόταν γιά πολὺ καιρὸ καὶ τελείωσε τὸ 1882 (εἰκ. 106,107). Οἱ Ψαχαρόπουλοι εἶχαν μεταναστεύσει στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου ἐργάσθηκαν πρῶτα στὸ ἐμπόριο τῶν σιτηρῶν, καὶ ἔπειτα σὲ ναυτικὲς ἐπιχειρήσεις. 'Αργότερα ἔγιναν μέτοχοι ρωσικῶν ἀτμοπλοικῶν ἐταιρειῶν καὶ τέλος διηύθυναν τὴν πρώτη ἀτμοπλοικὴ ἐταιρεία τῆς 'Ελλάδος πού εἶχε γραφεῖα σὲ πολλὰ λιμάνια τῆς Εὐρώπης, στὴν Πόλη, Σμύρνη καὶ 'Αλεξάνδρεια.

Γιὰ τὸ χτίσιμο τοῦ σπιτιοῦ ἔφεραν κάποιον εἰδικὸ ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ, ὅπως λένε οἱ σημερινοὶ ἰδιοκτήτες, χωρὶς νὰ γνωρίζουν ἀπὸ ποῦ. Εἶναι ὁμως φανερὸ πῶς γιὰ τίς μορφολογικὲς λεπτομέρειες πού γιὰ πρώτη φορά ἐμφανίζονται στὴ Σίφνο σ' αὐτὸ τὸ ἐπίπεδο, ὅπως παραστάδες, κυμάτια, στηθαῖα, ἀέτωμα κλπ., θὰ πρέπει νὰ ἐργάσθηκε συνεργεῖο ἀπὸ ξένους εἰδικευμένους τεχνίτες. 'Η

Εικ. 106. Οικία Ψαχαροπούλου.

Εικ. 107. Οικία Ψαχαροπούλου.

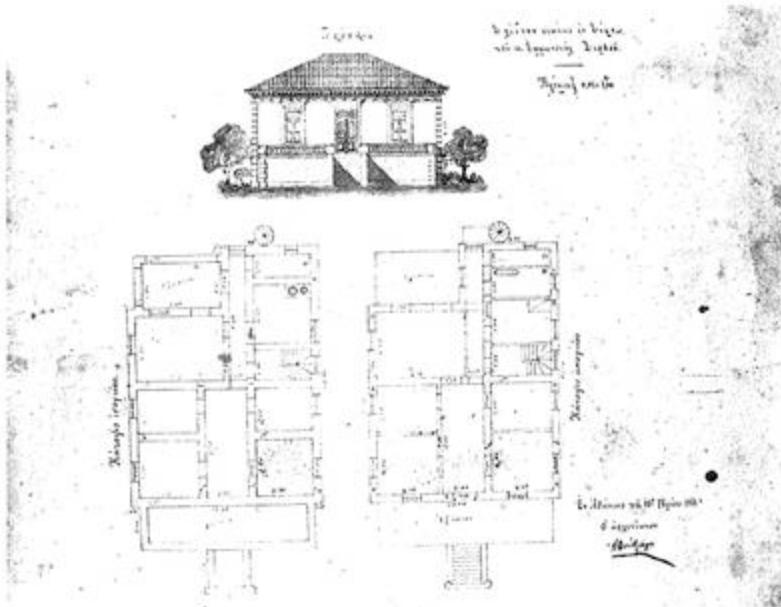

Εικ. 108. Οικία 'Ανδριτσάκη.

Εικ. 109. Οικία Κωνσταντοπούλου.

Εικ. 110. 'Αρχιτεκτονικό σχέδιο οικίας Κωνσταντοπούλου.

έσωτερική διάταξη μοιάζει με αυτή των ενδιάμεσων μεταβατικῶν τύπων. Στο ισόγειο έχουμε τραπεζαρία, δύο κοιτώνες και βοηθητικά ἐνῶ στὸν ὄροφο εἶναι ἡ σάλα με ἕξι κοιτώνες σὲ συμμετρικὴ διάταξη. Ἐνα μεγάλο ἐσωτερικὸ ἰδιόρρυθμο κλιμακοστάσιο, πού διακλαδώνεται σὲ δύο συμμετρικὰ εὐθύγραμμα σκέλη, ἐξασφαλίζει τὴν ἐσωτερικὴ ἐπικοινωνία καὶ τὴ μόνη προσπέλαση τοῦ ὀρόφου γιατί ἡ κυρία εἴσοδος εἶναι στὸ πλατύσκαλό του.

Ἄν ὅμως ἡ οἰκία Ψαχαροπούλου εἶναι τὸ πρῶτο καθαρὰ νεοκλασσικὸ σπιτί τῆς Σίφνου, δὲν ἀποτέλεσε πάντως καὶ τὸ πρότυπο γιὰ τὰ ἐπόμενα πού χτίστηκαν ἀργότερα στὶς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰ. καὶ τὰ ὁποῖα ἔχουν ἄλλο χαρακτήρα, ἀνάλογο κάθε φορά με τὶς ἐπιθυμίες καὶ τὴν παιδεία τῶν ἰδιοκτητῶν. Τώρα χρησιμοποιοῦν καὶ ἀρχιτέκτονες γιὰ τὸν σχεδιασμὸ καὶ αὐτὸ ἔχει σὰν ἀποτέλεσμα τὴν ἐμφάνιση νέων καὶ ποικίλων ἀρχιτεκτονικῶν στοιχείων.

Ἡ οἰκία Ἄνδριτσάκη στὸν Ἄρτεμώνα (εἰκ. 108), τῆς ὁποίας ὁ ἰδιοκτήτης εἶχε ζήσει στὴν Ἄλεξάνδρεια, σχεδιάστηκε ἀπὸ τὸν Πειραιῶτῃ ἀρχιτέκτονα Σάββα καὶ χτίστηκε τὸ 1905 ἀπὸ τεχνίτες Σιφνιούς. Παρομοίου τύπου εἶναι καὶ ἡ οἰκία Κωνσταντοπούλου στὸν Ἄρτεμώνα (εἰκ. 109, 110) πού χτίστηκε τὸ 1911-1912. Ὁ ἰδιοκτήτης εἶχε ζήσει στὴ Ρουμανία καὶ τὸ σχέδιο τοῦ σπιτιοῦ

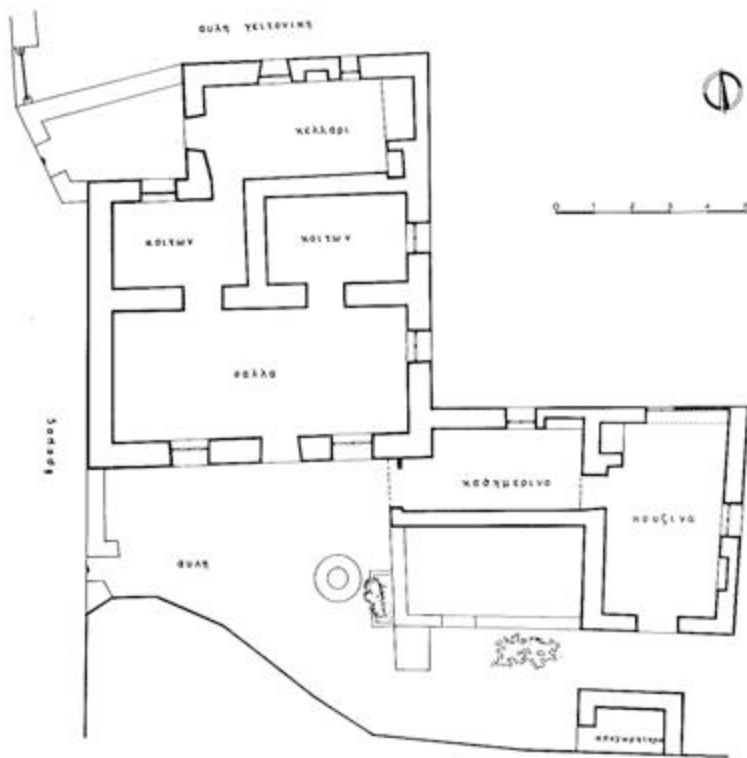
Εικ. 111. Οικία οικογένειας Π. Βερνίκου.

άνεθεσε στον Αθηναίο αρχιτέκτονα Δούβλαρη. Έφερε επίσης Αθηναίους σοβατζήδες, κυρίως για τη διακόσμηση των όψεων ενώ για τις υπόλοιπες εργασίες χρησιμοποίησε τους εγχώριους τεχνίτες. Και τα δύο αυτά σπίτια τεράστια σε μέγεθος έχουν μία διάταξη που διαφέρει από αυτήν των ενδιαμέσων μεταβατικών τύπων με διαδρόμους και πολλούς χώρους και όπου τίποτε δεν θυμίζει την παράδοση. Και τα δύο καλύπτονται με κεραμίδια και έχουν μεγάλους εξώστες και, μαζί με την οικία Ψαχαροπούλου και ένα-δύο άλλα, αποτελούν τα σημαντικότερα νεοκλασσικά δείγματα.

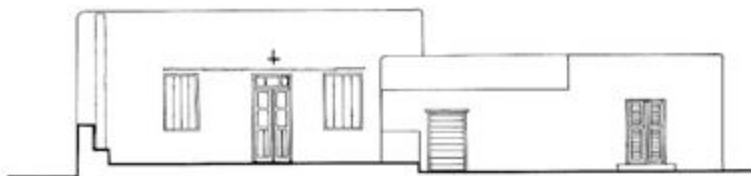
Στα υπόλοιπα νεοκλασσικά σπίτια, χτισμένα αργότερα, έχουμε έκφυλισμένες μορφές (εικ. 111) και ιδιομορφίες κατά περίπτωση, όπως στην οικία Πρεζάνη στα Ξάμπελα. Εκεί δούλεψαν Καρπάθιοι μάστορες για το χτίσιμο το 1925 και βλέπουμε στο εξωτερικό εγχρωμους διαφοροποιημένους σοβάδες να διακοσμούν τις όψεις. Στις περισσότερες περιπτώσεις χαρακτηριστική είναι η σχέση του κτιρίου με το οικόπεδο, καινοτομία άσχετη με την παράδοση. Οι ιδιοκτησίες είναι μεγάλες και τα σπίτια τοποθετούνται μπροστά μὲν αλλά κεντρικά, έτσι ώστε να περιβάλλονται από το οικόπεδο που κλείνεται με ψηλές καγκελόφρακτες μάντρες. Ο υπαίθριος χώρος συνδέεται άμορφα με το κτίσμα και δεν αποτελεί ένα οργανικό σώμα μαζί του, όπως στην παραδοσιακή κατοικία, γιατί τα κριτήρια της λειτουργίας του είναι διαφορετικά. Δεν αποτελεί οργανική προέκταση του εσωτερικού χώρου, αλλά απλώς περιβάλλει το κτίριο.

Τα νεοκλασσικά κτίρια της Σίφνου διέπονται γενικά από το ίδιο πνεύμα στην εσωτερική τους διάταξη και λειτουργία, στη σχέση τους με τον οικισμό και στην όλη αντίληψη, καθαρά μεγαλοαστική, που τα χαρακτηρίζει. Παρουσιάζουν παραλλαγές στις λεπτομέρειες που οφείλονται σε διάφορους παράγοντες. Αυτοί ήταν ή παιδεία και οι επιρροές που δέχθηκαν οι ιδιοκτήτες στο εξωτερικό, ή οικονομική οντότητά τους και η ιδιαίτερη σφραγίδα των ειδικών που ασχολήθηκαν με το κτίριο, αρχιτεκτόνων ή μαστόρων. Πάντως αποτελούν στοιχεία ουσιαστικά ξένα προς το παραδοσιακό οικιστικό σύνολο όπου εντάσσονται σχετικά μόνον· όπως ούποτε όμως ανήκουν και αυτά στο παρελθόν, αποτελώντας έτσι μια ιστορική συνέχεια για τους οικισμούς. Όρισμένα κατασκευαστικά στοιχεία, όπως οι λιθόκτιστοι τοίχοι και το λευκό χρώμα, κοινά με αυτά της γηγενούς αρχιτεκτονικής, βοηθούν στην κάποια συσχέτιση με το παραδοσιακό σύνολο.

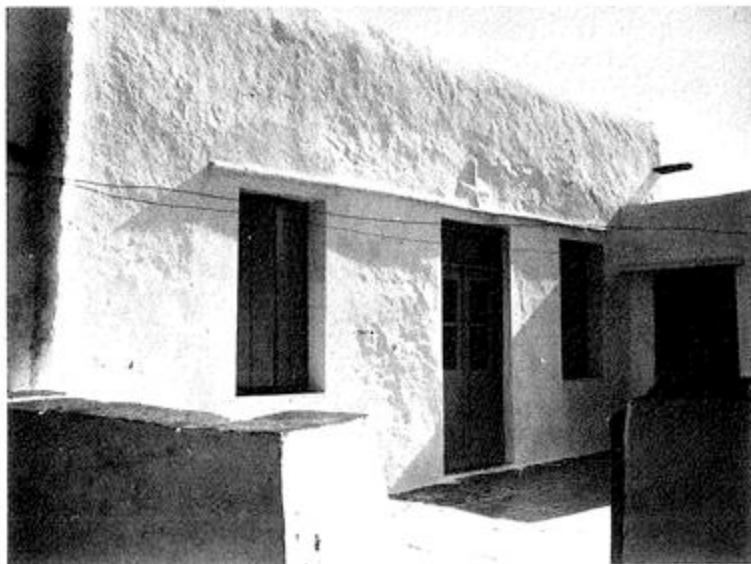
Έδω σταματάει και η εξέλιξη των μεγάλων σπιτιών της εύπορου τάξεως στο κεντρικό οικιστικό συγκρότημα σαν γενικό φαινόμενο. Μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, πολλοί από τους

Εικ. 112α. Οικία Καρυώτη.
Κάτοψη.

Εικ. 112β. Οικία Καρυώτη.
Κύρια όψη (νότια).

Εικ. 113. Οικία Καρυώτη.

Σιφνιούς της τάξεως αυτής χτίζουν πλέον παραθαλάσσια έξοχικά σύγχρονα σπίτια, κυρίως στον οικισμό των Καμαρών.

Ένώ η κατηγορία αυτή των μεγάλων σπιτιών παρουσιάζει διάφορα στάδια εξέλιξεως, τα μεσαία σπίτια, που αποτελούν και τον περισσότερο διαδεδομένο τύπο κατοικίας στους κεντρικούς οικισμούς, κράτησαν σταθερά την παραδοσιακή μορφή μέχρι τα τελευταία δεκαπέντε-είκοσι χρόνια περίπου με μικρές μόνον αλλαγές.

Σάν αντιπροσωπευτικά δείγματα έχουμε την οικία Καρυώτη στην Καταβατή (εικ. 112 α,β, 113), την οικία Διαμαντή στα Ξάμπελα (εικ. 114 α-δ, 115) και την οικία Καρδίτση στην Καταβατή (εικ. 116, 117). Η οικία Καρυώτη θεωρείται πολύ παλιά, χωρίς όμως να υπάρχουν σαφείς χρονολογικές ένδειξεις και φέρει ανάγλυφο τὸ σημεῖο τοῦ σταυροῦ πάνω ἀπὸ τὴν πόρτα, στοιχείο πὸν δὲν παρατηρεῖται σὲ ἄλλα σπίτια σήμερα. Η οικία Διαμαντή χτίστηκε λίγο μετά τὸ 1860 ἀπὸ Κρήτες πρόσφυγες πὸν ἤρθαν ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση τοῦ Ἄρκαδίου. Ἀρχικὰ ἐγινε μόνον τὸ ἰσόγειο καὶ ἔπειτα προστέθηκε ὁ βασικὸς πυρήνας τοῦ ὀρόφου. Ὁ μικρὸς κοιτῶνας ἐμπρὸς ἀριστερὰ εἶναι ἀκόμα μεταγενέστερη προσθήκη⁷⁹. Ὅσο γιὰ τὴν οικία Καρδίτση δὲν υπάρχουν πληροφορίες γιὰ τὸ πότε χτίστηκε, ἀλλὰ φαίνεται νὰ ἀνήκη στὸν 19ο αἰ.

Γενικὰ στὰ σπίτια αὐτὰ παρατηροῦμε μιὰ ὁμοιογένεια στὸν πυρήνα τῶν κυρίων χώρων πὸν ἀποτελεῖται ἀπὸ τὴ σάλα καὶ τοὺς δύο κοιτῶνες στὸ βάθος. Οἱ μόνες βασικὲς διαφορὲς ἀπὸ τὰ μεγάλα σπίτια εἶναι ὅτι ἐδῶ ἔχουμε συνήθως ἰσόγειες κατασκευὲς μὲ μικρότερα μεγέθη καὶ λιγώτερος χώρους⁸⁰ καὶ ἀκόμα μεγαλύτερη λειτουργικὴ ἐνότητα βοηθητικῶν καὶ κυρίων χώρων, πράγμα πὸν ὀφείλεται στὸν ἀπλούστερο τρόπο ζωῆς τῆς κοινωνικῆς αὐτῆς τάξεως. Η διάταξη ὁμως τῶν κυρίων χώρων εἶναι ἴδια καὶ φαίνεται σαφῶς ὅτι στὴν ἐπικρατέστερη αὐτὴ κατηγορία σπιτιῶν σταθεροποιεῖται ἡ μορφή τῆς Σιφναϊκῆς παραδοσιακῆς κατοικίας.

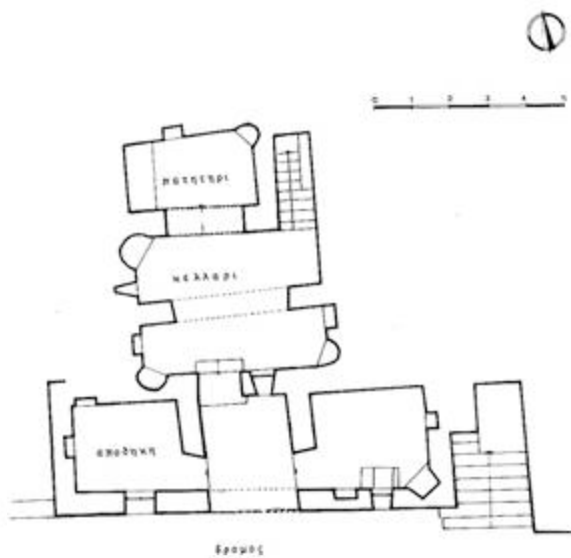
Τὴν τελευταία δεκαπενταετία ἡ μεσαία τάξη, ἀκολουθώντας τὸ παράδειγμα τῶν πλούσιων Σιφνιῶν, χτίζει σπίτια στὸν παραθαλάσσιο οικισμό τῶν Καμαρῶν, πὸν εἶναι τὸ λιμάνι, μὲ πρότυπα τῆς κατασκευῆς τῶν λαϊκῶν ἀθηναϊκῶν προαστείων, ἐνῶ τοὺς κεντρικούς οικισμούς ἡ οἰκοδόμηση συγχρόνων κατοικιῶν γίνεται μὲ βραδύτερο ρυθμὸ.

Στὴν κατηγορία τῶν μικρῶν λαϊκῶν σπιτιῶν ἀνήκουν οἱ οικίες Βουκάκη στὴν Ἀπολλωνία (εικ. 118, 119), Ζαμπέλη στὸ Κάτω Πετάλι (εικ. 120, 121) καὶ Λεμονῆ στὸ Κάτω Πετάλι (εικ. 122 α,β, 123). Παρατηρεῖται καὶ ἐδῶ ἡ τυπικὴ διάταξη τῶν κυρίων χώρων πὸν χαρακτηρίζει τὸ Σιφναϊκὸ σπίτι καὶ ὁ τύπος τῆς οἰκίας Ζαμπέλη ἀποτελεῖ κλασσικὸ δεῖγμα μικροῦ σπιτιοῦ, διαδεδομένο σὲ μεγάλη κλίμακα στὴ Σίφνο. Γενικὰ ὁμως στὰ λαϊκὰ αὐτὰ σπίτια βρίσκουμε μιὰ ποικιλία καὶ διάφορους τύπους σὲ μικρότερο ποσοστὸ, ὅπως αὐτὸν τῆς οἰκίας Βουκάκη πὸν μοιάζει νὰ προέρχεται ἀπὸ μονόσπιτο καὶ ἀκόμα σπανιώτερος τύπος, ὅπως αὐτὸν τῆς οἰκίας Λεμονῆ πὸν θυμίζει τὰ μονόσπιτα τοῦ Κάστρου (εικ. 22β). Μιὰ σύντομη ἔρευνα στὸ Κάτω Πετάλι ἀνακάλυψε ἀρκετὰ μονόσπιτα σὲ ποικίλες μορφές, διασκευασμένα ὁμως σήμερα καὶ συμπληρωμένα μὲ διάφορες προσθήκες, πάντοτε σὲ σημεῖα πυκνῆς καὶ συνεχοῦς δομήσεως. Αὐτὸ δὲν εἶναι περίεργο, δεδομένου ὅτι στὴν περιγραφή τοῦ περιηγητῆ Ph. Jourdain, στὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰ., ἀναφέρεται ὅτι ὁ μικρὸς αὐτὸς οἰκισμὸς ἦταν ὀχυρωμένος⁸¹ καὶ τὸ εἶδος τοῦ μονόσπιτου προσφερόταν γιὰ τὸ οἰκοδομικὸ ὀχυρωματικὸ σύστημα, ὅπως καὶ στὸ Κάστρο. Στους κεντρικούς οικισμούς δὲν εἶναι ἐξακριβωμένο ἂν υπάρχουν τέτοιοι τύποι κατοικίας.

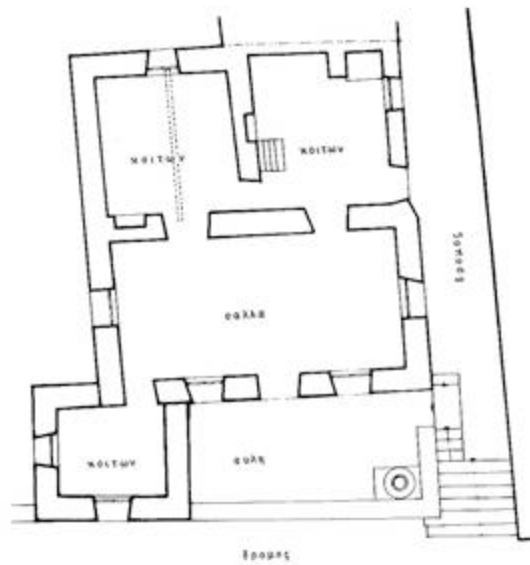
Στὰ μικρὰ λαϊκὰ σπίτια ἔχουμε ἀρκετὲς σύγχρονες κατασκευὲς τὰ τελευταία χρόνια, ἰδίως στὸν Πάνω Ἀρτεμώνα, ἀλλὰ αὐτὲς ἔχουν γίνεῖ μέχρι τώρα μὲ κάποια προσαρμογὴ στὰ τοπικὰ δεδομένα καὶ εἶναι σχετικὰ ἐντεταγμένες μέσα στὸ παραδοσιακὸ σύνολο. Στὴ μακροχρόνια ἐξέλιξή τῆς ἡ κατηγορία αὐτὴ τῶν σπιτιῶν διέπεται κατ' ἐξοχὴν ἀπὸ τὴ σταθερὰ τῆς πενιχρῆς οικονομίας καὶ αὐτό, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ πολεοδομικὴ δομὴ παρέμεινε ἡ ἴδια μέσα τοὺς οικισμούς, ἔδωσε ὁμοιογενῆ ἀποτελέσματα.

Βασικὸς τύπος κατοικίας

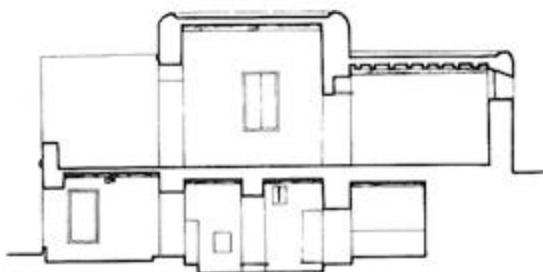
Ἐξετάζοντας στὸ σύνολο τὴν κατοικία τοὺς κεντρικούς οικισμούς τῆς Σίφνου βλέπουμε ὅτι γενικὰ ἐπικρατεῖ ἕνας βασικὸς τύπος, ὁ παραδοσιακός, πὸν χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸν κεντρικὸ πυρήνα τῆς σάλας μὲ τοὺς δύο κοιτῶνες στὸ βάθος. Ὁ τύπος αὐτὸς παρουσιάζεται μὲ διάφορες ποικιλίες καὶ παραλλαγές λύσεων ὡς πρὸς τὴ διάταξη τῶν ὑπολοίπων βοηθητικῶν χώρων, ἀλλὰ καὶ μὲ προσθήκη περισσοτέρων κοιτῶνων καὶ ἄλλων κυρίων χώρων, ὅπως καθημερινὸ ἢ τραπεζαρία. Η δομὴ τῶν χώρων αὐτοῦ τοῦ κεντρικοῦ πυρήνος ἔχει τὴν προέλευσή τῆς στὰ ἐν σειρά σπίτια τοῦ Κάστρου (εικ. 25, 31) καὶ ἀποτελεῖ τὸ κύριο σῶμα τῆς Σιφναϊκῆς παραδοσιακῆς κατοικίας, στοιχείο καθαρὸ καὶ

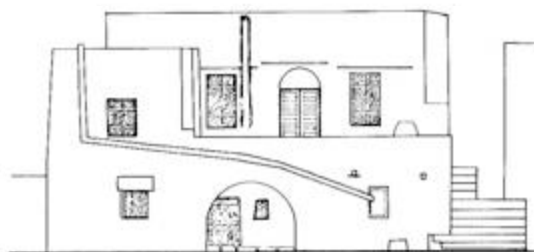
Εικ. 114α. Οικία Διαμαντή. Κάτοψη 1ης στάθμης.

Εικ. 114β. Οικία Διαμαντή. Κάτοψη 2ης στάθμης.

Εικ. 114γ. Οικία Διαμαντή. Τομή κατά μήκος.

Εικ. 114δ. Οικία Διαμαντή. Κύρια όψη (νότια).

Εικ. 115. Οικία Διαμαντή.

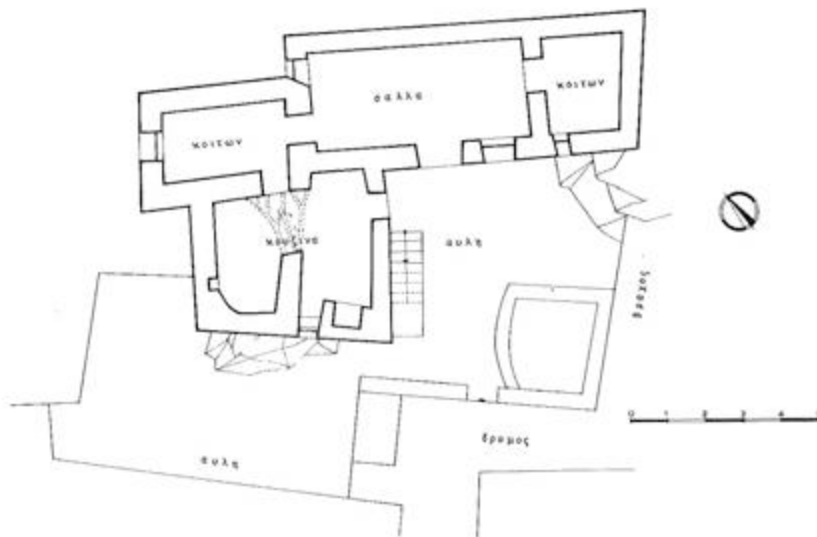
Εικ. 116. Οικία Καρδίτση.
Κάτοψη.

Εικ. 117. Οικία Καρδίτση.

όργανικό στη σύνθεσή του. Όρισμένες παραλλαγές του (ως προς την κάτοψη μόνον) παρουσιάζουν ομοιότητα με μερικά σπίτια της Τήνου, της Πάρου⁸² και της Μήλου⁸³. Από την εξέταση του αρχείου αποτυπώσεων της Α.Σ. Αρχιτεκτόνων του Ε.Μ.Π. δεν βρέθηκαν ομοιότητες σε εύρεια κλίμακα με τα σπίτια της Μήλου, της Σεριφου και της Νάξου.

Η διάταξη των χώρων του Σιφναϊκού σπιτιού είναι απλή στη σύλληψή της. Η είσοδος γίνεται συνήθως στη σάλα από τη μεγάλη πλευρά στο κέντρο και πολλές φορές υπάρχει και δεύτερη πόρτα σε άλλον υπαίθριο χώρο. Η κουζίνα έχει πάντοτε μια ιδιαίτερη προσπέλαση από την αυλή, αλλά δεν λείπει και η έσωτερική επικοινωνία που πολλές φορές γίνεται μέσω των κοιτώνων. Η απλούστευση αυτή των λειτουργικών κανόνων και επιπλέον η διάταξη του κεντρικού πυρήνος καθιστούν πολύ εύκολη την επέκταση του βασικού τύπου κατοικίας. Σ' αυτό συντείνει και η έλλειψη ένδοξων αισθητικής και συνθετικής φύσεως, που όμως τελικά δίνει ένα αποτέλεσμα μιας αισθητικής ποιότητας άλλης κλίμακος με το στοιχείο του απροσδόκητου που αξιοποιείται όταν είναι έντεταγμένο στη μορφολογική ένότητα του συνόλου όπως συμβαίνει εδώ. Αυτή η προσθετική αρχιτεκτονική, που ξεκινάει βασικά από λόγους οικονομικούς, έχει μεγάλη εφαρμογή στη Σίφνο και εν γένει στην παραδοσιακή αρχιτεκτονική.

Εικ. 118. Οικία Βουκάκη. Κάτοψη.

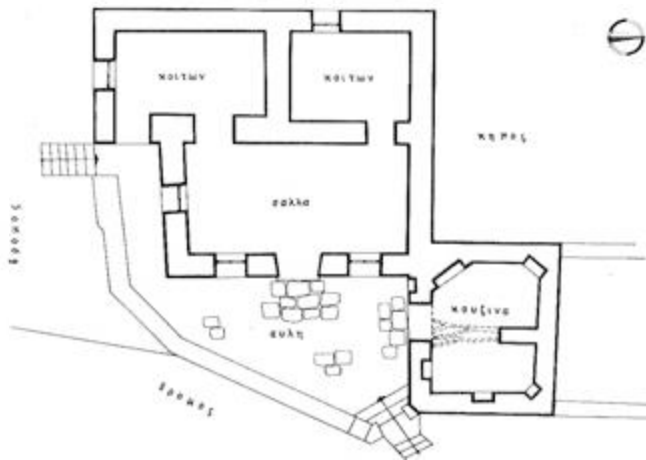
Εικ. 119. Οικία Βουκάκη.

Χαρακτηριστική είναι η έλλειψη διαδρόμων και άλλων νεκρών χώρων κυκλοφορίας. Οί χώροι υγιεινής ποτέ δεν υπήρξαν ενσωματωμένοι μέσα στο σπίτι, αλλά πάντοτε έξω στην αυλή με στοιχειώδεις εγκαταστάσεις ή στα παράπλευρα χωράφια. Τα μεγαλύτερα σπίτια παρουσιάζουν περισσότερους βοηθητικούς χώρους με κελλάρια και καμιά φορά ληνούς. Παλαιότερα είχαν και χώρους για οικοδίατα ζώα, όπως χοίρους και πουλερικά, αλλά αυτοί σιγά σιγά άπομακρύνθηκαν έξω από τους οίκισμούς.

Λειτουργία

Άπαραίτητο στοιχείο του Σιφναϊκού σπιτιού είναι ο υπαίθριος χώρος, είτε ως αυλή, είτε ως εξώστης ή και τα δύο μαζί, διάφορος όπωσδήποτε από τον κήπο. Πολλές φορές στα διόροφα σπίτια έχουμε και ήμισυπαίθριους χώρους, δηλαδή υπόστεγα μόνον στα ισόγεια, τα λεγόμενα «στεαδία» που είναι ένα είδος προθαλάμου για τους χώρους του ισόγειου (εικ. 124).

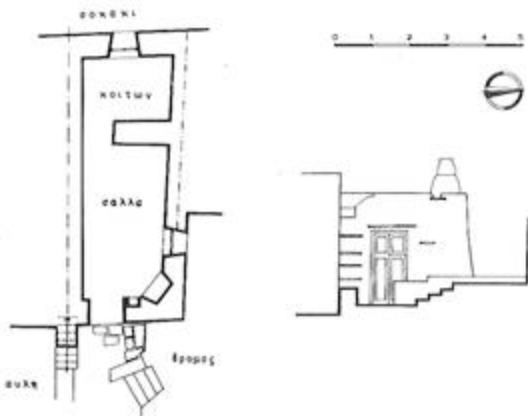
Τα υπαίθρια στοιχεία, ιδίως δε η αυλή, δεν περιβάλλουν την κατοικία άμορφα, αλλά συνδέονται συνθετικά με τους χώρους της και έχουν μία λειτουργική οντότητα εξ ίσου σημαντική με αυτή των έσωτερικών χώρων. Τοποθετούνται έτσι ώστε να βρίσκονται σε άμεση και οργανική σχέση με τη βασική κυκλοφορία μεταξύ έσωτερικού και υπαίθρου, συνδέοντας πάντα τὸ έξω με τοῦς ζωτικώτε-

Είκ. 120. Οίκια
Ζαμπέλη. Κάτοψη.

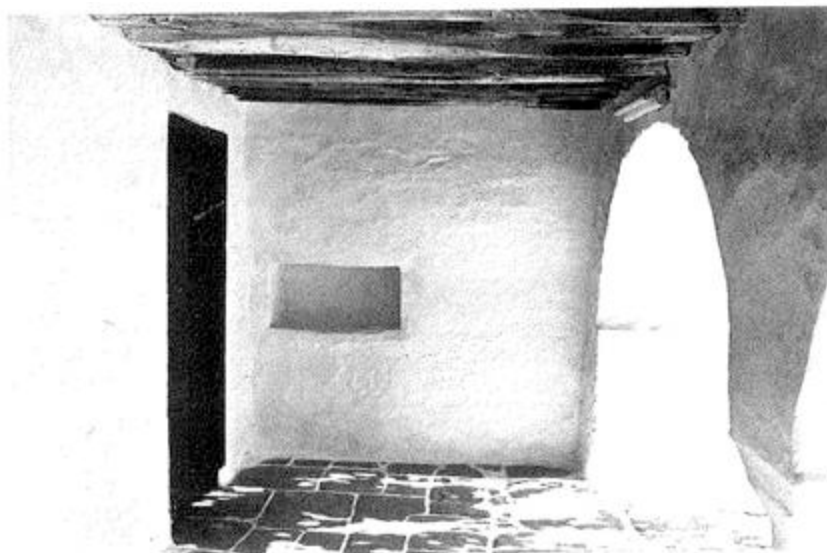
Είκ. 121. Οίκια Ζαμπέλη.

Είκ. 122α, 122β. Οίκια Λεμονή. Κάτοψη, ὄψη.

Είκ. 123. Οίκια Λεμονή.

Εικ. 124. 'Υπόστεγος
χώρος («στεάδι»).

Εικ. 125. Αύλές.

ρους χώρους της κατοικίας, τη σάλα, το καθιστικό και την κουζίνα. Τα κριτήρια για τη θέση, τη χρήση και τη διαμόρφωση των υπαίθριων χώρων δείχνουν ότι θεωρούνται αναγκαία μέλη ενός ενιαίου συνόλου, που είναι οι χώροι της κατοικίας. Το μέσα και το έξω έχουν αντιμετωπισθῆ σαν ένας κοινός τόπος δύο στοιχείων που ἀλληλοσυμπληρώνονται. Ἐκτός ἀπὸ τὴ διάταξη, οἱ προσπελάσεις καὶ τὰ ἀνοίγματα προβλέπονται ἔτσι, ὥστε νὰ ὑπαγορεύουν φυσικὰ τὴν κίνηση ἀπὸ τὸ ἓνα στὸ ἄλλο. Σ' αὐτὸ τὸ πνεῦμα τῆς ἐνότητος ὑπακούουν ἀκόμα καὶ τὰ μεγέθη ποὺ εἶναι σχετικὰ. Στὶς περιπτώσεις ποὺ τὸ οἰκόπεδο εἶναι μεγάλο, διαμορφώνεται σὲ αὐλὴ μὲ πλακόστρωτα καὶ πεζούλια, ἓνα μικρὸ τμῆμα στὴν κλίμακα τῆς κατοικίας ἐνῶ τὸ ὑπόλοιπο παραμένει σάν κήπος, ὑπακούοντας σὲ ἄλλους λειτουργικοὺς καὶ συνθετικοὺς κανόνες.

Στὰ περισσότερα σπίτια καὶ ἰδιαίτερα στὰ μεσαῖα καὶ τὰ μικρά, ἐκτός ἀπὸ τὶς λειτουργίες καθιστικοῦ

Εικ. 126. Αύλες.

πού εξυπηρετούν, οι υπαίθριοι χώροι καλύπτουν και μερικές άλλες του νοικοκυριού με κατάλληλη διαρρύθμιση και εξοπλισμό. Τα βαθύτερα αίτια, που οδήγησαν σ' αυτή την επέκταση των εσωτερικών λειτουργιών έξω, όπως ούτως ή άλλως οφείλονται σε λόγους οικονομίας που υπαγόρευαν τη στενότητα των κλειστών χώρων. Δεν πρέπει όμως να αγνοούμε και τις ψυχολογικές ανάγκες για υπαίθρια διαβίωση, συνδυασμένες με τον παράγοντα του εξαιρετικού κλίματος και βεβαίως το κοινωνικό υπόστρωμα των κοινοτήτων των κεντρικών οικισμών με τις αγροτικές καταβολές.

Η ίδια συνέχεια παρατηρείται και μεταξύ των ιδιωτικών υπαίθριων χώρων και των κοινοχρήστων, δρόμων ή διαπλατυνσεων και εν γένει χώρων δημοσίας κυκλοφορίας. Αντίθετα με άλλα νησιά οι αύλες δεν κλείνονται με ψηλούς τοίχους, όπως στην "Υδρα, Σαντορίνη, Ρόδο κ.ά.⁸⁴ και αυτό συντελεί στο να αποτελούν ένα μεταβατικό ενδιάμεσο χώρο από τη δημόσια περιοχή στην ιδιωτική του σπιτιού (εικ. 125, 126).

Αυτή η έννοια βέβαια έρχεται σε αντίθεση με την ιδιωτικότητα που θα μπορούσε κανείς να απαιτήσει για τις αύλες των σπιτιών, προσφέρει όμως πλεονεκτήματα στον τομέα του οικιστικού περιβάλλοντος. Είναι ένα φαινόμενο όπως ούτως ή άλλως σχετικό με το μέγεθος των οικισμών και την έλλειψη μεγάλων διαφορών στις κοινωνικές τάξεις. Συνήθως χαρακτηρίζει μικρές ομοιογενείς κοινότητες που διαμόρφωσαν κοινό τρόπο ζωής και στενές σχέσεις μεταξύ των κατοίκων τους. Στην απουσία των ψηλών διαχωριστικών τοίχων βοήθησε και το γεγονός της εσωτερικής ασφάλειας, που χαρακτήριζε πάντα τους μικρούς οικισμούς του Αιγαίου, όπως π.χ. στα Δωδεκάνησα όπου οι κλοπές ήταν άγνωστες⁸⁵.

Η ζωή της οικογένειας μέσα στο σπίτι διέπεται από άπλους κανόνες. Η σάλα χρησιμεύει για τις συγκεντρώσεις σε όλες τις επίσημες περιστάσεις και είναι ο χώρος που διατηρεί κάποια έπισημότητα, προορισμένος κυρίως για τις κοινωνικές επαφές, βεγγέρες, γιορτές κλπ. (εικ. 127). Ο έπισημος και κοσμικός προορισμός του χώρου αυτού έλκει πιθανώτατα την καταγωγή του από την φραγκοκρατία. Οι ξένοι φεουδάρχες ζούσαν τότε στους όχυρωμένους οικισμούς του Αιγαίου μια κοσμική ζωή⁸⁶, την οποία μιμήθηκαν στη συνέχεια και οι άρχοντες του Κάστρου επί τουρκοκρατίας και είναι η λειτουργική αίτια για την οποία η σάλα διαμορφώθηκε στα μεγάλα μεγέθη που συναντάμε στα άρχοντικά του Κάστρου⁸⁷. Αλλά και στην περίπτωση που θα δεχθούμε την καταγωγή της σάλας από τον κοινό χώρο διμερεύσεως των αγροτικών κατοικιών, πάλι διαπιστώνουμε μίαν αλλαγή από τις τότε λειτουργικές ιδιότητες του χώρου αυτού και είναι σαφείς οι άστικές επιδράσεις που συνέβαλαν ώστε η σάλα να διαμορφώσει αυτόν τον έπισημο χαρακτήρα.

Στον συνήθη τύπο κατοικίας, η καθημερινή ζωή εκτυλίσσεται κυρίως στην κουζίνα ή στο δεύτερο πρόχειρο καθιστικό αν υπάρχει. Οι κοιτώνες μικροί σε επιφάνεια προορίζονται μόνο για ύπνο χωρίς περιθώρια άλλης χρήσεως (εικ. 128) και αυτό δείχνει την έλλειψη ιδιαίτερης άτομικής ζωής στα μέλη

Είκ. 127. Σάλα οίκιας
Κοντοροπουλάκη.

Είκ. 128. Κοιτών οίκιας
Κοντοροπουλάκη.

της Σιφναϊκής οικογένειας πού ζοῦν μαζί τις περισσότερες ὥρες.

Όρισμένες λειτουργίες διεξάγονται στην αὐλή ἰδίως στά μεσαία καὶ μικρά σπίτια, ὅπως τὸ πλύσιμο τῶν ρούχων, ἡ ἀντληση νεροῦ ἀπὸ τὴ στέρνα, ἡ προπαρασκευὴ φαγητοῦ καὶ ἡ ἀνάπαυση (είκ. 129-132). Σ' αὐτὸ συνετέλεσε τὸ ἥπιο κλίμα σὲ συνδυασμὸ μὲ λόγους οἰκονομίας καὶ ἀκόμα ἡ ἀγροτικὴ προέλευση τῆς Σιφναϊκῆς κοινωνίας τῶν κεντρικῶν οἰκισμῶν πού διατήρησε παλιές συνήθειες. Οἱ χαμηλές μάντρες πού κλείνουν τις αὐλές προσδίδουν στοὺς δρόμους κάτι ἀπὸ τὴν οἰκειότητα τῶν σπιτιῶν καὶ στά σπίτια τὴν κοινωνικότητα τῶν δρόμων.

Τὸ Σιφναϊκὸ σπίτι ἀπὸ τὸ πῶς μικρὸ ὡς τὸ πῶς μεγάλο δὲν παρουσιάζει ἐσωτερικὸ διάκοσμο, ξύλινο γύψινο ἢ ζωγραφιστό⁸⁸, καὶ ἐν γένει ἐνσωματωμένο ἐξοπλισμὸ ἀπὸ πατάρια, σοφάδες κλπ., ὅπως σὲ ἄλλα νησιά⁸⁹. Διακρίνεται ἀπὸ ἀπόλυτη λιτότητα, ὅπως συμβαίνει καὶ σὲ ἄλλα νησιά τῶν Κυκλάδων⁹⁰, καὶ βέβαια λόγοι πενίας μποροῦν νὰ δικαιολογήσουν αὐτὸ τὸ φαινόμενο ἀλλὰ δὲν εἶναι ἴσως οἱ μόνοι. Ὁ ἐνσωματωμένος ἐξοπλισμὸς περιορίζεται σὲ ὀρισμένα χτιστὰ στοιχεῖα στοὺς βοηθητικοὺς χώρους. Χτιστοὺς πάγκους συνδυασμένους μὲ τὸν νεροχύτη, ράφια καὶ κόγχες γιὰ τὰ οἰκιακὰ σκεύη, βρίσκουμε ἄφθονα στὶς κουζίνες καὶ τὰ κελλάρια (είκ. 133). Τὸ τζάκι «πανωστριά» βρίσκεται

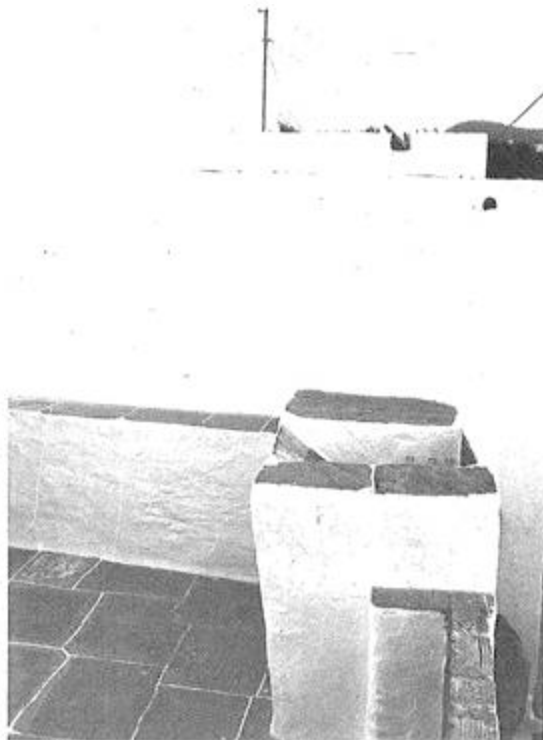
Είκ. 129. Αύλη.

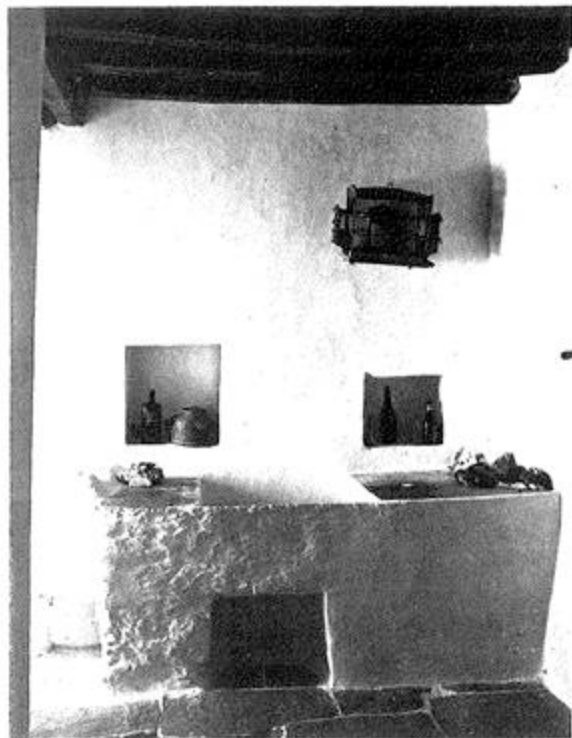
Είκ. 130. Στέρνα
σέ αύλη.

Είκ. 131. Στέρνα
καί γούρνα σέ αύλη.

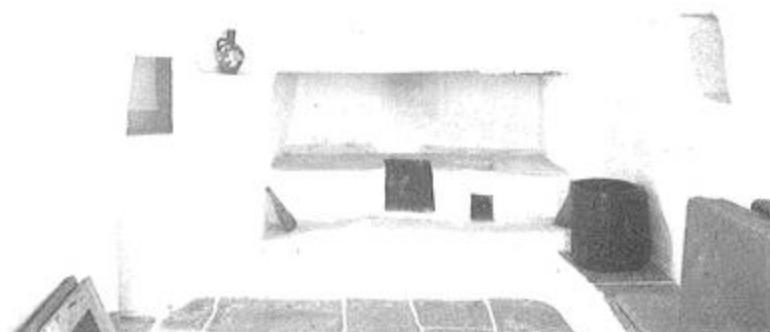
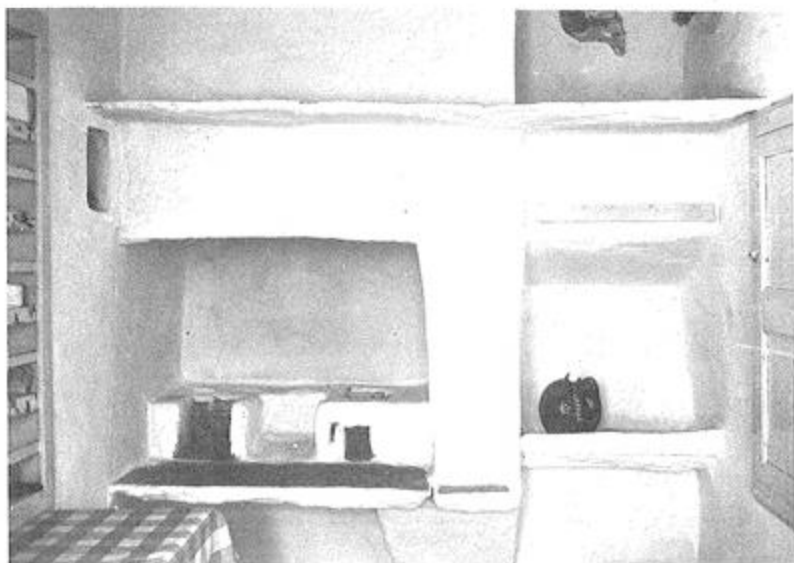
Είκ. 132. Γούρνα σὲ αὐλή.

Είκ. 133. Μέρους κουζίνας.

Είκ. 134. Τζάκι.

Είκ. 135, 136. Τζάκια.

μόνον στην κουζίνα και καμιά φορά και στα κελλάρια, προορισμένο αποκλειστικά για μαγείρεμα (είκ. 134-136). Δεν υπάρχει σε κανένα άλλο δωμάτιο του σπιτιού και η θέρμανση γινόταν με πήλινες φορητές φουφούδες. Μια συνήθεια μάλλον πρόσφατης εποχής είναι να κλείνονται τα τζάκια με ξύλινα φύλλα σαν ντουλάπια για λόγους αισθητικής και καθαριότητας (είκ. 137-140). Ντουλάπια έντειχισμένα έχουμε λίγα και μικρά συνήθως στους κοιτώνες και στην κουζίνα.

Στα μεγάλα σπίτια πολλές φορές υπάρχουν γούρνες για το πλύσιμο των ρούχων μέσα στους βοηθητικούς χώρους, καθώς επίσης και το στόμιο της στέρνας, ή αυτά βρίσκονται στους υπόστεγους χώρους («στεάδια») των ισογείων. Στα μικρότερα σπίτια οι γούρνες είναι έξω στην αυλή, όταν υπάρχουν, συνδυασμένες με το στόμιο για την άντληση νερού από τη στέρνα και ακόμα τον υπαίθριο νεροχύτη (είκ. 131). Η στέρνα, στοιχείο πολύ διαδεδομένο, βρίσκεται κάτω από το κτίριο ή κάτω από την αυλή. Τον μόνιμο έξοπλισμό του σπιτιού συμπληρώνουν άφθονα πεζούλια για κάθισμα στις αυλές. Η επίπλωση είναι στοιχειώδης και μόνο στη σάλα βλέπουμε μια πρόθεση πολυτέλειας με τούς συνηθισμένους στα νησιά καναπέδες, τὰ έπιπλα εποχής, καθρέφτες, κάδρα κλπ., έτσι ώστε ουσιαστικά είναι ο μόνος πλήρως έπιπλωμένος χώρος.

Εικ. 137, 138, 139, 140.
Τζάκια με ντουλάπια.

Κατασκευή

Ἡ Σιφναϊκὴ παραδοσιακὴ οἰκοδομικὴ βασίζεται κατ' ἐξοχὴν στὴ χρῆση ὑλικῶν τοπικῆς προελεύσεως, ἀρχὴ εὐρύτατα διαδεδομένη στὰ μικρὰ νησιά⁹¹, μὲ τὶς δυσμενεῖς οἰκονομικὲς συνθήκες καὶ τὶς δυσκολίες τῶν μεταφορῶν. Εἰσαγωγὴ γινόταν μόνον στὰ ἀπολύτως ἀναγκαῖα εἶδη ποὺ δὲν διέθεταν καὶ ἡ χρῆση τους περιορίσθηκε στὸ ἐλάχιστο δυνατὸ μέτρο. Αὐτὰ τὰ δεδομένα εἶχαν σὰν ἀποτέλεσμα τὴ μικρὴ ποικιλία ὑλικῶν καὶ τὴν ὁμοιομορφία τῶν κατασκευῶν.

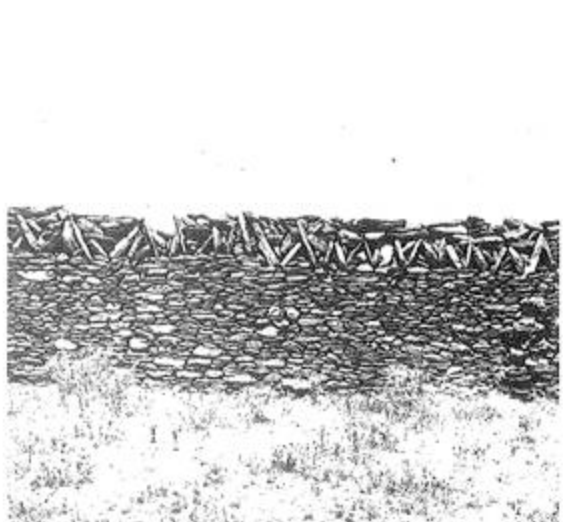
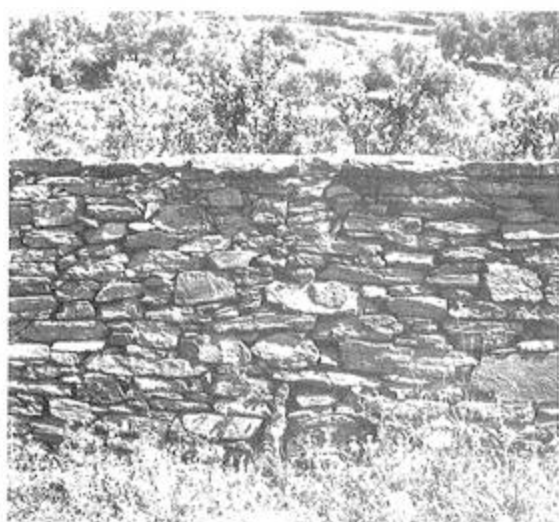
Τὰ βασικώτερα ὑλικά ἐίναι ἡ πέτρα καὶ τὸ ξύλο καὶ ἀκολουθοῦν ὁ ἀσβέστης, ἡ ἄμμος, τὸ χῶμα, τὰ ἀργιλικὰ χῶματα, ἡ θηραϊκὴ γῆ καὶ τὰ φύκια. Καλάμια, βούρλα, διάφορα ξερὰ χόρτα, ἄχυρα καὶ κλαδιὰ βρίσκουν πολλὰς φορὲς θέσιν σὲ εὐτελεῖς κατασκευές. Αὐτὰ ὅλα ἐκτὸς τῆς ξυλείας καὶ τῆς θηραϊκῆς γῆς εἶναι ἐγγῶρια ὑλικά. Ἡ παράδοση ἀναφέρει ὅτι σὲ παλιὰς ἐποχὲς ὑπῆρχαν στὸ νησί πολλὰς «φίδες»⁹² ποὺ τὸ σκληρὸ τους ξύλο χρῆσιμευε γιὰ ξυλοδεσιές, πρέκια καὶ δοκίδες πατωμάτων καὶ δώματος. Γενικὰ ὅμως γινόταν εἰσαγωγὴ ξυλείας καὶ μάλιστα στοὺς νεώτερους χρόνους, ποὺ εἶχαν ἐκλείψει οἱ φίδες, ἡ εἰσαγωγὴ ἐκάλυπτε τὸ σύνολο τῶν ἀναγκῶν, ὅπως καὶ γιὰ τὰ τζάμια, τὰ μεταλλικὰ ἐξαρτήματα καὶ τὴ θηραϊκὴ γῆ. Ἐπίσης ἔφερναν ἀπὸ ἄλλα μέρη ἀσβέστη γιὰ νὰ συμπληρώσουν τὴν ἐγγῶρια παραγωγὴ ποὺ δὲν ἐπαρκοῦσε λόγω τῆς μεγάλης καταναλώσεως.

Οἱ τοιχοποιεῖες εἶναι ἄσφογα χτισμένες στὴ Σίφνο ἀπὸ σχιστόλιθο ποὺ εἶναι μεγάλης ἀντοχῆς καὶ χρησιμοποιεῖται ἀκόμα καὶ σήμερα. Συνδυαστικὸ ὑλικὸ ἀποτελοῦσε ἡ ἀπλὴ λάσπη καὶ πολλὰς φορὲς τοποθετοῦσαν ξυλοδεσιές ἀπὸ φίδες καὶ διαμπερεῖς ὀγκῶδεις ἀσβεστόλιθους γιὰ ἐνίσχυση τῶν τοίχων. Ἡ φύση καὶ ἡ μορφή τῆς σχιστολιθικῆς πέτρας προσφέρεται ἰδιαίτερα γιὰ ξερολιθιὲς ποὺ ἀφθονοῦν στὴν ὑπαιρθε σὲ διάφορες ποικιλίες τεχνικῆς καὶ τελειότητος (εἰκ. 141-146). Στὰ πρέκια χρησιμοποιοῦσαν λίθινα τόξα ἢ ξύλο ἢ συνδυασμὸ καὶ τῶν δύο μεθόδων. Οἱ τοῖχοι τῶν κτιρίων μέσα στοὺς οἰκισμοὺς σοβατίζονταν συνήθως ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ μὲ κονίαμα ἀπὸ ἀσβέστη καὶ ἄμμο ποὺ τὸ ἔστρωναν ἀπλῶς μὲ τὸ μυστρί χωρὶς νὰ τὸ τρίβουν. Ἀνεπίχριστα ἔμεναν συνήθως τὰ δευτερεύοντα κτίσματα καὶ οἱ ἀγροτικὲς κατοικίες καὶ ἀποθήκες. Γενικὰ ὅλα τὰ κτίσματα ἀσπρίζονται, ἐκτὸς πάλι ἀπὸ τὰ ἀγροτικά, ποὺ τὶς περισσότερες φορὲς μένουν μὲ τὸ φυσικὸ σκούρο χρῶμα τῆς σχιστολιθικῆς λιθοδομῆς. Τὸ ἀσβέστωμα ποὺ ἀπὸ παράδοση γίνεται πολὺ συχνὰ δίνει στοὺς οἰκισμοὺς τὸ ἀστραφτερὸ λευκὸ χρῶμα, ἐντεινόμενο ἀπὸ τὸ λουλάκι ποὺ προστίθεται στὸ γαλάκτωμα τοῦ ἀσβέστη.

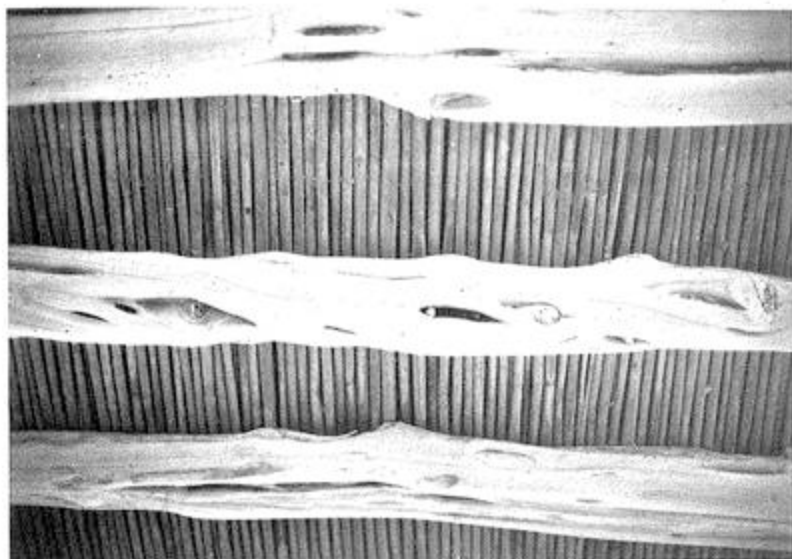
Τὸ πιὸ ἐνδιαφέρον μέρος τῆς κατασκευῆς εἶναι τὸ δῶμα, χαρακτηριστικὴ μορφή ἐπικαλύψεως στὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου⁹³. Ἡ πενιχρὴ οἰκονομία τῶν νησιῶν ὀδήγησε τοὺς κατοίκους στὴν ἐξέυρεση τρόπων χρῆσεως ἐγγῶριων ὑλικῶν γιὰ τὴ θερμικὴ καὶ στεγανωτικὴ μόνωση. Παράλληλα ἡ μακρόχρονη παράδοση εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα τὴν τελειοποίησιν καὶ τυποποίησιν τῆς κατασκευαστικῆς αὐτῆς μεθόδου, ὅπου ἐξαντλήθηκαν ὅλα τὰ ὄρια τῆς ἐμπειρίας. Λεπτομερῆς περιγραφή καὶ μελέτη τοῦ δώματος γίνεται ἀπὸ τὸν Δ. Βασιλειάδη⁹⁴ καὶ ἐδῶ θὰ ἀναφερθῆ ἀπλῶς συνοπτικὰ τὸ κατασκευαστικὸ αὐτὸ σύστημα.

Ἡ φέρουσα κατασκευὴ ἀποτελεῖται ἀπὸ δοκίδες σκληροῦ ξύλου, φίδας, κυπαρισιοῦ ἢ καστανιάς, ἀκατέργαστες, ἡμικατεργασμένες συνήθως καὶ σπάνια ὀρθογωνισμένες, ποὺ τοποθετοῦνται κατὰ τὴ στενώτερη διάστασιν τοῦ χώρου σὲ πυκνὰς ἀποστάσεις. Τὸ τρέχον μῆκος τῆς διατιθεμένης σὲ παλαιότερες ἐποχὲς ξυλείας ὑπῆρξε καὶ ἕνας παράγων ποὺ ἐπηρέασε τὸ μέγεθος τῶν ἀνοιγμάτων. Πολλὰς φορὲς σὲ μικροὺς χώρους ἡ φέρουσα κατασκευὴ γινόταν ἀπὸ μακριὰς σχιστόπλακες. Ἀπὸ πάνω ἀκολουθεῖ ἡ πρώτη καλυπτικὴ στρώση, καθέτως πρὸς τὶς δοκοὺς, κλαδιὰ ἢ καλάμια στὶς εὐτελεῖς κατασκευές, ἀλλὰ συνήθως σχιστόπλακες ὀρθογωνικῆς, ἐνῶ σὲ ἀκριβώτερες κατασκευές χρησιμοποιοῦσαν σανίδια (εἰκ. 147-149). Ἐν συνεχείᾳ ἔχουμε τὶς διάφορες μονωτικὰς στρώσεις ἀπὸ φύκια ἢ χῶμα βρεγμένο καὶ μετὰ τὴ διαμόρφωσιν τῶν ρύσεων μὲ χῶμα. Γιὰ τὴ στεγανοποίησιν χρησιμοποιοῦνται εἴτε ἀργιλικὰ χῶματα ἢ κουρασάνι ἢ καὶ θηραϊκὴ γῆ στὶς ἀκριβώτερες κατασκευές μὲ τὸ λεγόμενο «σπαθωτὸ» σύστημα⁹⁵. Τέλος ἡ ταράτσα ἀσπρίζεται μὲ γαλάκτωμα ἀσβέστη ὅπου προστίθενται καὶ κατακάθια λαδιοῦ, γιὰ συντήρησιν τῆς στεγανότητος καὶ καθαριότητα τῶν συλλεγομένων ὀμβρίων ὑδάτων. Τὸ ἀσπρισμα αὐτὸ γίνεται κάθε χρόνο τὸ φθινόπωρο.

Στὰ σπίτια μέσης καὶ χαμηλῆς οἰκονομικῆς στάθμης, τὰ ἀνοίγματα τῶν χώρων εἶναι περιορισμένα ἀπὸ τὸ μῆκος τῶν διαθεσιμῶν ξυλίνων δοκῶν. Στὰ εὐπορώτερα σπίτια μὲ τοὺς μεγάλους χώρους καὶ στὶς ἐκκλησίες χρησιμοποιήθηκαν δύο κυρίως μέθοδοι στὴ φέρουσα κατασκευὴ γιὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν μεγάλων ἀνοιγμάτων: τὰ λίθινα ἐγκάρσια τόξα, «βόλτα», ποὺ μοιράζουσι τὸν πρῶτον σὲ μικρότερα ἀνοίγματα, κατασκευὴ ποὺ συνήθως εἶναι ἰσόγεια ἢ ὑπόγεια λόγω τοῦ βάρους τῆς, καὶ τὰ μεγάλα ἀξονικὰ ξύλινα δοκάρια, τὰ «ἀξόνια», γιὰ τὶς σάλες ποὺ συνήθως βρίσκονται σὲ ὄροφο, ἀλλὰ κάποτε καὶ σὲ ἰσόγειο (εἰκ. 148). Γιὰ τὶς μεθόδους αὐτὰς καὶ τὶς διάφορες παραλλαγὰς

Εικ. 141, 142, 143, 144, 145, 146. Τοιχοποιίες.

Εικ. 147. Όροφή με ξύλα
φίδας και καλάμια.

Εικ. 148. Όροφή με «άξονια».

Εικ. 149. Όροφή με πλάκες.

Εικ. 150. Δάπεδο σάλας
μέ σχιστόπλακες
και βότσαλα.

Εικ. 151. Δάπεδο αούλης.

μέ τά έκφορικά συστήματα ύπάρχει έπίσης έκτεταμένη άνάλυση άπό τόν Δ. Βασιλειάδη⁹⁶. Ένδιαφέρον παρουσιάζει ή σύγχρονη παραλλαγή τοϋ δώματος ποϋ κατασκευάζεται στη Σίφνο, όπου χρησιμοποιούν τό όπλισμένο σκυρόδεμα σε πλάκα για τή φέρουσα κατασκευή. Άπό πάνω βάζουν μετά όλες τις στρώσεις τής θερμικής και στεγανής μονώσεως κατά τόν παραδοσιακό τρόπο. Οί σχιστόπλακες έχουν εύρύτατη χρήση στα δάπεδα έν γένει τών ίσογειών χώρων, μέσα και έξω⁹⁷, αλλά καμμιά φορά και στους όρόφους, άφοϋ προηγηθούν στρώσεις άπό φύκια και χώμα. Τά ξύλινα δάπεδα έχουν μικρότερη έφαρμογή, συνήθως στους όρόφους τών εύπόρων κατοικιών. Για τά πλακόστρωτα στο έσωτερικό τών σπιτιών χρησιμοποιούν συνήθως πλάκες όρθογωνικές⁹⁸ και σε πολύ λίγες περιπτώσεις τά έμπλουτίζουν μέ διακοσμητικά σχέδια συνήθως πολύ άπλά (εικ. 150).

Εικ. 152, 153. Είδη κουφωμάτων.

Στους υπαίθριους χώρους οι όρθογωνικές πλάκες χρησιμοποιούνται μόνο στις ακριβώτερες κατασκευές ενώ στις απλούστερες μπαίνουν σε άκανόνιστα σχήματα. Το άσπρισμα των άρμών που γίνεται στις μεγάλες γιορτές του χρόνου χαρίζει ένα διάκοσμο στα πλακόστρωτα και είναι συνήθεια ιδιαίτερα προσφιλή στη Σίφνο (εικ. 151, 88).

Τα παραδοσιακά κουφώματα είναι καρφωτά ή περαστά πολλές φορές ταμπλαδωτά (εικ. 152, 153) με τα παντζούρια εξωτερικά τοποθετημένα στα παράθυρα, ενώ στα νεώτερα σπίτια της εύπορου τάξεως επικρατούν τα γαλλικού τύπου κουφώματα. Τζάκια, γούρνες, ράφια και γείσα κατασκευάζονται από σχιστόπλακες που έχουν μεγάλη εφαρμογή στις διάφορες λεπτομέρειες της κατασκευής. Από τη σύντομη αυτή περιγραφή φαίνεται σαφώς η προσαρμογή της οικοδομικής στα τοπικά υλικά και το πνεύμα λιτότητας που χαρακτήριζε την οικονομία του νησιού. Αυτό το στοιχείο υπήρξε ένας σημαντικός παράγων στη διαμόρφωση του τεχνητού περιβάλλοντος.

Μορφολογία

Η μορφή της κατοικίας στη Σίφνο, στενά συνδεδεμένη με την κατασκευή που διακρίνει τα κτίσματα στις Κυκλάδες, είναι επίσης απλή και άπαλλαγμένη από κάθε διάκοσμο. Χαρακτηριστικά της στοιχεία είναι η μονολιθικότητας των κατασκευών με τα μικρά ανοίγματα, η κάλυψη με δώμα και το άσπρο χρώμα των άσβεστωμένων τοίχων που συντελούν σε μία πλαστική και γεωμετρική εντύπωση των όγκων, γενικό γνώρισμα της αρχιτεκτονικής στις Κυκλάδες⁹⁹ (εικ. 154).

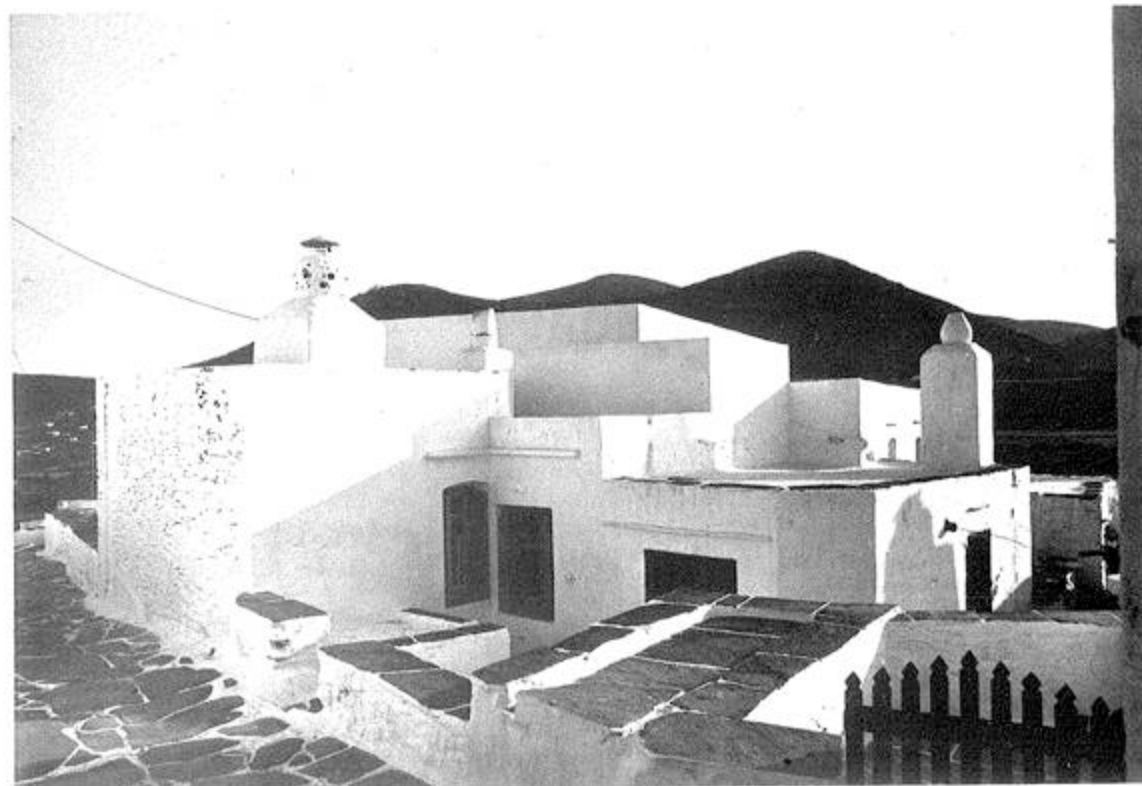
Η εντύπωση αυτή επιτείνεται από το γεγονός ότι δεν υπάρχει ένιαίο ύψος όροφής στα σπίτια, αλλά βαθμιαία ιεράρχηση στους διάφορους χώρους (εικ. 155). Το μεγαλύτερο ύψος παίρνει η σάλα και αυτό συνδυασμένο με το επίσης μεγαλύτερο μέγεθος της επιφάνειάς της δίνει τον κυριώτερο όγκο του σπιτιού. Σε χαμηλότερα ύψη, οι όγκοι των κοιτώνων και σε χαμηλότερο άκωμα αυτοί των βοηθητικών χώρων περιβάλλουν τη σάλα. Οι κοιτώνες, όταν είναι συνεχόμενοι, όπως στον βασικό τύπο κατοικίας, έχουν κοινό ύψος. Αυτή η διάσπαση των όγκων βέβαια έχει κάποια σχέση με την οικονομία της κατασκευής γιατί μειώνονται έτσι τα ύψη των τοίχων στους δευτερεύοντες χώρους.

Εικ. 154. "Αποψη του 'Αρτεμώνα.

Εικ. 155. Πλαστικά στοιχεία της παραδοσιακής μορφολογίας.

Εικ. 156. 'Εσωτερικό κουφώματος.

Συγχρόνως εκπληρώνει και λειτουργικούς σκοπούς, στην προσπάθεια περισυλλογής των όμβριων υδάτων με τις μικρές κλιμακωτές επιφάνειες των δωματίων που απαιτούν μικρότερες ρύσεις και επομένως εύκολωτέρα και ελαφρότερη κάλυψη. Πολλές φορές επίσης οφείλεται σε επέκτασεις με μεταγενέστερες προσθήκες είτε σταδιακό χτίσιμο. "Όμως όλοι αυτοί οι πρακτικοί λόγοι μάλλον συνδυάζονται και από μια διάθεση τονισμού της σπουδαιότητας των χώρων και ιδιαίτερα της σάλας, που παίρνει μεγαλύτερο ύψος απ' ό,τι ουσιαστικά χρειάζεται. Είναι πάντως ένα μορφολογικό στοιχείο με μεγάλη εφαρμογή στη Σίφνο και λιγώτερη στα άλλα νησιά των Κυκλάδων¹⁰⁰.

Η κυβιστική εικόνα των διασπασμένων όγκων έπαιξάνεται από το γεγονός ότι οι τοίχοι τελειώνουν χωρίς καμιά στέψη, λίγο ψηλότερα από τη στάθμη του δώματος, πράγμα που σε συνδυασμό με το έντονο φως δημιουργεί ζωηρή πλαστική έντύπωση της μορφής του σπιτιού. Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφερθεί ότι οι σύγχρονες κατασκευές που γίνονται με πλάκα όροφης από όπλισμένο σκυρόδεμα που προεξέχει, ώστε να σχηματίζει προστέγασμα, έρχονται σε ζωηρή αντίθεση με τις παραδοσιακές μορφές. Το νέο αυτό στοιχείο, εκτός από τον διαφορετικό κατασκευαστικό του χαρακτήρα, αφαιρεί και την πλαστική όξυτητα που παρουσιάζουν οι κυβικοί όγκοι των παραδοσιακών κτισμάτων, προβαλλόμενοι στο έντονο φως. Είναι μια ιδιότητα που οφείλεται στο όλο κατασκευαστικό σύστημα και τη μορφή της επικαλύψεως με δώμα κατά τον παραδοσιακό τρόπο.

Ένα ιδιαίτερο μορφολογικό στοιχείο όχι πολύ διαδεδομένο στους κεντρικούς οικισμούς, αλλά πολύ χαρακτηριστικό και σε άμεση συνάρτηση με την κατασκευή, είναι το τόξο που στη Σίφνο ονομάζεται «βόλτο». Και εδώ, όπως και σε άλλα νησιά των Κυκλάδων, της Δωδεκανήσου, στην Κρήτη και στην Κύπρο¹⁰¹, η χρήση του υπαγορεύθηκε από την οικονομική αντιμετώπιση του προβλήματος της έλλειψης ξυλείας. Αύτη είναι και η αιτία που η εφαρμογή του «βόλτου», στη Σίφνο τουλάχιστον, περιορίζεται στους βοηθητικούς χώρους των σπιτιών, όπου γινόταν μεγαλύτερη οικονομία στην κατασκευή και μόνον στα ισόγεια ή υπόγεια.

Το στοιχείο αυτό εμφανίζεται σε μεγάλη χρήση στον οικισμό του Κάστρου (είκ. 32) που είναι προγενέστερος και μοιάζει να έχει εγκαταλειφθεί βαθμιαία στο κεντρικό οικιστικό συγκρότημα. Οι τοξωτές λίθινες κατασκευές όπωςδήποτε απαιτούσαν μια τεχνολογία περισσότερο προηγμένη του συνήθους, ή οποία έκφυλλισθηκε με την πάροδο του χρόνου. "Άλλωστε στην εποχή του 19ου αι., που παρατηρήθηκε η μεγάλη οικοδομική δραστηριότητα στο κεντρικό οικιστικό συγκρότημα, οι οικονομικές συνθήκες είχαν βελτιωθεί, όπως επίσης και οι μεταφορές δια θαλάσσης, επιτρέποντας εύκολωτερα την εισαγωγή ξένων υλικών. "Έτσι η διαδεδομένη χρήση του «βόλτου» συνδέεται χρονικά με γνησιώτερες παραδοσιακές κατασκευές. "Ίσως παίζει κάποιο ρόλο το γεγονός ότι οι εποχές αυτές είναι και πλησιέστερα στη φράγκικη κατάκτηση και στις αναμνήσεις των βυζαντινών τρόπων κατασκευής.

Στους κεντρικούς οικισμούς συναντάμε το «βόλτο» κυρίως στα μεγάλα άρχοντικά σπίτια και μάλιστα τα παλαιότερα και μόνον στους ισόγειους βοηθητικούς χώρους είτε στο έσωτερικό είτε στους υπόστεγους ήμυπαιθρίους χώρους. Χαρακτηριστικό είναι ότι το βρίσκουμε με γνησιώτερες και πολυπλοκώτερες συνθέσεις σε παλαιότερες κατασκευές, όπως στην περίπτωση της οίκιας Βάου (είκ. 93 δ), που μιμείται παραδείγματα του Κάστρου (είκ. 25 γ), ενώ απλουστεύεται και δέχεται διάφορες επιρροές, όπως στην περίπτωση της οίκιας Γοζαδίνου που είναι νεώτερη (είκ. 97δ, 98).

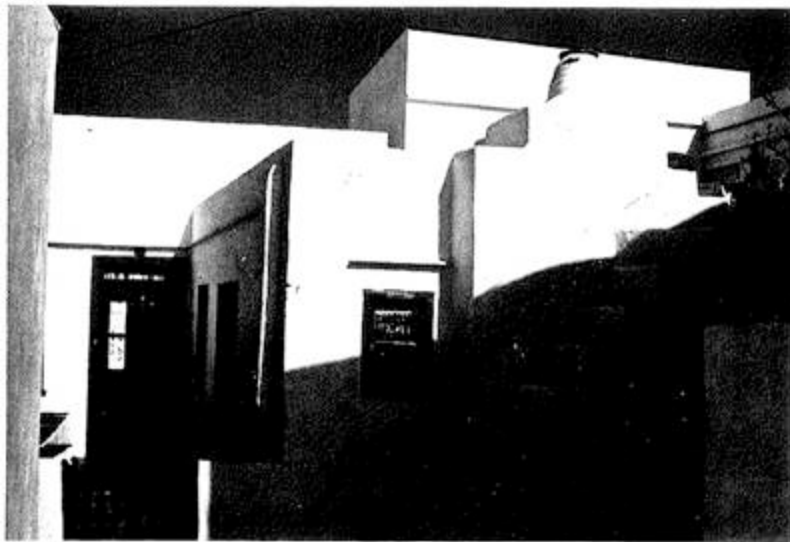
Λόγοι οικονομίας και έλλειψης ειδικομένων τεχνιτών θα συνέβαλαν όπωςδήποτε στην εγκατάληψη του στοιχείου αυτού, αλλά πιθανώς και συνδυασμένοι με νέες αισθητικές αντιλήψεις. Σε πρόσφατες ανακαινίσεις στους κεντρικούς οικισμούς αντικαθιστούν τα «βόλτα» στους υπόστεγους ήμυπαιθρίους χώρους με όριζόντια πρέκια, όπως στην περίπτωση της οίκιας Διαμαντή (είκ. 114 δ, 115), με τη δικαιολογία ότι αυξάνεται έτσι ο φωτισμός για τους χώρους που βρίσκονται εν συνεχεία.

Στα ανοίγματα μικρής κλίμακος όμως, όπως τα πρέκια των κουφωμάτων, το «βόλτο» χρησιμοποιήθηκε εύρύτητα μέχρι πρόσφατα και ακόμα σήμερα το εφαρμόζουν στα κουφώματα των όψεων σαν αντιπροσωπευτικό στοιχείο της Σιφναϊκής αρχιτεκτονικής, όσοι προσπαθούν να προσαρμόσουν τις σύγχρονες κατασκευές στις παραδοσιακές μορφές.

Καθαρά κατασκευαστικά στοιχεία που έχουν πρωτεύουσα θέση στην έκφραση των παραδοσιακών μορφών είναι οι χοντροί λιθόκτιστοι τοίχοι και η βαριά κάλυψη του δώματος. Ο συνδυασμός τους παράλληλα με την πενιχρή οικονομία, τους δυνατούς εποχιακούς ανέμους και την έντονη ήλιοφάνεια, υπαγόρευσε τα μικρά ανοίγματα στα κουφώματα. Το μεγάλο πάχος των τοίχων δημιουργεί ζωηρές έντυπώσεις στα σημεία των ανοιγμάτων, πολύ διαφορετικές από αυτές του λεπτού τοίχου-φλοιού των συγχρόνων κατασκευών (είκ. 156). Η ποιότης των σχιστολιθικών λιθοδομών¹⁰² και η ύψη των κονιαμάτων ολοκληρώνουν την έντύπωση της βαριάς μονολιθικής

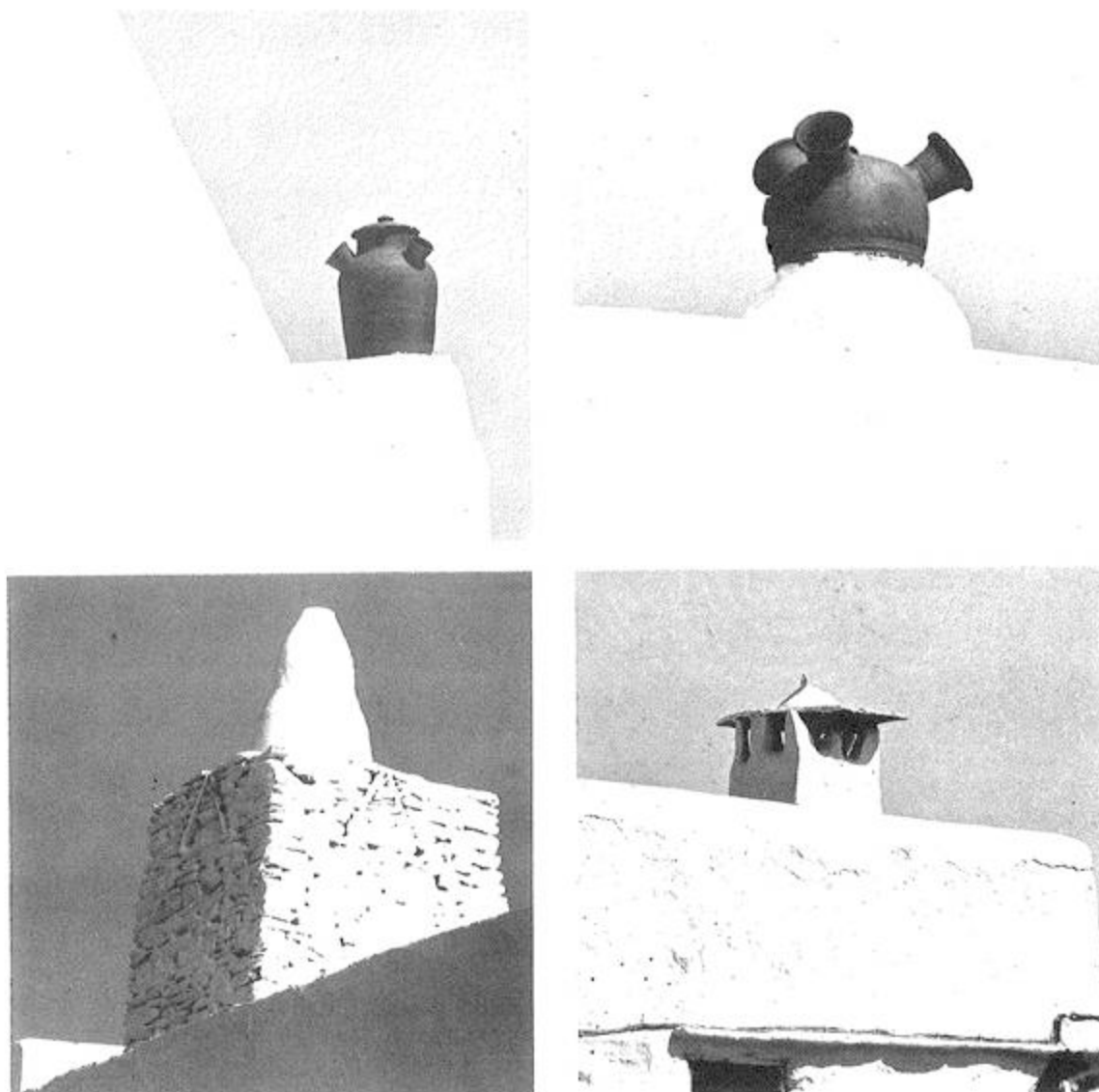
Εικ. 157. Τοίχος χωρίς σοβά.

Εικ. 158. Σκάλα δώματος.

κατασκευής. Ή χονδροειδής και άτελης κατασκευή των σοβάδων, που μοιάζουν σαν άλειμμένοι με τὸ χέρι και ακολουθοῦν ὄλους τοὺς κυματισμοὺς τῆς λιθοδομῆς, προσδίδει στοὺς τοίχους πλούσια καὶ ζωηρὴ πλαστικὴ ἐμφάνιση, ἐνισχυμένη ἀπὸ τὸ συχνὸ ἄσπρισμα (εἰκ. 92, 113). Πολλὲς φορές τὸ ἀσβέστωμα ἀποτελεῖ καὶ τὴ μόνη ἐπικάλυψη τῶν λιθοδομῶν, ἰδίως σὲ βοηθητικὰ κτίσματα, μὲ τὸ παχὺ στρώμα πού διαμορφώθηκε στὴν πάροδο τοῦ χρόνου καὶ δημιουργεῖται μιὰ ποικιλία ἐντυπώσεων στὴν ἐμφάνιση τῶν τοίχων (εἰκ. 157).

Στὴ μικροκλίμακα ἔχουμε ἀρκετὰ κατασκευαστικὰ στοιχεῖα μὲ ἰδιαίτερη ἐκφραση στὴ Σίφνο, πού συμπληρώνουν τὸ σύνολο. Στοὺς ἐξώστες καὶ τίς μάντρες ἔχουμε μόνο λίθινα πεζούλια ἐνῶ στίς ἐξωτερικὲς σκάλες λείπουν τελείως πολλὲς φορές καὶ αὐτὰ καὶ ἐντείνεται ἔτσι ἡ γεωμετρικὴ καὶ

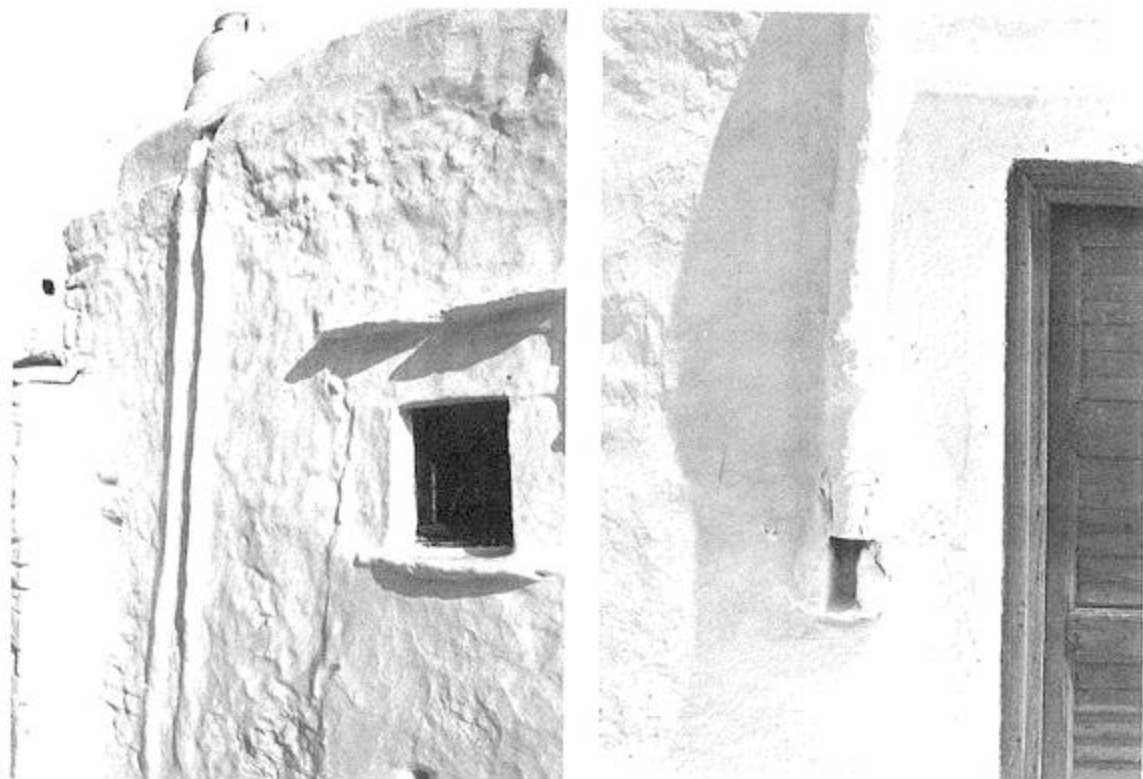

Εικ. 159, 160, 161, 162. Καπνοδόχες.

λιτή μορφή τῶν κτιρίων (εἰκ. 158). Οἱ καπνοδόχες, οἱ λεγόμενοι «φλάρτοι», συνήθως πηλινες σὲ διάφορα σχήματα, οἱ «αὔκλες» καὶ τὰ «κιούγκια», ὑδρορρόες πού κατεβάζουν τὸ νερὸ τῆς βροχῆς στὴ στέρνα, πολλές φορές σκαλοπάτια γιὰ προσπέλαση στὶς τaráτσες καὶ τὰ «γεῖσα» πλουτίζουν μὲ πλαστικότητα τοὺς κυβικοὺς ὄγκους τῶν σπιτιῶν (εἰκ. 159-164). Τὰ γεῖσα συνεχῆ ἢ διακοπτόμενα πάνω ἀπὸ τὰ κουφώματα, καμμιά φορά καὶ σὲ κάπως μεγάλη ἀπόσταση, λέγεται ὅτι γίνονται γιὰ νὰ προστατεύσουν τὰ κουφώματα ἀπὸ τὰ νερά τῆς βροχῆς. Δὲν εἶναι βέβαιο ὅμως ὅτι εἶναι ἀπόλυτα κατασκευαστικὴ ἢ προέλευσή τους, γιὰτὶ σπανίζουν στὶς ἐκκλησίες. Τὸ στοιχεῖο αὐτὸ συνηθίζεται στὴν Τήνο¹⁰³ ἐνῶ σὲ μικρὸ ποσοστὸ ὑπάρχει καὶ στὴν Πάρο, Σίκινο, Νιό, Φολέγανδρο καὶ στὶς ἐκκλησίες τῆς Μήλου¹⁰⁴.

Τὸ χρῶμα πού ἐπικρατεῖ εἶναι αὐτὸ τῶν τοίχων, ἄσπρο μέσα καὶ ἔξω. Παλαιότερα συνήθιζαν μερικὲς φορές νὰ βάφουν ἐσωτερικὰ τὶς κουζίνες καὶ τὰ κελλάρια χρωματιστά γιὰ νὰ μὴν λερώνωνται ἀπὸ τοὺς καπνοὺς τοῦ τζακιοῦ. Τὰ κουφώματα βάφονται χρωματιστά, ἀλλά, ὅπως εἶναι μικρά σὲ διαστάσεις σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ ἄσπρο χρῶμα τῶν τοίχων δημιουργοῦν τελικὰ τὴν ἐντύπωση τοῦ ἄσπρου-μαύρου ἀπὸ μακριά. Αὐτὴ ἡ συνήθεια τοῦ λευκοῦ χρώματος, τόσο διαδεδομένη στὶς

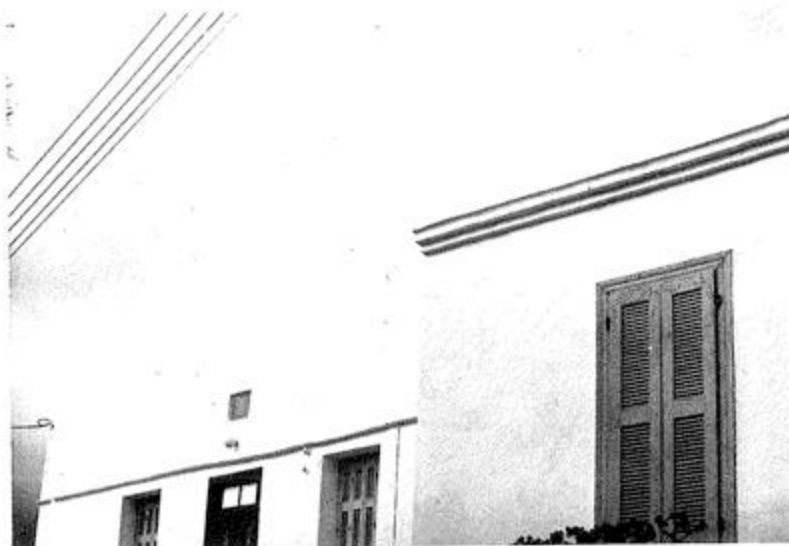

Εικ. 163, 164. Ύδρορρόες.

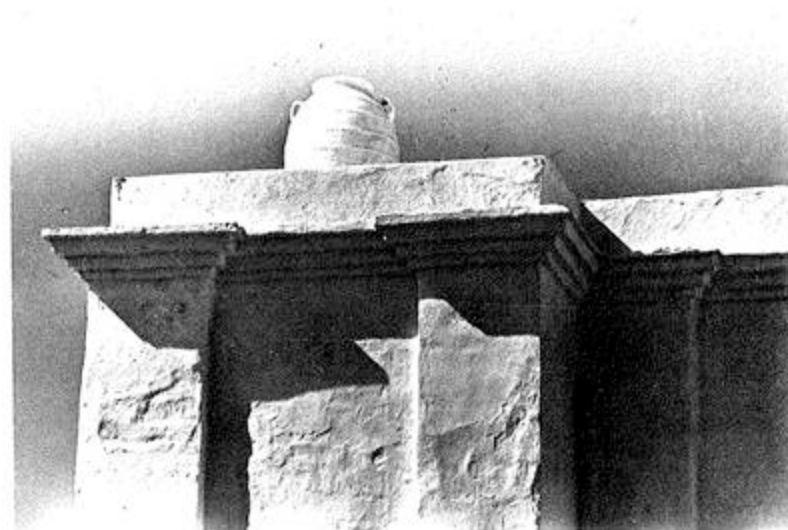

Εικ. 165. Τοίχος με ασβέστωμα μόνο γύρω στα κουφώματα.

Εικ. 166. Μορφές γείων. Παραδοσιακή, μεταβατική.

Εικ. 167. Νεοκλασικίζοντα στοιχεία.

Κυκλάδες¹⁰⁵, που οφείλεται στο συχνό ασβέστωμα όλων τῶν κατασκευῶν, δὲν εἶναι γνωστὸ πότε ἄρχισε ἀκριβῶς, ἰδιαίτερα στὸ ἐξωτερικὸ τῶν κτιρίων. Εἰδικὰ γιὰ τὴ Σίφνο, τὴν πρώτη πληροφορία γι' αὐτὸ μᾶς δίνει ὁ περιηγητὴς Ph. Jourdain στὶς ἀρχές τοῦ 19ου αἰ.¹⁰⁶

Πολλές ἐρμηνείες δίνονται καὶ μποροῦν νὰ δοθοῦν, ὅπως ὅτι ἀποτελεῖ ἔθιμο, προστασία ἀπὸ τὸν ἥλιο, μέτρο ὑγιεινῆς καὶ καθαριότητος. Ἡ πλέον πιθανὴ ἐκδοχὴ εἶναι ὁ συνδυασμὸς τῶν λειτουργικῶν αἰτίων ποὺ διαμορφώθηκαν σὲ ἰσχυρὸ ἔθιμο. Ἡ χρῆση τοῦ ἀσπρίσματος στὸ ἐσωτερικὸ τῶν σπιτιῶν ὅπως οἰδήποτε θὰ ἀνάγεται σὲ παλιές ἐποχές ἀλλὰ ἡ ἐπέκταση τῆς συνήθειας στὸ ἐξωτερικὸ, ποὺ θὰ ἔγινε σταδιακὰ (εἰκ. 165), θὰ πρέπει νὰ ἄρχισε τουλάχιστον στὸ τέλος τοῦ 18ου αἰ. γιὰ νὰ μπορῆ νὰ εἶναι γενικευμένο φαινόμενο τὴν ἐποχὴ τῆς Ἐπανάστασεως ποὺ μᾶς δίνει τὴν πληροφορία ὁ Ph. Jourdain. Ἡ ὑπόθεση αὐτὴ στηρίζεται στὸ γεγονός ὅτι θὰ χρειάστηκε κάποιος ἰκανὸς χρόνος γιὰ νὰ διαδοθῆ ἡ συνήθεια. Ἡ ἐντονη προβολὴ τῶν λευκῶν οἰκισμῶν σὲ παλαιότερες ἐποχές θὰ εἶχε ἐπιβλαβεῖς συνέπειες λόγω τῆς πειρατείας, ἐνῶ οἱ γυμνές λιθοδομές ἀντιθέτως θὰ ἔκαναν τοὺς οἰκισμοὺς δυσδιάκριτους ἀπὸ τὴ θάλασσα. Ἴσως στὶς περιόδους αὐτὲς νὰ ἴσχυε ἡ συνήθεια στοὺς ἐσωτερικοὺς μόνον δρόμους τῶν ὀχυρωμένων οἰκισμῶν ποὺ δὲν φαίνονταν ἀπ' ἐξω. Ὅπως οἰδήποτε εἶναι ἓνα θέμα ἐνδιαφέρον γιὰ διερεύνηση, δεδομένου ὅτι ἡ συνήθεια αὐτὴ δὲν ἐπικρατεῖ σὲ ὅλα τὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου¹⁰⁷, τὴν βρίσκουμε ὁμως καὶ ἀλλοῦ στῆ

Είκ. 168. Άκροκέραμα
σέ παραδοσιακό σπίτι.

Είκ. 169. Κυμάτια.

Μεσόγειο ιδίως τή δυτική, όπως στην Ίσπανία και Ίταλία¹⁰⁸.

Ώς πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ σπιτιοῦ τὰ ἐντονώτερα μορφολογικὰ στοιχεῖα εἶναι ἡ ἐμφανὴς διαδοκίδωση τῆς ὀροφῆς μὲ τὴν πρώτη καλυπτική στρώση, τὸ «βόλτο», περιορισμένης χρήσεως στοὺς κεντρικοὺς οἰκισμοὺς, γιὰ τὸ ὁποῖο μιλήσαμε προηγουμένως, καὶ τὰ ἀνοίγματα τῶν κουφωμάτων πού μεγαλώνουν πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ μὲ λοξοὺς λαμπάδες καὶ λοξὰ πρέκια. Ἡ ὀροφή πραγματικά ἀποτελεῖ ἓνα πλούσιο μορφολογικὸ στοιχεῖο· ἡ ὑψηλὴ καὶ τὸ χρῶμα τῶν ὑλικῶν τῆς δημιουργεῖ ἐξαίρετο αἰσθητικὸ συνδυασμὸ μὲ τοὺς ἀδρούς ἀβεστωμένους τοίχους, εἶναι δὲ μιὰ γνήσια κατασκευαστικὴ μορφή, ὅπως καὶ τὸ «βόλτο». Ὅσο γιὰ τὴ διεύρυνση στὰ ἀνοίγματα τῶν κουφωμάτων πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ, εἶναι μιὰ μορφή κατασκευῆς πού διευκολύνει τὴ θέα ἀπὸ τὰ μικρὰ ἀνοίγματα καὶ δημιουργεῖ ἀρτιώτερη διάχυση τοῦ φωτός.

Ἀπὸ τὴν ὄλη ἀνάλυση τῶν μορφολογικῶν γνωρισμάτων τῆς Σιφναϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς φαίνεται ἡ ἄμεση συνάρτηση μὲ τὴς κατασκευές στὴν ἀπλούστερη καὶ οικονομικώτερη ἔκφραση. Οἱ περισσότερες μορφές ἔχουν μείνει στὸ στάδιο πού ἀπλῶς λειτουργοῦν γιὰ νὰ καλύψουν ὀρισμένες χρήσεις καὶ ἀνάγκες, χωρὶς νὰ ἐξελιχθοῦν σὲ αὐτόνομα μορφολογικὰ στοιχεῖα μὲ πολυπλοκώτερες αἰτίες καὶ διαδικασίες. Εἶναι ἓνα φαινόμενο πού ὀπωσδήποτε σχετίζεται μὲ τὴς πενιχρὲς οικονομικὲς συνθήκες, ἀλλὰ καὶ ὄλες τὴς ἄλλες παραμέτρους ζωῆς πού ὁμοιόμορφα ἐπικράτησαν γιὰ πολλὰ

Είκ. 170. 'Αέτωμα
(τὸ «ἑλληνικό»).

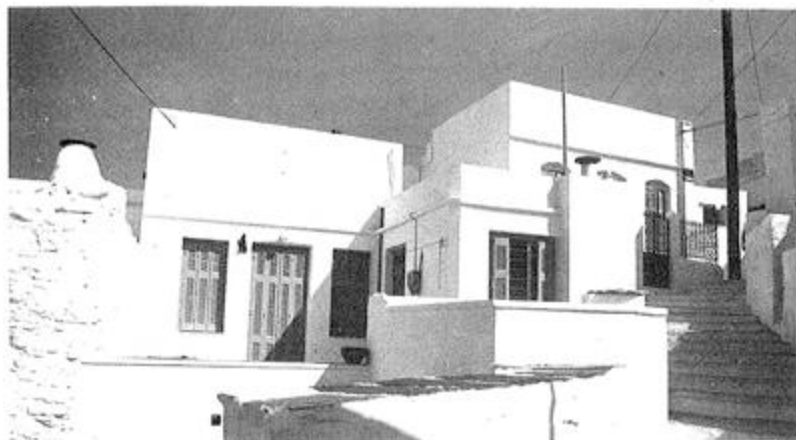

Είκ. 171. 'Υποτυπώδες
ἀέτωμα.

χρόνια στο διάστημα τῆς τουρκοκρατίας, ἔτσι ὥστε νὰ σταθεροποιηθοῦν οἱ παραδοσιακὲς μορφές. Σ' αὐτὸ συνέτεινε καὶ ἡ ἔλλειψη ξένων ἐπιρροῶν στοὺς ἐγχώριους μαστόρους. Δὲν ὑπάρχει καμμιά πληροφορία ποὺ νὰ μᾶς ἀποκαλύπτει ὅτι δούλευαν σὲ ξένα μέρη καὶ μάλιστα σὲ ἀστικά κέντρα, ὅπως συνέβη μὲ ἄλλα νησιά, ἔστω καὶ σὲ νεώτερη ἐποχὴ¹⁰⁹, ὥστε νὰ ἀποκτήσουν πλούσιες προσωπικὲς ἐμπειρίες νέων μορφῶν καὶ ἀκόμα τῶν τρόπων ζωῆς ποὺ ἐκφράζονταν μὲ αὐτές. "Ἐτσι κάθε φορὰ ποὺ προσπαθοῦσαν νὰ μιμηθοῦν ὁποιοδήποτε νέο μορφολογικὸ στοιχεῖο, τὸ ἐρμήνευαν ἀπλοϊκὰ γιατί δὲν εἶχαν ζήσει μέσα στὸ ἀνάλογο πλαίσιο ζωῆς, ὥστε νὰ ἀφομοιώσουν τίς νέες μορφές καὶ νὰ ἀποδεσμευθοῦν ἀπὸ τὴν παράδοση. Βεβαίως ὑπῆρχαν παράλληλα καὶ ἄλλοι παράγοντες ποὺ συντελοῦσαν στὴν ἀπλούστευση τῶν μορφῶν, ὅπως οἱ πενιχρὲς οἰκονομικὲς συνθήκες καὶ τὰ ἑλλιπῆ τεχνικὰ μέσα. Βλέπουμε π.χ. στὸ τέλος τοῦ 19ου αἰ. τὴν παραλλαγὴ τοῦ παραδοσιακοῦ γείσου, στὴν προσπάθεια κατὰ πᾶσα πιθανότητα μιμήσεως νεοκλασσικῶν κυματίων καὶ τὴν ὑποτυπώδη ἐμφάνιση ἄλλων λεπτομερειῶν, ὅπως ἀκροκέραμα ἀετώματα καὶ παραστάδες (εἰκ. 166-169).

Φαίνεται ὅμως ὅτι ἀκόμα καὶ στὸ θέμα τῶν μορφολογικῶν στοιχείων, ἀποφασιστικὸ ρόλο ἔπαιξαν καὶ

Εικ. 172. Μεταβατικές πρόσφατες κατασκευές στον Άρτεμώνα.

Εικ. 173. Μεταβατική μορφή πόρτας.

οι επιθυμίες και απαιτήσεις των ιδιοκτητών. Έτσι τουλάχιστον προκύπτει από πληροφορίες του γηραιού Σιφνιού τεχνίτη Αντώνη Ζαμαρία, που γεννήθηκε το 1890 και δούλεψε νέος ακόμα κοντά στον Αθηναίο εργολάβο που ήλθε για το νεοκλασικό σπίτι του Ανδριτσάκη το 1905. Όπως λέει, αργότερα π.χ. του ζήτησαν οι ιδιοκτήτες σε κάποιο σπίτι να κάνει το «έλληνικό», δηλαδή το αέτωμα, το οποίο και έκανε ερμηνεύοντάς το με την παραδοσιακή παιδεία του (εικ. 170). Με το ίδιο πνεύμα υπάρχουν ελάχιστα ακόμα δείγματα αετωμάτων (εικ. 171). Ο νεοκλασικισμός δεν μπόρεσε να διαδοθή εύρύτερα στη Σίφνο, όπου κυριάρχησε ή παράδοση μέχρι τη δεκαετία του 1930 για να αρχίσει να εγκαταλείπεται σιγά σιγά μετά τον τελευταίο παγκόσμιο πόλεμο. Μια προσεκτική παρατήρηση όμως θα αποκαλύψει, ακόμα και σ' αυτές τις νέες πρόσφατες μορφές και βέβαια στις πρώτες που έγιναν, αναμνήσεις της παραδοσιακής μορφολογίας (εικ. 172, 173).

Οί εκκλησίες

Για τὰ χριστιανικά μνημεία τῆς νήσου Σίφνου δὲν ὑφίσταται καμμιά εἰδική μελέτη, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ὅτι μιὰ ὀρισμένη κατηγορία ἐκκλησιῶν, οἱ ἐπιπεδόστεγες μεταβυζαντινὲς βασιλικές, ἐξετάζονται γενικώτερα στὴν ἐκτεταμένη γιὰ τὸ εἶδος αὐτὸ τῶν ἐκκλησιῶν στὶς Κυκλάδες διατριβὴ τοῦ Δ. Βασιλειάδη¹¹⁰.

Συγχρόνως ἡ συνολικὴ βιβλιογραφία εἶναι πολὺ περιορισμένη καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ σκόρπια στοιχεῖα ποὺ ἀναφέρονται εἴτε σὲ εἰδικὲς λεπτομέρειες, ὅπως π.χ. τὰ χαράγματα, εἴτε στὴν ἱστορία τοῦ κλήρου. Οἱ λόγοι αὐτοὶ καθιστοῦν πολὺ δύσκολο τὸ ἔργο τῆς ἀναφορᾶς στὰ ἐκκλησιαστικά μνημεία τῆς Σίφνου, ὅταν χρειάζεται νὰ χρησιμοποιηθοῦν ὡς τεκμήρια σὲ γενικώτερες ἀρχιτεκτονικὲς μελέτες, ὅπως εἶναι ἡ παρούσα περίπτωση. Ἡ λεπτομερὴς τους ἐξέταση, κατάταξη καὶ χρονολόγηση θὰ ἀποτελοῦσε ἰδιαίτερο καὶ εἰδικώτερο θέμα στὸν τομέα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Δὲν παύει ὅμως νὰ ὑπάρχη ἡ ἀνάγκη νὰ συσχετισθοῦν τὰ μνημεία αὐτὰ μὲ τὴν ἐξελικτικὴ διαδικασία καὶ μορφή τοῦ οἰκιστικοῦ συνόλου, ἀφοῦ στὴν περίπτωση τῆς Σίφνου ἀποτελοῦν δυναμικὰ καὶ ἀναπόσπαστα στοιχεῖα του. Δὲν ἐμφανίζονται μόνον ὡς θρησκευτικὰ σύμβολα, ἀλλὰ καὶ ὡς φορεῖς κοινωνικῶν καὶ πολιτιστικῶν ἐκδηλώσεων ποὺ μαζί μὲ τὴν κατοικία συνιστοῦν τὰ σημαντικώτερα ἀρχιτεκτονικὰ καὶ πολεοδομικὰ μέλη τοῦ δομημένου περιβάλλοντος.

Γιὰ ὅλους αὐτοὺς τοὺς λόγους οἱ ἐκκλησίες θὰ ἐξετασθοῦν ἐδῶ ἀπλῶς ὡς στοιχεῖα τῶν οἰκιστικῶν συνόλων τοῦ κεντρικοῦ πλέγματος καὶ μόνον στὰ σημεῖα ποὺ ἀφοροῦν τὴν ἀρχιτεκτονικὴ ἔνταξή τους στὰ σύνολα αὐτὰ, χωρὶς ἐπέκταση σὲ πλήρη διερεύνηση. Ἡ παρουσίασή τους θὰ περιορισθῆ σὲ μιὰ σύντομη περιγραφή ποὺ νὰ δίνει μιὰ συνοπτικὴ εἰκόνα τῶν κτιρίων καὶ νὰ θίγῃ κυρίως τὴ λειτουργικὴ, συνθετικὴ καὶ μορφολογικὴ σχέση τους μὲ τὸ περιβάλλον.

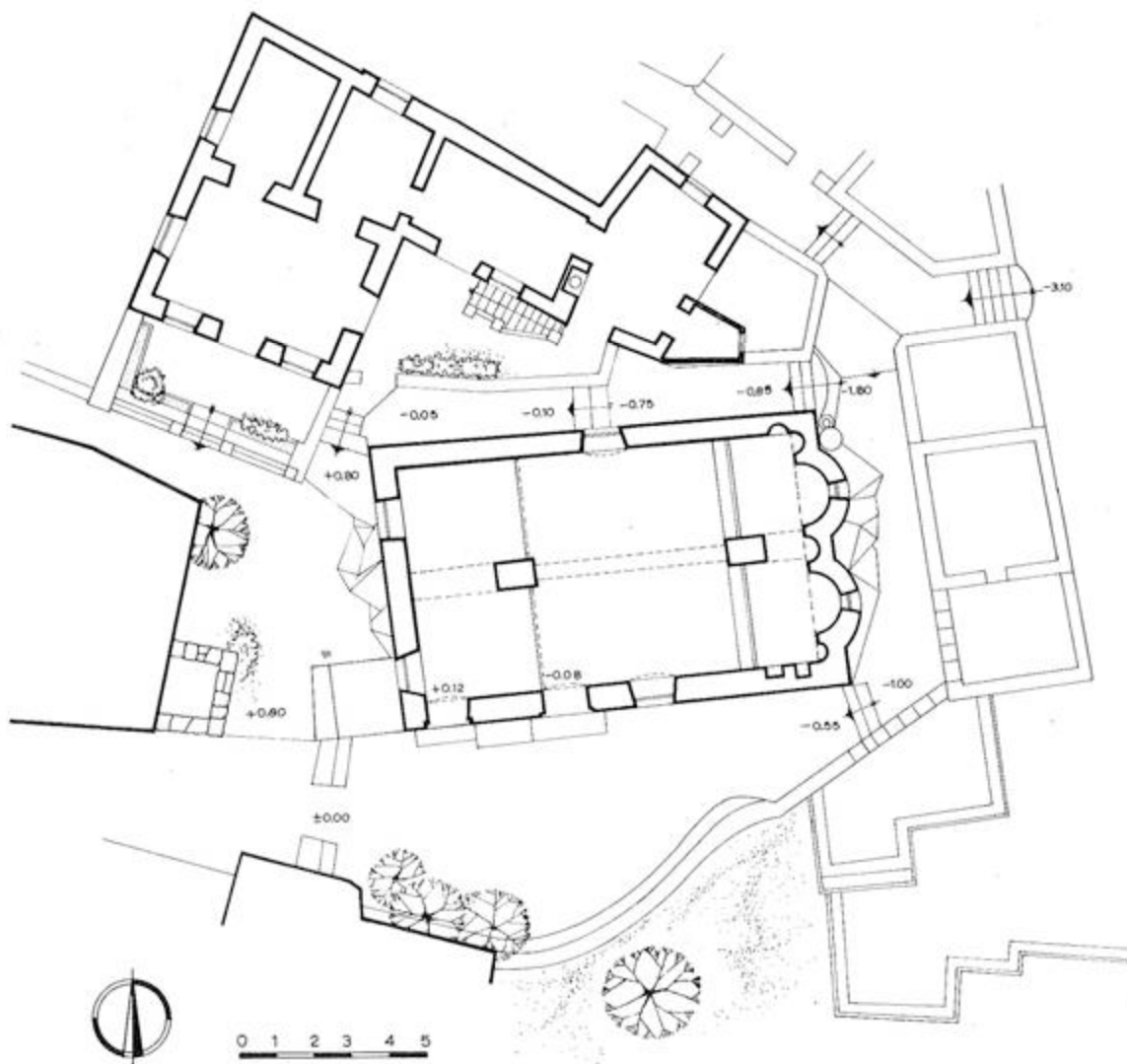
Οἱ ἐκκλησίες τῆς Σίφνου παρουσιάζουν μιὰ ποικιλία μορφῶν καὶ τύπων καὶ ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ ποὺ ἐπικράτησαν στὶς Κυκλάδες μετὰ τὴν "Ἄλωση"¹¹¹, δὲν ἔχει δὲ διαπιστωθῆ μέχρι σήμερα ἡ ὑπαρξὴ μιᾶς καθαρὰ βυζαντινῆς ἐκκλησίας. Οἱ τοπικὲς παραδόσεις ἀναφέρουν ὀρισμένες ἀπὸ αὐτὲς ὡς «πολὺ παλιές», ὅπως τὴν Παναγία τὴν Ἄγγελόκτιστη στὴν Καταβατὴ καὶ τὸ καθολικὸ τῆς μονῆς τοῦ Προφήτη Ἡλία, ποὺ γιὰ τὴν ἴδρυσή του ὑπάρχει ἡ ἀποψη ὅτι ἀνάγεται στὸν 8ο αἰ., ἀλλὰ ἡ σημερινὴ μορφή τῶν ἐκκλησιῶν αὐτῶν δὲν φέρει τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς βυζαντινῆς ναοδομίας. Ὁ Προφήτης Ἡλίας εἶναι ὁ μόνος σταυροειδῆς ἐγγεγραμμένος τετρακίονιος πεντάτρουλλος ναὸς στὸ νησί, ἔχει ὅμως ὑποστῆ πολλὰ ἀνακαινίσεις¹¹² καὶ πιθανῶς καὶ μετατροπές.

Οἱ ἐπικρατέστεροι τύποι ἐκκλησιῶν στὴ Σίφνο εἶναι οἱ ἐπιπεδόστεγες βασιλικές, συνήθως μονόκλιτες καὶ δίκλιτες, καὶ οἱ μονόχωροι τρουλλαῖοι. Ἐκτὸς αὐτῶν τῶν πολὺ διαδεδομένων τύπων, ὑπάρχουν καὶ πολλοὶ ἄλλοι διάφοροι σὲ μικρὸ ποσοστὸ ὁ κάθε ἕνας. Τὰ δείγματα ποὺ παρουσιάζονται ἐδῶ διαλέχθηκαν ἔτσι ὥστε τὰ δύο νὰ ἀντιπροσωπεύουν περισσότερο διαδεδομένους τύπους ναῶν στοὺς κεντρικοὺς οἰκισμοὺς τῆς Σίφνου, συγχρόνως δὲ νὰ εἶναι ἀπὸ τίς ἐκκλησίες ποὺ ἀνήκουν σὲ ἀρχιτεκτονικὰ σύνολα κατοικιῶν ἀπὸ τὰ πρὸ κεντρικά. Τὰ ἄλλα δύο δείγματα εἶναι μὲν σπάνιοι τύποι ναῶν στὸ νησί, ἀλλὰ ἀποτελοῦν ἐνδιαφέροντα μνημεία τῆς Σιφναϊκῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχιτεκτονικῆς μὲ μορφολογικὲς ἰδιομορφίες. Συνδέονται μὲ θρύλους καὶ παραδόσεις, σημάδι τῆς μακρᾶς ἱστορίας τους καὶ ἀποτελοῦν σημαντικὰ στοιχεῖα τῶν οἰκισμῶν ποὺ ἀνήκουν.

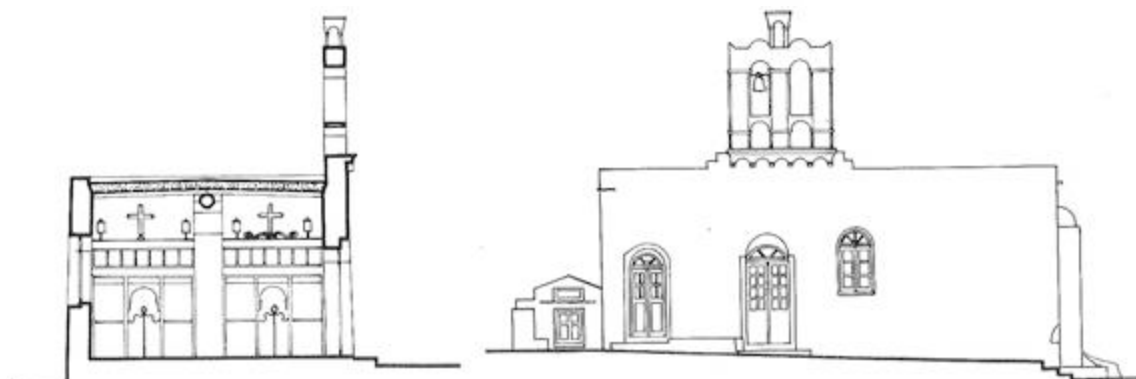
Ἐπιπεδόστεγη δίκλιτη βασιλικὴ μὲ δύο κόγχες ἱεροῦ εἶναι ὁ ναὸς τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος στὴν Ἀπολλωνία (εἰκ. 174 α-γ, 175). Ὁ τύπος αὐτός, κατὰ τὸν Δ. Βασιλειάδη, προήλθε ἀπὸ δυτικὲς ἐπιδράσεις καὶ ἀπὸ τὸ ἔθιμο τῆς συλλειτουργίας ὀρθοδόξων καὶ καθολικῶν ἐπὶ φραγκοκρατίας, εἶναι δὲ συνηθέστατος σὲ ὅλες τίς Κυκλάδες¹¹³. Ἡ ἐκκλησία τοῦ Σωτῆρος συνδέεται ἄμεσα μὲ τὸ ἀρχιτεκτονικὸ σύνολο μιᾶς ὀλόκληρης γειτονιάς, στὴν ὁποία ἔδωσε καὶ τὸ ὄνομά της. Στὸ προαύλιο ὑπάρχει ὁ τάφος τοῦ Σιφνίου μητροπολίτη Βελιγραδίου Ἀνθίμου Γ', ποὺ εἶχε ἐγκατασταθῆ τὸν 19ο αἰ. στὸ ἀπέναντι σπίτι (τὸ σημερινὸ Π. Δεπάστα, εἰκ. 96) καὶ ἀσχολήθηκε μὲ τὴν ἀνακαίνιση τοῦ ναοῦ¹¹⁴.

Στὴν κάτοψη φαίνεται ἡ στενὴ σχέση τῆς ἐκκλησίας μὲ τὰ παράπλευρα σπίτια καὶ τοῦ προαυλίου της μὲ τὸν δρόμο. Ὁ ναὸς δὲν ἀπομονώνεται ἀπὸ τὸ δομημένο περιβάλλον ἀλλὰ πυκνὰ συσχετισμένος μὲ τίς κατοικίες συντίθεται ὀργανικὰ καὶ μὲ τὸν δρόμο, τοῦ ὁποίου ἀποτελεῖ ὄχι μόνον ἀπόληξη ἀλλὰ καὶ συνέχεια, ἀφοῦ ἡ κίνηση συνεχίζεται καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος τῆς αὐλῆς, ἀνατολικά. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ σχέση μεγεθῶν ναοῦ καὶ κατοικίας καὶ ἡ συγγενὴς μορφολογία ποὺ ἀπορρέει ἀπὸ τίς ἴδιες κατασκευαστικὲς μεθόδους ὡς πρὸς τὴν κάλυψη καὶ τὴν τοιχοποιία. Τὸ προαύλιο διαμορφωμένο γιὰ συνάθροιση τῶν πιστῶν ἔχει μιὰ ὀργανικὴ λειτουργία, ὡς προέκταση τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου ἐνῶ συγχρόνως ἀποτελεῖ μετάβαση πρὸς τὴ δημόσια κυκλοφορία τοῦ δρόμου, στοιχεῖο ποὺ παρατηρεῖται καὶ στὶς κατοικίες. Ὁ χώρος τοῦ ναοῦ ἐσωτερικὰ διαιρεῖται σὲ τρία μέρη, ἱερό, κυρίως

Είκ. 174α. Μεταμόρφωση Σωτήρος. Κάτοψη.

Είκ. 174β. Μεταμόρφωση Σωτήρος. Τομή.

Είκ. 174γ. Μεταμόρφωση Σωτήρος. Όψη.

Εικ. 175. Μεταμόρφωση Σωτήρος.

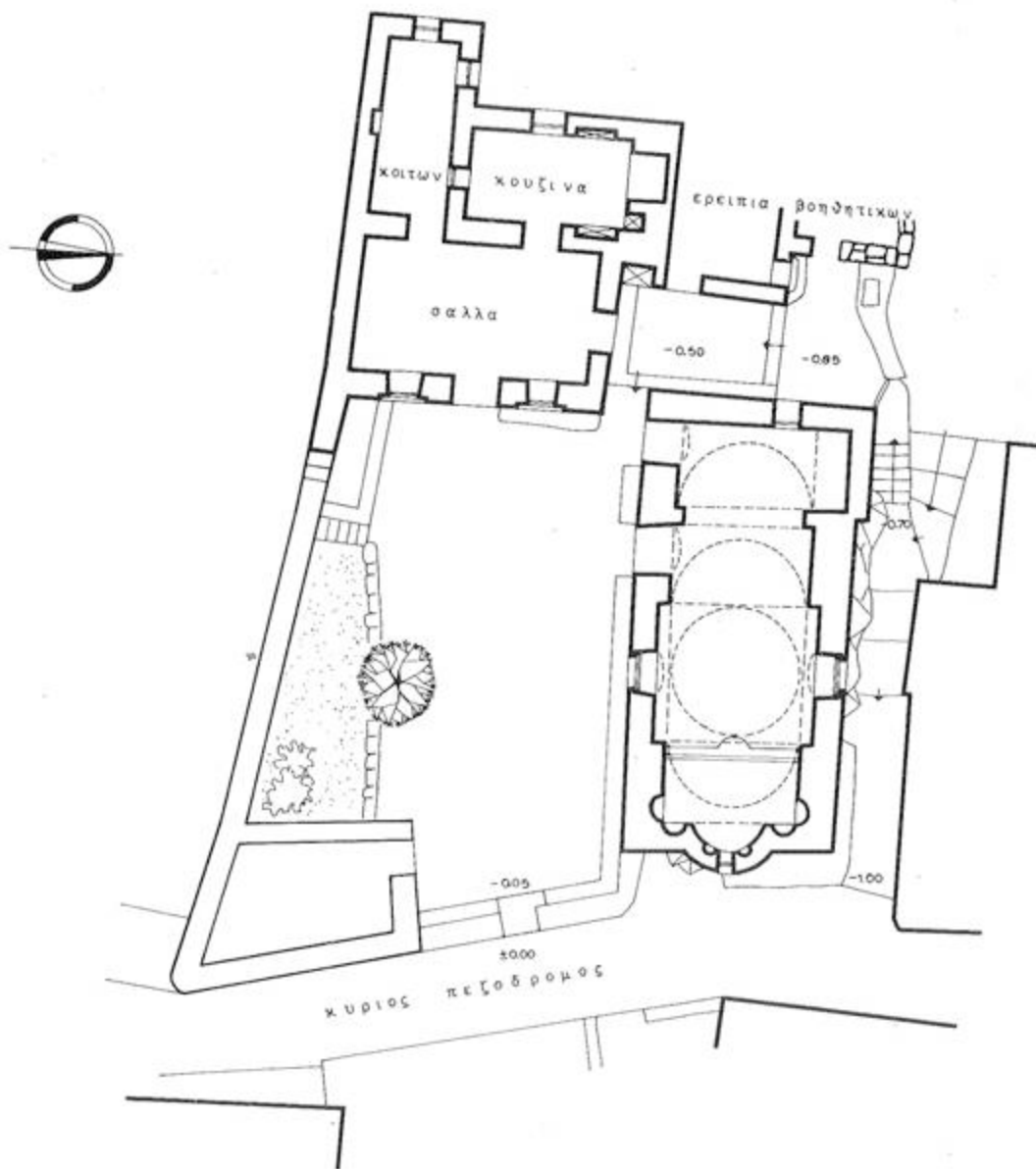
ναό και γυναικωνίτη, η δε κύρια ὄψη διαμορφώνεται στη νότια μεγάλη πλευρά, όπου η είσοδος και τὸ κομψὸ δίλοβο κωδωνοστάσιο, μόνος ἐξωτερικὸς διάκοσμος.

Στοὺς μονόχωρους τρουλλαίους ἀνήκει ὁ ναὸς τοῦ Τιμίου Σταυροῦ στὴν Ἀπολλωνία (εἰκ. 176 α,β, 177, 178), τύπος πολὺ διαδεδομένος στὴ Σίφνο, ἀλλὰ καὶ γενικώτερα στὰ ἄλλα νησιά τῶν Κυκλάδων¹¹⁵. Ὁ τύπος αὐτὸς εἶναι μιὰ ἐκφυλισμένη μορφή σταυροειδοῦς ἐγγεγραμμένου μετὰ τρουλλοῦ, ὅπου τὰ πλάγια σκέλη ἔχουν συμπυκνωθῆ στις ἐλάχιστες διαστάσεις καὶ διαμορφώνονται μέσα στὸ πάχος τοῦ τοίχου.

Ἡ ἐκκλησία αὐτή, σαφῶς ἰδιωτική, ἀνήκει ἐπίσης σ' ἓνα ἀρχιτεκτονικὸ σύνολο καὶ μάλιστα συνδέεται ἄμεσα μὲ ἓνα ἀπὸ τὰ σπίτια μὲ τὸ ὁποῖο ἔχει κοινὴ αὐλή. Πρόκειται γιὰ χαρακτηριστικὸ στοιχεῖο, ἀποδεικτικὸ τῆς ἀντιλήψεως ποὺ ἐπικρατοῦσε παλαιότερα γιὰ τις ἐκκλησίες καὶ γιὰ τὴ λειτουργία τους ὡς μέλη τῶν περιοχῶν κατοικίας. Τόσο ἡ τοποθέτηση μέσα στὸν ἄντρο τῆς αὐλῆς ὅσο καὶ ἡ σχέση μὲ τὸν κύριον πεζόδρομο καὶ τὸν δευτερεύοντα εἶναι χωρὶς μνημειακὸ χαρακτήρα καὶ διακρίνονται ἀπὸ ἀπλοῦς λειτουργικοὺς κανόνες σὲ σχέση μὲ τὴν κίνηση καὶ τὸν προσανατολισμό, ὥστε νὰ ἐνοποιηθῆ ὁλος ὁ ἐλεύθερος ἄντρος τῆς αὐλῆς. Ὁ ναὸς λειτουργικὰ ἔχει ἀποκτήσει μιὰ χρῆση στὰ μέτρα τῆς καθημερινότητος καὶ ἀποτελεῖ μιὰ συμπληρωματικὴ λειτουργία τῆς κατοικίας, ποὺ πέρα ἀπὸ τὴ στενὴ ἰδιωτικὴ σχέση θὰ ἐξυπηρετοῦσε καὶ ὅλη τὴ γειτονιά. Καὶ σ' αὐτὴ τὴν ἐκκλησία τὰ μεγέθη εἶναι σὲ μιὰ ἀναλογία ἀρμονικὴ μὲ αὐτὰ τῆς κατοικίας. Ὑπάρχει καὶ ἐδῶ γυναικωνίτης, δυτικὰ στὸν ἄξονα τοῦ ναοῦ, τὸ δὲ κωδωνοστάσιο, δίλοβο, βρίσκεται στὴ νότια πλευρὰ ὅπου καὶ ἡ εἴσοδος.

Ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου στὸν Ἄρτεμωνα εἶναι ἓνας τύπος μοναδικὸς στὴ Σίφνο, τρίκλιτος θολοσκεπῆς μὲ μεγαλύτερο τὸ μεσαῖο κλίτος καὶ ὀγκῶδεις ἀντηρίδες στὴ βόρεια πλευρὰ (εἰκ. 179 α,β, 180). Ἄνηκε παλαιότερα στὴν παλιὰ ἀρχοντικὴ οἰκογένεια τῶν Βάων, ἀπὸ τὴν ὁποία καὶ χτίστηκε, καὶ λέγεται ὅτι εἶναι τοῦ 15ου αἰ., πρᾶγμα πιθανὸν χωρὶς ὅμως νὰ εἶναι ἐξακριβωμένο, ὅπως ἀναφέρεται στὸ Β' μέρος τῆς μελέτης. Δὲν συνδέεται πάντως μὲ τὴν οἰκία Βάου, ἀπὸ τὴν ὁποία βρίσκεται σὲ κάποια ἀπόσταση.

Ἡ εἴσοδος εἶναι στὴ δυτικὴ πλευρὰ μὲ νεοκλασικίζουσα διαμόρφωση, πιθανῶς μεταγενέστερη, ὅπου ὑπάρχει καὶ ἀνάγλυφο μὲ τοὺς Ἁγίους Κωνσταντῖνο καὶ Ἑλένη, ἀνεξακριβωτῆς χρονολογίας¹¹⁶. Τὸ κωδωνοστάσιο εἶναι δίλοβο στὸν ἄξονα τῆς εἰσόδου. Σὲ συνδυασμὸ μὲ τις βαριῆς ἀνακουφιστικὲς ἀντηρίδες τῆς βόρειας πλευρᾶς, μιὰ ἐξωτερικὴ σκάλα χρησιμεύει γιὰ ἐπίσκεψη τῶν θόλων. Χάρη σ' αὐτοὺς τοὺς ὄγκους ἡ ἀπλὴ συμμετρικὴ διάταξη τῶν ἐσωτερικῶν χώρων ἀποκτᾶ ἓναν πλοῦτο στὸ ἐξωτερικὸ καὶ δημιουργεῖται ἓνα πλαστικὸ σύνολο. Ἡ αὐλὴ ποὺ περιβάλλει τὴν ἐκκλησία, ἀρκετὰ μεγάλη, εἶναι διαμορφωμένη ἔτσι ὥστε νὰ ἔχη ὕψος δημοσίου χώρου καὶ ἀποτελεῖ μιὰ συνέχεια τῆς νεώτερης πλατείας τοῦ Ἄρτεμωνα. Πάντως πρέπει νὰ σημειωθῆ ὅτι στὴν

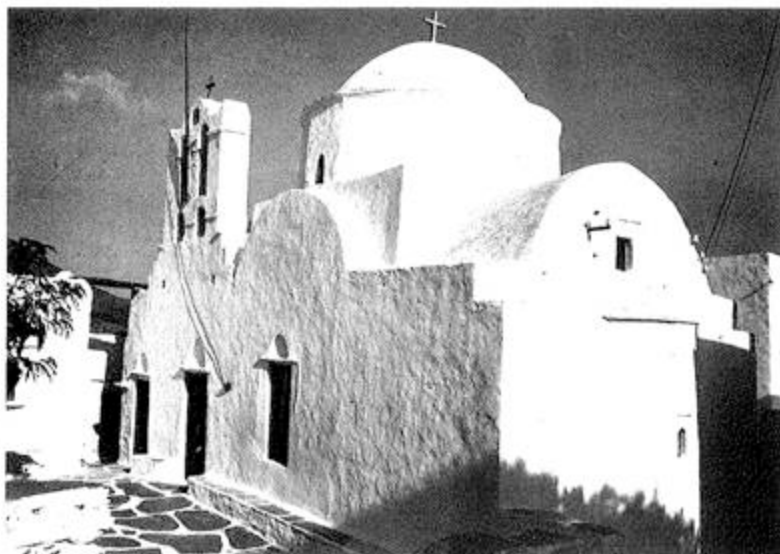
Είκ. 176α. Ό ναός του Αγίου Σταυρού. Κάτοψη.

Είκ. 176β. Τμήμα της εκκλησίας του Αγίου Σταυρού. Τομή.

Εικ. 177. Τό σπίτι πού
συνδέεται μέ τό ναό
τού Τιμίου Σταυρού.

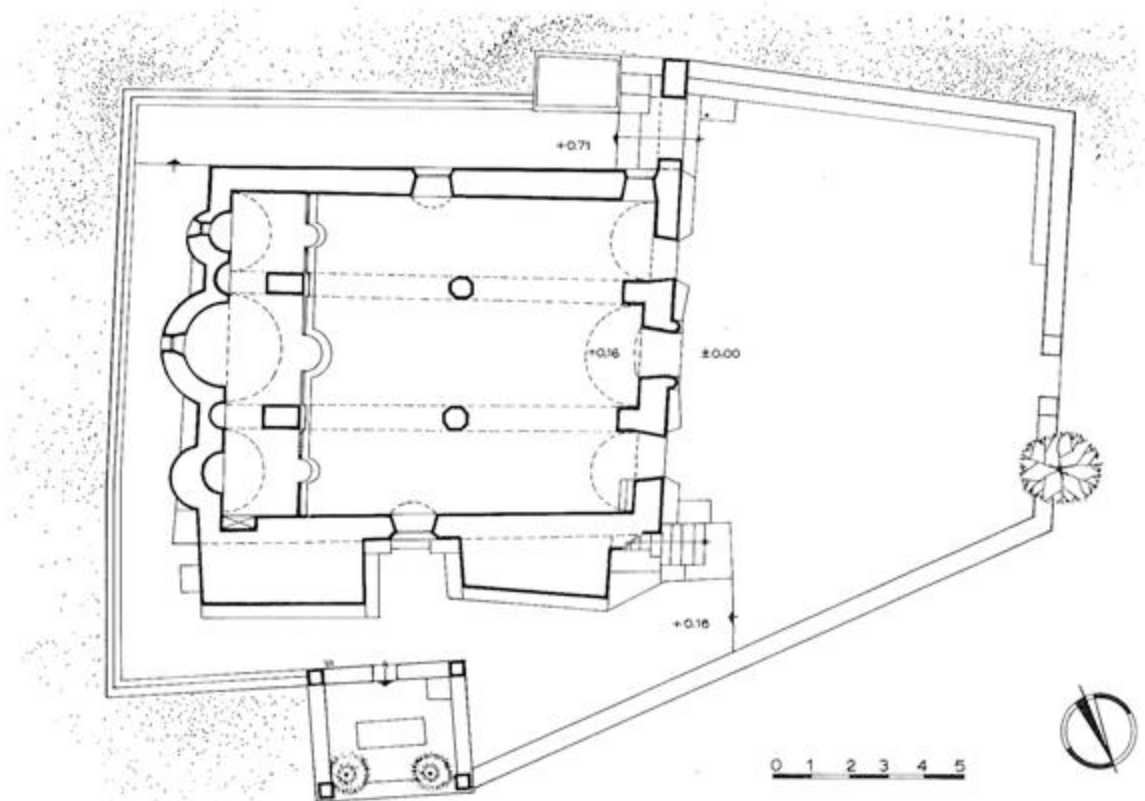

Εικ. 178. 'Ο ναός του
Τιμίου Σταυρού.

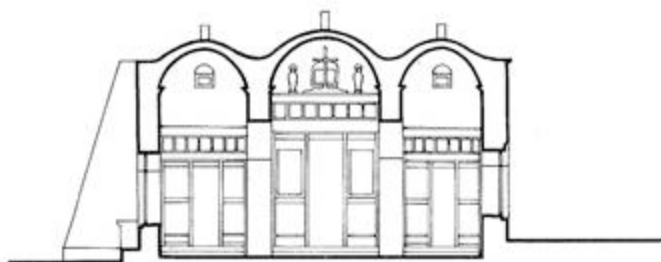
περίπτωση αυτή ή εκκλησία δέν συνδέεται μέ τίς κατοικίες πού βρίσκονται σέ απόσταση και μόνο μέ τή νεώτερη διαμόρφωση τής πλατείας συσχετίζεται πολεοδομικά μέ τόν οίκισμό.

Σταυροειδής έγγεγραμμένος τρίκλιτος είναι ό ναός τής Παναγίας τής 'Αγγελόκτιστης στήν Καταβατή, μοναδικός τύπος επίσης σέ όλόκληρο τό νησί (εικ. 181 α,β, 182, 183). Είναι πολύ παλιά εκκλησία, συνδεδεμένη μέ θρύλους και παραδόσεις¹¹⁷, χωρίς εξακριβωμένη χρονολογία ίδρύσεως και έχει χαρακτηρισθή σάν διατηρητέο ιστορικό μνημείο από τό 1936. Μικρή κομπή εκκλησία φέρει διάφορες προσθήκες, όπως ό γυναικωνίτης, ό μικροσκοπικός ναός του 'Αγίου Νικολάου και οί συνεχόμενοι ναϊσκοί των 'Αγίων 'Αθανασίου και Στυλιανού στή δυτική πλευρά, έχει δέ χρονολογία ανακαινίσεως 1767¹¹⁸. 'Ο τρούλλος της είναι κωνοειδής και είναι από τίς λίγες εκκλησίες τής Σίφνου πού κοσμεϊται έσωτερικώς μέ τοιχογραφίες. Τό δάπεδό της είναι διακοσμημένο μέ ένθετα βότσαλα και χρώματα, όπως συνηθίζεται στις εκκλησίες του Κάστρου¹¹⁹. 'Η είσοδος βρίσκεται επί τής νοτίας πλευράς μέ τό δίλοβο κωδωνοστάσιο στον άξονά της. Στήν πλευρά αυτή, όπως συνηθως, διαμορφώνεται και ό αύλόγυρος του ναού.

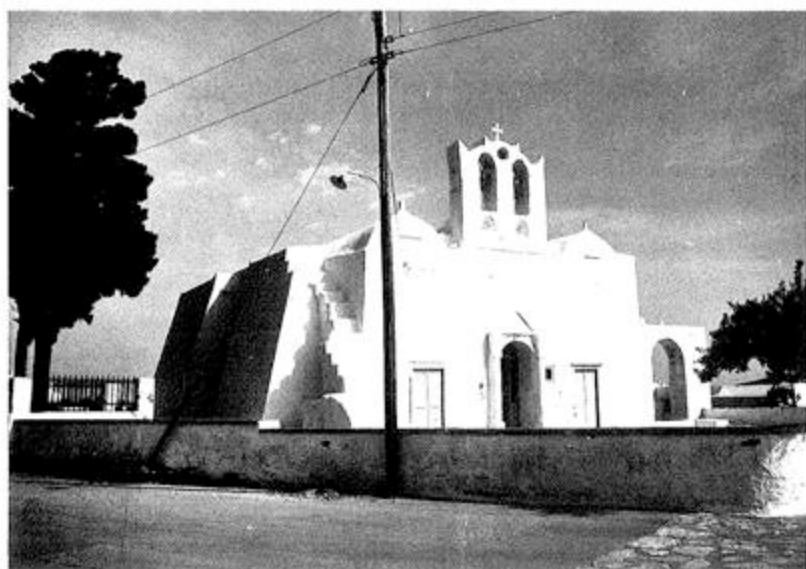
Σέ μία γενικώτερη θεώρηση διακρίνονται όρισμένα βασικά και κοινά χαρακτηριστικά στις εκκλησίες

Εικ. 179α. "Άγιος Κωνσταντίνος.
Κάτοψη.

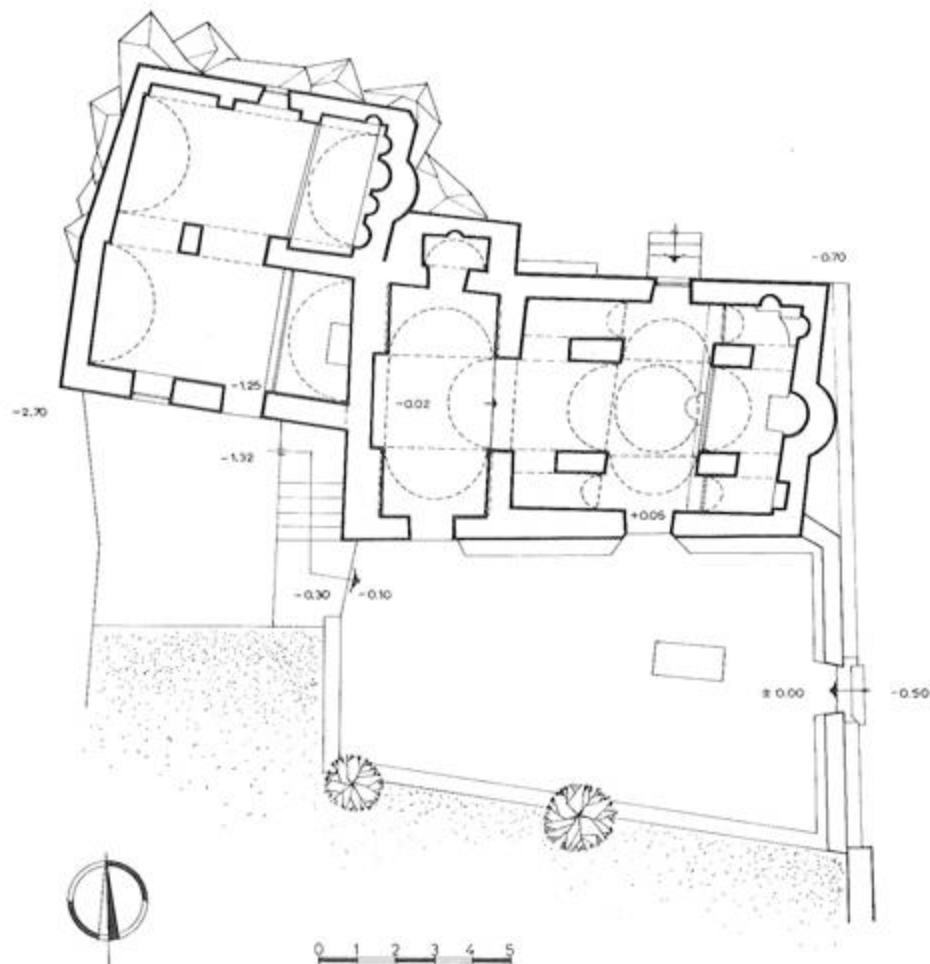

Εικ. 179β. "Άγιος Κωνσταντίνος. Τομή.

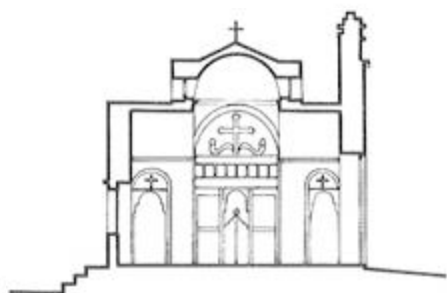

Εικ. 180. "Άγιος Κωνσταντίνος.

Εικ. 181α. Παναγιά ή 'Αγγελόκτιστη. Κάτοψη.

Εικ. 181β. Παναγιά ή 'Αγγελόκτιστη. Τομή.

της Σίφνου. Είναι ο τρόπος που εντάσσονται αρμονικά στους οικισμούς, σαν μεγέθη και σαν διάταξη, αποτελώντας και οργανικά μέλη τους, ή μικρή κλίμακα και ή συγγενής με τις κατοικίες αρχιτεκτονική, χαρακτηριστικό που επικρατεί και γενικότερα σε όλες τις Κυκλάδες¹²⁰. Σχεδόν όλες χτίστηκαν αρχικά σαν ιδιωτικές (έκτος βέβαια από τα καθολικά των μοναστηριών), φαινόμενο επίσης πολύ συνηθισμένο στα νησιά των Κυκλάδων¹²¹, και με την πάροδο του χρόνου παραχωρήθηκαν από τους κτήτορες στις ένορίες. Ο παράγων αυτός, συνδυαζόμενος με τις ξένες κατακτήσεις και τις πενιχρές οικονομικές συνθήκες, θα έπαιξε πρωτεύοντα ρόλο στη διαμόρφωση των γενικών χαρακτηριστικών που αναφέραμε.

Πολλές έκκλησίες στη Σίφνο φέρουν χρονολογίες ανακαινίσεως 16ου, 17ου και 18ου αι.¹²², στοιχείο που δείχνει πως ή ίδρυσή τους ανάγεται σε παλαιότερες εποχές αλλά και πολλές ιδρύθηκαν την

Εικ. 182. Παναγιά
ή 'Αγγελόκτιστη.

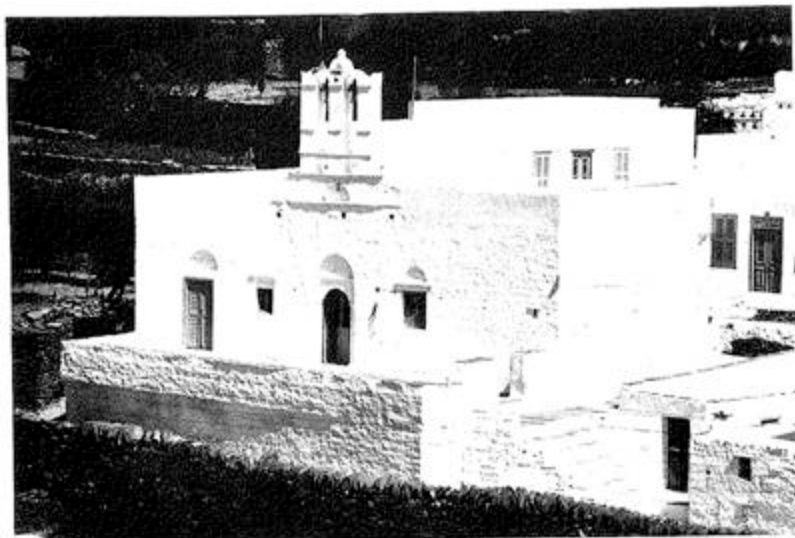

Εικ. 183. Παναγιά
ή 'Αγγελόκτιστη.

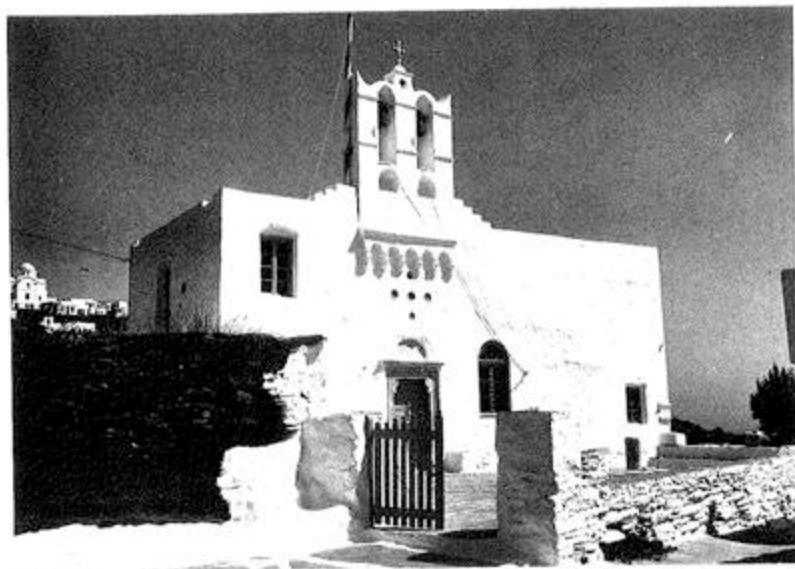
έποχή αυτή που παρατηρείται μια σημαντική δραστηριότητα στον τομέα της εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής. Η τοπική σχολή ναοδομίας, που διαμορφώθηκε στις Κυκλάδες μετά από τη βυζαντινή παράδοση, δημιούργησε μια νέα δική της αρχιτεκτονική στον τομέα αυτό, αφού εγκατέλειψε σιγά σιγά τις βυζαντινές μορφές και κατασκευές και εισήγαγε βαθμιαία οικοδομικούς τρόπους της ανώνυμης αρχιτεκτονικής¹²³, όπως λ.χ. η επικάλυψη με δώμα¹²⁴.

Οι εκκλησίες στη Σίφνο σήμερα εμφανίζονται με μία μορφολογική και κατασκευαστική ομοιογένεια προς τις κατοικίες, ιδίως οι επίπεδοστεγες που είναι πολύ διαδεδομένες. Άσβεστωμένες όλες και με την ίδια γεωμετρική μονολιθική εμφάνιση των σπιτιών ξεχωρίζουν κυρίως από τα κωδωνοστάσια και τους πλαστικούς όγκους όταν έχουν θόλους και τρούλλο (εικ. 184-187).

Ο λιτός τους διάκοσμος περιορίζεται μόνον στα μαρμάρινα πλαίσια των εισόδων και τα υπέρθυρα

Εικ. 184. Παναγιά
τὰ Γουρνιά.

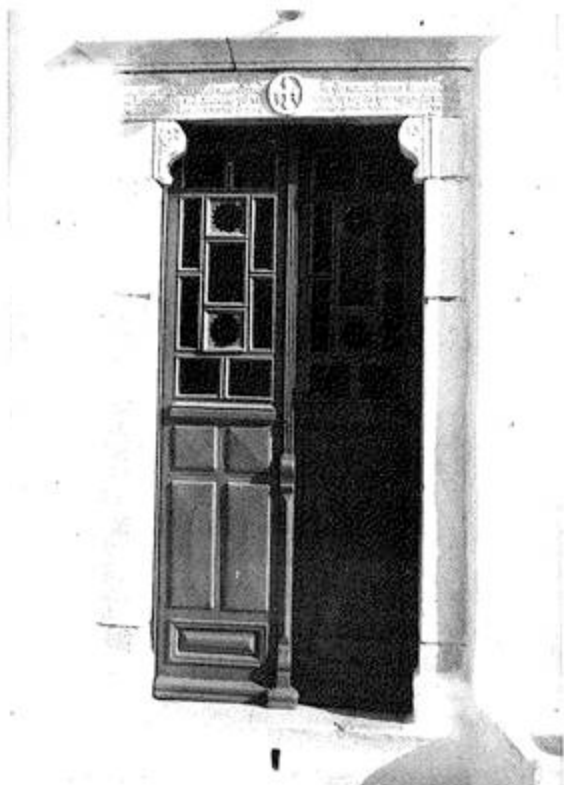
Εικ. 185. Παναγιά
ἡ Γερανιοφόρα.

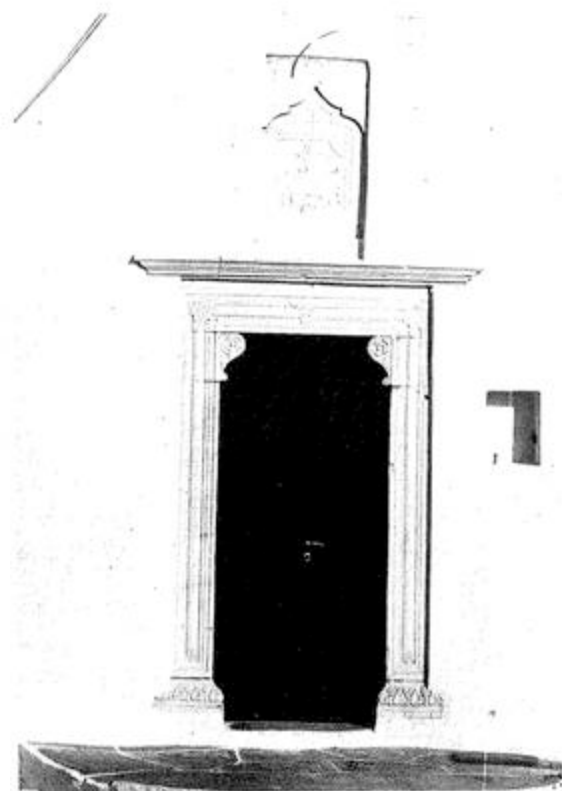
Εικ. 186. Τὸ Ταξιαρχάκι.

Εικ. 187. "Αγιος 'Αθανάσιος.

Εικ. 188. Παναγιά τῆς "Αμμου.

Εικ. 189. "Αη Λούκας.

Εικ. 190. "Αη Σώστης.

Εικ. 191. Παναγιά ή 'Αγγελόκτιστη.

Εικ. 192. Ναός του Τιμίου Σταυρού.

Εικ. 193. Το τέμπλο του "Αη Σώστη.

Είκ. 194. Παναγιά ή Κόγχη.

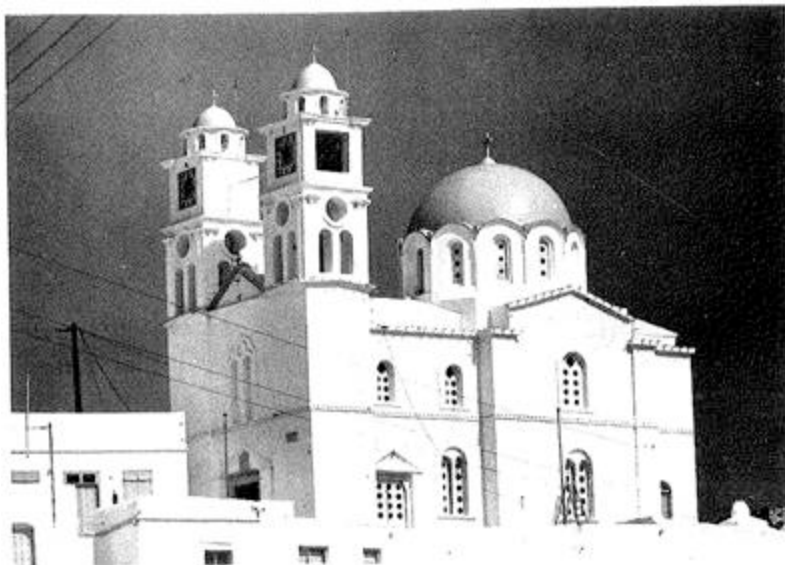
Είκ. 195. Παναγιά του Μπαλή.

στις περισσότερο πολυτελείς (είκ. 188-190) και καμιά φορά σέ λίγα έντειχισμένα πολύχρωμα πιάτα στις όψεις, αλλά συνήθως μόνο τὰ κωδωνοστάσια στολίζουν τούς αύστηρούς όγκους τών ναών. Έσωτερικώς επικρατεί ή ίδια απλότης. Τό μόνο διακοσμημένο στοιχείο είναι τό τέμπλο, συνήθως ξύλινο, και σέ πολύ λίγες περιπτώσεις έχουμε τοιχογραφίες. Επίσης λίγα είναι τὰ πολύχρωμα διακοσμημένα δάπεδα από πλάκες και ένθετα βότσαλα, τὰ όποια άντιστρόφως είναι πολύ διαδεδομένα στις έκκλησίες του Κάστρου¹²⁵ (είκ. 191-193). Όπως και στην κατοικία, ό ύπαιθριος χώρος, άπαραίτητο και ζωτικό στοιχείο της Σιφναϊκής έκκλησίας, διαμορφώνεται σαν αύλόγυρος σέ συνδυασμό με τήν κυρία όψη, συνήθως στη νότια μεγάλη πλευρά¹²⁶. Καλύπτει ένα μεγάλο φάσμα λειτουργιών από τις καθαρά θρησκευτικές μέχρι τις πολιτιστικές, κοινωνικές άκόμα και ψυχαγωγικές και έξυπηρετεί ευρύτερα τή γειτονιά με όλες τις ιδιότητες του έλεύθερου πολεοδομικού χώρου.

Από τις έκκλησίες τών κεντρικών οικισμών, δύο ιδιαίτερα συνδέονται με τὰ πολιτιστικά έθιμα του τόπου: ή Παναγιά ή Κόγχη, ένοριακή του Άρτεμώνα, όπου στο προαύλιό της γινόταν ό χορός του Κυρ-Βοριά τις Άπόκριες και ή Παναγιά ή Γερανιοφόρα στην Άπολλωνία που στη γιορτή της έκκλησίας τόν Φεβρουάριο έορταζόταν τό Λωλοπανήγυρο, όπως είδαμε. Και τὰ δύο αυτά έθιμα δέν έορτάζονται πλέον.

Στά νεώτερα χρόνια παρατηρείται μιá άλλαγή στην άντίληψη της έκκλησιαστικής άρχιτεκτονικής. Σέ άνακαινίσεις που έγιναν τόν 19ο αί. σέ ένοριακές έκκλησίες δόθηκε μεγαλύτερο μέγεθος στον ναό και περισσότερη έπιβλητικότητα, ένω οι μορφές της θολοδομίας και οι κατασκευές παρουσιάζονται πιό νοθευμένες. Παρ' όλη όμως τήν προσπάθεια τονισμού του μνημειακού ύφους, οι έκκλησίες έξακολουθούν άκόμα νά έναρμονίζονται με τό άρχιτεκτονικό περιβάλλον, όπως στην περίπτωση της Παναγίας της Κόγχης και της Παναγίας του Μπαλή (είκ. 194, 195).

Άργότερα στον 20ό αί. όμως σέ διασκευές ένοριακών ναών και του Μητροπολιτικού, που χρηματοδοτήθηκαν από όμαδικές προσφορές (Άγιος Γιάννης στο Πάνω Πετάλι, Ζωοδόχος Πηγή στο Κάτω Πετάλι και Άγιος Σπυρίδων στην Άπολλωνία), έχουμε πλέον μορφολογικές έπιδράσεις

Εικ. 196. "Άγιος 'Ιωάννης
Πάνω Πετάλι.

Εικ. 197. "Άγιος Σπυρίδων.

Ξένες από τὸ τοπικὸ παραδοσιακὸ ὕφος καὶ τὸν ἀρχιτεκτονικὸ χαρακτήρα. Εἰσάγονται στοιχεῖα νεοκλασικίζοντα, ἐντονο μνημειακὸ ὕφος καὶ ἐν γένει χαρακτηριστικὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν ἀστικῶν κέντρων. Παρατηρεῖται δηλαδὴ καὶ στὶς ἐκκλησίες τὸ ἴδιο φαινόμενο ποὺ εἶδαμε στὴν ἐξέλιξη τῆς κατοικίας τῆς εὐπόρου τάξεως, ἡ βαθμιαία ἐγκατάλειψη τῶν παραδοσιακῶν μορφῶν (εἰκ. 196, 197).

Τὰ μοναστήρια ἔχουν τὴ γνωστὴ διάταξη¹²⁷ μὲ τὰ κελλιά καὶ τοὺς βοηθητικούς χώρους περιμετρικά καὶ τὴν ἐκκλησία στὸ κέντρο, ὅπως στὴ μονὴ τῆς Βρύσης (εἰκ. 198) καὶ στὴν Παναγία τοῦ Βουνοῦ. Πιο ἐλεύθερη ὅμως διάταξη χωρὶς ἀμυντικὸ χαρακτήρα παρουσιάζουν τὰ μετόχια, ὅπως αὐτὸ τῆς Χρυσοπηγῆς (εἰκ. 199). Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τους ἔχει τὰ ἴδια γνωρίσματα μὲ αὐτὴ τῶν ἐκκλησιῶν μὲ

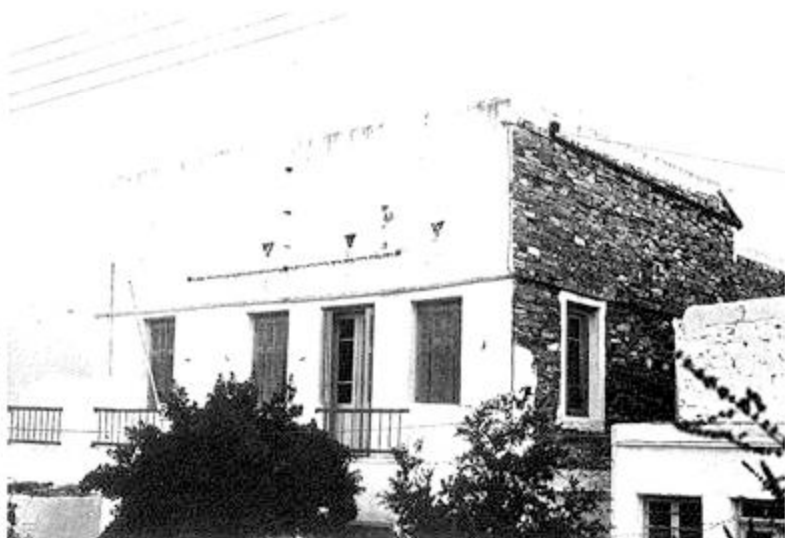
Εικ. 198. Μονή Βρύσης.

Εικ. 199. Χρυσοπηγή.

Εικ. 200. Σχολείο στην 'Απολλωνία.

Εικ. 201. Τό κτίριο της κοινότητας στην 'Απολλωνία.

μικρές διαφοροποιήσεις μεταξύ τους και ιδιομορφίες. Έξακολουθούν και σήμερα και αποτελούν ζωντανά στοιχεία στη ζωή του νησιού, με τις διάφορες λειτουργίες, τὰ πανηγύρια και ακόμα γάμους και βαφτίσια.

Δημόσια κτίρια

Τὰ μόνα δημόσια κτίρια τῶν κεντρικῶν οικισμῶν πού εἶναι εἰδικά χτισμένα γιά τόν σκοπό πού ἐξυπηρετοῦν εἶναι τὰ σχολεῖα, τὸ κοινοτικό κατάστημα τῆς 'Απολλωνίας, τὸ πνευματικό κέντρο Σίφνου καί τὰ διάφορα καταστήματα. Ἀπό τὰ σχολεῖα ξεχωρίζουν τὸ Δημοτικό τοῦ Ἀρτεμώνα, χτισμένο τὸ 1909¹²⁸, καί τὸ Γυμνάσιο στήν 'Απολλωνία στὸν αὐλόγυρο τοῦ Ἁγίου Ἀρτέμη, πού χτίστηκε τὸ 1844 καί ἐπισκευάσθηκε τὸ 1950¹²⁹ πάνω στοῦ παλιό σχέδιο. Καί τὰ δύο κτίρια ἔχουν νεοκλασσική μορφή (εἰκ. 200). Τὸ κοινοτικό κατάστημα τῆς 'Απολλωνίας πού χτίστηκε τὸν 19ο αἰ. σάν Δημαρχεῖο ἔχει εἰδικό σχεδιασμό στή διάταξη τῶν χώρων με κεντρικό διάδρομο καί σάλες δεξιά καί ἀριστερά ἀπὸ τῆς ὁποῖες ἡ μεγαλύτερη δίνει σ' ἕναν ἐξώστη πάνω ἀπὸ τὰ καταστήματα τοῦ κεντρικοῦ πεζοδρόμου. Ἐξωτερικά ὁμως δέν φέρει ιδιαίτερα χαρακτηριστικά ἐκτός ἀπὸ ἕνα μικρὸ διάκοσμο πάνω ἀπὸ τὴν εἴσοδο (εἰκ. 201).

'Απὸ τὰ καταστήματα μόνον ἕνα συγκρότημα τεσσάρων μαγαζιῶν στὸν κεντρικό πεζόδρομο τῆς

Εικ. 202. Νεοκλασικό κτίριο καταστημάτων.

Εικ. 203. Οικόσημο στο νεοκλασικό κτίριο.

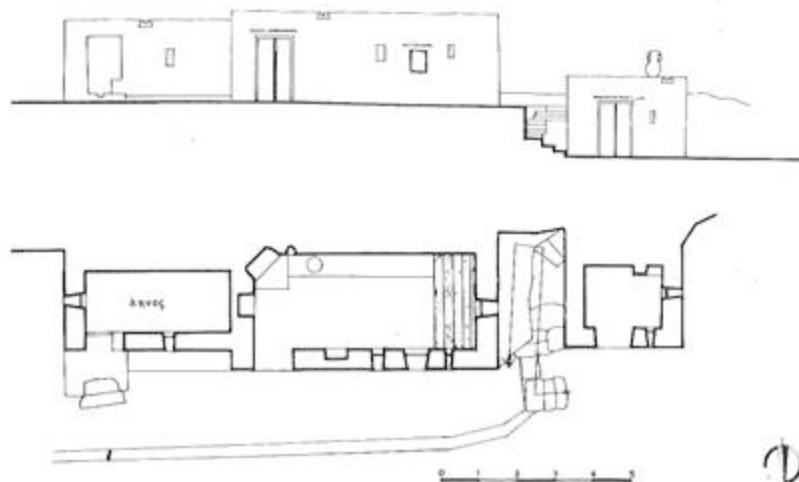
Εικ. 204, 205. Πρόσφατη άνοιξοδόμηση μέρους τού νεοκλασικού κτιρίου.

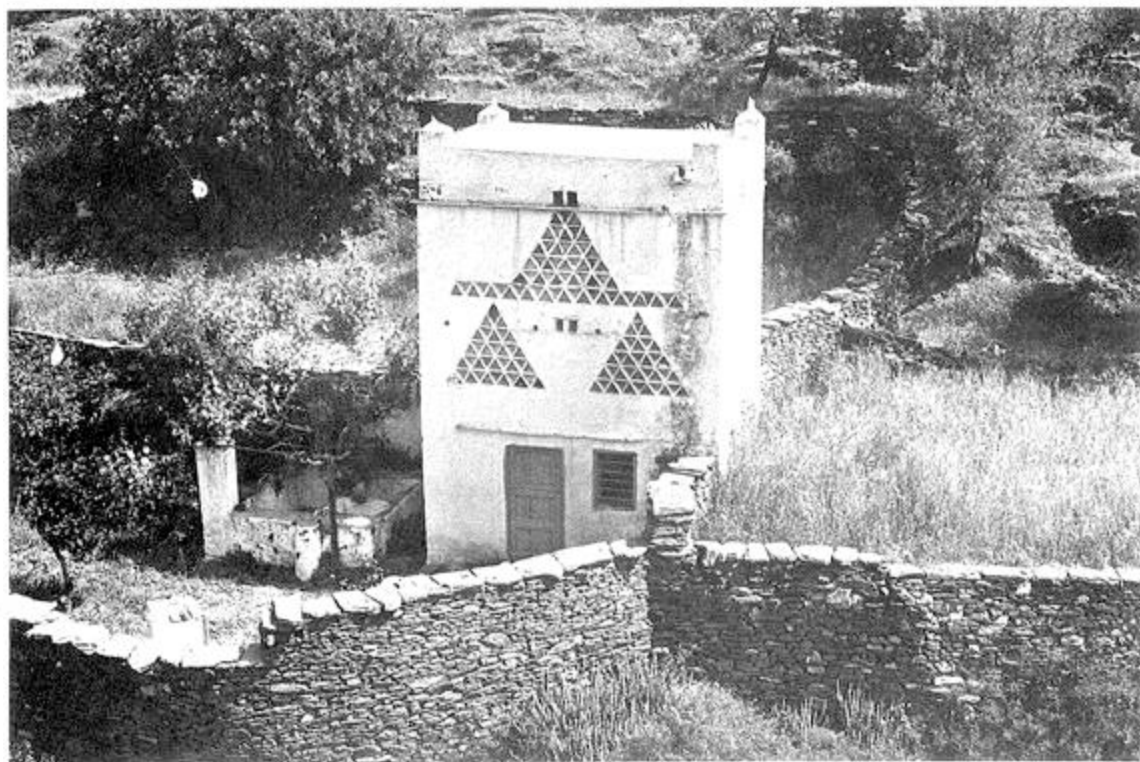

Εικ. 206, 207, 208.
Καταστήματα.

Είκ. 209. Άγροτικό σπίτι.
Κάτοψη και όψη.

Είκ. 210. Περιστερώνας.

Άπολλωνίας πλάι στην παλιά πλατεία Ραμπαγά με χρονολογία 1900 έχει νεοκλασική μορφή, με άετωμα, παραστάδες και υπολείμματα έγχρωμων σοβάδων στις όψεις (είκ. 202, 203). Είναι από τα σπάνια έγχρωμα κτίρια της Σίφνου, σχεδιασμένο από αρχιτέκτονα και το όποιο κατεδαφίσθηκε πρόσφατα για άνοικοδόμηση (είκ. 204, 205). Τα άλλα καταστήματα είναι χτισμένα με τον παραδοσιακό τρόπο και χαρακτήρα και διαφέρουν από τα σπίτια μόνο στην διάταξη των χώρων και στο ότι τα παράθυρα συνήθως έχουν μόνο σιδεριές χωρίς έξώφυλλο (είκ. 206-208).

Το πνευματικό κέντρο Σίφνου, χτισμένο το 1961 χωρίς κανένα χαρακτήρα, δέν συνδέεται καθόλου με το περιβάλλον. Όπως και στα σπίτια των εύπόρων Σιφνιων που έζησαν στο έξωτερικό,

παρατηρείται και στα δημόσια κτίρια ή διείσδυση του νεοκλασικισμού έστω και σε μικρό βαθμό.

Άγροτικά κτίσματα

Τα κυριώτερα από αυτά είναι οι «θημωνιές» ή «κατοικιές», μικρά στοιχειώδη σπίτια για περιοδική συνήθως διαμονή κοντά στα κτήματα. Οί περισσότεροι κάτοικοι των χωριών μένουν εκεί κατά τη διάρκεια των αγροτικών εργασιών. Παλαιότερα και όσοι ήταν κυρίως αγρότες έρχονταν μόνο τα Σαββατοκύριακα στα χωριά. Αυτή η συνήθεια της βοηθητικής αγροτικής κατοικίας είναι πολύ διαδεδομένη στα νησιά¹³⁰. Ίσως να υπήρξαν και στη Σίφνο οι πρώτες έστίες οικισμών έξω από το όχυρωμένο Κάστρο. Σε νησιά με κλειστή ύπουτωπώδη οικονομία οι συγκροτημένοι οικισμοί έγιναν αργότερα από τις διάσπαρτες αγροτικές οικήσεις¹³¹.

Τα σπίτια αυτά είναι συνήθως πλατυμέτωπα μονόσπιτα με την είσοδο τοποθετημένη ασύμμετρα στη μεγάλη πλευρά, τα δε βοηθητικά, αποθήκες, ληνοί, χώροι για τα ζώα κλπ., είναι σε παράταξη (εικ. 209). Το είδος των βοηθητικών χώρων ποικίλλει αναλόγως των αναγκών. Στόν χώρο διαμονής υπάρχει πάντοτε τζάκι για μαγείρεμα και στόν περίγυρο του σπιτιού συνήθως βρίσκεται το άλωνι. Πολλές φορές συνδυάζονται οι θημωνιές με περισσότερες, αλλά αυτοί είναι τις περισσότερες φορές ανεξάρτητα κτίσματα που ποικίλλουν με τη διακοσμητική τους κατασκευή τὸ περιβάλλον (εικ. 210). Οί άνεμόμυλοι¹³², χτισμένοι σε επίκαιρα σημεία κοντά στους οικισμούς, και τα άγγειοπλαστεία για τα όποια δημοσιεύθηκε ειδική μελέτη¹³³, έγκατεστημένα εκτός των κεντρικών οικισμών, συμπληρώνουν αυτή την κατηγορία των ειδικών κτισμάτων.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1.— G. Maurer, 'Ο Έλληνικός Λαός, Μετ. Χ. Πράτοικα-Ε. Καραστάθη, τ.Α', 'Αθήναι, 1943, σ.50, 70-87.
- 2.— 'Αρχαίον Κοινότητος "Υδρας, δημοσιευόμενον υπό 'Αντ. Λιγνού, τ.Η', Πειραιεύς, 1927, σ.106. — «Ν. Χρυσόγελος», έφ. Σιφναϊκή Φωνή, Φεβρ. 1967, άρ.φ. 26
- 3.— 'Αρχαίον Κοινότητος "Υδρας, ένθ. άνωτ., τ.ΙΣΤ', Πειραιεύς, 1932, σ.187. — Το 1813 ή Σίφνος διέθετε μόνον δύο έμπορικά πλοία βλ. Ε. Κοιοδny, *La Population des Iles de la Grèce*, τ.1ος, Aix-en-Provence, 1974, σ.326.
- 4.— Τα 'Υδραϊκά, 'Αθήνα, 1844, σ. 84, 85, 91, 97, 98.
- 5.— 'Αρχαίον Κοινότητος "Υδρας, ένθ. άνωτ., τ.Θ', Πειραιεύς, 1927, σ. 274-275, 411-412, 429-430. — Σ. Συμεωνίδης, *Τά Γράμματα στό νησί της Σίφνου*, Πειραιεύς, 1962, σ. 25-28. — Μ. Δεκαβάλες, «"Εκθεσις περί της νήσου Σίφνου», *Ημερολόγιον 1889 (Γυμνάσιον έν Σύρω)*, τ.Β', 'Ερμούπολις, 1889, σ.100.
- 6.— A. Buchon, *Voyage dans l'Eubée, les Iles Ioniennes et les Cyclades*, Paris, 1911, σ.192.
- 7.— Κ. Γκιών, *Ίστορία της Νήσου Σίφνου*, Σύρος, 1876, σ.158.
- 8.— Δ. Πασχάλης, «Αί Κυκλάδες επί Καποδιστρίου», *Ε.Ε.Κ.Μ.*, τ.Γ', 1963, σ.577.
- 9.— Κ. Γκιών, ένθ. άνωτ., σ.158-159.
- 10.— Κ. Γκιών, ένθ. άνωτ., σ.159-160.
- 11.— Δ. Ζακυθηνός, *Η πολιτική ιστορία της νεωτέρας Ελλάδος*, 'Αθήναι, 1965, σ. 70. — Γ. Φίνλεϋ, *Ίστορία της Έλληνικής Έπαναστάσεως*, Μετ. Α. Γεωργούλη, Θεώρηση 'Ε. Γαρίδη, τ.Β', 'Αθήνα, 1972, σ.351.
- 12.— 'Αντ. Τρούλλος, *Σίφνος, Ίστορία-Λαογραφία-Ξενάγησις*, 'Αθήνα, 1974, σ.11, 140.
- 13.— A. Buchon ένθ. άνωτ. σ.193.
- 14.— A. Buchon, ένθ. άνωτ., σ.191-193.
- 15.— Σ. Συμεωνίδης, «'Η Σίφνος στα χρόνια της Έπαναστάσεως», έφ. Σιφναϊκά Νέα, 'Ιαν. 1962, άρ.φ. 181. — Μ. Δεκαβάλες, ένθ. άνωτ., σ.93-95.
- 16.— Μ. Δεκαβάλες, ένθ. άνωτ., σ. 102. — Ph. Jourdain, *Mémoires historiques et militaires sur les événements de la Grèce, depuis 1822 jusqu'au combat de Navarin*, Paris, 1828, σ.230, 233.

- 17.— Μ. Δεκαβάλες, *ένθ. άνωτ.*, σ.93-94.
- 18.— Α. Buchon, *ένθ. άνωτ.*, σ.192.
- 19.— Α. Buchon, *ένθ. άνωτ.*, σ.206.
- 20.— Th. Bent, *The Cyclades or the life among the Insular Greeks*, London, 1888, σ.30.
- 21.— Ν. Σταφυλοπάτης, «Τό Πατριωτικό Σωματείο τής Πόλης, Άγαθοεργός Άδελφότης ή Σίφνος», *έφ. Σιφναϊκή Φωνή*, Άν. 1970, άρ.φ. 61. — Χ. Βυζάντιος, «Οί Σίφνιοί τής Κωνσταντινουπόλεως», *έφ. Σιφναϊκή Φωνή*, Άπρίλιος 1968, άρ.φ. 40. — Κ. Γκιών, *ένθ. άνωτ.*, σ. 161. — Γ.Σ. Βερνίκος, «Η Παναγιά ή Πουλάτη», *έφ. Σιφναϊκή Φωνή*, Αύγ. 1969, άρ.φ.56.
- 22.— Α. Buchon, *ένθ. άνωτ.*, σ.206.
- 23.— Π. Ζερλέντης, *Ίστορικοί έρευναι περί τας έκκλησίας τών νήσων τής Άνατολικής Μεσογείου θαλάσσης, τ.Α΄*, Έρμούπολις, 1913, σ.46, 47.
- 24.— Θ. Σπεράντζας, «Ο Γρηγόριος Κωσταντάς ώς Έφορος τής Παιδείας ανά τας Κυκλάδας», *Ε.Ε.Κ.Μ.*, τ.Α΄, 1961, σ. 99. — Σ. Συμεωνίδης, *Τά Γράμματα στό νήσι τής Σίφνου*, Πειραιεύς, 1962, σ.20-23.
- 25.— Σ. Συμεωνίδης, *ένθ. άνωτ.*, σ.28-29.
- 26.— Σ. Συμεωνίδης, *ένθ. άνωτ.*, σ.33, 43.
- 27.— Σ. Συμεωνίδης, *ένθ. άνωτ.*, σποραδικά σ. 28-44. — Θ. Σπεράντζας, *ένθ. άνωτ.*, σ. 101. — Ν. Καλαμάρης, «Η έν Σίφνω Μεγάλη Σχολή του Παναγίου Τάφου», *έφ. Σιφναϊκή Φωνή*, Άπρ. 1969, άρ.φ.52. — Ν. Γ. Ναυπλιότης, *Κυκλαδικά*, Άθήνα, 1930, σ.33, 34, 39.
- 28.— Άντ. Τρούλλος, *ένθ. άνωτ.*, σ.33, 34.
- 29.— Θ. Σπεράντζας, «Άντώνιος Δεκαβάλλας», *Ε.Ε.Κ.Μ.*, τ.ΣΤ΄, 1967, σ.527.
- 30.— Μ. Φιλιπάκης, «Παραλλαγές δημοτικών τραγουδιών», *έφ. Σίφνος*, Δεκέμβριος 1957, άρ.φ.286. — Του ίδιου, «Τ΄ όνειρο τής Παναγιάς», *έφ. Σίφνος*, Άπρίλιος 1956, άρ.φ.275. — Του ίδιου, «Γλωσσοδέτες», *έφ. Σίφνος*, Ιούνιος, Ιούλιος 1957, άρ.φ.283. — Του ίδιου, «Κρίμαν τά Δευτεριάτικα», *έφ. Σίφνος*, Αύγουστος, Σεπτέμβριος 1957, άρ.φ.284. — Του ίδιου, «Σιφναϊκές παροιμίες και γνωμικά», *Κυκλαδικά, τ.Α΄*, τεύχ. 7ο, Σύρος, 1956, σ.27. — Άντ. Κανακάρης, «Λαογραφικά τής Σίφνου», *Ε.Ε.Κ.Μ.*, τ.Ζ΄, 1968, σ. 614-641. — Του ίδιου, «Παροιμιαί, παροιμιώδεις φράσεις, γνωμικά», *Ε.Ε.Κ.Μ.*, τ.Η΄, 1969-1970, σ.106-150. — Του ίδιου, «Ξόρκια, Γητέματα τής Σίφνου», *Κυκλαδικά, τ.Α΄*, τεύχ. 5ο, Σύρος, 1956, σ.276. — Του ίδιου, «Νανουρίσματα», *έφ. Σίφνος*, Οκτ., Νοέμβρ. 1957, άρ.φ.285, Δεκέμβρ. 1957, άρ.φ.286, Φεβρ. 1958, άρ.φ.288, Σεπτ., Οκτ. 1958, άρ.φ.295, Νοέμβρ. 1958, άρ.φ.296, Φεβρουάρ. 1959, άρ.φ.299. — Του ίδιου, «Ξόρκια», *έφ. Σίφνος*, Μάιος 1955, άρ.φ.268. — Θ. Σπεράντζας, «Παιδικά παιχνίδια και λαϊκά άνιστορήματα», *Ε.Ε.Κ.Μ.*, τ.Β΄, 1962, σ.257-318.
- 31.— Άντ. Κανακάρης, «Οί λαϊκοί ποιητές τής Σίφνου και τά Σιφναϊκά Κάλαντα», *Κυκλαδικά, τ.Α΄*, τεύχ. 1ο, Σύρος, 1956, σ.61. — Άκ. Δραγάτης, «Κάλαντα Σίφνου», *Δ.Ε.Λ.Ε.*, τ.Η΄, σ.223-227. — Γ. Άνδρουλιδάκης, «Τά Κάλαντα έν Σίφνω», *Δ.Ε.Λ.Ε.*, τ.Γ΄, σ.652-662. — Τρ. Εύαγγελίδης, «Κάλαντα έν Σίφνω», *Δ.Ε.Λ.Ε.*, τ.Δ΄, σ.280-283.
- 32.— Θ. Σπεράντζας, «Άντώνιος Δεκαβάλλας», *Ε.Ε.Κ.Μ.*, τ.ΣΤ΄, 1967, σ. 521 κ.έ. — Μ. Φιλιπάκης, «Σίφνος τό νησί που τραγουδά», *Κυκλαδικά, τ.Α΄*, τεύχ. 5ο, Σύρος, 1956, σ.238-243.
- 33.— Γ. Θεολόγος-Πεταλιανός, «Η Κουνίστρια», *έφ. Σιφναϊκά Νέα*, Άπρ. 1952, άρ.φ.64. — Του ίδιου, «Τά Τσούνια», *έφ. Σιφναϊκά Νέα*, Άπρ. 1954, άρ.φ.88. — Θ. Σπεράντζας, «Παιδικά παιχνίδια και λαϊκά άνιστορήματα τής Σίφνου», *Ε.Ε.Κ.Μ.*, τ.Β΄, 1962, σ.267. — Άκ. Δραγάτης, «Του Σταυρού του Κλέφτη», *Δ.Ε.Λ.Ε.*, τ.Η΄, σ.228-229.
- 34.— Μ. Φιλιπάκης, «Τό Πινάκι, ό Νάμφος κλπ.», *έφ. Σιφναϊκή Φωνή*, Νοέμβρ., Δεκεμ. 1966, άρ.φ.23, 24. — Του ίδιου, «Οί Δρίμες», *έφ. Σιφναϊκά Νέα*, Οκτώβρ. 1956, άρ.φ.118.
- 35.— Μ. Φιλιπάκης, «Λαογραφικά τής Σίφνου», *Κυκλαδικά, τ.Α΄*, τεύχ. 2ο, Σύρος, 1956, σ.109.
- 36.— Μ. Φιλιπάκης, «Ο χορός του κυρ-Βορηά», *έφ. Σιφναϊκά Νέα*, Μάρτιος 1952, άρ.φ.63, Μάιος 1952, άρ.φ.65. — Του ίδιου, «Ο κυρ-Βορηάς», *έφ. Σιφναϊκά Νέα*, Ιούνιος 1956, άρ.φ.114. — Του ίδιου, «Ο χορός του κυρ-Βορηά», *έφ. Σιφναϊκή Φωνή*, Μάρτιος 1968, άρ.φ.39.
- 37.— Ι. Βογιατζίδης, «Επιβίωσις άρχαίων άγροτικών έορτών εις τας Κυκλάδας», *Ε.Ε.Κ.Μ.*, τ.Α΄, 1961, σ. 573-580.
- 38.— «Ένα προικοσούμφωνο του 1821», υπό Άρχιμ. Άμφιλοχίου Χρυσολωρά από τό άρχείο μονής Βρύσης, *έφ. Σιφναϊκή Φωνή*, Άπρ. 1971, άρ.φ.76. — «Παλιά έγγραφα του νησιού μας», (Διαθήκη του 1670), υπό Άρχιμ. Άμφιλοχίου Χρυσολωρά *έφ. Σιφναϊκή Φωνή*, Σεπτέμβριος 1971, άρ.φ.81.
- 39.— Δείγμα τής Σιφναϊκής γλώσσας άποτελεί ένα Σιφναϊκό γλωσσάριο: βλ. Γ. Πεταλιανός, *Σιφνεϊκες παρόλες*, Άθήναι, 1967, σ.181-188.
- 40.— Κ. Γκιών, *ένθ. άνωτ.*, σ.117. — Η. Hauttecoeur, *L'ile de Siphnos*, Bruxelles, 1898, σ.14.
- 41.— Άκ. Ραγκαβής, *Τά Έλληνικά, τ.Γ΄*, Άθήνα, 1854, σ.244-245. — Th. Bent., *ένθ. άνωτ.*, σ.22-23.
- 42.— Α. Buchon, *ένθ. άνωτ.*, σ.195. — Η. Hauttecoeur, *ένθ. άνωτ.*, σ.15.
- 43.— Μ. Μερακλής, *Ο σύγχρονος έλληνικός λαϊκός πολιτισμός*, Άθήνα, 1973, σ.37-40.
- 44.— Μ. Μερακλής, *ένθ. άνωτ.*, σ.41-44.
- 45.— Μ. Δεκαβάλες, «Έκθεσις περί τής νήσου Σίφνου», *Ήμερολόγιον 1889 (Γυμνάσιον έν Σύρω)*, τ.Β΄, Έρμούπολις, 1889, σ.91-106.
- 46.— Μ. Δεκαβάλες, *ένθ. άνωτ.*, σ.91-106, για τούς άριθμούς βλ. σ.93.
- 47.— Σ. Συμεωνίδης, «Η Σίφνος στα χρόνια τής Έπανάστασεως», *έφ. Σιφναϊκά Νέα*, Άν. 1962, άρ.φ. 181. —

- 'Ελληνική Έμπορική Ναυτιλία, Έθνική Τράπεζα της Ελλάδος, 1972, σποραδικά. — E. Kolodny, *ένθ. άνωτ.*, τ.1ος, σ.326.
- 48.— K. Γκιών, *ένθ. άνωτ.*, σ.161.
- 49.— H. Hauttecoeur, *ένθ. άνωτ.*, σ.12-14. — 'Ιάκ. Ραγκαβής, *Τά Έλληνικά*, τ.Γ', Αθήνα, 1854, σ.244-245. — K. Γκιών, *ένθ. άνωτ.*, σ.164.
- 50.— Άντ. Τρούλλος, *ένθ. άνωτ.*, σ.33, 34.
- 51.— Έγκυκλοπαίδεια, *Πυρός*, 1933, λ. Σίφνος.
- 52.— Άντ. Τρούλλος, *Σίφνος, Τουριστικός Όδηγός*, Αθήνα, 1961, σ.11.
- 53.— Άπογραφή *Ε.Σ.Υ.Ε.*
- 54.— A. Philippson, *Die Griechischen Landschaften*, τ.4ος, Frankfurt, 1959, σ.77, 79. — A. Philippson, *Beiträge zur Kenntnis der Griechischen Inselwelt*, Gotha: Justus Perthes, 1901, σ.59.
- 55.— Ό J. B. Birkett-Smith μέτρησε όλες τις εκκλησίες της Σίφνου και τις τοποθέτησε πάνω στον χάρτη του νησιού μαζί με άλλα στοιχεία, όπως δρόμους, μονοπάτια, πηγές και πηγάδια, μεταλλεία κλπ.
- 56.— Άντ. Τρούλλος, *Σίφνος, Τουριστικός όδηγός*, Αθήνα, 1961, σ.32.
- 57.— Συγκοινωνία με λεωφορείο εκτελείται από Άρτεμώνα-Άπολλωνία μέχρι Καμάρες και από Άπολλωνία προς Πλατύ Γιαλό. Οι υπόλοιπες συνδέσεις γίνονται με τά πέντε ταξί που διαθέτει τό νησί. Τό καλοκαίρι εκτελείται και δρομολόγιο τακτικό με βενζινόπλοιο από Καμάρες μέχρι Κάστρο με σταθμούς ένδιάμεσα, καθώς και από Καμάρες μέχρι Χερώνησο.
- 58.— F.C. Wagner, *Die Töpfersiedlungen der Insel Siphnos*, Karlsruhe, 1974, σ.164.
- 59.— A. Buchon, *ένθ. άνωτ.*, σ.193.
- 60.— Μ. Φιλιππάκης, «Τοπωνύμια» (Εάμπελλα), έφ. *Σιφναϊκή Φωνή*, Μάρτιος 1971, άρ.φ. 75.
- 61.— C. Paras, *L'Urbanisme et l'Architecture Populaire dans les Cyclades*, Paris, 1957, σ.21-22, 29, 33. — Δ. Βασιλειάδης, *Είσαγωγή στην Αίγαιοπελαγίτικη Λαϊκή Αρχιτεκτονική*, Αθήνα, 1955, σ.8.
- 62.— «Il y a sur l'île cinq villages appelés: Artemone, Petali, Stavri, Catavati et Xambela, et un fort-hameau qui est entre Stavri et la ville» βλ. Ph. Jourdain, *Mémoires historiques et militaires sur les événements de la Grèce, depuis 1822 jusqu'au combat de Navarin*, Paris, 1828, σ.103.
Τό Σταυρί είναι ή κυριώτερη συνοικία της Άπολλωνίας και συνήθως έννοείται ολόκληρος ό οικισμός με αυτό τό όνομα.
- 63.— C. Paras, *ένθ. άνωτ.*, σ.21, 33, 34, 45, 49. — A. Radford - G. Clark, «Κυκλάδες. Μελέτη μιάς άνώδυμης άρχιτεκτονικής», *Οικισμοί στην Ελλάδα*, έκδ. Ό. Δουμάνης και P. Oliver, Αθήνα, 1974, σ.76.
- 64.— Γ. Βαρβέρης, «Τό λαϊκό σπίτι της Σαντορίνης», *Κυκλαδικά*, τ.Α', τεύχ. 3-4, Σύρος, 1956, σ.160. — Α. Πολυχρονιάδης - K. Χατζημηγάλης, «Η όομη και τά χαρακτηριστικά του φυσικού περιβάλλοντος στην Νάξο», *Οικισμοί στην Ελλάδα*, ένθ. άνωτ., σ.86.
- 65.— Αύτή τή στιγμή έχει καταδαφισθή τό μισό και άνοικοδομείται με πρόγραμμα τουριστικής έξυπηρετήσεως.
- 66.— Μ. Φιλιππάκης, «Τοπωνύμια» (Καταβατή), έφ. *Σιφναϊκή Φωνή*, Σεπτέμβριος 1969, άρ.φ. 57.
- 67.— H. Hauttecoeur, *ένθ. άνωτ.*, σ.15. — Th. Bent, *ένθ. άνωτ.*, σ.25.
- 68.— Ι. Κουμανούδης, *Η λαϊκή εκκλησιαστική Αρχιτεκτονική τής νήσου Θήρας*, Αθήνα, 1960, σ.10.
- 69.— Από ένα παλιό προικοσύμφωνο τής 26.4.1808, πού βρίσκεται στη συλλογή του μοναστηριού τής Βρύσης, φαίνεται ότι ό πατέρας κληροδοτεί στην κόρη του τό σπίτι με τό προαύλιο, αλλά κρατάει στην κατοχή του τά άπέναντι οικόπεδα γιά νά χτίσει δικό του σπίτι. Όπωσδήποτε ένα παράδειγμα δέν επιβεβαιώνει μιά γενική συνήθεια, αλλά άπλώς αναφέρεται σάν τεκμήριο.
- 70.— Μ. Φιλιππάκης, «Τοπωνύμια» (Παναγιά τά Γουρνιά) έφ. *Σιφναϊκή Φωνή*, Δεκέμβρ. 1971, άρ.φ. 84.
- 71.— A. Buchon, *ένθ. άνωτ.*, σ.196.
- 72.— Υπάρχουν και άλλα παλιά μεγάλα σπίτια άξιόλογα στην Άπολλωνία, όπως τής Κας Χριστοπούλου στον Άγιο Σώστη, 18ου αι., έρειπωμένο πλέον και τής Χωρικίνας στον Ταξιάρχη, μισοερειπωμένο, τά όποία δέν ήταν δυνατόν νά αποτυπωθούν.
- 73.— Έξάιρεση έχουμε στην περίπτωση τής οικίας Γοζαδίνου πού ή κουζίνα είναι στο ίδιο επίπεδο με τή σάλα και τούς κοιτώνες, αλλά πρόκειται περί σχεδόν ίσογειού σπιτιού και όπωσδήποτε νεώτερου σχετικά.
- 74.— Καί τό άναγνωστήριο τής οικίας Δεπάστα είχε έξωτερική σκάλα και πόρτα πού καταργήθηκαν πριν λίγα χρόνια. Ό τύπος αυτός του διορόφου με ένα ή δύο δευτερεύοντες χώρους στον όροφο συνηθίζεται στη Σίφνο αλλά όχι πολύ.
- 75.— Στην οικία Δεπάστα τό λουτρό είναι πρόσφατη προσθήκη.
- 76.— Στην περίπτωση μάλιστα τής οικίας Γοζαδίνου αυτό τό στοιχείο σάν θέση και κυρίως σάν μορφή παρουσιάζει μιά όμοιότητα με άνάλογα στοιχεία σε όρισμένα σπίτια των Σφακιών Κρήτης. Αυτό ίσως δικαιολογείται άν ληφθή ύπ' όψη ότι Κρήτες πάροικοι έζησαν στη Σίφνο. Γιά τις όμοιότητες βλ. K. Λασιθιωτάκης, «Σφακιανά σπίτια», *Κρητικά Χρονικά*, τ.ΙΑ', 1957, πιν. ΚΒ. ΚΓ, ΚΔ, εικ. 1, 2, 3, σχ. 27, σ.198.
- 77.— Ι. Τραυλός, «Είσαγωγικό σημείωμα», *Νεοκλασική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα*, έκδ. Έμπορικής Τραπεζής τής Ελλάδος, Αθήνα, 1967, σ.27 κ.έ.
- 78.— Δ. Φιλιππίδης, «Τρείς τεχνίτες τής Καρπάθου», *Αρχιτεκτονικά Θεμάτα*, 8/1974, σ.148.
- 79.— Επίσης μετά τό 1961 πού έγινε ή άποτύπωση του κτιρίου άντικαταστάθηκε τό τόξο στο ύπόστεγο του

ισογείου με όριζόντιο πρέκι.

- 80.— Στην οίκια Καρυώτη το πλάγιο σκέλος του κτιρίου ήταν άλλοτε ληνός και διασκευάσθηκε πρόσφατα σε τραπεζαρία και κουζίνα, ενώ η παλιά κουζίνα μεταβλήθηκε σε κελλάρι.
- 81.— Ph. Jourdain, *ένθ. άνωτ.*, τ.Β', σ.103.
- 82.— *Τό Έλληνικό λαϊκό σπίτι*, Φροντιστηριακά έργασια υπό Π. Μιχαήλ, έκδ. Ε.Μ.Π., 1960. Για τά σπίτια τής Τήνου, σ.87 εικ. 10, σ.88 εικ. 12 και για τά σπίτια τής Πάρου, σ.101 εικ. 22.
- 83.— Δ. Βασιλειάδης, *ένθ. άνωτ.*, σ.22, σχ. 19.
- 84.— Γ. Βαρβέρης, «Τό λαϊκό σπίτι τής Σαντορίνης», *Κυκλαδικά*, τ.Α', τεύχ. 3-4, Σύρος, 1956, σ.159. — Κ. Michaelides, *Hydra: A Greek Island Town, Its Growth and Form*, Chicago, 1967, σ.60-85.
- 85.— Κ. Δοξιάδης, *Δωδεκάνησα*, έκδ. Ύπουργείου Άνοικοδομήσεως, τ.Β', άριθ. 21, Άθήναι, 1950, σ.36.
- 86.— W. Miller, *Ίστορία τής Φραγκοκρατίας στην Έλλάδα*, Μετ. Σπ. Λάμπρου, τ.Β', Άθήναι, 1972, σ.439.
- 87.— Άντ. Τρούλλος, *Σίφνος, Ίστορία-Λαογραφία-Ξενάγησις*, Άθήναι, 1974, σ.162.
- 88.— Έξαιρεση παρουσιάζουν όρισμένα μεγάλα νεοκλασσικά σπίτια.
- 89.— Έλένη Λειμωνά-Τρεμπέλα, *Τό λαϊκό Καρπαθικό σπίτι*, Θεσσαλονίκη, 1970, σ.34-36, εικ. 14, 33, 34, 35, 36, 37, πιν. 25. — Άγγελική Χατζημιχάλη, «La Maison Grecque», *Η.Σ.*, Ίαν. Φεβρ. 1949, σ.178-185.
- 90.— Γ. Βαρβέρης, *ένθ. άνωτ.*, σ.169.
- 91.— *Τό Έλληνικό λαϊκό σπίτι*, *ένθ. άνωτ.*, σ.79-84, 95.
- 92.— Μ. Φιλίππας, «Τοπωνύμια» (Καταβατή), έφ. *Σιφναϊκή Φωνή*, Σεπτέμβριος 1969, άρ.φ. 57. — Του ίδιου, «Τοπωνύμια» (Παναγία Καταβατής), έφ. *Σιφναϊκή Φωνή*, Ίαν. 1972, άρ.φ. 85.
- 93.— Δ. Βασιλειάδης, *ένθ. άνωτ.*, σ.34-40. — C. Paras, *ένθ. άνωτ.*, σ.140.
- 94.— Δ. Βασιλειάδης, *ένθ. άνωτ.*, σ.40-52.
- 95.— Δ. Βασιλειάδης, *ένθ. άνωτ.*, σ.47.
- 96.— Δ. Βασιλειάδης, *ένθ. άνωτ.*, σ.53-73.
- 97.— Ι. Λυγίζος, *Έλληνική νησιώτικη Άρχιτεκτονική*, Άθήναι, 1943, σ.122.
- 98.— Πόπη Ζώρα, «Σιφνέικα πλακόστρωτα», *Ζυγός*, άρ. 91-92, Ίούνιος - Ίούλιος 1963.
- 99.— Δ. Βασιλειάδης, *ένθ. άνωτ.*, σ.22, 23.
- 100.— C. Paras, *ένθ. άνωτ.*, σ.96, 97, 113, 114, 115.
- 101.— Δ. Βασιλειάδης, *ένθ. άνωτ.*, σ.60, 61.
- 102.— C. Paras, *ένθ. άνωτ.*, σ.137.
- 103.— *Τό Έλληνικό λαϊκό σπίτι*, *ένθ. άνωτ.*, σ.90.
- 104.— R. Liddell, *Aegean Greece*, London, 1954, σ.138.
- 105.— Δ. Βασιλειάδης, *ένθ. άνωτ.*, σ.28.
- 106.— Ph. Jourdain, *ένθ. άνωτ.*, σ.95.
- 107.— Δ. Βασιλειάδης, *ένθ. άνωτ.*, σ.28. — A. Smith, *The Architecture of Chios*, London, 1962, σ.59.
- 108.— «Maison dans le Monde», *Larousse*, 1954, πιν. 16a, 16b, 17a, 17b. — B. Rudofsky, *Streets for People*, New York, 1969, σ.236-237.
- 109.— Ν. Καλογεράς, «Τό κατασκευαστικό περιβάλλον στην Έλλάδα. Μιά κριτική θεώρηση», *Άρχιτεκτονικά Θέματα*, 8/1974, σ.77. — Δ. Φιλίππας, «Τρείς τεχνίτες τής Καρπάθου», *Άρχιτεκτονικά Θέματα*, 8/1974, σ.145 κ.έ.
- 110.— Δ. Βασιλειάδης, *Αί έπιπεδόστεγοι μεταβυζαντινά βασιλικά τών Κυκλάδων*, Άθήναι, 1962.
- 111.— Χ. Μπούρας, «Η έκκλησιαστική άρχιτεκτονική στην Έλλάδα μετά την Άλωση», *Άρχιτεκτονικά Θέματα*, 3/1969, σ.164 κ.έ.
- 112.— Μ. Γκητάκος, *Άνέκδοτοι έπιγραφαι και χαράγματα εκ βυζαντινών και μεταβυζαντινών μνημείων τής Έλλάδος*, Άθήναι, 1957, σ.133, 134, 135.
- 113.— Δ. Βασιλειάδης, *ένθ. άνωτ.*, σ.10, 11, 200-217. Για τή διάδοση του τύπου αυτού στις Κυκλάδες βλ. σ.144 και για τή λεπτομερή περιγραφή του ναού αυτού σ.146-148. Γενικώτερα για τούς ναούς με δύο κόγχες ιερού βλ. και Π. Βοκοτόπουλος, «Συμβολή εις τήν μελέτην τών μονοκώρων ναών μετά δύο κογχών ιερού», *Χαριστήριον εις Ά. Κ. Όρλάνδον*, τ.Δ', Άθήναι, 1965, σ.66-74, και Δ. Βασιλειάδης, «Μονόκλιτες βασιλικές με δύο κόγχες ιερού», *Ζυγός*, άρ. 78-79, Μάιος-Ίούνιος 1962.
- 114.— Άντ. Τρούλλος, *Σίφνος, Ίστορία-Λαογραφία-Ξενάγησις*, Άθήναι, 1974, σ.40, 41.
- 115.— Ι. Κουμανούδης, «Η λαϊκή έκκλησιαστική Άρχιτεκτονική τής νήσου Θήρας», Άθήναι, 1960, σ.21. — Δ. Βασιλειάδης, *ένθ. άνωτ.*, σ.31.
- 116.— Πόπη Ζώρα, «Η λαϊκή Γλυπτική στην Σίφνο», έφ. *Σιφναϊκή Φωνή*, Ίαν. 1967, άρ.φ. 25. — Τής ίδιας, «Συμβολή στη μελέτη τής Έλληνικής λαϊκής γλυπτικής», *Ζυγός*, V-1966.
- 117.— Άντ. Τρούλλος, *Σίφνος, Ίστορία-Λαογραφία-Ξενάγησις*, Άθήναι, 1974, σ.45-48.
- 118.— Μ. Γκητάκος, *ένθ. άνωτ.*, σ.105.

- 119.— Πόπη Ζώρα, «Σιφνέϊκα πλακόστρωτα», *Ζυγός*, άρ. 91-92, Ιούνιος-Ιούλιος 1963.
- 120.— Δ. Βασιλειάδης, *Εισαγωγή στην Αίγαιοπελαγίτικη Αρχιτεκτονική*, Αθήνα, 1955, σ.30-34.
- 121.— Α.Κ. Όρλάνδος, «Οί μεταβυζαντινοί ναοί τής Πάρου», *Α.Β.Μ.Ε.*, τ.Θ', 1961, σ.119.
- 122.— Μ. Γκητάκος, *ένθ. άνωτ.*, σ.104 κ.έ. — Άντ. Τρούλλος, *ένθ. άνωτ.*, σποραδικά.
- 123.— Χ. Μπούρας, *ένθ. άνωτ.*, σ.172.
- 124.— Δ. Βασιλειάδης, *Αί έπιπεδόστεγοι μεταβυζαντινά βασιλικά τών Κυκλάδων*, Αθήνα, 1955, σ.4, 5, 11.
- 125.— Πόπη Ζώρα, *ένθ. άνωτ.*
- 126.— Αυτό συμβαίνει καί σέ άλλα νησιά τών Κυκλάδων, βλ. Ι. Κουμανούδης, *ένθ. άνωτ.*, σ.41.
- 127.— Α.Κ. Όρλάνδος, *Μοναστηριακή Αρχιτεκτονική*, Αθήνα, 1958.
- 128.— Άντ. Τρούλλος, *Σίφνος, Τουριστικός Όδηγός*, Αθήνα, 1961, σ.62.
- 129.— Άντ. Τρούλλος, *ένθ. άνωτ.*, σ.28, 29.
- 130.— Έλένη Λειμωνά-Τρεμπέλα, *Τό λαϊκό Καρπαθικό σπίτι*, Θεσσαλονίκη, 1970, σ.43, 48. — Γ. Κ. Σπυριδάκης, «Η άγροτική κατοικία (ό σταύλος) εΐς τήν Κέα», *Ε.Ε.Κ.Μ.*, τ.Β', 1962, σ.757-760.
- 131.— Γ. Κ. Σπυριδάκης, «Συμβολή εΐς τήν μελέτην τής λαϊκής οΐκίας εΐς Ίκαρίαν», *Χαριστήριον εΐς Α. Κ. Όρλάνδον*, Αθήνα, 1966, τ.Γ', σ.56-60.
- 132.— Έλένη Λειμωνά-Τρεμπέλα, «Αίγαιοπελαγίτικοι άνεμόμυλοι», *Τεχνικά Χρονικά*, Άπρίλιος 4/1974, 4/574.
- 133.— E.C. Wagner, *Die Töpfersiedlungen Der Insel Siphnos*, Karlsruhe, 1974.

ΜΕΡΟΣ Δ' : ΣΧΕΣΗ ΒΑΣΙΚΩΝ ΣΥΝΘΗΚΩΝ ΚΑΙ ΔΟΜΗΜΕΝΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΔΙΕΡΓΑΣΙΕΣ ΚΑΙ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Το τελευταίο αυτό μέρος της μελέτης αναφέρεται στη γενικότερη θεώρηση των σχέσεων μεταξύ δομημένου περιβάλλοντος και των διαφόρων καθοριστικών συνθηκών, στη διαδικασία της εξέλιξης του παραδοσιακού συστήματος των κεντρικών οικισμών της Σίφνου. Προκειμένου να διατυπωθούν όρισμένα βασικά πορίσματα, κρίνεται αναγκαίος ο καθορισμός των κυριωτέρων στοιχείων του δομημένου περιβάλλοντος. Έτσι οι μηχανισμοί που έδρασαν στη δημιουργία του και που διαφαίνονται στην ανάλυση σε πολύπλευρες διεργασίες θα μπορέσουν να ένταχθούν σ' ένα πλαίσιο συνθετικής μεθόδου.

Στη συγκεκριμένη περίπτωση, τα κριτικότερα και πιο ενδιαφέροντα σημεία που αφορούν το υπό εξέταση οικιστικό σύστημα είναι: 1) η θέση του μέσα στα όρια του νησιού, 2) η σχέση του με τη λειτουργία της πρωτεύουσας, 3) η πολεοδομική του μορφή και δομή και 4) η μορφή της κατοικίας.

Η θέση των οικισμών

Τα υπάρχοντα τεκμήρια ως προς το σημείο αυτό δεν οδηγούν στη διάκριση ενός μόνο ισχυρού καθοριστικού παράγοντος που να επέβαλε την επιλογή της θέσεως. Η μικρή έκταση του νησιού περιορίζει τις δυνατότητες επιλογής και η συγκέντρωση των οικισμών στο κεντρικό όροπεδιο δείχνει ότι η θέση αυτή είναι μάλλον η μοναδική που εκάλυπτε τις βασικότερες προϋποθέσεις στη δεδομένη εποχή. Στα ελληνικά νησιά γενικά παρατηρείται μία σταθερότης από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα, τόσο στο είδος των καλλιεργειών όσο και στις κλιματολογικές συνθήκες, παρ' όλες τις σχετικές οικολογικές μεταβολές¹. Παράλληλα, στη Σίφνο, η γεωργία ήταν και είναι ακόμα μία σταθερά της οικονομίας του νησιού, με όρισμένες ίσως διακυμάνσεις της οντότητός της σε διάφορες εποχές. Υπήρξε όμως όπως ούτως ή άλλως μέχρι πρόσφατα η κύρια ασχολία των κατοίκων και η ανάπτυξη όρισμένων τομέων της δευτερογενούς παραγωγής έγινε παράλληλα, χωρίς να μπορέσει να μεταβάλει τη μορφή του αγροτικού συστήματος στην ουσία.

Η θέση των κεντρικών οικισμών είναι σε άμεση σχέση με την πρωτογενή παραγωγή, ενώ συνδυάζει συγχρόνως έναν εύνοϊκό προσανατολισμό, πρόσφορη μορφολογία εδάφους και κάποια σχετική προφύλαξη από τους ισχυρούς ανέμους. Το νερό δεν υπήρξε καθοριστικός παράγων, δεδομένου ότι οι κύριες καλλιέργειες δεν είναι ποτιστικές και τα πηγάδια που χρησιμοποιούνται για πότισμα σε μικρή κλίμακα υπάρχουν σε όλο το νησί. Η απόσταση του κεντρικού όροπεδίου από τη θάλασσα προσέφερε κάποια ασφάλεια στις εποχές που δρούσε ή πειρατεία, δίνοντας τη δυνατότητα να αποφεύγονται οι συχνές μικροεπιδρομές και οι αίφνιδισμοί, γιατί οι οργανωμένες επιθέσεις, που

έπηρεάζει τή θέση τῶν κεντρικῶν οἰκισμῶν, ἀλλά μπορεῖ νά γίνῃ καί αἰτία νά ἀναζωογονηθοῦν. Παράλληλα ἡ τόνωση τῆς γεωργίας πού γιά τήν κοινωνική καί οἰκονομική ἐνότητα τοῦ νησιοῦ εἶναι πάντα ἀπαραίτητη καί οἰκολογικά σημαντική μπορεῖ νά ἀποτελέσῃ ἕνα σταθερό μέσο ἰσορροπίας γιά τὸ ὅλο σύστημα τοῦ περιβάλλοντος.

Σχέση τῶν οἰκισμῶν μὲ τὴ λειτουργία τῆς πρωτεύουσας

Στὸν τομέα αὐτὸ παρατηρεῖται μιὰ τομῆ, συνέπεια δυναμικῆς ἀντιδράσεως σὲ μιὰ μακροχρόνια διαδικασία καί σὲ ἄμεση συνάρτηση μὲ τὶς εὐρύτερες συνθήκες τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου στὴν ἐποχὴ πού αὐτὴ πραγματοποιήθηκε. Πρόκειται γιά τὴ μεταφορὰ τῆς πρωτεύουσας ἀπὸ τὸ Κάστρο στοὺς κεντρικοὺς οἰκισμοὺς. Τὸ Κάστρο παρουσιάζει οἰκιστικὴ συνέχεια ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ὡς σήμερα καί διατήρησε τὰ προνόμια τῆς πρωτεύουσας ἀπὸ τότε ὡς τὸν 19ο αἰ. Ἡ θέση τοῦ οἰκισμοῦ, τελειῶς ἐκτεθειμένη στοὺς ἐπικρατέστερους ἀνέμους, δημιούργησε ἕνα εἶδος ἀσφαλείας⁵ πού τὴν συμπλήρωναν οἱ διάφοροι τρόποι ὀχυρώσεως κατὰ ἐποχὴ.

Οἱ περίοδοι ἀκμῆς τοῦ οἰκισμοῦ, ὅπως ἡ ἀρχαιότητα, ἡ ὀψιμη φραγκοκρατία καί ὁ 17ος καί 18ος αἰ., συμπίπτουν μὲ μιὰ ἀνθιστὴ τῆς δευτερογενοῦς παραγωγῆς. Ἡ ὅλη πολεοδομικὴ ὀργάνωση καί δομὴ σχετίζεται ἀπὸ τὴ φραγκοκρατία καί ὕστερα τουλάχιστον μὲ ἀστικές μορφές. Στὴν ἐποχὴ πού καθορίσθηκε ἡ δομὴ τοῦ οἰκισμοῦ, ὅπως διατηρεῖται ὡς σήμερα, ἐπικρατοῦσε τὸ φεουδαρχικὸ σύστημα καί τὸ Κάστρο ἦταν ἡ ἔδρα τῆς Διοικήσεως, τοῦ Κλήρου καί τῆς Ἀρχουσας τάξεως, σὲ μιὰ χρονικὴ περίοδο πολυτάραχης καί ἐπικίνδυνης. Κύριο μέλημα τῆς μικρῆς αὐτῆς κοινωνίας ἦταν ἡ ἀνάγκη νά περιφρουρηθοῦν τὰ προνόμια καί νά ὀργανωθῇ καί νά ἐξασφαλισθῇ ἡ ἄμυνα, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν κλειστὴ μορφή τοῦ οἰκισμοῦ. Μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου ὅμως τὸ ὅλο κοινωνικὸ καί οἰκονομικὸ σύστημα ἄρχισε νά μεταβάλλεται. Ἡ φεουδαρχικὴ κοινωνία τοῦ Κάστρου φθίνει βαθμιαία καί ἀστικοποιεῖται μὲ τὶς πολιτικὲς ἀλλαγές καί τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου, ἐνῶ οἱ ἀγρότες ἐξελίσσονται. Τὸ φαινόμενο αὐτὸ ἐνισχύεται κυρίως ἀπὸ τὶς σχετικὰ εὐνοϊκὲς συνθήκες πού ἐπικράτησαν γενικώτερα στὰ μικρὰ νησιά ἐπὶ τουρκοκρατίας καί ἰδίως στὸ τέλος τοῦ 18ου αἰ. Τὸ ἐμπόριο, ἡ παιδεία καί ἡ αὐτοδιοίκηση παύουν νά εἶναι προνόμια μόνον τῶν ἀρχόντων τοῦ Κάστρου. Ἡ αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ ἐν τῷ μεταξύ συμβάλλει στὴν ἀνάπτυξη τῶν κεντρικῶν οἰκισμῶν, πού παρεῖχαν σχετικὴ ἀσφάλεια χωρὶς ἰδιαίτερο ἀμυντικὸ σύστημα. Ἡ κλειστὴ μορφή τοῦ οἰκισμοῦ τοῦ Κάστρου καί ὁ περιορισμένος χώρος δὲν προσφέρουν δυνατότητες ἐπεκτάσεως χωρὶς νά δημιουργηθῇ συγχρόνως καί ἡ ἀνάγκη πρόσθετου ὀχυρωματικοῦ ἔργου. Ἡ ἀνάγκη αὐτὴ ἦταν καί δαπανηρὴ ἀλλὰ πιθανῶς νά ἀπαιτοῦσε καί ἄλλου εἶδους πολιτικὴ, διοικητικὴ καί κοινωνικὴ ὀργάνωση πού εἶχε ἤδη ἐκλείψει. Ἀντιθέτως οἱ οἰκισμοὶ τοῦ κεντρικοῦ ὄροπεδίου μὲ τὴν ἀνοικτὴ διάταξη εἶναι πρόσφοροι γιά ἐπέκταση καί ἡ ἀσκηση τοῦ ἐμπορίου πού ἔχει περάσει πλέον στὰ χέρια τῶν ἀγροτῶν εὐνοεῖ τὴν ἀνάπτυξή τους.

Μὲ τὴ Σχολὴ τοῦ Ἀρχιεπελάγου καί τὸν ἐνεργὸ ρόλο τοῦ κλήρου, ἡ παιδεία καί ὁ Διαφωτισμὸς ἔχουν διαδοθῇ εὐρύτατα στὴ Σίφνο. Στοὺς κεντρικοὺς οἰκισμοὺς ἔχει διαμορφωθῇ στὶς ἀρχές τοῦ 19ου αἰ. μιὰ νέα τάξη μὲ φιλελεύθερες ἰδέες πού ἔρχεται σὲ σύγκρουση μὲ τὸ συντηρητικὸ ἀρχοντολόγι τοῦ Κάστρου καί τελικὰ ὑπερισχύει. Φορεῖς γενικώτερα τῶν νέων ἀντιλήψεων πού ἐπικρατοῦσαν σὲ ὅλη τὴν Ἑλλάδα αὐτὴ τὴν ἐποχὴ καί πρωτεργάτες στὸν ἀγῶνα γιά τὴν ἀπελευθέρωση, ἔχουν ἐνεργὸ συμμετοχὴ στὰ κοινά. Τὸ κέντρο βάρους τῆς αὐτοδιοικήσεως, καί λόγῳ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κατοίκων, βρίσκεται πλέον στοὺς κεντρικοὺς οἰκισμοὺς ὅπου ἄλλωστε ὅλος ὁ κοινωνικὸς μηχανισμὸς παρουσιάζει ἕναν δυναμισμό. Ἡ μεταφορὰ τῆς πρωτεύουσας ἔχει ἤδη συντελεσθῇ καί δὲν ἀργεῖ νά γίνῃ καί τυπικὰ τὸ 1836, ὅταν παρουσιάζεται ἡ κατάλληλη εὐκαιρία μὲ τὴν ἀναδιοργάνωση τοῦ νέου Ἑλληνικοῦ κράτους.

Παρόμοιες οἰκιστικὲς μεταβολές παρατηροῦνται καί σὲ ἄλλα μικρὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου τὴν ἴδια ἐποχὴ⁶, συνήθως μὲ ἀντίστροφη κατεύθυνση καί δημιουργία ἢ ἐπέκταση τῶν οἰκισμῶν σὲ παραλιακὲς θέσεις.

Ἡ ἀνάπτυξη δευτερογενῶν δραστηριοτήτων στὸ τέλος τοῦ 19ου αἰ. ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῶν κεντρικῶν οἰκισμῶν εὐνοεῖ ἀκόμα περισσότερο καί τὴν ἐξέλιξη τοῦ οἰκιστικοῦ πλέγματος καί σταθεροποιεῖ τὴ λειτουργία τῆς πρωτεύουσας. Στὸν 20ο αἰ., παρ' ὅλη τὴ μείωση τοῦ πληθυσμοῦ, κανένα φαινόμενο, φυσικὸ κοινωνικὸ ἢ οἰκονομικὸ, δὲν εἶχε μέχρι σήμερα τὴν ἀπαιτούμενη δύναμη γιά νά ἐπιφέρῃ ἄλλες σοβαρὲς μεταβολές στὴν οἰκιστικὴ δομὴ τοῦ νησιοῦ.

Στὸ λιμάνι βέβαια παρατηρεῖται μιὰ ἐντονη ἀνάπτυξη τοῦ μικροῦ οἰκισμοῦ τῶν Καμαρῶν τὴν

τελευταία δεκαετία. 'Οφείλεται όμως καθαρά σέ σκοπούς παραθερισμού και τουριστικής έξυπρη-
τήσεως. Δέν υπάρχουν οί προϋποθέσεις κοινωνικής δομής και ή έπαρκής όργάνωση πού άπαιτεί ή
λειτουργία μιås πρωτεύουσας. 'Ακόμα οί κάτοικοι τών κεντρικών οικισμών, όσο και άν χτίζουν ένα
δεύτερο σπίτι κοντά στη θάλασσα, τó χρησιμοποιούν περιοδικά, μένοντας πιστοί στη μόνιμη
διαμονή τών κεντρικών οικισμών όπου ή θέση και τó κλίμα είναι εύνοϊκότερα και όπου τούς συνδέει
άκόμα ζωντανή ή κοινωνική και πολιτιστική παράδοση σαν φυσική ανάγκη⁷.

Οί παραθεριστές όχι μόνον τών Καμαρών αλλά και τών άλλων έξοχικών μικροοικισμών συχνάζουν
στούς κεντρικούς οικισμούς γοητευμένοι από τή συμμετοχή στη ζωή τών χωριών, με τά πολύπλευρα
και πολύτιμα βιώματα τού παραδοσιακού συστήματος. Είναι ένα φαινόμενο γενικότερο πού
παρουσιάζεται στα νησιά τών Κυκλάδων τά τελευταία χρόνια⁸. Πολλοί Ξένοι ως πρós τó νησί
άγοράζουν άλλωστε γιά τόν ίδιο σκοπό σπίτια πού τά επισκευάζουν γιά νά περνούν τις διακοπές
τους, προτιμώντας τó έστω και μακριά από τή θάλασσα ζωντανό παραδοσιακό περιβάλλον, παρά ένα
έξοχικό ήσυχαστήριο. Τó άρμονικό περιβάλλον είναι πολύτιμο στην έποχή μας, προσφέροντας
μεγάλη συγκινησιακή ασφάλεια στούς ταλαιπωρημένους κατοίκους τών μεγαλουπόλεων⁹.

Τó φαινόμενο αυτό μπορεί τελικά νά άποτελέσει και ένα μέσο προστασίας τού κεντρικού οικιστικού
πλέγματος πού παρουσιάζει σήμερα τόν κίνδυνο τής άλλοιώσεως και τής φθοράς.

‘Η πολεοδομική δομή και μορφή

‘Η μορφή τού γαλαξία πού χαρακτηρίζει τó κεντρικό οικιστικό πλέγμα τής Σίφνου έκφράζει τις
διαδικασίες ανάμεσα στον πληθυσμό και στις ειδικές συνθήκες τού περιβάλλοντος. Μεμονωμένοι
οικισμοί στην άρχή, συγκεντρωμένοι γιά λόγους ασφαλείας και συνοχής σέ κοντινές άποστάσεις,
στην περιοχή πού προσέφερε εύνοϊκές φυσικές προϋποθέσεις στο κέντρο τών καλλιεργειών. ‘Η
γεωργία, κύρια άσχολία τών κατοίκων από παλιά, και οί δυσμενείς συνθήκες τού μικρού νησιώτικου
χώρου, πού ό θαλάσσιος περίγυρός του παρουσίαζε κινδύνους φυσικούς και ανθρώπινους, είναι οί
δύο βασικές αίτιες πού έσπρωξαν τόν πληθυσμό στο έσωτερικό τού νησιού. Είναι δύσκολο νά
έξακριβωθί ή αίτια τής δημιουργίας τών πολλών οικισμών σέ κοντινές άποστάσεις άντί ένός και
μόνον μεγαλύτερου οικισμού από τήν άρχή. ‘Ισως ή παλιά φεουδαρχική όργάνωση νά άποτελή μιάν
άπάντηση στο σημείο αυτό, με τις τότε έστίες τών άγροτικών έγκαταστάσεων και τήν κατανομή τής
έγγείου ιδιοκτησίας στούς μεγάλους γαιοκτήμονες.

‘Οπωσδήποτε έχουμε τó δεδομένο τών χωριών σέ μικρές άποστάσεις και ή βαθμιαία αύξηση τού
πληθυσμού, ιδίως τόν 18ο και 19ο αί., δημιούργησε τήν ανάγκη γιά επέκταση με άποτέλεσμα τή
συνένωση σ’ ένα ένιαίο πλέγμα. ‘Η μεταφορά τής πρωτεύουσας σ’ αυτό προκάλεσε τήν ιεράρχηση
στην έγκατάσταση τών κοινωφελών δραστηριοτήτων σ’ ένα κέντρο και τελικά τó όλο συγκρότημα
λειτούργησε και λειτουργεί πλέον σαν ένας οικισμός, διατηρώντας όμως τήν ιδιομορφία τού
σχηματισμού του και τά επί μέρους χαρακτηριστικά τών οικισμών.

Δημιουργός και δημιούργημα στη διαδικασία τής επέκτασεως, ή γραμμική διάταξη ήταν πρόσφορο
σχέμα άφού ύπήρχε ή ασφάλεια σαν βασική προϋπόθεση. Σοβαρό στοιχείο τής πολεοδομικής δομής
προέκυψε από πολλές και ποικίλες άλληλοεπιδράσεις διαφόρων παραγόντων, αλλά εύνόησε και τήν
ανάπτυξή τους. ‘Ο κεντρικός πεζόδρομος συνδέει βασικά τούς οικισμούς μεταξύ τους, ένω μέσα
στην περιοχή τους συγκεντρώνει όλες τις κύριες κοινωνικές δραστηριότητες, πνευματικές,
οικονομικές, διοικητικές και ψυχαγωγικές. ‘Ετσι μέσω αυτών τών λειτουργιών ένισχύεται ή
κυκλοφοριακή όργανικότητα τού δρόμου σαν συνδετικού στοιχείου τών οικισμών.

‘Ο τρόπος ζωής και τó σύστημα τής οικιακής οικονομίας, σέ συνδυασμό με λόγους προβολής τών
ιδιοκτητών και προτίμηση στον ζωντανό χώρο τού κεντρικού πεζοδρόμου, είναι αίτιες πού φέρνουν
και τήν κατοικία μέσα σ’ αυτό τó πλέγμα τών λειτουργιών. Τó άποτέλεσμα είναι πώς ό κύριος
πεζόδρομος προσφέρει έναν ένδιαφέροντα χώρο κοινωνικών έπαφών και πολλαπλών έκδηλώσεων,
όπου άνταλλάσσονται οί πληροφορίες και ίκανοποιείται ή ανάγκη έπικοινωνίας τών κατοίκων με
έλαστικότητα και αύθορμητισμό¹⁰. Τó άνοιχτό αυτό σύστημα έκφράζει πλήρως τή χωρίς στεγανά
άλλά συνεκτική μικρή νοικοκυρεμένη κοινωνία πού τó δημιούργησε¹¹. Πρέπει νά σημειωθί ότι ό
άξονας αυτός τού κεντρικού πεζοδρόμου είναι πολύ χαρακτηριστικός, αλλά και ζωτικώτερος
λειτουργικά στη σύνδεση τών κυριωτέρων οικισμών ‘Αρτεμώνα-‘Απολλωνίας-Καταβατής, πού
αναφέρονται και σαν οί παλαιότεροι.

Κύριοι οικιστικοί πόλοι, οί έκκλησίες, έκφράζουν τόν κοινωνικά δυναμικό ρόλο τής θρησκείας στην

τουρκοκρατία, όπου πέρα από την καθαρά θρησκευτική περιοχή είχε επεκταθεί και στους τομείς της παιδείας, της διοικήσεως και της δικαιοσύνης. Αποτελώντας τόν συνδετήριο κρίκο του Έλληνισμού την εποχή αυτή, απέκτησε μία εύρύτερη ακτινοβολία, σε πλήρη συμφιλίωση με το σύνολο των ανθρώπινων έκδηλώσεων, ακόμα και αυτών των πολιτιστικών εθίμων με τα στοιχεία της παγανιστικής λατρείας.

Η αρχιτεκτονική των εκκλησιών, σε πολλά σημεία συγγενής με εκείνη της κατοικίας, όσο κι αν αυτό οφείλεται και σε άλλους παράγοντες (ισχνή οικονομία, εμπειρία τεχνιτών, υλικά και τρόποι κατασκευής) δείχνει όπωσδήποτε τη σχέση θρησκείας και κοινωνίας, όπως διαμορφώθηκε στον μικρό νησιωτικό χώρο, χωρίς άκαμπτες μορφές και άυστηρους διαχωρισμούς ανάμεσα στα θρησκευτικά καθήκοντα και την υπόλοιπη ζωή. Η θρησκεία για μερικούς αιώνες αντιπροσώπευε όχι μόνο τα θεία αλλά και τόν Έλληνισμό και τα έθνικά ιδεώδη. Στόν μικρό χώρο του νησιού ήταν επίσης τό καταφύγιο για τούς πολλούς κινδύνους που τό άπειλούσαν, πείνα, έπιδημίες, σεισμούς, δυσμενείς καιρικές συνθήκες, πειρατεία, πολέμους και τόν κατακτητή. Έτσι έγινε στήριγμα κοινωνικό, φιλτραρίστηκε και διοχετεύθηκε μέσα σε όλες τις έκδηλώσεις της ζωής, έξοικειώθηκε με τά ανθρώπινα και σε συνδυασμό με τήν έξωστρεφή ιδιοσυγκρασία των νησιωτών και τήν άπομόνωση του νησιού έδωσε αυτό τό έράσμιο κοινωνικο-πολιτιστικό πλαίσιο. Εκεί ή θεία ύπόσταση και ή ανθρώπινη συμπλέκονται και συμβαδίζουν άρμονικά μέσα στήν καθημερινή πραγματικότητα.

Τό κοινωνικο-πολιτιστικό αυτό πλαίσιο εκφράζεται έντονα στή Σίφνο με τόν μεγάλο άριθμό των εκκλησιών, τήν αρχιτεκτονική τους και τόν τρόπο που έντάσσονται στους οικισμούς, όπως περιγράφεται στήν άνάλυση. Ό ιστός των εκκλησιών, με τις γειτονιές συσπειρωμένες γύρω από αυτές, είναι από τά σοβαρότερα πολεοδομικά στοιχεία. Τό ότι παλαιότερα οί εκκλησίες άποτελούσαν τούς μόνους χώρους, κλειστούς και ύπαιθριους, συλλογικών κοινωνικών έκδηλώσεων είναι χαρακτηριστικό της κοινωνικής δομής.

Στούς κεντρικούς οικισμούς της Σίφνου έχουμε με τό στοιχείο αυτό ακόμα μία άπόδειξη για τόν καθοριστικό ρόλο του κοινωνικο-πολιτιστικού πλαισίου στή μορφή των οικισμών¹². Οί εκκλησίες, άρχικά ιδιωτικές, συμβόλιζαν όχι μόνον τήν βαθιά θρησκευτική πίστη, αλλά μαρτυρούσαν και τήν εύμάρεια των κτητόρων, καθιερώνοντάς τους στήν κατηγορία των εύπολών πολιτών της κοινότητας. Οί φιλήσυχοι νοικοκυραίοι είχαν βρή έτσι τόν τρόπο νά εκφράζονται σάν μέλη ενός κοινωνικού συνόλου και νά άποκτούν κοινωνική αίγλη.

Τό γεγονός ότι οί εκκλησίες είναι πολλές και μικρές μάς θυμίζει μία βυζαντινή συνήθεια στόν έλληνικό χώρο¹³ και δέν είναι σαφές αν πρόκειται για σύμπτωση συνθηκών ή για έπιβίωση μιάς παραδόσεως, δεδομένου ότι πολλοί παράγοντες εύνόησαν και έξηγούν τό φαινόμενο. Ήδη από τά τέλη του 19ου αι. και μετά παρατηρείται μία άλλοίωση στήν παράδοση αυτή με προτίμηση στις μεγάλες εκκλησίες που συντηρούνται από τις ένορίες, σημάδι άστικοποίησης και διαφοράς αντίληψεων.

Έκτός από τή διάταξη και τόν ιστό των πολλών εκκλησιών ύπάρχουν και άλλα πολεοδομικά χαρακτηριστικά, που έχουν άμεση σχέση με τις κοινωνικές, πολιτιστικές, οικονομικές και φυσικές συνθήκες. Η πυκνή δόμηση στό κεντρικό οικιστικό πλέγμα οφείλεται βασικά στήν παράδοση που διατήρησε άναμνήσεις παλιών άμυντικών συστημάτων αλλά εύνοήθηκε και από τήν πενιχρή οικονομία και τό μικρό μέγεθος των ιδιοκτησιών. Η άπουσία ισχυρής παραμέτρου, που θά έφερνε ριζική άλλαγή στό πολεοδομικό σύστημα, συνέβαλε στή διατήρηση των παλιών πολεοδομικών ιστών, όπως επίσης οί στενοί συγγενικοί δεσμοί, ό θεσμός της προίκας και δέν μπορούμε νά άγνοήσουμε και τόν παράγοντα της ψυχοσυνθέσεως των κατοίκων, διαμορφωμένο από άναλλοίωτες συνθήκες αιώνων. Τό μικρό νησιωτικό περιβάλλον, άπομονωμένο και έκτεθειμένο στό πέλαγος σε εποχές μάλιστα δυσμενείς, δημιουργούσε έντονα τήν ανάγκη της συνοχής.

Ήσως όλα αυτά έξηγούν τόν ισχυρισμό του Α. Rapoport ότι οί πυκνοί οικισμοί των έλληνικών νησιών οφείλονται σε ένα είδος κοινωνικότητας που διακρίνει τούς κατοίκους και τούς κάνει νά αγαπούν τή ζωή μέσα στό πλήθος¹⁴. "Αν στήν έννοια πολιτιστικό πλαίσιο συμπεριλαμβάνουμε όλες τις παραπάνω προϋποθέσεις (έκτός βέβαια των οικονομικών που στή δεδομένη περίπτωση δέν ήταν πρωταρχικές), τότε μπορούμε νά πούμε ότι αυτό ύπήρξε άποφασιστικός παράγων για τήν πυκνή δόμηση στους κεντρικούς οικισμούς της Σίφνου, σύστημα που έλκει τήν καταγωγή από τήν άμυντική δομή του Κάστρου. Η θεωρία ότι οί πληροφορίες που τά συστήματα ύποδοχής προμηθεύουν στόν άνθρωπο γίνονται αντίληπτες, όπως επίσης μεταβάλλονται άνάλογα με τό πολιτιστικό φίλτρο¹⁵, συντείνει στο νά δεχθούμε τήν άποψη για τόν καθοριστικό ρόλο του πολιτιστικού πλαισίου στόν τομέα αυτό. Δέν μπορούμε όμως νά άποξενώσουμε τό φαινόμενο αυτό

από την παράμετρο της οικονομίας. Σχέση κοινωνικής δομής και πολιτιστικού πλαισίου, με αυτή την ευρύτερη έννοια, διαπιστώνουμε και στον χαρακτήρα που επικρατεί στις γειτονιές των οικισμών. Υπάρχει όπωσδήποτε μιὰ διάκριση ανάλογη με την κοινωνική θέση των κατοίκων, τόσο στους οικισμούς όσο και στις συνοικίες, αλλά αυτή είναι κυρίως συμπτωματική. Ἀκόμα δὲν παίρνει σημαντικές διαστάσεις σὲ τρόπο πού νά δημιουργηθῶν κλειστές περιοχές και νά διασπᾶται ἡ ἐνότητα τοῦ συνόλου οὔτε στή λειτουργία, οὔτε στή μορφή.

Ἡ μικρὴ κοινωνία τῆς Σίφνου ἐκφράζει μὲ τὸ δομημένο περιβάλλον τὸν χαρακτήρα τῆς πού δὲν παρουσιάζει στεγανὲς διακρίσεις. Ἡ οἰκονομία, οἱ ἀσχολίες, ἡ θρησκεία, ἡ κοινὴ ἀγροτικὴ καταγωγή και μοῖρα, τὰ ἔθιμα, ὁ μικρὸς χώρος, ὅλα συντείνουν στήν ἐνότητα τῆς παραδοσιακῆς αὐτῆς κοινωνικῆς ομάδος. Οἱ δραστηριότητες πού μπορούσαν νά ἐπιφέρουν διάσπαση ἀσκήθηκαν ἄλλωστε πάντοτε ἔξω ἀπὸ τὸ νησί.

Ἀπὸ τὴν παραδοσιακὴ αὐτὴ ἐνότητα λείπει ἡ ἰσχυρὴ ἀρχουσα τάξη πού θὰ προέβαλλε μνημειακὰ ἔργα σὰν κοινωνικὴ ομάδα. Τὰ ἐλάχιστα δημόσια κτίρια (τρία-τέσσερα τὸν ἀριθμὸ) μὲ τὸν ὑποτυπῶδη νεοκλασσικὸ ρυθμὸ, ὅπως και ἡ μικρὴ κλίμακα πού επικρατεῖ γενικὰ στὰ πολεοδομικὰ μεγέθη, εἶναι ἀπόδειξη ἐπίσης γιὰ τὴν ἔλλειψη οἰκονομικῆς ὀντότητας στὰ κοινωνικὰ σύνολα τῶν κοινοτήτων.

Ἡ ἀγροτικῆς προελεύσεως κοινωνία τῶν κεντρικῶν οἰκισμῶν εἶχε σὰν στόχο τὸν 19ο αἰ. νά σταθεροποιήσῃ τὴ θέση πού ὕστερα ἀπὸ αἰῶνες κέρδισε, χωρὶς ὅμως και τὰ μέσα και τὶς προϋποθέσεις πού θὰ τῆς ἐπέτρεπαν νά φθάσῃ σὲ μορφή ἀστικής ὀργανώσεως. Οἱ οἰκισμοὶ ἐκφράζουν τὴν προσωπικότητα και ἰδιοσυγκρασία τῶν νοικοκυραίων πού δὲν ἀνέπτυξαν ἐκεῖνες τὶς κοινωνικὲς και οἰκονομικὲς ἰδιότητες πού παρουσιάσθηκαν σὲ ἄλλα νησιά, ἔστω και μικρά, ὅπως ἡ Ὑδρα. Αὐτὸ συνέβη στὴ Σίφνο, σὲ πολὺ μικρὴ κλίμακα, και παρέμεινε στὸ ἐπίπεδο λίγων ἰδιωτῶν χωρὶς νά ἀποτελέσῃ γενικὸ φαινόμενο ὥστε νά ἐπηρεάσῃ τὴ μορφή τῶν οἰκισμῶν στὸ σύνολο. Σήμερα νέες παράμετροι ἐπιδρῶν στὸ ὅλο περιβάλλον τοῦ νησιοῦ και βεβαίως και στὸ κεντρικὸ οἰκιστικὸ πλέγμα. Πρὸς τὸ παρὸν πῶς ἰσχυρὴ εἶναι ἡ εἰσβολὴ τῆς σύγχρονης τεχνολογίας και τοῦ αὐτοκινήτου στὸ παραδοσιακὸ σύστημα πού ὀργανώθηκε μὲ βάση τὸν ἄνθρωπο και χωρὶς τὴ χρῆση τῆς μηχανῆς. Ὅπωσδήποτε ἡ ἄμεση λήψη μέτρων και ἡ ὀρθὴ ἀντιμετώπιση σ' αὐτὲς τὶς ἀναπόφευκτες ἐπιρροὲς μπορούν νά τὶς διατηρήσουν στὸ ἐπίπεδο τῆς αὐστηρῆς ἐξυπηρετήσεως μόνον τῶν σοβαρῶν ἀναγκῶν, ὥστε νά μὴν καταστοῦν καταστροφικές.

Ἡ μορφή τῆς κατοικίας

Ἡ ἐξέλιξη τῆς κατοικίας σχετίζεται μὲ τρεῖς ἱστορικὲς περιόδους πού γενικώτερα ἀφοροῦν τοὺς οἰκισμοὺς τῶν νησιῶν τοῦ Αἰγαίου¹⁶. Οἱ ἐποχὲς αὐτὲς ἀντιπροσωπεύουν διαφορετικὲς πολιτικὲς, κοινωνικὲς και ἱστορικὲς συνθήκες και κάθε φορὰ ἡ ἀλλαγὴ τους εἶχε και τὶς ἀνάλογες ἐπιδράσεις στὸ δομημένο περιβάλλον και ἰδιαίτερα στὴ μορφή τῆς κατοικίας. Στὸ συγκεκριμένο χρονικὸ πλαίσιο παρατηρεῖται μιὰ συνέχεια μὲ τὴ γένεση, τὴν ἐξέλιξη και τὴν τελικὴ διαμόρφωση τῆς παραδοσιακῆς μορφῆς. Διαδικασία μακροχρόνια, πού ἀρχισε στὴ φραγκοκρατία και ὀλοκληρώθηκε τὸν 19ο αἰ., συμβαδίζοντας μὲ τὴ διαδικασία τῶν κοινωνικῶν και οἰκονομικῶν μεταβολῶν. Τότε ἡ κοινωνία τοῦ νησιοῦ, μὲ τὸ σταθερὸ θρησκευτικὸ και πολιτιστικὸ ὑπόβαθρο, δέχθηκε σημαντικὲς ἐπιρροὲς πού ἄφησαν τὰ σημάδια τους στὰ διάφορα στάδια τῆς ἐξελιξεως τῆς κατοικίας. Οἱ μεγάλες ὅμως ταξικὲς και οἰκονομικὲς διαφορὲς πού χαρακτηρίζουν τὴ φεουδαρχικὴ κοινωνία τῆς φραγκοκρατίας ἀμβλύνθηκαν και ἐξισορροπήθηκαν μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου. Ἀπὸ τὸν 19ο αἰ. και μετὰ επικρατεῖ στὴ Σιφναϊκὴ κοινωνία μιὰ ἐνδιάμεση τάξη νοικοκυραίων μικροῖδιοκτητῶν μὲ ἀρκετὴ ὁμοιογένεια. Οἱ δύο ἀκραῖες μορφὲς τάξεων ἐμφανίζονται πλέον σὲ μικρὴ κλίμακα. Μιὰ παράλληλη ἐξέλιξη ἀκολούθησε και ἡ κατοικία και ὁ βασικὸ παραδοσιακὸς τύπος τοῦ Σιφναϊκοῦ σπιτιοῦ ἀνταποκρίνεται ἀκριβῶς στήν ἐνδιάμεση κοινωνικὴ τάξη πού χαρακτηρίζει τὴν κοινωνία τοῦ νησιοῦ. Τὰ ἀρχοντόσπιτα τοῦ Κάστρου στήν τουρκοκρατία εἶχαν δεχθῆ κατὰ πᾶσα πιθανότητα ἐπιρροὲς ἀπὸ τὰ μοντέλλα τῆς φραγκοκρατίας, ἀφοῦ χτίστηκαν πάνω στὸν ἴδιο πολεοδομικὸ και οἰκοδομικὸ ἰστό, γιὰ νά δανείσουν μὲ τὴ σειρά τους στοιχεῖα στὰ μεγάλα πλοῦσια σπιτία τῶν κεντρικῶν οἰκισμῶν. Αὐτὰ στὴ συνέχεια ἔγιναν πρότυπα γιὰ τὴ διαμόρφωση τοῦ παραδοσιακοῦ βασικοῦ τύπου κατοικίας, πού συναντᾶμε σὲ μεγάλη κλίμακα στοὺς κεντρικοὺς οἰκισμοὺς και πού ἀνήκει στὰ μεσαίου μεγέθους σπιτία.

Ἡ παραδοσιακὴ μορφή κατοικίας, γέννημα και ἔργο τῆς παραδοσιακῆς κοινωνίας, ἀκολούθησε ὅλα

τά στάδια της εξέλιξής της σε μιὰ παράλληλη πορεία και από καθαρά αγροτική έφθασε στο επίπεδο που τείνει να αστικοποιηθῆ, χωρίς όμως ακόμα να ἔχη ολοκληρωθῆ αὐτὴ ἡ διαδικασία. Στὰ παλαιότερα σπίτια, ακόμα και σε πολλά που χτίστηκαν στὰ τέλη τοῦ 19ου αἰ., εἶναι φανερὴ ἡ σχέση τῶν χώρων και τῆς λειτουργίας με τὴν πρωτογενῆ παραγωγή, παρ' ὅλο που ὑπῆρχαν παράλληλα οἱ αγροτικὲς κατοικίες, εἰδικὰ προορισμένες γιὰ τὶς σχετικὲς ἀσχολίες.

Παρακολουθοῦμε ἐπίσης μέσα ἀπὸ τὴν εξέλιξη τῶν σπιτιῶν τὰ ἄλλα τῆς κοινωνίας τοῦ νησιοῦ γιὰ ἀστικοποίηση με τοὺς μετανάστες τοῦ τέλους τοῦ 19ου αἰ. και τὴν οικονομικὴ τους ἀνοδο. Αὐτὴ ἡ προσπάθεια κορυφώθηκε με τὰ νεοκλασσικὰ σπίτια τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ αἰ., τὰ ὁποῖα παρέμειναν όμως στὴν κλίμακα τοῦ δείγματος μιᾶς μικρῆς κοινωνικῆς μερίδας τῆς Σιφναϊκῆς κοινωνίας, που τὰ ἐπιτεύγματά της δὲν μπόρεσαν να γενικευθοῦν και ἡ ὁποία ἐγκατέλειψε τὸ νησί. "Ἄλλωστε τὰ περισσότερα ἀπὸ αὐτὰ ἔγιναν σὰν σπίτια διακοπῶν στὴν ἰδιαίτερη πατρίδα. Ἡ περιορισμένη ἀνάπτυξη τῆς δευτερογενοῦς παραγωγῆς και ἡ μικρὴ κλίμακα τοῦ νησιοῦ συνέβαλαν στὴ διατήρηση ὄχι μόνον τῶν μορφῶν ἀλλὰ τοῦ ὅλου παραδοσιακοῦ συστήματος.

Ἡ παραδοσιακὴ Σιφναϊκὴ κατοικία ἐκφράζει με τὴν κατασκευὴ, τὴ μορφή, τὴ λειτουργία και τὴν κλίμακα, τὴν προσπάθεια μιᾶς κοινωνικῆς ὁμάδος που εἶχε προσαρμόσει τὶς ἐπιδιώξεις της στὰ οικονομικὰ μέσα που διέθετε ἀλλὰ και στὸν τρόπο ζωῆς της.

Ἐναφέρθηκε στὴν ἀνάλυση ἡ καταγωγή τῆς διατάξεως που διακρίνει τὸν βασικὸ τύπο κατοικίας ἀπὸ τὸ ἀμυντικὸ ἐν σειρᾷ οἰκοδομικὸ σύστημα τοῦ Κάστρου. Ἡ ἰσχυρὴ δομὴ τῆς παραδόσεως στὸ νησί εἶναι μιὰ αἰτία που δικαιώνει τὴν ἐμμονὴ στὴ διάταξη αὐτὴ και τὴν καθιέρωσή της σὰν ἀντιπροσωπευτικὸ τύπου κατοικίας. Ἡ αὐστηρότης που χαρακτηρίζει τὸ Σιφναϊκὸ σπίτι, ἀλλὰ και ἡ ὁμοιογένεια που ἐπικρατεῖ στὶς διάφορες παραλλαγές του, δείχνουν τὴ συνεκτικότητά της Σιφναϊκῆς κοινωνίας και τὸν σημαντικό ρόλο τοῦ πολιτιστικοῦ φίλτρου πάνω στοὺς ἄλλους παράγοντες. Ἡ ἀπουσία ἰσχυροῦ ξένου μορφολογικοῦ προτύπου και δεσμευτικῆς αἰσθητικῆς ἰδεολογίας, που παρατηρεῖται ἐν γένει στὸν παραδοσιακὸ μας πολιτισμὸ, συνέβαλε στὴ δημιουργία μιᾶς τοπικῆς μορφῆς. Ἡ μορφή αὐτὴ χαρακτηρίζεται ἀπὸ μιὰ αἰσθητικὴ που δὲν τὴν ἐπιδίωξαν οἱ δημιουργοὶ της, ἀλλὰ προέκυψε φυσικὰ, ἐκφράζοντας τὴν ὀργανικότητα και τὴν ἐνότητα τῶν στοιχείων που τὴν συνθέτουν. Ἐπόρροια μιᾶς διαδικασίας ἀπαλλαγμένης ἀπὸ ἔντονες ξένες ἐπιδράσεις, ἡ μορφή τοῦ Σιφναϊκοῦ σπιτιοῦ διατηρεῖ ἕναν ἰσχυρὸ χαρακτήρα, εἶναι συνεπῆς με τὸν τρόπο ζωῆς τῶν ἀνθρώπων που τὴν δημιούργησαν και σὰν λύση ἐκφράζει τὸν προβληματισμὸ τους. Ἐγάπη στὸν τόπο, εἰλικρίνεια στὴν ἀξιολόγηση τῶν ἀναγκῶν και τὴν ἐκτίμηση τῶν δυνατοτήτων. Ἴσως αὐτὰ τὰ κριτήρια να εἶναι ἐποικοδομητικὰ γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τοῦ προβλήματος τῆς προστασίας τῆς παραδοσιακῆς αὐτῆς μορφῆς, που κινδυνεύει σήμερα ἀπὸ ἀλλοιώσεις.

Γενικὰ συμπεράσματα

Κλείνοντας τὴ μελέτη αὐτὴ γιὰ τοὺς κεντρικοὺς οἰκισμοὺς τῆς Σίφνου, προκύπτουν μερικὰ γενικὰ συμπεράσματα. Παρατηρεῖται πλήρης συνέπεια ἀνάμεσα στὸ δομημένο περιβάλλον και στὶς τοπικὲς ἀνάγκες και συνθήκες τῆς ἐποχῆς με δυναμικὴ και ὁμαδικὴ συμμετοχὴ τῶν κατοίκων. Οἱ κοινωνικοί, οικονομικοί, πολιτιστικοί και φυσικοὶ παράγοντες ὑπῆρξαν καθοριστικοί, ἀλλὰ μέσα ἀπὸ πολλαπλές και πολύπλοκες σχέσεις. Τὰ κενὰ τῶν πληροφοριῶν και ἡ ἀπουσία ἰδιαίτερα ἐντόνων χαρακτηριστικῶν στὸ ἀντικείμενο τῆς μελέτης δὲν ἐπιτρέπουν τὴν ἐρμηνεία τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μορφῶν με τρόπο ἀπόλυτο και καθιστοῦν ἀνεπαρκῆ τὸν μονοσήμαντο προσδιορισμὸ τοῦ καθ' ἑνὸς ἀπὸ τοὺς παράγοντες χωριστὰ, σὰν ἀποφασιστικώτερου στὴ διαδικασία τῆς δημιουργίας τῶν μορφῶν.

Στὴν προκειμένη περίπτωση και εἰδικώτερα γιὰ τὴν παραδοσιακὴ πολεοδομία και ἀρχιτεκτονικὴ διαφαίνεται σὰν ἀρκετὰ ἰσχυρὸς παράγων ὁ κοινωνικο-πολιτιστικὸς στὴν εὐρύτερή του ἔννοια, ὅπως δὲ ὄχι μόνον σὰν δρᾶση ἀλλὰ και σὰν ἀνάδραση σε πολλὲς περιπτώσεις, πάντα σε μιὰ ἀλληλοσυσχέτιση με τοὺς ἄλλους παράγοντες και ἰδιαίτερα τὴν οικονομία.

Παρόμοιες μονογραφίες και γιὰ ἄλλα νησιά τῆς γεωγραφικῆς και πολιτιστικῆς ἐνότητος τῶν Κυκλάδων θὰ μᾶς ἔδιναν πολὺτιμα συγκριτικὰ στοιχεῖα πάνω στὸ θέμα αὐτὸ και θὰ βοηθοῦσαν στὴν κάλυψη τῶν κενῶν που παρουσιάζουν οἱ λεπτομερεῖς πληροφορίες γιὰ τὸ κάθε νησί.

Τὸ παραδοσιακὸ σύστημα τῶν κεντρικῶν οἰκισμῶν τῆς Σίφνου ἔφθασε στὸ ὑψηλότερο στάδιο ἐξελίξεως στὸ δεῦτερο ἡμισιο τοῦ 19ου αἰ. και διατηρήθηκε μέχρι τὸν δεῦτερο παγκόσμιο πόλεμο. Τότε οἱ ἐξωτερικὲς πιέσεις τῆς βιομηχανικῆς ἐποχῆς, που τὸ νησί εἶχε ἤδη ἀρχίσει να δέχεται ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ 20οῦ αἰ., ἀτόνησαν. Τὴν τελευταία δεκαεπενταετία ξανάρχισαν ἐντονώτερες και

ένισχυμένες με νέες παραμέτρους κριτικές για τὸ παραδοσιακὸ σύστημα τοῦ νησιοῦ, ποὺ δείχνει πὼς ἀνήκει πιά στὸ παρελθόν. Στὶς πιέσεις αὐτὲς δὲν ὑπάρχει ἄλλο ἀντιστάθμισμα παρά ἡ ἀντοχὴ τοῦ ὅλου συστήματος ποὺ εἶναι ἀμφίβολη καὶ ποὺ θὰ ἐξαρτηθῆ ἀπὸ τὶς περαιτέρω γενικώτερες ἱστορικὲς ἐξελίξεις τῆς ἐποχῆς μας.

Ἡ μικρὴ νησιωτικὴ ἐνότης τῆς Σίφνου ἀποτελεῖ σήμερα πάντως μιὰ πολιτιστικὴ κληρονομιά, ἀφθαρτὴ ἀκόμα σχετικῶς καὶ πολύτιμη, ὄχι μουσειακὰ ἀλλὰ μὲ τὴν εὐρύτερη ἔννοια, γιὰ τὸν κοινωνικὸ ρόλο ποὺ μπορεῖ νὰ διαδραματίσῃ στὴν ἐποχὴ μας ἕνα ἄριστο περιβάλλον. Οἱ λόγοι αὐτοὶ καὶ μόνον δείχνουν τὴν ἐπείγουσα ἀνάγκη γιὰ τὴν ἄμεση προστασία τοῦ ὅλου περιβάλλοντος στὴ Σίφνο.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1.— E. Kolodny, *La population des îles de la Grèce*, τ.1, Aix-en-Provence, 1974, σ.50.
- 2.— Ἄντ. Τροῦλλος, *Σίφνος, Ἱστορία-Λαογραφία-Ξενάγησις*, Ἀθήνα, 1974, σ.39,74,75.
- 3.— E. Kolodny, *ἔνθ. ἀνωτ.*, τ.1, σ.161.
- 4.— Γιὰ τὴν κεραμεικὴ καὶ τοὺς ἰδιαίτερους οἰκισμοὺς τῶν κεραμοπλαστῶν βλ. F. C. Wagner, *Die Töpfersiedlungen der Insel Siphnos*, Karlsruhe, 1974.
- 5.— E. Kolodny, *ἔνθ. ἀνωτ.*, τ.1, σ.72.
- 6.— K. Μιχαηλίδης, «Παρατηρήσεις πάνω σὲ τρεῖς πόλεις νησιῶν τοῦ Αἰγαίου», *Ἀρχιτεκτονικά Θέματα*, 8/1974, σ.136 κ.έ. — E. Kolodny, *ἔνθ. ἀνωτ.*, τ.1, σ.262-266.
- 7.— Ph. Wagner, *Environments and Peoples*, New Jersey, 1972, σ.46,50.
- 8.— K. Μιχαηλίδης, «Αἰγαιοπελαγίτικοι Οἰκισμοί: Μία σύγχρονη ἐπισκόπηση», *Οἰκισμοὶ στὴν Ἑλλάδα*, (ἐκδοσὴ Ὁ. Δουμάνης καὶ P. Oliver), Ἀθήναι, 1974, σ.53.
- 9.— K. Lynch, *The Image of the City*, Cambridge-Mass., 1960, σ.4,7.
- 10.— A. Moles, E. Rhomer, *Psychologie de l' Espace*, Tournai, 1972, σ.50-51.
- 11.— Ἐπαληθεύεται ἐδῶ ἡ θεωρία τοῦ C. Lévi Strauss γιὰ τὴ σχέση κοινωνικῆς δομῆς καὶ πολεοδομίας στὶς πρωτόγονες φυλές, βλ. C. Lévi Strauss, *Tristes tropiques*, Paris, σ.248-252, 275-277.
- 12.— Ὁ A. Rapoport ὑποστηρίζει αὐτὴ τὴ θεωρία γιὰ τὴ μορφή τῆς κατοικίας κυρίως, βλ. A. Rapoport, *House Form and Culture*, New Jersey, 1969, σ.47,69 κ.έ. — Γιὰ τὴ σχέση πολεοδομίας καὶ κοινωνικῆς δομῆς, βλ., C. Lévi Strauss, *ἔνθ. ἀνωτ.*, καὶ P. Oliver, *Shelter and Society*, London, 1969, σ.27,69,71.
- 13.— X. Μπούρας, «Κατοικίες καὶ οἰκισμοὶ στὴν βυζαντινὴ Ἑλλάδα», *Οἰκισμοὶ στὴν Ἑλλάδα*, (ἐκδ. Ὁ. Δουμάνης καὶ P. Oliver), Ἀθήναι, 1974, σ.43.
- 14.— A. Rapoport, *ἔνθ. ἀνωτ.*, σ.31,32.
- 15.— E.T. Hall, *The Hidden Dimension*, New York, 1966, σ.2,39,40,49 κ.έ. Γιὰ τὸν εὐρύτερο ρόλο τοῦ πολιτιστικοῦ πλαισίου στὰ ἀνθρώπινα ἔργα καὶ ἰδιαίτερα στοὺς οἰκισμοὺς βλ. καὶ Ph. Wagner, *ἔνθ. ἀνωτ.*, σ.46 καὶ σποραδικά.
- 16.— K. Μιχαηλίδης, «Παρατηρήσεις πάνω σὲ τρεῖς πόλεις νησιῶν τοῦ Αἰγαίου», *Ἀρχιτεκτονικά Θέματα*, 8/1974, σ.136.

CENTRAL SETTLEMENTS ON THE ISLAND OF SIPHNOS FORM AND EVOLUTION IN A TRADITIONAL SYSTEM

SUMMARY

Introduction

An interest first began to be taken in traditional architecture in Greece after 1920, taking the form of studies that were either descriptive, or concerned with historical and folklore aspects, and until the 1960's the basic aims of research in this area were a study of the forms and an attempt to establish the rules that governed them.

Today, new concerns in architecture and urban design are turning the interest of researchers to the relations between the built environment and the structure of social life, and to the study, not of the basic forms, but of the basic preconditions. The study of the factors that contribute to the creation of the forms and of the complex processes involved in the various stages of their evolution has much to offer to architectural research. But the investigation of these processes as they have operated in the past has even more to offer to the attempts to preserve and revive the traditional settlements that are threatened by decline and decay. The choice of subject for my thesis derives from my interest in traditional architecture and my personal belief in the need for a more positive confrontation of the present-day problems of the built environment.

Siphnos is a typical example of form and life in the Cycladic islands, which constitute a geographical unit with a common historical and cultural background in which the traditional forms are still living, and a strikingly attractive environment. The subject of the thesis is a study of the central complex of settlements on the island, which was formed during the last three to four centuries and took its final form in the nineteenth century, and which represents a complete expression of the traditional forms. The purpose of the study is to investigate all the basic conditions and parameters relating to the creation of the built environment, and to examine the manner in which they operated, in the belief that an important role was played by the social and cultural background in close connection with other factors and forms.

Analysis

In the first, second and third parts of the study, an attempt is made to examine analytically the various preconditions and the built environment. More specifically, the first part is devoted to a discussion of

the physical factors on the island of Siphnos, such as the landscape, the geography, the geological composition and the climate (fig. 1-7).

The second part covers the evolution of the island in the past, and is divided into three chapters, corresponding with the most important historical divisions. The first of these chapters deals with the period from prehistoric times to the period of Frankish rule and contains general information about the evolution of settlements on the island, including the prehistoric settlements, the brilliant capital at Kastro during antiquity, when Siphnos reached its peak, and the decline that ensued in the following centuries.

The second chapter is devoted to the period of Frankish rule, with the feudal social and economic system that played a decisive role in the period of Turkish rule that followed; separate analyses are made of the historical data, the various conditions prevailing at that time and the built environment. The fortified settlements with the defensive structural system peculiar to the Cycladic islands came into being during this period (fig. 7-10).

The third chapter is more extensive and describes the period of Turkish rule, when the processes began that led to the creation of the traditional forms. Attention is given separately to the historical data, the social structure, religion and education, the cultural factors, the economy, and the built environment, with reference to the general lay-out and the architecture of the settlements (fig.11-32).

It includes a general review of the settlement at Kastro, which was the capital of the island from antiquity, and which preserves to this day the main features of that period and the traces of earlier periods. In addition to the basic element of its general structure, an analysis is made of the typology of the houses in direct connection with the defensive system, which was the basic starting-point for the formation of the traditional house types.

The third part of the study deals with the period from the Greek War of Independence in 1821, and onwards — that is to say, the nineteenth and twentieth centuries. Analysis is made in detail of the various conditions in this period, under the same headings as for the preceding period, but with a greater wealth of supporting evidence. It goes on to examine, in three chapters, the built environment with reference to the regional structure, the town structure, and the architecture in its present form, which does not differ significantly from that of the last century; all the existing evidence and information about this immediate past are presented.

The analysis of the regional structure refers to the spatial organisation of the whole island (fig. 33). The analysis of the town structure consists of an extensive examination of the general lay-out of the central group of settlements (to which the capital was transferred in 1836), which differs from that of Kastro in having a linear formation and open form. This group consists of seven villages, and it is possible to distinguish at certain points within it earlier cores of settlement reminiscent of the defensive urban lay-out that prevailed in the Cyclades during the Frankish and Turkish periods. The system of communications, with its network of pedestrian ways, is also examined, as are the open spaces of the settlements and the residential areas which, despite certain individual features from area to area, retain a unity within the whole. Other features studied are: the spatial distribution of commercial services, the siting of the administrative centre, the location of the churches within the built environment, the manner in which the houses are inter-connected, the urban furniture, the dominating features, and the poles of attraction of the settlements (fig.34-90). Architectural surveys and topographical maps complete the analysis.

The study of the architecture is mainly concerned with the housing, and separate examinations are made of the large mansion, the medium-sized house, which is the most widespread type, and finally the small houses of the common people (fig. 91-123). This study illustrates the evolution of the house during the last two centuries, and then analyses in a more general way the basic type of the traditional Siphnian house, with reference to function, construction and form (fig.124-173). It goes on to discuss the churches, which are an important element in the urban structure, mainly with reference to their function and their morphological relationship to the house and the environment (fig.174-199); finally there is a brief examination of the public buildings and rural buildings (fig. 200-210).

Conclusion

The fourth and final section of the study is concerned with the relation between the basic natural and

socio-economic conditions and the built environment, and examines the processes and the results in the course of the evolution and formation of the traditional system of the central settlements on Siphnos. The most important aspects within the built environment are defined, so that the conclusions can be deduced from the analysis in a framework of constructive methodology.

The site of the settlements.

No single exclusive factor emerges from the whole study that will have led to the selection of the site of the settlements, and the fact that they were gathered together in the central plateau demonstrates rather that this is the only site that fulfils all the basic requirements during the period in question. On Siphnos, farming was, and still is today, one of the stable features of the economy of the island, with slight variations in its nature, perhaps, from time to time. Until recently, it formed the main occupation of the inhabitants, and the development of certain areas of secondary production took place alongside it and did not succeed in changing the fundamental form of the rural system.

The site of the central settlements is directly related to the primary production, since the main crops are cultivated around the central plateau, which is one of the most fertile areas of the island. This site combines a favourable orientation with a suitable ground formation and relative protection from the strong winds. The water supply was not a decisive factor, for the main crops do not require an abundance of water, while at the same time there are wells throughout the island. The distance of the central plateau from the sea also afforded some security against the danger of piratical raids.

It is not sure whether core-settlements existed on the central plateau during antiquity, and their existence during the Byzantine period is purely hypothetical, because of the lack of evidence; it seems certain, however, that rural installations at least existed during the Frankish period, though it is not possible to establish precisely when the process of the creation of the settlements began. Our starting point is accordingly the Frankish period. The inhabitants of these rural settlements were serfs at the beginning, and free Greek Orthodox Christians at the end of this period, and they were without doubt small-holders from a certain point in time onwards. The long religious and cultural continuity must have supplied a firm basis for the survival of the Greek element on the island, while at the same time the oppressive rule of the Franks must have had the effect of reinforcing amongst the enslaved Greeks the consciousness of their unity and separateness. We thus have a dynamic force operating within the network of conditions that were created during the subsequent period of Turkish rule, which assisted in the development of the rural population and resulted directly in the stabilisation of the rural settlements and their evolution into organised communities.

The development of commerce and manufacturing that commenced at the beginning of the sixteenth century was connected for the most part with the primary production. It was a very long time before trade came into the hands of the farmers, and even when it did it was mainly conducted outside the island. In the seventeenth and eighteenth centuries the gentry of Kastro, the capital of the island, still kept a firm grip on its privileges — its large landed property, the practice of trade and education, — and the emancipation of the farmers was a slow process. Even in the nineteenth century, however, when the central settlements were attracting the majority of the population of the island, in the process of becoming its capital, they did not lose the characteristics deriving from their rural origins and tradition. The exclusive exercise of secondary and tertiary activities is on a very small scale even today, and for the most part takes place far away from the island; generally speaking the domestic economy is the prevailing form, involving the inhabitants in diversified occupations.

The settlements still remain closely connected with the causes that brought them into being, and which continue to exist. Despite the fact that the need for security no longer exists, no factor has appeared that might tend to their dissolution and removal from their present site. The small scale of the island, the climate, and tradition all contribute to this fact. The partial decline of the present day goes hand in hand with the process of change that may be observed throughout the islands of the Cyclades, and which is due to the drift to the cities.

At present tourism has become a seasonal social and economic phenomenon; it does not effect the site of the central settlements but, on the contrary, may become a revitalising factor. At the same time the reinforcement of farming, which is ecologically important and indispensable for the social and economic unity of the island, may become a stable means of securing the balance of the whole environmental system.

Relation of the settlements with the functioning of the capital.

In this sphere, there is a dividing line in the history of the island marked by the transfer of the capital from Kastro to the central settlements. Kastro, which has been continuously inhabited from antiquity to the present day, retained its position as capital until the nineteenth century. The periods during which the settlement flourished, such as antiquity, the late Frankish period, and the seventeenth and eighteenth centuries, coincide with a flowering of the secondary production, and the whole spatial organisation and structure is connected, at least from the Frankish period onwards, with urban forms.

At the point in time at which the structure of the settlement took the closed form, which it still preserves today, the feudal system prevailed in the island, and Kastro was the seat of the Administration, the Church, and the ruling class, during a period that was very disturbed and dangerous. As time went on, however, the whole social and economic system began to change, and the feudal society of Kastro gradually declined as political changes took place and trade flourished; the situation of the farmers, on the other hand, began to improve. Contributory factors to this phenomenon were the relatively favourable conditions that prevailed generally on the small islands during the Turkish period, particularly at the end of the eighteenth century, which permitted the concession of certain privileges to the whole of the Greek element, such as trade, education and self-government. The growth of the population assisted the development of the central settlements, which offered security without the need for any special defensive system, and which could easily be extended because of their open urban lay-out.

During this period, education and the Enlightenment were broadly disseminated on Siphnos, thanks to the School of the Archipelago and the energetic role of the Church. At the beginning of the nineteenth century, a new liberal class came into being in the central settlements which clashed with and ultimately overcame the ruling aristocracy of Kastro. They were imbued with the new ideas that prevailed throughout the whole of Greece, and were in the forefront of the struggle for liberation from the Turks and played an energetic role in public affairs. The centre of gravity of self-government, partly as a result of the large size of the population, was now located in the central settlements, where the whole social and economic mechanism presents a picture of dynamic activity. And so, with the administrative reorganisation of the new Greek state in 1836, the opportunity arose to transfer the capital of the island from Kastro to the central settlements.

The development of secondary activities by the inhabitants of the central settlements, at the end of the nineteenth century, acted in favour of their evolution and helped to stabilise the functioning of the capital. During the twentieth century, despite the decline in population, no physical, social or economic factor has so far succeeded in producing any other significant changes in the regional structure of the island.

Tourism, and the habit of spending the summer in the settlements outside the city on the coast, and particularly in the port, create neither the necessary conditions of social structure nor the organisation which is required for the functioning of a capital, while the social and cultural tradition, along with their favourable position, preserve the way of life of the central settlements. Furthermore, many strangers to the island prefer to buy houses in these, in order to spend their holidays where they can enjoy the lively traditional environment with its pleasant experiences. This phenomenon may ultimately prove a means of preserving the traditional character of the central settlements, which is in danger of suffering change and destruction.

The structure and form of the general lay-out

The galaxy-like configuration, which typifies the central complex of settlements on Siphnos, is an expression of the procedures operating amongst the population and the particular conditions of the environment. The settlements were initially isolated, though located at no great distance from each other, for reasons of security and cohesion, in an area that offered favourable natural conditions in the centre of farming activity. Farming, the chief occupation of the inhabitants from ancient times, and the difficult conditions created by the lack of space on the island, were the two basic causes that combined to drive the population to the centre of it. The gradual increase of the population, particularly in the eighteenth and nineteenth centuries, made the extension of the settlements necessary and resulted in their being combined into a uniform network, which henceforth operated as a single settlement, while retaining the unique nature of its formation and the individual characteristics of the villages.

The linear formation, which was both creator of and created by the process of extension, was a

convenient shape, since security existed as a basic precondition. It was an important element in the urban structure, and derived from a large number of varied and mutually interacting factors, whose development it favoured.

The central pedestrian way basically links the settlements together, and concentrates in them all the main social, spiritual, commercial, administrative and recreational activities. The operation of the road as a means of communication and as an element linking the settlements together is strengthened by these activities. The way of life and the system of domestic economy, combined with reasons of social advancement and a preference for the lively area of the central pedestrian way to encourage people to take up residence also within this network of services. This open system is a complete expression of the small, coherent and cohesive society of prosperous small-holders that created it.

The churches, as the main focuses of the settlements, also express the socially dynamic role played by religion during the Turkish period, when it extended to the spheres of education, administration and justice. During that period it formed the connecting link of Hellenism and achieved a broader brilliance in complete harmony with the whole range of human activity.

The architecture of the churches is in many ways related to that of the houses, and although this is due to other factors, mainly economic and technological, it undoubtedly demonstrates the relationship between religion and society in the small area of the island, with no strict division between religious duties and other areas of life. For some centuries religion was the representative, not only of things divine, but also of Hellenism and national aspirations, and also offered an escape from the many dangers that existed in the small island — hunger, epidemics, earthquakes, adverse weather conditions, piracy, wars and the invader. In this way it became a social support and was channelled into all areas of social life, and in combination with the inward looking nature of the islanders, it became a familiar element in human affairs and the reality of everyday life.

This charming social-cultural framework finds striking expression in Siphnos in the large number of churches, their architecture, and the way they are disposed within the settlements. The interweaving of the churches with the neighbourhoods clustered around them is one of the most important features of the urban structure. And the fact that in former times the churches were the only places, indoors or out, where social meetings took place is a typical feature of the social structure.

This feature of the central settlements on Siphnos supplies us with a further proof of the definitive role played by the social-cultural framework in the forming of the settlements. The churches were originally privately owned, and not only symbolised the deep religious belief of their founders, but also attested their wealth, and the fact that the peace-loving, prosperous small-holders had found in this way a means of attaining social distinction. The tradition of a large number of small churches changes from the end of the nineteenth century on, when there is a preference for large churches maintained by the parishes. In addition to the churches, there are other features of the urban lay-out that are directly related to the social, cultural, economic and natural conditions.

The dense concentration of buildings in the central complex of settlements derives basically from the tradition preserving recollections of ancient defensive systems, but a supporting factor was the penurious economy and the small size of private holdings. The lack of any strong parameter, which would have involved a fundamental change in the urban structure, helped to preserve the ancient network of buildings, as did the close family relationships, the institution of the dowry, and the psychological make-up of the inhabitants, which by tradition demanded a cohesive situation. If we include all the above elements (except, of course, the economic) in the concept of cultural framework, then we may say that this was a decisive factor in the dense lay-out of the central settlements of Siphnos — a system which derives its origin from the defensive structure of Kastro. The phenomenon should not be isolated from the economic parameter, however.

A connection between the social structure and the cultural framework in this broader sense can also be discerned in the character of the neighbourhoods within the settlements. There exists a distinction that corresponds to the social position of the inhabitants, both in the settlements and in the neighbourhoods within them, but it is largely coincidental and does not take on such serious dimensions as to create closed areas or destroy the unity of the whole system. The character of the small society of Siphnos finds expression in the built environment, which is not distinguished by compartmentalised divisions, but in which all the basic preconditions contribute to its unity.

This traditional society lacks a ruling class which would have contributed monumental buildings. The small number of public buildings with their primitive neo-classical style, and the small scale that

predominates in the dimensions of the urban structure, also demonstrate the poor economy of the inhabitants.

The rural origins of society in the traditional settlements had as its aim in the nineteenth century the stabilisation of the position it had won after many centuries, but it lacked the means and the basic preconditions which would have allowed it to achieve the forms of city organisation. The settlements were an expression of the particular personalities of the small-holders who did not develop the social and economic qualities that appeared on other islands, as small as Hydra. This occurred on Siphnos on a very small scale and did not affect the form of the settlements within the whole.

Today new factors are affecting the pre-industrial traditional environmental system of the island, and certainly the central complex of settlements — factors such as modern technology, and the motor car — but there is no doubt that, if immediate steps are taken to counter them, these unavoidable influences can be prevented from having disastrous effects.

The form of the house

The birth, evolution and final formation of the traditional form of house is a long process, demonstrating a continuity within the particular period with which we are concerned; it begins in the Frankish period and was completed in the nineteenth century, and went hand in hand with the process of social and economic change. It is not possible to detect any connection with the older forms, since we have no evidence that might support such a connection.

During the Frankish period the society of the island, with its stable religious and cultural substructure, was subjected to important influences that left their mark on the various stages of evolution of the house. However, the great class and economic differences that typified the feudal society at that period were blurred, and a balance began to be achieved as time went on, particularly under Turkish rule. In this way, from the nineteenth century on, the society of Siphnos was dominated by a middle class of prosperous small-holders that showed considerable homogeneity.

The aristocratic houses of Kastro during the period of Turkish rule had probably been influenced by models dating from the Frankish period, since they were based on the same urban structure, and in their turn they influenced the wealthy houses of the central settlements. These, again, formed models for the form of the basic type of traditional house — consisting of houses of medium size — of which we see many examples in the central settlements.

The traditional form of house, beginning from a purely rural type, has reached a level which is moving in the direction of becoming urban, though this process has not yet been completed. In the older houses, and even in many which were built at the end of the nineteenth century, the relationship between space and function and the primary production is clear. The strides made by the island in the direction of urbanisation, with the emigrants of the end of the nineteenth century and their economic progress, reached their peak in, and found their expression in the neo-classical houses of the beginning of the twentieth century. These, however, remained representative of a small section of Siphnian society, whose achievements did not spread more generally, and who deserted the island and used the houses merely for holidays. The limited development of the secondary production and the small scale of the island helped to preserve the form of the whole traditional system. The traditional Siphnian house expresses in its structure, its form, its function and its scale, the efforts of a social group that adapted its aspirations to the economic means at its disposal and to its way of life.

In the analysis, the origin of the structure that is characteristic of the basic type of house is referred to the defensive system of Kastro, which consisted of rows of houses with their outer walls connected together. The solid foundations of tradition on the island is one reason that explains their insistence on this structure and its establishment as the typical type of house on Siphnos. The severe simplicity that characterises the Siphnian house, and the homogeneity that exists amongst the different variations of it, demonstrate the cohesive nature of Siphnian society and the important role played by its culture in acting as a filter for the other factors.

The lack of any strong external morphological model, and of a connecting esthetic ideology, which is generally observed in our traditional culture, led to the creation of a local form. This form is characterised by an esthetic that was not intended by its creators, but which is a natural expression of the organic nature and the unity of its component elements. In the broader region of the Cyclades the traditional Siphnian house retains a strong character, and as architecture expresses the way of life and involvement of the men who created it. These criteria could perhaps be constructively used in

approaching the problem of preserving these traditional forms.

General Conclusions.

In conclusion, we may summarise as follows: a consistency may be observed between the built environment and the local needs and preconditions of the period at which it was created by the inhabitants. The social, economic, cultural and natural factors were decisive, but operated within a multiplicity of many-faceted relationships. The gaps in our information, and particularly the lack of any strong characteristics in the subject of the study, prevent any absolutely certain interpretation of the architectural forms. For the same reasons, it is impossible to single out exclusively any one of these factors as the most decisive in the creation of the forms. Nonetheless, the social-cultural factor, in its broader sense, stands out as important, not only as an active, but also as a reactive force, always operating in interaction with the other factors and especially with the economy.

The traditional system of the central settlements of Siphnos reached the highest level of its development in the second half of the nineteenth century, and continued at this level until the second World War. Then the external pressures of the industrial era, which the island had begun to feel as early as the beginning of the twentieth century, grew weaker. During the last fifteen years they have begun to operate again on a stronger and more intense scale, and with new elements that are critical for the traditional system of the island, which now clearly belongs to the past. There is nothing to counter these pressures other than the resistance of the system as a whole, which is in doubt, and which will depend on the more general historical developments of our times.

The small unit of Siphnos is still today, however, a cultural heritage as yet untarnished, and valuable in the broader sense in showing the role that can be played in our times by a unified environment. These reasons are sufficient in themselves to make clear the need for the immediate protection of the whole environment in Siphnos.

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

- A.A.A.: 'Αρχαιολογικά 'Ανάλεκτα ἐξ 'Αθηνῶν.
B.S.A.: Annual of the British School of Athens. London.
A.B.M.E.: 'Αρχεῖον τῶν βυζαντινῶν μνημείων τῆς 'Ελλάδος. 'Αθήναι.
A.X.: 'Ανδριακά Χρονικά. 'Αθήνα.
E.M.A.: 'Επετηρίς τοῦ Μεσαιωνικοῦ 'Αρχεῖου. 'Αθήναι.
E.A.I.E.Δ.: 'Επετηρίς τοῦ 'Αρχεῖου τῆς 'Ιστορίας τοῦ 'Ελληνικοῦ Δικαίου. 'Αθήναι.
A.E.: 'Αρχαιολογική 'Εφημερίς. 'Αθήναι.
E.E.K.M.: 'Επετηρίς τῆς 'Εταιρίας Κυκλαδικῶν Μελετῶν. 'Αθήναι.
Δ.Ε.Λ.Ε.: Δελτίον τῆς 'Ελληνικῆς Λαογραφικῆς 'Εταιρίας. 'Αθήναι.
Δ.Ι.Ε.Ε.: Δελτίον 'Ιστορικῆς καὶ 'Εθνολογικῆς 'Εταιρίας. 'Αθήναι.
H.C.: L'Hellénisme Contemporaine. 'Αθήνα.
K.X.: Κρητικά Χρονικά. 'Ηράκλειον Κρήτης.
Π.Α.Ε.: Πρακτικά τῆς ἐν 'Αθήναις 'Αρχαιολογικῆς 'Εταιρίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Άλιμπράντης, Ν., «Ιστορική χρονολογία στά Φυρόγια», έφ. *Σιφναϊκά Νέα*, Φεβρουάριος 1962, άρ.φ. 182.
- Άνδρόνικος, Έμ., *Κυκλαδικόν Έμερολόγιον*, έτος Β', 1908.
- Άνδρουλιδάκης, Γ., «Τά Κάλανδα έν Σίφνω», Δ.Ε.Λ.Ε. τ. Γ', Άθήναι, 1912, σ.652.
- Άντίπατρος Μακεδών, *Παλατινή Άνθολογία*, 9ο βιβλίο, 421.
- Άρχεϊον Κοινότητος "Υδρας, ύπό Άντ. Λιγνού, τ.Η', Θ', ΙΣΤ', Πειραιάς, 1927, 1932.
- Άρχεϊο Μονής Βρύσης Σίφνου, Προικοσύμφωνο Γιακουμή Δραγάση, 26.4.1808.
- Βακαλόπουλος, Άπ., *Ιστορία του Νέου Έλληνισμού*, Θεσσαλονίκη, τ.Β' 1964, τ.Γ' 1969, τ.Δ' 1973, τ.Α' 1974.
- Βάλληνας, Άντ., «Κυθνιακά Μελετήματα», *Έμερολόγιον του έτους 1888, ύπερ του έν Έρμούπολει Γυμνασίου*, Έρμούπολις, 1887.
- Βαρβέρης, Γ., «Τό λαϊκό σπίτι τής Σαντορίνης», *Κυκλαδικά*, τ.Α', τεύχ. 3-4, Σύρος, 1956.
- Βασιλειάδης, Δ., *Εισαγωγή στην Αίγαιοπελαγίτικη Λαϊκή Άρχιτεκτονική*, Άθήνα, 1955.
- , *Αί έπιπεδόστεγοι μεταβυζαντινά βασιλικά τών Κυκλάδων*, Άθήναι, 1962.
- , «Μονόκλιτες βασιλικές με δύο κόγχες Ιερού», *Ζυγός* 78-79, 1962.
- , *Όδοιπορία στις μορφές και τό ύφος του Έλληνικού χώρου*, Άθήνα, 1973.
- Βαφειάδης, Β., «Αί πόλεις τών Κυκλάδων», *Δελτίον Κύκλου Τεχνικών*, 1942.
- Bent, Th., *The Cyclades or the Life among the Insular Greeks*, London, 1888.
- Βερνίκος, Γ.Σ., «Παναγιά ή Πουλάτη», έφ. *Σιφναϊκή Φωνή*, Αύγουστος 1969, άρ.φ. 56 κ.έ.
- Βιοβίζης, Άκ., *Η Πολιτική Δικαιοσύνη κατά την Έλληνικήν Έπανάστασιν μέχρι του Καποδιστρίου*, Άθήναι, 1941.
- Βιτάλης, Φιλ. (Άρχιμανδρίτης), «Γαβριήλ ό Σίφνιος», *Ε.Ε.Κ.Μ.*, τ.Γ', 1963,
- , «Προφήτης Ηλίας Ύψηλός και Ίωάννης Θεολόγος Μουγκού (Δύο άρχαία μοναστήρια τής Σίφνου)», *Ε.Ε.Κ.Μ.*, τ.5, 1965-1966.
- , «Άνέκδοτον Σιγίλλιον του Πατριάρχου τής Κωνσταντινουπόλεως Γρηγορίου Ε' περι τής Ίεράς Μονής Βρύσεως Σίφνου», *Κυκλαδικά*, τ.Α', τεύχ. 5ο, Σύρος, 1956.
- , «Ό Άρχιεπίσκοπος Σίφνου, Σερίφου, Μυκόνου, Άστυπαλαίας κλπ. Φιλάρετος», *Κυκλαδικά*, τ.Α', τεύχ. 6ο, Σύρος, 1956.
- Βογιατζίδης, Ι., «Έπιβίωσις άρχαίων άγροτικών έορτών εις τάς Κυκλάδας», *Ε.Ε.Κ.Μ.*, τ.Α', 1961.
- Βοκοτόπουλος, Π., «Συμβολή εις την μελέτην τών μονοχώρων ναών μετά δύο κογχών Ιερού», *Χαριστήριον εις Ά. Κ. Όρλάνδον*, τ.Δ', Άθήναι, 1965.
- Braudel, F., *La Méditerranée*, Paris, 1966.
- Brook, J.K. - Young, G.M., "Excavations in Siphnos", *B.S.A.*, XLIV, 1949.
- Buchon, A., *Voyage dans l'Eubée, les îles Ioniennes et les Cyclades en 1841*, Paris, 1911.
- Βυζάντιος, Χ., «Οί Σιφνιοί τής Κωνσταντινουπόλεως», έφ. *Σιφναϊκή Φωνή*, Άπρ. 1968, άρ.φ. 40.
- Buondelmonti, Chr., *Description des îles de l'Archipel*, Paris, 1897.
- Bürchner, "Siphnos", Pauly-Wissowa, *Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft*, Band III A, 1, Stuttgart, 1927.
- Γεδεών, Μ., *Χρονικά του Πατριαρχικού Οίκου και του Ναού*, Κωνσταντινούπολις, 1884.
- , *Πατριαρχικοί Πίνακες*, Κωνσταντινούπολις, 1885-1890.
- Γιαννόπουλος, Ί., *Η διοικητική όργάνωση τής Στερεάς Ελλάδος κατά την Τουρκοκρατία*, Άθήνα, 1971.
- Γκητάκος, Μιχ., *Άνέκδοτοι έπιγραφαι και χαράγματα έκ βυζαντινών και μεταβυζαντινών μνημείων τής Ελλάδος*, Άθήνα, 1957.
- Γκιών, Κ., *Ιστορία τής νήσου Σίφνου*, Σύρος, 1876.
- Δάβη, Έλευθερία Ν., *Γεωλογική κατασκευή τής νήσου Σίφνου*, Άθήναι, 1966.
- Dupper, Ol., *Description exacte des isles de l'Archipel*, Amsterdam, 1703.

- Δεκαβάλης, Μ., «Ἐκθεσις περὶ τῆς νήσου Σίφνου», *Ἡμερολόγιον 1889 (Γυμνάσιον ἐν Σύρῳ)* τ.Β', Ἐρμούπολις, 1889.
- Derring, G.B., *La Grèce*, τ.3ος, Paris, 1823.
- Dinsmoor, W.B., *The Architecture of Ancient Greece*, London, 1950.
- Δραγάτσης, Ἰακ., «Ἐρευνες ἐν Σίφνῳ», *Π.Α.Ε.*, 1915, 1920, 1922-23, 1924.
- , «Κάλαντα Σίφνου», *Δ.Ε.Λ.Ε.*, τ.Η', Ἀθήναι, 1921
- Δρακάκης, Α., *Ἡ Σύρος ἐπὶ Τουρκοκρατίας*, τ.Α', Ἐρμούπολις, 1948.
- Δωδεκάνησος, ἔκδ. Ὑπουργείου Ἀνοικοδομήσεως, τ.Β', Ἀθήνα, 1950, ἀριθ. 21.
- Ἐγκυκλοπαίδεια, *Δομή*, 1971, λ. Κυκλάδες.
- Ἐγκυκλοπαίδεια, *Πυρός*, 1933, λ. Σίφνος.
- Ἑλληνική Ἐμπορική Ναυτιλία (1453-1850), Ἑθνική Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος, 1972.
- Τὸ Ἑλληνικὸ λαϊκὸ σπῆτι, ὑπὸ Π. Μιχαλῆ, (ἔκδ. Ε.Μ.Π.), Ἀθήνα, 1960.
- Εὐαγγελίδης, Τρ. Ε., «Κάλαντα ἐν Σίφνῳ», *Δ.Ε.Λ.Ε.*, τ.Δ', Ἀθήναι, 1912-13.
- Ἐφημερίς, *Σίφνος*, 1.7.1944, ἀρ.φ. 148, «Ὁ Ἰωάννης Λεμβαῖος (ἔγγραφα σχετικά)», Προικοσύμφωνο 29.4.1814».
- Ἐφημερίς, *Σιφναϊκά Νέα*, Ὀκτώβριος 1956, ἀρ.φ. 118, «Οἱ Δρίμες».
- Ἐφημερίς, *Σιφναϊκὴ Φωνή*, Φεβρουάριος 1967, ἀρ.φ. 26, «Νικόλαος Χρυσόγελος, ὁ Σίφνιος μέγας Διδάσκαλος τοῦ Γένους».
- Ἐφημερίς, *Σιφναϊκὴ Φωνή*, Ἀπρίλιος 1971, ἀρ.φ. 76, «Ἐνα προικοσύμφωνο τοῦ 1821», (Ἀρχεῖο Βρύσης).
- Ἐφημερίς, *Σιφναϊκὴ Φωνή*, Σεπτέμβριος 1971, ἀρ.φ. 81, «Παλαιὰ ἔγγραφα τοῦ νησιοῦ μας», (διαθήκη τοῦ 1670), ὑπὸ Ἀρχιμανδρίτου Ἀμφιλοχίου Χρυσολωρᾶ.
- Ἐφημερίς, *Σιφναϊκὴ Φωνή*, Φεβρουάριος 1972, ἀρ.φ. 86, «Ἐγγραφα τοῦ νησιοῦ μας, 30.12.1803 (ιδιωτικὸ ἀρχεῖο Ἐξαμπέλων)», ὑπὸ Ἀρχιμανδρίτου Ἀμφιλοχίου Χρυσολωρᾶ.
- Ἐφημερίς, *Σιφναϊκὴ Φωνή*, Μάιος 1972, ἀρ.φ. 89, «Παλαιὰ Ἐγγραφα τῆς Σίφνου, 1720-1751 (ιδιωτικὸ ἀρχεῖο Ἐξαμπέλων)».
- Ζακυθινός, Δ., *Ἡ Τουρκοκρατία*, Ἀθήναι, 1957.
- , *Πολιτικὴ ἱστορία τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος*, Ἀθήναι, 1965.
- Ζερλέντης, Π., «Διατακτικὰ γράμματα Φραγκίσκου Μοροσίνου κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας», *Δ.Ι.Ε.Ε.*, τ.7ος, 1916.
- , *Ἱστορικαὶ ἔρευναι περὶ τὰς ἐκκλησίας τῶν νήσων τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου θαλάσσης*, τ.Α', Ἐρμούπολις, 1913.
- , *Νησιωτικὴ Ἐπετηρίς*, τ.Α', Ἐρμούπολις, 1918.
- Ζώρα, Πόπη, «Σιφνεῖκα πλακόστρωτα», *Ζυγός*, ἀρ. 91-92, Ἰούνιος-Ἰούλιος, 1963.
- , «Συμβολὴ στὴν μελέτη τῆς Ἑλληνικῆς λαϊκῆς γλυπτικῆς», *Ζυγός*, V-1966.
- , «Ἡ Λαϊκὴ Γλυπτικὴ στὴν Σίφνο», ἔφ. *Σιφναϊκὴ Φωνή*, Ἰανουάριος 1967, ἀρ.φ. 25.
- Ἡρόδοτος, *Ἡροδότου Ἱστορίαι*, Γ', (Πάπυρος τ.6ος)
- Goldfinger, M., *Villages in the Sun*, London, 1969.
- Gouffier, Choiseul, *Voyage pittoresque en Grèce*, τ.1ος, Paris, 1782.
- Hall, E.T., *The Hidden Dimension*, New York, 1966.
- Hauttecoeur, H., *L'île de Siphnos*, Bruxelles, 1898.
- Hilbersimer, L., *The Nature of Cities*, Chicago, 1955.
- Hopf, Ch., *Chroniques Gréco-Romanes inédites ou peu connues*, Berlin, 1873.
- Jourdain, Ph. *Memoires historiques et militaires sur les événements de la Grèce, depuis 1822 jusqu'au combat de Navarin*, τ.Β', Paris, 1828.
- Καλαμάρης, Ν., «Ἡ ἐν Σίφνῳ Μεγάλῃ Σχολῇ τοῦ Παναγίου Τάφου», ἔφ. *Σιφναϊκὴ Φωνή*, Ἀπρίλιος 1969 κ.έ., ἀρ.φ. 52 κ.έ.
- Κανακάρης, Ἄντ., «Ἐόρκια», Ἐφ. *Σίφνος*, Μάιος 1955, ἀρ. φ. 268.
- , «Νανουρίσματα», ἔφ. *Σίφνος*, Ὀκτώβριος-Νοέμβριος 1957, ἀρ.φ. 285, Δεκέμβριος 1957, ἀρ.φ. 286, Φεβρουάριος 1958, ἀρ.φ. 288, Σεπτέμβριος - Ὀκτώβριος 1958, ἀρ.φ. 295, Νοέμβριος 1958, ἀρ.φ. 296, Φεβρουάριος 1959, ἀρ.φ. 299.
- , «Οἱ λαϊκοὶ ποιητὲς τῆς Σίφνου καὶ τὰ Σιφναϊκὰ κάλαντα», *Κυκλαδικά*, τ.Α', τεύχ. 1ο, Σύρος, 1956.
- , «Ἐόρκια - Γητέματα τῆς Σίφνου», *Κυκλαδικά*, τ.Α', τεύχ. 5ο, Σύρος, 1956.
- , «Λαογραφικὰ τῆς Σίφνου (τραγούδια τῆς ἀγάπης - νανουρίσματα)», *Ε.Ε.Κ.Μ.*, τ.Ζ', 1968.
- , «Παροιμῖαι-Παροιμῖώδεις φράσεις-γνῶμικὰ», *Ε.Ε.Κ.Μ.*, τ.Η', 1969-1970.
- Καρπάθιος, Ἐμ., *Ἡ λατινικὴ προπαγάνδα καὶ οἱ Κυκλάδες κατὰ τὸν ΙΗ' αἰ.*, Ἀθήναι, 1936.

- Καλογεράς, Ν., «Τὸ κατασκευαστικὸ περιβάλλον στὴν Ἑλλάδα. Μία κριτικὴ θεώρηση», *Ἀρχιτεκτονικά Θέματα*, Ἀθήνα, 8/1974.
- Κιμωλιακά, τ.Ε', ἐπιμέλεια Ἰωάννου Ράμφου (πρωτοπρεσβυτερείου), Ἀθήνα, 1975.
- Κλών, Στέφ., *Ἀνέκδοτα ἔγγραφα*, Ἀθήνα, 1878.
- Κοϊοδνυ, Ε., *La population des îles de la Grèce*, Aix-en-Provence, 1974.
- Κουμανούδης, Ἰ., *Ἡ λαϊκὴ Ἐκκλησιαστικὴ Ἀρχιτεκτονικὴ τῆς νήσου Θήρας*, Ἀθήνα, 1960.
- , «Περίγραμμα Δημῶδους Θηραϊκῆς Ἀρχιτεκτονικῆς», *Ε.Ε.Κ.Μ.*, τ.Η', 1969.
- Κριεπεν, Conte Pasch di, *Breve descrizione dell'Archipelago l'anno 1771*, Livorno, 1773.
- Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος, *Περὶ Θεμάτων* (ἔκδ. Α. Pertusi), Citta del Vaticano, 1952.
- Λασσιθιωτάκης, Κ., «Σφακιανὰ σπίτια», *Κ.Χ.*, τ.ΙΑ', 1957.
- Λειμωνᾶ-Τρεμπέλα, Ἐλένη, *Τὸ λαϊκὸ Καρπαθικὸ σπίτι*, Θεσσαλονίκη, 1970.
- , «Αἰγαίοπελαγίτικοι ἀνεμόμυλοι», *Τεχνικὰ Χρονικά*, Ἀπρίλιος, 1974, 4/574.
- Lévi-Strauss, C., *Tristes Tropiques*, Paris, 1955.
- , *La Pensée Sauvage*, Paris, 1962.
- Liddell, R., *Aegean Greece*, London, 1954.
- Λυγίζος, Ἰ., *Ἑλληνικὴ νησιώτικη Ἀρχιτεκτονικὴ*, Ἀθήνα, 1943.
- Lynch, Kevin, *The Image of the City*, Cambridge-Mass., 1960.
- "Maisons dans le Monde", *Larousse*, 1954.
- Maurer, G., *Ὁ Ἑλληνικὸς Λαός*, Μετ. Χ. Πράτσοικα-Ε. Καραστάθη, τ.Α', Ἀθήνα, 1943.
- Μέγας, Γ., *Λαογραφία Δ.Ε.Λ.Ε.*, τ.ΚΣ' (XXVI: 1968-1969).
- Μελᾶς, Γ., «Αἱ Κυκλάδες εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 1Ε' μ.Χ. αἰῶνος», *Κυκλαδικά*, τ.Α', τεύχ. 1ο, Σύρος, 1956.
- Μερακλῆς, Μ., *Ὁ σύγχρονος Ἑλληνικὸς λαϊκὸς πολιτισμὸς*, Ἀθήνα, 1973.
- Μέρτζιος, Κ.Δ., «Μιὰ διαθήκη ἐκ Σίφνου τοῦ 1662», *Ε.Α.Ι.Ε.Δ.*, τεύχ. 8ο, Ἀθήνα, 1958.
- Μηλιαράκης, Α., *Κυκλαδικά*, Ἀθήνα, 1874.
- Michaelides, K., *Hydra: A Greek Island Town, Its Growth and Form*, Chicago, 1967.
- , «Αἰγαίοπελαγίτικοι οἰκισμοί: Μιὰ σύγχρονη ἐπισκόπηση», *Οἰκισμοὶ στὴν Ἑλλάδα* (ἔκδ. Ὁ. Δουμάνη καὶ Ρ. Ολίβερ), Ἀθήνα, 1974.
- , «Παρατηρήσεις πάνω σὲ τρεῖς πόλεις νησιῶν τοῦ Αἰγαίου», *Ἀρχιτεκτονικά Θέματα*, 8/1974.
- Miller, W., *Ἱστορία τῆς Φραγκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι (1204-1568)*, Μετ. Σπυρ. Π. Λάμπρου, τ.Α', Β', Ἀθήνα, 1909-1910.
- Moholy-Nagy, Sibul, *Matrix of Man*, London, 1969.
- Moles, A. - Rohmer, E., *Psychologie de l'Espace*, Paris, 1970.
- Μοσκόφ, Κ., *Ἡ ἔθνικὴ καὶ Κοινωνικὴ Συνειδηση στὴν Ἑλλάδα 1830-1909*, Θεσσαλονίκη, 1972.
- Μοσοχόβακης, Ν., *Τὸ ἐν Ἑλλάδι Δημόσιον Δίκαιον ἐπὶ Τουρκοκρατίας*, Ἀθήνα, 1882.
- Μουστάκας, Χαρίδ., «Ἀποίκισις Σιφνίων εἰς Κίμωλον κατὰ τὸν 12' αἰῶνα», ἔφ. *Σιφναϊκὰ Νέα*, Ἰανουάριος 1951, ἀριθ.φ. 49.
- Μπούρας, Χ., «Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ στὴν Ἑλλάδα μετὰ τὴν ἄλωση (1453-1821)», *Ἀρχιτεκτονικά Θέματα*, 3/1969.
- , «Κατοικίες καὶ οἰκισμοὶ στὴ βυζαντινὴ Ἑλλάδα», *Οἰκισμοὶ στὴν Ἑλλάδα* (ἔκδ. Ὁ. Δουμάνη καὶ Ρ. Ολίβερ), Ἀθήνα, 1974.
- Ναυπλιώτης, Κ.Γ., *Κυκλαδικά*, Ἀθήνα, 1930.
- Oliver, P., «Βασικὲς μορφὲς καὶ βασικὲς προϋποθέσεις. Ἡ μελέτη τῶν ἀνωγύμων Ἑλληνικῶν οἰκισμῶν», *Οἰκισμοὶ στὴν Ἑλλάδα*, (ἔκδ. Ὁ. Δουμάνη καὶ Ρ. Ολίβερ), Ἀθήνα, 1974.
- Oliver, P., *Shelter and Society*, London, 1969.
- Ὁρλάνδος Ἀ., «Οἱ μεταβυζαντινοὶ ναοὶ τῆς Πάρου», *Α.Β.Μ.Ε.*, τ. Θ', 1961.
- , *Μοναστηριακὴ Ἀρχιτεκτονικὴ*, Ἀθήνα, 1958.
- Παπαδόπουλος, Κεραμεύς, «Κατάλογος τῶν Ἑλληνικῶν Κωδικῶν τῆς ἐν Μηλεαῖς Βιβλιοθήκης», *Ἐπετηρὶς Παρνασσού*, ἔτος Ε', 1901.
- Papas, C., *L'Urbanisme et l'Architecture Populaire dans les Cyclades*, Paris, 1957.
- Παρανίκας, Μ., *Σχεδιάσμα*, Κωνσταντινούπολις, 1867.
- Πασχάλης, Δ., «Αἱ Κυκλάδες ἐπὶ Καποδιστρίου», *Ε.Ε.Κ.Μ.*, τ.Γ', 1963.
- , «Αἱ Κυκλάδες ὑπὸ τοὺς Ρώσους 1770-1774», *Ε.Ε.Κ.Μ.*, τ.Α', 1961.
- , «Ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία εἰς τὰς Κυκλάδας ἐπὶ Φραγκοκρατίας καὶ Τουρκοκρατίας», *Α.Χ.*, τ.2, 3, Ἀθήνα, 1948.

- Παυσανίας, *Ἑλλάδος Περιήγησις*, Φωκικά Χ, (Πάπυρος, 1940).
- Πεταλιανός Γ., *Σιφνέικες παρόλες*, Ἀθήνα, 1967.
- , «Ἡ Κουνίστρια», ἐφ. *Σιφναϊκά Νέα*, Ἀπρίλιος 1952, ἀρ.φ. 64.
- , «Τὰ Τσοούνια», ἐφ. *Σιφναϊκά Νέα*, Ἀπρίλιος, 1954, ἀρ.φ. 88.
- Πετρόπουλος, Γ., *Νομικά ἔγγραφα Σίφνου ἐκ τῆς συλλογῆς Γ. Μαριδάκη (1684-1835)*, ἐκδ. Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Μνημεῖα Ἑλληνικῆς Ἱστορίας, τ.Γ', τεύχ. Ι', Ἀθήναι, 1956.
- Philippson, A., *Beiträge zur Kenntnis der Griechischen Inselwelt*, Justus Perthes, 1901.
- , *Die Griechischen Landschaften*, τ.4ος, Frankfurt, 1959.
- Philippides, D., *Vernacular Design Setting of Elymbos: A Rural Spatial System in Greece*, University of Michigan, 1973, (Ph. D. thesis).
- , «Τρεῖς τεχνίτες τῆς Καρπάθου», *Ἀρχιτεκτονικά Θέματα*, 8/1974.
- Piacenza, F., *L'Esso Redivivo*, Modena, 1688.
- Pirenne, H., *Les villes du Moyen Age*, Paris, 1971.
- Πολυχρονιάδης, Α. καὶ Χατζημιχάλης, Κ., «Ἡ δομὴ καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος στὴν Νάξο», *Οἰκισμοὶ στὴν Ἑλλάδα*, (ἐκδ. Ὁ. Δουμάνης καὶ Ρ. Ολίβερ), Ἀθήναι, 1974.
- Προμπονάς, Ν., «Πατριαρχικὸν Σιγίλλιον περὶ τοῦ μονουδρίου τοῦ Ἁγίου Ἀρτεμίου», ἐφ. *Σιφναϊκὴ Φωνή*, Ὀκτώβριος 1971, ἀρ.φ.82.
- Ραγκαβῆς, Ἰακ., *Τὰ Ἑλληνικά*, τ.Γ', Ἀθήνα, 1854.
- Radfort, A. - Clark, G., «Κυκλάδες. Μελέτη μιᾶς ἀνώδυμης ἀρχιτεκτονικῆς», *Οἰκισμοὶ στὴν Ἑλλάδα*, (ἐκδ. Ὁ. Δουμάνης καὶ Ρ. Ολίβερ), Ἀθήναι, 1974.
- Ράμφος, Ἰ., «Σιγίλλιον τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Παΐσιου Α' (1654) καὶ ἄλλα ἔγγραφα ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἐν Σίφνῳ ἱερὰν Μονὴν τοῦ Προφήτη Ἥλιου», ἐφ. *Σίφνος*, 1.2.1940, ἀρ.φ. 95.
- , «Ὁ Δευτερεύων Σίφνου, ἕνας λαϊκὸς μας ζωγράφος», ἐφ. *Σιφναϊκά Νέα*, Ἰανουάριος-Φεβρουάριος 1947, ἀρ.φ. 1, 2.
- Rapoport, Amos, *House Form and Culture*, New Jersey, 1969.
- Rudofsky, B., *Architecture Without Architects*, New York, 1964.
- , *Streets for People*, New York, 1969.
- Σακελίων, Ι., «Ἐγγραφα εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Σχολὴν τῆς νήσου Σίφνου ἀναφερόμενα», *Δ.Ι.Ε.Ε.*, τ.Β', 1885.
- Σάθας, Κ.Ν., «Ἰωσήφ Νάξης ὁ Βασιλεὺς τῆς Νάξου καὶ τῶν Κυκλάδων», *Χρυσσαυγὴ*, τ.Γ', Ἀθήναι, 1865.
- Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη Ἔφη, *Κυκλαδικὸς Πολιτισμὸς*.
- Sauger, P., *Ἡ παρούσα κατάστασις τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου Πελάγους*, Μετ. Ἀλεξ. Καράλη, Ἐρμούπολις Σύρου, 1879.
- Σιμόπουλος, Κυρ., *Ξένοι ταξειδιῶτες στὴν Ἑλλάδα*, τ.Α', Β', 1972, 1973.
- Smith, Arnold, *The Architecture of Chios*, London, 1962.
- Sonnini, C.S., *Voyage en Grèce et en Turquie*, τ.2ος, Paris, 1801.
- Σπεράντζας, Θεοδόσης, «Ὁ Γρηγόριος Κωνσταντᾶς ὡς Ἐφορος τῆς Παιδείας ἀνά τὰς Κυκλάδας», *Ε.Ε.Κ.Μ.*, τ.Α', 1961.
- , «Ἀπὸ τὴν Κυκλαδικὴν Λαογραφίαν. Παιδικὰ παιχνίδια καὶ λαϊκὰ ἀνιστορήματα τῆς Σίφνου», *Ε.Ε.Κ.Μ.*, τ.Β', 1962.
- , «Ἀντῶνης Δεκαβάλλας (ἕνας ἄγνωστος Σίφνιος ποιητής)», *Ε.Ε.Κ.Μ.*, τ.ΣΤ', 1967.
- , «Οἱ κουροῶροι τοῦ 1609 καὶ ὁ Προφήτης Ἥλιος», ἐφ. *Σιφναϊκά Νέα*, Δεκέμβριος 1951, ἀρ.φ. 60.
- , «Ἡ μονὴ τοῦ Προφήτου Ἥλιος», ἐφ. *Σιφναϊκά Νέα*, Ἰανουάριος 1963, ἀρ.φ. 193.
- Spon, J., *Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grèce et du Levant fait aux années 1675-76*, Amsterdam, 1679, τ.1ος.
- Σπυριδάκης, Γ., «Ἡ ἀγροτικὴ κατοικία (ὁ σταῦλος) εἰς τὴν Κέαν», *Ε.Ε.Κ.Μ.*, τ.Β', 1962.
- , «Συμβολὴ εἰς τὴν μελέτην τῆς λαϊκῆς οἰκίας εἰς Ἰκαρίαν», *Χαριστήριον εἰς Ἀ. Κ. Ὁρλάνδον*, τ.Γ', Ἀθήνα, 1966.
- Σταφυλοπάτης, Ν., «Δύο ἄγνωστοι Σιφνιοὶ ζωγράφοι», ἐφ. *Σιφναϊκὴ Φωνή*, Ἰανουάριος 1969, ἀρ.φ. 49.
- , «Τὸ Πατριωτικὸ Σωματεῖο τῆς Πόλης Ἀγαθοεργὸς Ἀδελφότης ἢ Σίφνος», ἐφ. *Σιφναϊκὴ Φωνή*, Ἰανουάριος 1970, ἀρ.φ. 61.
- Συμεωνίδης, Σίμος, *Τὰ Γράμματα στὸ νησί τῆς Σίφνου 1650-1833*, Πειραιεύς, 1962.
- , *Ἡ κυρὰ Βρυσιανή*, Ἀθήναι, 1966.
- , «Ἡ Σίφνος στὰ χρόνια τῆς Ἐπαναστάσεως», ἐφ. *Σιφναϊκά Νέα*, Ἰανουάριος 1962, ἀρ.φ. 181.
- Σφυρόερας, Β., *Οἱ Δραγουμάνοι τοῦ Στόλου*, Ἀθήναι, 1965.
- , *Ἐγγραφα τῆς νήσου Σίφνου (1785-1820) ἐκ τῆς συλλογῆς Γ. Μαριδάκη*, ἐκδ. Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Ε.Μ.Α., 17, 1967.

- Thevenot, J., *Relation d'un voyage fait au Levant*, τ.1ος, Paris, 1665.
- Thomson, K., *Οικονομικός και Κοινωνικός Άτλας της Ελλάδος*, Αθήναι, 1964.
- Tomson, G., *Η Αρχαία Έλληνική Κοινωνία, Το Προϊστορικό Αίγαίο*, Μετ. Γιάννη Βιστάκη, Αθήνα, 1954.
- Tournefort, Pitton de, *Relation d'un Voyage du Levant*, τ.1ος, Lyon, 1717.
- Τραυλός, Ι., («είσαγωγικό σημείωμα»), *Νεοκλασική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα*, Έμπορική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήναι, 1967.
- Τρούλλος, Άντ., *Σίφνος. Τουριστικός οδηγός*, Αθήνα, 1961.
- , *Σίφνος. Ιστορία-Λαογραφία-Ξενάγησις*, Αθήνα, 1974.
- Τσούντας, Χρ., «Κυκλαδικά», Α.Ε., 1899.
- Vasiliev, A.A., *Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*, Πάπυρος, 1971.
- Wace, A.J.B. and Dawkins, R.M., "The Towns and Houses of the Archipelago", *The Burlington Magazine for Connoisseurs*, No CXL, vol.XXVI, Nov. 1914.
- Wagner, F.C., *Die Töpfersiedlungen der Insel Siphnos*, Kalsruhe, 1974.
- Wagner, Ph., *Environments and Peoples*, Prentice Hall, New Jersey, 1972.
- Τά Ύδραϊκά, Αθήνα, 1844.
- Φιλιππάκη, Βαρβάρα, «Οι άνασκαφές του Κάστρου», έφ. *Σίφνος*, Μάιος 1944, άρ.φ. 146.
- , «Η άκρόπολις του Άγιου Άνδρέου», Α.Α.Α., VI, τεύχ. 1ο, 1973.
- , «Η προϊστορική έποχή στην Σίφνο», έφ. *Σίφνος*, 15.6.1944, άρ.φ. 149.
- Φιλιππάκης, Μ., «Λαογραφία της Σίφνου, Οι Άθρώποι», *Κυκλαδικά*, τ.Α', τεύχ. 2ο, Σύρος, 1956.
- , «Σίφνος τό νησί που τραγουδά», *Κυκλαδικά*, τ.Α', τεύχ. 5ο, Σύρος, 1956.
- , «Σιφναϊκές παροιμίες και γνωμικά», *Κυκλαδικά*, τ.Α', τεύχ. 7ο, 1956.
- , «Τ' όνειρο της Παναγιάς», έφ. *Σίφνος*, Άπρίλιος 1956, άρ.φ. 275.
- , «Γλωσσοδέτες», έφ. *Σίφνος*, Ιούνιος-Ιούλιος 1957, άρ.φ. 283.
- , «Κρίμαν τά Δευτεριάτικα», έφ. *Σίφνος*, Αύγουστος-Σεπτέμβριος 1957, άρ.φ. 284.
- , «Παραλλαγές δημοτικών τραγουδιών», έφ. *Σίφνος*, Δεκέμβριος 1957, άρ.φ. 286.
- , «Ο χορός του κύρ-Βορηά», έφ. *Σιφναϊκά Νέα*, Μάρτιος 1952, άρ.φ. 63, Μάιος 1952, άρ.φ. 64.
- , «Ο κύρ Βορηάς», έφ. *Σιφναϊκά Νέα*, Ιούνιος 1956, άρ.φ. 114.
- , «Τοπωνύμια» ("Αϊ-Ν-Ηλιάς), έφ. *Σιφναϊκά Νέα*, Νοέμβριος 1964, άρ.φ. 215.
- , «Τοπωνύμια» ("Αϊ Σώστης στα Μεταλλεία), έφ. *Σιφναϊκή Φωνή*, Οκτώβριος 1965, άρ.φ. 10, Νοέμβριος 1965, άρ.φ. 11.
- , «Τοπωνύμια» ("Αϊ Τάφος), έφ. *Σιφναϊκή Φωνή*, Αύγουστος 1966, άρ.φ. 20.
- , «Τό πινάκι», ό «νάπφος» και τά άλλα μέτρα χωρητικότητας στην παλιά Σίφνο», έφ. *Σιφναϊκή Φωνή*, Νοέμβριος 1966, άρ.φ. 23, Δεκέμβριος 1966, άρ.φ. 24.
- , «Τοπωνύμια» (Άφεντικοϋ), έφ. *Σιφναϊκή Φωνή*, Άπρίλιος 1967, άρ.φ. 28.
- , «Η Σίφνος στην Φραγκοκρατία, οίκόσημα ξένων οικογενειών στην Σίφνο της Φραγκοκρατίας», έφ. *Σιφναϊκή Φωνή*, Ιούλιος 1967, άρ.φ. 31.
- , «Ο χορός του κυρ-Βορηά», έφ. *Σιφναϊκή Φωνή*, Μάρτιος, Άπρίλιος, 1968, άρ.φ. 39, 40.
- , «Τοπωνύμια» (Θεολόγος του Μονγκού), έφ. *Σιφναϊκή Φωνή*, Αύγουστος 1968, άρ.φ. 44, Σεπτέμβριος 1968, άρ.φ. 45, Οκτώβριος 1968, άρ.φ. 46, Νοέμβριος 1968, άρ.φ. 47.
- , «Τοπωνύμια» (Ο Θεολόγος του Μονγκού), έφ. *Σιφναϊκή Φωνή*, Ιανουάριος 1969, άρ.φ. 49.
- , «Τοπωνύμια» (Τό Κάστρο), έφ. *Σιφναϊκή Φωνή*, Αύγουστος 1969, άρ.φ. 56, Σεπτέμβριος 1969, άρ.φ. 57.
- , «Τοπωνύμια» (Καταβατή), έφ. *Σιφναϊκή Φωνή*, Σεπτέμβριος 1969, άρ.φ. 57.
- , «Τοπωνύμια» (Μέσα Κάστρο), έφ. *Σιφναϊκή Φωνή*, Ιούλιος 1970, άρ.φ. 67.
- , «Τοπωνύμια» (Παναγιά τά Γουρνιά), έφ. *Σιφναϊκή Φωνή*, Δεκέμβριος 1971, άρ.φ. 84.
- , «Τοπωνύμια» (Ξάμπελλα), έφ. *Σιφναϊκή Φωνή*, Μάρτιος 1971, άρ.φ. 75.
- , «Τοπωνύμια» (Παναγιά Καταβατή), έφ. *Σιφναϊκή Φωνή*, Ιανουάριος 1972, άρ.φ. 85.
- , «Τοπωνύμια» (Παναγιά του Μπαρού), έφ. *Σιφναϊκή Φωνή*, Ιούνιος 1972, άρ.φ. 90.
- , «Τοπωνύμια» (Παναγιά τό Στραποδί), έφ. *Σιφναϊκή Φωνή*, Ιούλιος 1972, άρ.φ. 91.
- Φίνλευ Γ. *Ιστορία της Τουρκοκρατίας και της Ένετοκρατίας στην Ελλάδα*, Μετ. Μ. Γαρίδη, Αθήνα, 1958.
- , *Ιστορία της Έλληνικής Έπαναστάσεως*, Μετ. Α. Γεωργούλη, Θεώρηση Έλένη Γαρίδη, Αθήνα, 1972.
- Χατζημιχάλη, Άγγελική, "La maison Grecque", *L'Hellénisme contemporaine*, Ιαν., Φεβρ. 1949.

ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ ΤΩΝ ΔΙΑΦΟΡΩΝ ΤΕΚΜΗΡΙΩΝ

Τὰ σχέδια τῶν εἰκόνων 22, 25, 27, 29, 31, 91, 93, 97, 99, 112, 116, 118, 120, 122 προέρχονται ἀπὸ τὴ Συλλογὴ καὶ Ἀρχεῖο Ἀρχιτεκτονικῶν Ἐρευνῶν τῆς Ἀνωτάτης Σχολῆς Ἀρχιτεκτόνων τοῦ Ε.Μ.Π. καὶ εἶναι φροντιστηριακὴ ἐργασία τοῦ ἔτους 1961-62, τῶν σπουδαστῶν: Σ. Κατσούρα, Γ. Λάμπρου, Α. Λυνδιακοῦ, Γ. Μίχα, Δ. Παπαϊωάννου καὶ Στ. Ψάθα, ἀφοῦ διορθώθηκαν καὶ συμπληρώθηκαν ὡς πρὸς ὀρισμένες λεπτομέρειες ἀπὸ τὴ συγγραφέα. Τὰ σχέδια τῶν πολεοδομικῶν συνόλων τῶν εἰκ. 46, 68, 73, 78, 85, 87 ἔγιναν βάσει στοιχείων ἀποτυπώσεων τοῦ ἀρχείου τῆς ἔδρας Κτιριολογίας καὶ Ἀρχιτεκτονικῶν Συνθέσεων τῆς Ἀνωτάτης Σχολῆς Ἀρχιτεκτόνων τοῦ Ε.Μ.Π., ἀπὸ φροντιστηριακὴ ἄσκηση τοῦ ἔτους 1971-72, ἀφοῦ ἐλέγχθηκαν, συμπληρώθηκαν καὶ ἀνασχεδιάσθηκαν ἀπὸ τὴ συγγραφέα. Τὸ τοπογραφικὸ σχέδιο τῆς εἰκ. 9 καθὼς καὶ ὁ χάρτης τῆς εἰκ. 33 ἔχουν συνταχθῆ καὶ ἐκδοθῆ ἀπὸ τὸν κ. J.B. Birkett - Smith (107, Stapleton Hall rd., London N.4) ποὺ εὐγενικὰ παραχώρησε καὶ τὴν ἀδεια δημοσιεύσεως. Τὸ τοπογραφικὸ τῆς εἰκ. 43 συντάχθηκε βάσει ἀεροφωτογραφιῶν ἀπὸ τὴν ἔδρα Φωτογραμμετρίας τῆς Ἀνωτάτης Σχολῆς Ἀγρονόμων-Τοπογράφων Μηχανικῶν τοῦ Ε.Μ.Π. Τὰ ὑπόλοιπα σχέδια καὶ ὅλες οἱ φωτογραφίες ἔγιναν ἀπὸ τὴ συγγραφέα. Οἱ ἀεροφωτογραφίες παραχωρήθηκαν ἀπὸ τὸ τμῆμα ἀεροφωτογραφίσεων τοῦ Ὑπουργείου Δημοσίων Ἔργων. Ἀρχεῖα τῶν Σιφναϊκῶν ἐφημερίδων ὑπάρχουν ἐπίσης στὰ γραφεῖα τοῦ Συνδέσμου Σιφνίων (Λυκούργου 10, Ἀθήνα 111), στὰ γραφεῖα τῆς ἐφημερίδας *Σίφνος* (Πλατεία Μαυροκορδάτου 1, Ἀθήνα 108, τηλ. 52.52.64) καὶ τὰ γραφεῖα τῆς ἐφημερίδας *Σιφναϊκὴ Φωνὴ* (Πορταριάς 9, Ἀθήνα 605, τηλ. 32.38.356, 69.20.277).